

YR

ORIAU OLAF:

JOHN CEIRIOG HUGHES.

GWRECSAM:

CYHOEDDWDYD GAN HUGHES A'I FAB.

—
1911.

Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

Dr Ffirgraffiad Cyntaf.

CYFLWYNIR Y LLYFR HWN,

GWEDDILLION AWENYDDOL PRIF-FARDD CANEUOL CYMRU,

I NAWDD

Y BONEDDWR CYMREIG GWLADGAR

A ILENGAR,

Nicholas Bennett, Dsw., D.Th.,

CYMYDOG CAREDIG A CHYFAILL MYNWESOL,

I

JOHN CEIRIOG HUGHES,

GYDA DYMUNIADAU GOREU,

Y CYHOEDDWR.

(*Llyfrbryf*).

Rhagymadrodd.

CAFWYD cynwysiad y llyfr hwn yn benaf yn mysg ysgrifau annghyhoeddedig y Bardd; ac yr oedd y gweddill wedi eu tori ganddo o newyddiadur neu rhyw gylehgrawn darfodedig cyffelyb. Y mae yn hysbys mai un o'i hoff fwriadau yn ystod ei flynyddau diweddaf ydoedd dwyn allan argraffiad unfurf a hardd o'i holl lyfrau cyhoeddedig eisoes, gan chwanegu atynt y Caneuon, &c., a geir yn y llyfr hwn. Aethai mor bell ymlaen gyda'r cynllun a hysbysu maint a phris y ddwy gyfrol; a gresyn na chawsai fyw i gyflawni ei fwriad, canys prin y mae meddyliau yr un o Feirdd Cymru yn teilyngu gwisg harddach nag eiddo awdwr *Myfanwy*, *Alun Mabon*, a'r rhiangerdd (hafal i'r un ohonynt) a welir yn y llyfr hwn—*Owen Tudor a Chatrin o Ffrainc*. Pa fodd bynag, daeth cystudd trwm, ac yna angau, ar draws llwybr ei ddymuniadau; a disgynodd y gwaith o drefnu ei lawysgrifau i'r wasg ar un o'i edmygwyr gwresocaf, i serch yr hwn at y Bardd a'i Waith y dylid priodoli y penodiad yn hytrach na'i gymhwysderau ef i'r swydd a'i fedr i'w chyflenwi.

Buom mewn cryn betrusder yn nghyleh enw neu deitl y llyfr. Cynygiai amryw enwau eu gwasanaeth ini, megys *Oriau'r Hydref*, *Caneuon y Cyfnos*, *Oriau'r Cyfnos*, *Ffarwel Ceiriog*, *Caniadau Min y Nos*, ac amryw eraill na waeth heb eu nodi. Dewiswyd *Oriau Olaf* gan wybod mor hoff oedd CEIRIOG ei hun o'r gair Oriau, canys y mae wedi ei ddefnyddio yn enwau pedwar o'i saith llyfr, sef, *Oriau'r Hwyr*, *Oriau'r Bore*, *Oriau Eraill*, ac *Oriau'r Haf*.

Ni ddilynasom unrhyw gynllun parth trefn a lleoliad olynol y gwahanol ddarnau, ond yn unig, hyd yr oedd yn ddichonadwy, doddi y cynyrchion o'r un nodwedd gyda'u gilydd. Bwriadem unwaith eu trefnu yn ol yr amser y cyfansoddwyd hwynt; ond cawsom yn fuan fod hyny yn anhawdd, gan mai lled anfynych y dodai'r bardd y dyddiad wrth ei waith. Fe welir yma ddau ddernyn heb eu

gorphen, sef *Cywydd y Gwenyn* a'r Gân i *Ferch y Tylwyth Teg* : dodwyd y rhai hyn i mewn am fod y rhanau gorphen-edig ohonynt yn dwyn ôl llaw eu hawdwr celfydd, ac fel caffo'r darllenydd rhyw syniad o'i ddull yn cyfansoddi.

Hyderwn na ddarfu ini trwy amryfusedd ddodi dim yn y llyfr y perthynai hawlysgrif ynddo i eraill. Arfer y Bardd yn ystod y pymtheng mlynedd diweddaſ ydoedd cadw copi o'i holl ganeuon, ond ni nodai bob amser i bwy y danfonid hwynt.

Wrth gyfeirio at "Catrin Tudor" yn *Mywgraffiad John Ceiriog Hughes*, dywedasom flwyddyn yn ol:—"Hyderwn fod yn mysg ysgrifau annghyhoeddedig y bardd luaws o gyfansoddiadau o gyffelyb deilyngdod i'r rhiangerdd uchod, ac os felly y mae gwledd yn aros y darllenydd Cymreig na ddodwyd ei melusach ger ei fron er's llawer blwyddyn." Wele yr arlwy hono a'r darllenydd Cymreig bellach ar gyfer eu gilydd; ond y mae yn chwith ac yn ofidus meddwl mai hon ydyw y wledd lenyddol ddiweddaſ a gawn gan ein prif-fardd caneuol cenedlaethol.

LLYFRBRYF.

LIVERPOOL, *Awst*, 1888.

YR AIL ARGRAFFIAD.

FEL y gellir casglu oddiwrth y Rhagymadrodd uchod, y diweddar Isaac Foulkes (*Llyfrbryf*) gyhoeddodd yr argraffiad cyntaf. Ymhen peth amser wedi ei farwolaeth, prynasom yr hawlfraint, ac yr ydym o'r herwydd yn medru dwyn allan holl weithiau Ceiriog o'r Swyddfa hon yn Wyth Llyfr, Swllt yr un. Yn ychwanegol at hyn, cyhoeddir yr oll mewn tair cyfrol—y drydedd gyfrol yn cynwys "John Ceiriog Hughes : Ei Fywyd, Ei Athrylith, a'i Waith," gan Llyfrbryf—wedi eu rhwymo mewn llian hardd, 7/6, neu haner rhwym, ymylau marbl, 10/6.

HUGHES A'I FAB.

GWRECSAM, 1911.

Cynwysiad.

	<i>Tudal.</i>
Adgofion.....	122
Anthem Cynhauaf	97
Awn i hela	125
Beddargraff Barlwyd.....	127
Brenhines ein Gwlad	99
Breuddwyd	94
Bum inau'n rhodiana	120
Cantata'r Fordaith	138
Cyflafan Bangor-is-Coed	127
Cynhebrwng Marwolaeth	98
Cywydd y Gwenyn	91
Chwedl Cath synwyrol	128
Dychymyg	133
Dyffryn Clwyd	104
Dyro'th aur i lawr	86
Emyn Nadolig	95
Englynion Brud a Darogan	92
Englyn diweddaf Ceiriog	138
Erddigan Hun Gwenllian.....	107
Er i bechod enyd awr	96
Evan Benwan yn Eisteddfod Lerpwl	111
Fynyddog anwyl	118
Ffarwel iti, dawel Dowyn	115
Goed yr Hydref	46
Gŵr bonedig oedd efe	90
Gwraig y Llong a Merch y Fellten	119
Haul fy Nefoedd	64
Helen, neu Elen Llwyddawg	65
Hen Amseroedd	50

	<i>Tudal.</i>
I Blas Gogerddan	106
Ifan ac Efa.....	62
I'r Milgi	94
“ Mae 'i gwyneb fel y Gwanwyn ”	63
Mae'r hen deimladau cynes.....	121
Merch y Graig	61
Merch y Llyn	53
Merch y Tylwyth Teg	126
Môr o Gân yw Cymru' gyd	48
Neithior Adda	109
Ni bu marw un	103
Owen Tudor a Chatrin o Ffrainc	1
Pan oedd Cadwallon	135
Priodas yr Asgell Fraith	87
Priodferch Nedd.....	51
Rhwym wrth dy wregys	105
Ti nid wyt, fy chwaer anwylaf	38
Ti sy'n rhoi, O ! Nefol Dad	39
Tra Rheswm yn nghwsg	89
Tri tro Trên	108
Tros y Gareg	106
Un Gair Cymraeg	120
Wrth fynd ar i lawr.....	123
Wrth rodio un prydawn	45
Wyres fach Ned Puw.....	89
Y Brython	52
Y Cryd.....	98
Y Gadlef Gymreig	136
Y Glo a'r Calch.....	51
Y Telynor Ieuanc	88
Y Telynor i'w Delyn	99
Y Teulu Cysglyd	134
Y Tŷ ar y Bont	40
Yn mhob Ystorn	47
Yn rhodio gyda Duw	97
Yr Awdl Orsedd	100

YR ORIAU OLAF.

SYR OWEN TUDOR A CHATRIN O FFRAINIC.*

(RHIANGERDD *fuddugol yn Fisteddfod Bangor*, 1874).

FLCDEUOG wlad y traserch mawr,
Gwlad deg y llwyni gwyrddion ;
Y fro lle chwery heulog wawr
Trwy ganol ei chysgodion :
A feiddiaf fi, ar ol goroesi
Fy nghalon ifanc, eto'th groesi !

**Syr Owen Tudor*.—Owen Meredydd ap Tudor oedd ei gyflawn enw. Nis gwyddom i sierwydd y flwyddyn ei ganed, ond priododd yn 1428, a chladdwyd ef yn Hereford yn 1461. Pan briododd ef Catherine o Ffrainc, brenhines waddolog Harri V., ceisiwyd taflu pob dirmyg ar ei achau ; ond yr oedd hynny yn beth digon naturiol, ac y mae y sawl sydd yn cofio heddyw am briodas Tywysog Albert a Victoria wedi gweled yr un peth. Mae hyd yn nod Rapin, yn mhen blynyddoedd wedi marw Tudor, yn anmheu a oedd gwaed brenhinol ganddo ai peidio, ac yn sylwi fod rhai yn dweyd mai mab i ryw ddarllawydd cyffredin ydoedd, tebyg i'r "Wapping Butcher." Ni wyddai yr haneswyr anmheus hyn fod nai Owen Tudor, sef y Brenin Harri VII., wedi penodi Abad Llanegwest, Dr. Owen Pool, Canon Hereford, ac eraill, i olrhain achau ei daid. Mae y pren achau a dynwyd allan gan y ddirprwyaeth hono i'w weled yn Wynne's *History of Wales*, ac yn y *Cambro Briton* am Orphenaf, 1820. Nis gwyddis i sierwydd pa fodd y cyfododd Syr Owen ei hun i sylw a ffair y llys

A feiddiaf fi fyn'd yn fy ol
 I boethder y cyhydedd,
 Lle mae doethineb dyn yn ffol,
 A cholli cwsg yn rhinwedd?
 I'r wlad lle mae'r angherddol galon
 Yn tori 'i syched mewn ffrydiau poethion!

Y wlad mae gormod gwres yn iach
 I'w merched ac i'w meibion,
 Y wlad mae awel *glaiar* fach
 Yn lladd ei holl drigolion:
 Gwlad yr Efa-on a'r coed afalau,
 Y seirph afrifed a'r temtasiynau!

I barc* hen Gastell Windsor
 Dau wr ar lŷg y dydd,

brenhinol. Myn rhai mai cyfreithiwr oedd i ddechreu yn Llundain, ac iddo wedi hyny gymeryd swyddogaeth yn y fyddin. Dywed eraill mai gwr boneddig ydoedd, yn byw ar fywiolaeth o dair mil o bunau y flwyddyn. Desgrifir ef, modd bynag, gan bawb fel dyn hardd annghyffredin, a chanddo ffraethineb, synwyr, a dewrder i wneud ei hun yn dra derbyniol yn Nghastell Windsor. Y mae y chwedl blentynaidd hono, sef fod Owen Tudor wedi llithro wrth ddawnsio nes syrthio ar lin Catrin, &c., yn rhy wrthun i deilyngu sylw. Nid priodas annoeth mewn un modd wnaeth Catrin, oherwydd ni bu neb fyw yn hapusach gyda'u gilydd, a bendithiwyd hwynt yn ystod eu bywyd byr â thri mab ac un ferch. Nid dyma'r lle y disgwyliar darlennydd hanes Syr Owen a Chatrin o Ffrainc, ac ni ddisgwylir i ni fyned trwy benodau dyddorol o hanesyddiaeth i ddangos y fath fendith i Gymru, y fath fendith ar deuluoedd York a Lancaster a'r byd, ydoedd terfyn y garwriaeth a goffeir yn y Rhiangerdd hon.

*Yn ol y tifesurydd Norden, yn amser y Frenhines Elisabeth, yr oedd amgylchedd Parc mawr Windsor yn 56 o filltiroedd, a'r parc bychan (mewnol) yn bedair-milltir-ar-ddeg.

Gan farchog heibio'r porthor,
 A aent i hela hydd :
 Dau d'wysog oeddynt, yn ol yr hanes,
 A'r ddau mewn cariad â'r un frenhines !

Er edrych fel cyfeillion,
 Bu'r ddau yn ddigon dall,
 Trwy gelu eu hamcanion,
 I dwyllo naill y llall :
 Bob un â'i fwa yn mharc y brenin,
 A'r ddau â dwy-saeth ar ei llyn.

Mae hydd yn codi yma,
 Ac hydd yn codi draw,
 Carlama un i'r ddehau,
 A'r llall i'r aswy law :
 Aeth un tywysog oherwydd hyny
 I lawr y llechwedd ; a'r llall i fyny.

Diflanant mewn munudyn
 O olwg naill y llall ;
 Mae 'n debyg na bu gwed'yn
 Fyth ddau mor gyfrwys-gall,—
 Yn ol i'r Castell hyd ffyrdd gwahanol
 Hwytânt i hela 'r " ewig freiniol."

Annhegwch a chymhendod
 A fyddai beio 'r un,
 Pa beth yw hela hyddod,
 Yn ngolwg pwylllog ddyn,
 Tra mae brenhines wen i'w henill ?
 " Chware plantos yn y pistyll."

Yr hyddes fach a'r ewig,
 Gorweddweh gyda'r hydd ;

Ac adar glân y goedwig,

Cewch heddyw 'r parc yn rhydd :
Beth yw eich dala, betheuach dylion,
A naw mil o geirw—yn ymyl y Goron !

Yn awr neu fyth am redeg

I dŵr brenhinol barch ;

Nid hon yw 'r unig adeg

Bu “teyrnas ar y march,”

Glân iach eirwir galon i'ch arwain,

Carwch, priodwch Frenhines Prydain !

Mewn 'stafell yn gwynebu 'r ardd,

A'i mil rhodfeydd graianog hardd,

Trwy flodau, glasdir, coed a phrysg,

A llynoedd gloewon arianaidd bysg,

Eistedda Catrin ; ei phen a gwyd

Oddiar arian-fwrdd* ei boreu-fwyd,

A gwel y T'wysog John† yn troi

(Yn nghynt na Ffrencyn pan yn ceisio ffoi)

Ei geffyl anferth dan gwmwl chwys

I fyny dirgel ffordd y llys ;

A draw yn y pellder, yn gyru 'n ffol,

Y T'wysog Eric‡ ar ei ol.

Yn synu gweled dirfawr frys

Y tywysogion i dd'od i'r llys,

Catrin aeth allan i'r parc islaw,

A'r T'wysog Harri§ yn ei llaw :

*Y mae arian-fyrddau nodedig yn Nghastell Windsor.

†O Furgundi.

‡O Ddenmarc.

§Yr oedd mab Catrin Tudor, y Tywysog Harri, y pryd hyn yn fachgen bychan pedair oed. Efe, pan dyfodd i fyny, ydoedd Harri VI. Yr oedd gan ei dad, Harri V., ragfarn ddirfawr yn erbyn i'w fab gael ei eni yn Nghastell

Lle crawciai 'r corfrain eu newynllyd nâd
 O frigau ban y goedwig wlad.
 Yn mlaen, yn mlaen, âi y mab a'r fam,
 Hyd y graian-lwybrau, o gam i gam :
 Y plentyn ifanc, fel pawb o'i oed,
 Yn taflu ceryg i frigau 'r coed,
 Gan fawr fwynhau ei hyfryd hynt,
 A'i wallt melynaur yn y gwynt ;
 A chyda'i fantell satyn ferth,
 Yn ymlid glöyn byw i berth.

Tra'i fam yn drist gan ofni fod
 Lluoedd y Dauphin* eto 'n d'od,

Windsor, a chredai, os yno genid ef, y byddai rhyw ddrwg disymwth yn ei aros. Yn nghelfyddyd ddu yr oes hono yr oedd planedau ofnadwy ac ysgeler yn rhybuddio y brenhinoedd rhag i neb o'u plant gael gweled dydd yn Windsor. Cafodd Catrin, o ganlyniad, orchymynion pendant cyn geni ei phlentyn i gadw yn mhell o'r Castell. Ond am ryw reswm nas gwyddis, wnai Catrin ddim gwrando, ac o fewn y muriau gwaharddedig y rhoed genedigaeth i'r bachgen. Fffromodd ei dad yn ddirfawr pan glywodd y newydd, a dywedir iddo ddweyd y penill difyfr canlynol :—

“ I, Henry, born at Monmouth,

Shall small time reign and much get ;

But Henry of Windsor shall reign long and lose all,

But as God will, so be it.”

Ac felly y bu hi gyda'r ddau. Bu farw ef yn mhen ychydig fisoedd ar ol geni ei fab, ac wedi'r gladdedigaeth cawn Gatrin yn Nghastell Windsor yn lliniaru galar ei gweddwdod trwy fagu ei baban. Yr oedd gan y frenhines hoffder annghyffredin at yr hen gastell ; ac o bob man yn Lloegr a Ffrainc, ynddo ef y carai aros a gwneud ei chartref.

*Dauphin ydoedd y teitl a roddid i feibion hynaf brenhinoedd Ffrainc, fel y gelwir etifeddion coron Prydain yn Dywysogion Cymru. Ar yr amod o fod i etifeddion coronog Ffrainc, o oes i oes, ddefnyddio y teitl a gwisgo pais-arfau, a dwyn enw Talaeth Dauphine, y darfu

Neu fod y deigres Joan* o Arc
Wedi dewino 'i hun i'r parc.

Oddiar ei farch daeth John i lawr,
Ac er fod ei frys a'i ffrwst yn fawr,
Aeth i'w ystafell, fel ieuanc fun,
I newid ei ddillad a thrwsio 'i hun :
Gwyddai o'i febyd pa faint o swyn
I lasdy serch oedd gwisg yn ddwyn.
'Roedd y " tri anhepgor," fel d'wed y gân.
Sef " buchedd, calon, a dwylaw glân,"
I'w sicrhau yn gyntaf peth,
Rhag ofn i'r ymgais droi yn feth :
Ac er na fu ond munud neu ddau
Yn nheml Hebe yn ymlanhau,
Ac yn gwisgo 'i rosyn, teimlodd ei ddraen
Yn rhwygo 'i galon—'roedd gwr o'i flaen !
Gyda'i Mawrhydi, y Frenhines hardd,
Ymgomiaï Eric yn nghŵr yr ardd !

Y mae paradwys fach
Pan f'och mewn parc neu ddol,
Yn rhodio gyda'ch bun
A'ch gelyn ar eich ol ;

Humbert II. gydsynio â Phylip o Valois i'r olaf gael y wlad. Yr oedd Catrin gyda'i gwr cyntaf wedi bod yn aros yn lled hir yn y rhyfel oedd rhwng Lloegr a'r Dauphine. Yn fuan ar ol i Harri fyned trosodd gwaelodd ei iechyd o dan helbulon ac annghysur y rhyfel, a'i neges hi i fyned ar ei ol ydoedd cario iddo fwyd, meddyginiaeth, ac ymgeledd. Yn rhyfeloedd y Dauphin, o dan glefyd y *dysentery*, y bu Harri farw, Awst 31ain, 1422.

*Cyhuddai'r Saeson Joan o Arc o fod yn ddewines, ac o dan y wagesgus hono y llosgasant hi yn Rouen, yn 1431. Yr oedd ei phresenoldeb yn rhyfeloedd Ffrainc yn arswyd a dychryn i'n milwyr ni, ac yn amser carwriaeth Tudor, nid oedd yma enw a gasheid ac a ofnid yn fwy.

Ond hyn sy'n groes i'r graen,—
 Sef gwel'd eich mun
 A'ch gelyn-ddyn
 Yn fraich-yn-fraich o'ch blaen !

Bum inau lawer tro,
 Pan o'wn yn llencyn glas,
 Yn cerdded gyda'r nos,
 At oleu yn y plas :
 Ond dyna oedd y ddraen
 I'm mynwes ddofn,
 Rhyw haner ofn
 Bod rhywun o fy mlaen.

I ti, sydd byth i'w wel'd
 Yn rhodio parc na dol,
 Sy'n edrych trwy y coed
 Gan gadw'th hun ar ol ;
 Gwell imi ddweyd yn blaen,
 Fe all fod rhyw
 Frenhines fyw
 Yn d'aros ar y blaen !

Mae gwobor gan yr haul
 I'w rhoi i'r cyntaf gwyd ;
 A gwell yw bod mewn pryd,
 Er bod mewn siercyn llwyd :
 Er gwisgo fel y paen,
 Fe welodd John
 Yr enyd hon
 Yr Eric ar y blaen !

Ymgom ofnadwy yn meddwl John
 Gymerai le yr enyd hon,
 Gwelai o'i herwydd arwyddocâd
 O gwymp dyfodol llawer gwlad ;

Gwaedlyd ryfeloedd croes-ym-groes
 Ato'n dygyfor ar hyd ei oes,
 Neu ornest ar unwaith—doed a ddoed,
 A bedd i Eric o dan ei droed !

At fin y dwfn bysgodlyn mawr
 Daw dau o gychod heirdd yn awr ;
 I un, llancesau glân y llys
 A'r tywysogion ânt ar frys ;
 Mae pedwar bachgen John de Grey,
 A dwy ferch fach y Marchog Bray,
 A phlant brenhinawl amryw wlad,
 Yn eistedd yn y pleser-fad.
 Tra dau fachgenyn yn eu nwyf
 Yn canu'n bêr gan dynu rhwyf
 Ar draws y llyn liliog llyfn,
 Tra'r pysg yn chware yn y dyfn.
 Yn dilyn llwybr gwyn y bâd
 Mae eleirch dôf mewn mawr fwynhad :
 Ac ar eu holau bysgod gant
 Yn derbyn bwyd o ddwylaw'r plant.

Yr ail o'r cychod edy'r làn
 Gyda'r boneddwy'r yn y man ;
 Gwŷr fu yn Agincourt* a Beague,
 Crevant, a Mynwy, ac Aberwîg.
 Y mawrion ydynt ; a chyda hwy
 Swyddog o'r llys, glandecach, mwy,
 Ac ie'ngach yn ei wedd a'i bryd,
 Na'i gydfoneddwyr oll yn nghyd.

*Ymladdwyd brwydrau Agincourt, Hydref 25ain, 1415 $\frac{1}{2}$;
 Beague, neu frwydr Anjoir, Hydref 25ain, 1421 ; Crevant,
 Burgundy, Mehefin 1leg, 1423 ; Verneuil, Awst 16eg,
 1424 ; a Berwick, oddeutu'r un amser.

Mae gwrid mynyddoedd ar ei foch,
 A'i wisg yn syrgot o felfet coch,
 Wedi ei leinio â damasg gwyn,
 Yn c'lymu am ei wasg yn dŷn.
 Ar draws ei ysgwydd mae cengl den,
 Ac arni'n fwcwl groesig wen :
 Y geiriau arni yw enw ei leng,
 Ac " *Honi soit qui mal y pense.*"
 Yn hongian tros ei aswy goes,
 Mae cleddyf dyrnwyn ar ddelw croes ;
 Ac ar ei fron, yn loew a chlaer,
 Rosyn arian gyda mesen aur :
 Syr OWEN TUDOR yw efe,
 Ar ei aswy mae Marian Grey,
 A CHATRIN brydferth ar ei dde—
 Yr ieuanc weddw frenhines wen,
 A choron galar ar ei phen ;
 Uwchben ei chlaerwyn dalcen cu,
 A'i neflas lygad, mae pluen ddu,
 Fel asgell mwyalch o dan y gwlith.
 Gan ddafnau adamwnt yn frith.

" Tecach ei dwylaw na blodau mân
 Gwyn lysiau'r llinos mewn dyfroedd glân ;"
 Disglaer ei llygaid fel golwg gwalch,
 A threiddiol gan ostyngeddwydd balch—
 Canolbwnc serch holl gwmni'r bâd
 Brenhines ei moroedd a phen ei gwlad !

O'i cylch hi welai lawer craith
 O frwydr Verneuil, mewn dystaw iaith,
 Yn d'wedyd wrthi lle llifodd ffrwd
 O ffyddlon waed teyrngarol brwd,
 I gadw'r orsedd ar ei thraed,
 A'i nofio adref ar fôr o waed.

"Syr Owen," ebai hi, "pa le
 Mae'm bachgen bach a Lilian Grey ?"
 Atebodd yntau, "Maent cyn hyn
 Tu draw i'r ynys ar y llyn ;*
 A barnu'r wyf y byddai'n well
 Eu dal cyn iddynt rwyfo'n mhell,
 Oherwydd mae y dyfrlin draw
 I'w rwyfo â gofalus law ;
 Gwelaf," medd Owen, "nad gyda ni
 Ond gyda'ch mab mae'ch calon chwi."

Fel cwmwl du tros loew llyn,
 Tros ei gwynebpryd y pryd hyn
 Daeth cysgod tywyll gofid mam,
 A phryder mynwes dyner am
 Ei hanwyl fab—a deigryn mawr
 Ddisgynai i waered, nid i'r llawr,
 Ond ar ddeheulaw Owen—naturiol wlaw—
 A hi a'i gwasgodd oddiar ei law :
 John ac Eric welwant fwy, fwy,
 Gwasgfeydd gwahanol a gawsant hwy.

Yr amser gwaethaf i fod yn llwfr
 Yw'r adeg hono
 Bydd angel Cariad yn cynhyrfu'r dwfr,
 A neb yn suddo ;
 Ond mae'r claf o serch yn awr
 Yn rhoddi llam i'r dyfnder mawr !
 "Mae'n rhaid," medd Owen, "mai o'r nef
 Mae'ch bachgen, fel y gwlaw,
 Ond sut mae'ch calon gydag ef,
 A'ch deigryn ar fy llaw !"

*Yn nghylch yr hen lynoedd, gwel "*Stoughton's History of Windsor*," t.d. 89.

Dechreuau'r dagrau dd'od yn awr
 Yn ddafnau trymion, breision, mawr ;
 Beth ydyw'r galon ? gwaed a chnawd
 Sydd gan frenhines fel geneth dlawd !
 Cariad yw'r concrwr, ac nis gall dyn
 Ond gadael iddo 'i ffordd ei hun !
 Gwnaeth ef i Achilles enwog droi
 Yn ol o'r rhengau yn mrwydr Troy ;
 Gwnaeth darian Pluto yn deisen frau,
 Ac yn gandryll daranfoltau Iau :
 Bu'n denu Bacchus oddiwrth ei win,
 Ac yn gwyro Samson ar ei lin ;
 Bu'n plygu Alexander Fawr
 At draed Roxana, i lwch y llawr ;
 Bu'n gwneud i Cesar mewn ysgorn
 Edrych ar Rufain fel botwm corn.

Yn ngoleu llygad geneth lân,
 Bu'n gwneud i lwfryn fyn'd i'r tân.
 A'r dewraf gawr o'r cewri erch
 I ofni cysgod cysgod merch !

Tra ar y dwfr mae'r bâd
 Yn nofio 'i elfen rydd ;
 Yn canu tros y wlad,
 Ai clychau Windsor sydd ?
 Pa sawl cariad sydd i mi
 Ar fy nhaith, ar fy nhaith,
 Pa sawl cariad,—un, dau, tri,
 Pedwar, pump, chwech, saith.

Mae imi elyn am
 Fy moddi ar y llyn,
 A dyna'r achos p'am
 'Rwyf eto'n gofyn hyn :
 Pa sawl cariad sydd i mi, &c.

Mae gelyn yn y Tŵr,
 A chanddo glamor hir ;*
 Mae gelyn ar y dw'r,
 A gelyn ar y tir :
 Pa sawl cariad sydd i mi, &c.

Y mae amserau i bob peth,
 Adeg a ffyna, adeg a feth ;
 Adeg i hau, adeg i ladd,
 Ac adeg i garu bun o bob gradd.
 Pan ddisgyn geiriau serch fel grawn,
 I'r dyfnder a'u hegina 'n iawn,
 Nid yn yr hwyr na'r boreu,
 Ond pan fo pleser ar y rudd,
 Ac yn y fynwes *ofid cudd*,
 Dyna yw 'r amser goreu.
 Caiff heulwen nwyfiant a dagrau llaith.
 Bryd hyn gyfarfod i wneud eu gwaith.

*Wrth fyned heibio, mae'n taro i'r meddwl fod Scotland yn bur isel ei phen a dinerth ei galluoedd yr amser hwn yn hanes ein gwlad. Gyrwyd James (wedi hyny James I. Ysgotland), yn 1405, pan yn fachgen bach un-ar-ddeg oed, i Ffrainc i gael ysgol, ac yn erbyn pob cyfraith ac arfer wladol—ac yr oedd Lloegr ac Ysgotland mewn heddwch y pryd hyny—cymerwyd y bachgen diniwed yn garcharor gan y Saeson. Pan glybu y Brenin Seisnig, Harri IV., am ei ddal, “Gwnaethoch o'r goreu,” meddai, “oherwydd dylasai'r Ysgotiaid, os oeddynt am roi addysg iddo, ei yru ataf fi, 'herwydd 'rwyf fi yn un campus fel ysgolor Ffrengig.” Bu'r bachgen y ddwy flynedd gyntaf yn muriau oerion hen Dŵr Llundain, ac un mlynedd ar bymtheg yn gaeth yn Nghastell Windsor, a phan ryddhawyd ef yn 1424, hawliodd Harri IV. £40,000 am ei addysg, ei fwrdd, a'i wely, ac fe dalodd Scotland yr arian bob dimai ! Oni fuasai hen “gyll Eryri” wedi myned i Lundain, a mwy nag un Owen Glyndwr wedi codi, yn y deunaw mlynedd hyny !

Ar ol sychedu, y gronyn yf
Anianawd bywyd, ac yna tyf
O eigion craig yn egin cryf !

Tyb fympwyol ddibrofiad yw
Mai mewn llawenydd mae serch yn byw ;
Mae hi yn gyneddf ddwys a dofn
O barch angherddol a dystaw ofn :
Pan geir hi *gryfaf* anadl *gwan*
Fydd ei lleferydd, ond gochel pan
Y clywi lais a thafod hyf,
'Does yna fawr o gariad cryf.
Tra 'i henaidd a'i chalon yn llosgi 'nghyd,
Fel maynydd llosg yn nyfnderau 'r byd,
Beth yw llais Catrin ?—perffaith fud :—
Un wylaidd oedd, ac un wylaidd yw,
Y galon bur yn yr hylosg byw !

Mae 'r ddeu-gwch ar y llyn
Yn ymneschau yn ufudd,
A llawer cadach gwyn
Yn ysgwyd at eu gilydd :
Ac mae yr hon fu 'n dweyd,
“ Mae'm calon gyda'm bachgen,”
Yn gwenu ac yn gwneud
Yr oll o'i chylch yn llawen.

Pres-offer ar y làn
A swm y clych gydgordiant ;
Gofidiau yn y fan
A ânt i ebargofiant.
“ Unbenaeth Prydain Fawr,”
Yw 'r gân sy'n swynol seinio,
Ond clywir bloedd yn awr—
“ Mae cwch y plant yn suddo ! ”

Y cwch, y cwch ! O Dduw !
 Ni welir mo'no mwy !
 Nag un o'r plant yn fyw,
 O, rhwyfwch atynt hwy !
 Atynt ! O, atynt ! clywch eu llef,
 Rhwyfwch, achubwch yn enw'r Nef !

Dacw 'r cwch eto
 A'i wyneb i lawr !
 Ac eto yn suddo
 I'r dyfnder mawr :
 I gwch y boneddwy'r a gwŷr ar y làn,
 Gwisgoedd yn nofio ddangosant y fan :
 Lili y dyfroedd a gymerth i'w bron
 Fantell ysgarlad ar wyneb y dòn !

Gwelwedd marwoldeb
 Syrth ar bob gwedd,
 Llydan ei wyneb
 A dwfn yw y bedd :
 Ond wele un o'r plant yn awr
 A'i freichiau bach am alarch mawr,
 Nes taflu gwen ddigrifol bron
 Ar draws yr erch olygfa hon.

Yn mhell o'r làn
 Codwyd dwy ferch,
 A chyrhaeddwyd man
 Y trychineb erch.

Syr Owen Tudor yw y gwr
 Wna 'r cyntaf holllt,
 Fel taran-folllt,
 I ddyfnderau 'r dw'r :

Ac yn nghanol cri
Ysgrechlef fawr,
Aeth dau neu dri
Eraill i lawr—

Tra 'r Eric a John a mawrion y wlad
Yn duwiol ymgroesi yn ngwaelod y bâd.

Y plentyn cyntaf a geir i fyny
Yw wýres John o' Gaunt,
Etifedd Surrey ddaw wedi hyny.
A dwy d'wysoges ddônt.

Cyfodwyd yr oll o un i un,
A'r olaf achubwyd oedd "Eich Dyn,"
Y T'wysog Harri, a'i ieuanc fynwes
Lle curai calon y Frenhines,
Yr hon, tra ar ei gliniau 'n crynu,
A wêl Syr Owen yn ei ddal i fyny!
A'i dwylaw 'n estyn tros y bâd,
Hi ddyry floedd, "O, Nefol Dad!
Fy mhlentyn yw! fy mhlentyn yw!
Estynwch ef yma, mae'n fyw, mae'n fyw,
Diolch, O diolch! fy Nuw, fy Nuw!"

Yn mhen rhyw ddeugain nydd ar ol
Yr anffawd yma, mae eglwys Sant Paul*
Yn llydan agor ei phedwar dôr,
I gynulleidfa fel y môr:
Ac holl eglwysydd tref a gwlad,
Mewn mawl a gweddi 'n gwneud coffhad
O'r hir gofiedig ddydd y bu
Seren eu gobaith tan gwmwl du;

*Mewn cydmariaeth i'r adeilad bresenol, dylid dweyd nad oedd yr Hen Sant Paul ond bechan.

Diwrnod o Ddiolchgarwch yw
 I'r Hollalluog, am gadw'n fyw
 Dywysog Cymru hoff, ac am
 Aml drugaredd Duw i'w fam.

Pobloedd lifant hyd y ffyrdd,
 Marchogion a cherbydwyr fyrdd ;
 Ond mae Catrin yn gwahardd
 Eistedd yn ei cherbyd hardd,
 Ac yn ufuddhau i'r Pab,
 Trwy gerdded Llundain gyda 'i mab.

Rheng o filwyr sydd o'i blaen
 Yn gwneud y ffordd yn rhydd,
 Ac yna offeiriadon fil
 O'r hen Gatholig ffydd.

Mae'r ieuanec dywysog yn hoew ei gam,
 Ag un llaw yn cydied yn ermin ei fam ;
 Tra yn ei law arall yn cydied yn dŷn
 Mae'r hwn a'i hachubodd o waelod y llyn ;
 Y tlotaf yn Llundain gwel'd Owen a gais,
 A gwaedda, " Hawddamor ! " hyd entrych ei lais :
 Gwŷr o bob cenedl, dosbarth, ac urdd,
 Unant yn mànleff groesawus y myrdd.
 Tra Phylip o Furgundi, Eric, a John,
 Yn perffaith ddiflasu ar ddinas fel hon,
 Yn gwneud fath waghelynt a swn efo dyn
 Nad oedd ganddo fodfedd o wlad iddo 'i hun.
 O fil o ffenestri ar aswy a de,
 Mae uchel oroian, " Hwre ac Hwre : "
 A merched glân Llundain, rif mân-ser y nos,
 Yn lluchio cawodau o feillion a rhos ;
 A'u geiriau o'u calon yn rhedeg yn syth,
 " Henffych, Syr Owen, Syr Owen am byth ! "

Y pynt a'r palasau addurnid yn wych,
Chwifid llumanau a chenid y clych ;
A byth, cynt na chwedyn, ni welwyd un dydd
O gymaint brwdfrydedd yn ninas Caerludd.

Heblaw yn Sant Paul ac eglwysydd y dref,
'Roedd Cymru benisel yn diolch i'r Nef ;
Ac ni ddylid pasio heb gymaint a son
Am Eglwys fach dlawd,
Oedd i'r Saeson yn wawd,
Yn mhentref fy nghalon—Hen Ben Mynydd Môn !*

Oedd ddarlun mewn ystyr wedi ei dynu
O Wylit Walia y pryd hyny :
Isel, noeth a maluriedig
Oedd ei muriau cysegredig,
Rhuai 'r gwyntoedd gân adfeiliad
Trwy agenau 'r hen adeilad :
Hyd ei cheryg-bedd a'i chroesau
Tyfu 'r ydoedd mwswg oesau ;
Bechan oedd ei chloch, efallai,
Ond hi ganodd fel y gallai !

O'r gwasanaeth yn Sant Paul
Awn i Windsor eto 'n ol,
Mae yno heno arlwy hael,
A gwledd i fod a dawns i'w chael ;
Ni yrodd Fflanders nac Ysbaen,†
Holland na Ffrainc, erioed o'r blaen
Ddanteithion mwy mewn canrif gron
Nag sydd ar fwrdd yr arwest hon.

*Hen eglwys foreuawl Sant Gredisel.

†Holland, Fflanders, Ysbaen, a Ffrainc yn yr oes hono
fyddai yn gyru y rhan fwyaf o'r llysieufwyd a'r acron a'r

Yn mlaen, yn mlaen, daw bwydydd fil,
 A gwinoedd cedyrn wrth eu sgîl !
 Llfeiriant coch ar derfyn dydd,
 Fel afon Rhine yn codi sydd ;
 Ond cyn i lanw Bacchus gau
 Ar ddorau Rheswm, dacw ddau
 O gardinaliaid ar eu traed,
 Ac un mewn capan coch fel gwaed,
 Yn uchel waeddi :—" Gosteg ! Gosteg !
 Heno mae Prydain yn nhympr y adeg,
 Heno mae gorsedd Brenhines weddw
 Y deyrnach a'i golud arnoch yn galw :
 A thros y Goron a'i thrâs hygaraf
 A llu o fawrion heno llefaraf.
 Fy swydd i yma heno yw,
 Yn enw'm duwiol Dad yn Nuw,
 A'r Drindod sanctaidd yn gytûn,
 Yw dyweddïo dau yn un :
 Yn enw Martin hoff, y Pab,*
 Fy merch, fy merch, fy mab, fy mab :
 Yn enw'r Goron a'r orsedd-fainc,
 Syr Owen Tudor a Chatrin o Ffrainc
 Heno cyhoeddaf, mewn eglur iaith,
 Eich glân briodas y gyntaf waith :

grawnwin a fwyteid yn Mhrydain. Er enghraifft, o Holland yn ystod blynyddoedd diweddarach y cawsom fresych ac *artichokes*. O Ffrainc y daeth *lentils* a *lettuce* ac *asparagus* ; o Fflanders y daeth *celery*, moron, eirin mair ; ac o Ysbaen y daeth pys, *oranges*, *lemons*, pomgranadau, &c. I wleddoedd mawrion Prydain, nid oedd nemor i un o'r ffrwythau a'r llysiau uchod yn cael eu tyfu yma hyd y flwyddyn 1500 ac amser yr hen *Queen Bess*, pryd y dechreuodd garddwriaeth, amaethyddiaeth, a chelfyddydau eraill, godi eu penau. Dywed Hume y byddai Catrin yn anfon cenad i Artois, a gwledydd pellach na hyny, pan mewn angen am *salad*.

*Y Pab Martin.

Tros fyd fy llais yr enyd hon
 A dreiglo'n orfoleddus dôn ;
 Llafar bid llafar, mud bid fud—
 Os oes o unrhyw barth o'r byd
 Air yn erbyn ieuo 'nghyd
 Y ddeuddyn hyn, doed ger fy mron!
 (Gan roddi seibiant, a sylwi ar John,
 Yr Eric, a'r Barwn, y Cownt, a'r Don)
 Ac hyf lefared yr enyd hon."

Druan o Eric—aeth ef yn fud ;
 A bwyta 'i winedd wnai 'r Cownt Odessa ;
 Fe yfodd Essex ei win i gyd
 Wrth geisio meddwl pa beth ddoi nesa ;*
 Pan godai Harold, o freiniol waed,
 I anerch y cardinal ar ei draed,
 Edrychai yn greulon-filain fal
 Hen farcud newydd gael ei ddal :—
 " 'Rwyf fi," medd ef, " yn un a fu
 Yn falch o achau'r brenhinol dŷ
 Ar un llaw, gwybyddwch ; ac yn un a all
 Fawrhau gwrhydri dyn, ar y llall.

* "This was the age of feudalism, when everything deserving the name of civilization was confined to the prince and the baron, and the great mass of society was in a state of semi-barbarism. Nor could royalty itself, in those days, boast of any other magnificence than such as in our eyes seems most rude and comfortless. The apartments, the banquets, the festivities, the costumes were all of this description, and the manners of society were of a corresponding character."

Mae y sylw uchod o eiddo Stoughton yn dal perthynas âg amser cyn teyrnasiad Edward III. Ar ol cael heddwch rhyngddo ef a'r barwniaid daeth pethau i well trefn, ac haul ar Gastell Windsor, ac yn amser Edward IV., darlunir rhanau mewnol y Castell yn ogoneddus (*Stoughton*, t.d. 57, hefyd 82).

Nid anmharch i Tudor yn awr ydyw dweyd
 Fod genym ddyledswydd wleidyddol i'w gwneud ;
 Mewn tegwch a doethder mae ef yn rhy gryf
 I ddigio wrth gyfaill am siarad yn hyf,
 Chwilio i'w achau yw'r cyntaf peth wnawn—
 Os deil yr ymchwiliad, wel—pobpeth yn iawn.

Chwiliwch achau bôn y gwynt,
 Pan ar ei hynt yn rhuo :
 Pwy sy'n malio o ba le,
 Gogledd, 'llewin, dwyrain, de,
 A'r dderwen wedi syrthio !

Chwiliwch achau bôn y gwaed
 Gan gariad wnaed i guro !
 Para wna 'n un pur o hyd,
 Nis gall holl aberoedd byd
 Na moroedd ei anmhuro !

Chwiliwch achau'r Capten ddaeth
 A'r llong i'r traeth o'r dyfnfedd ;
 P'le mae 'r ferch feddylia am
 Enedigle 'i dad a'i fam,
 A'i chariad wedi 'i chyrh'edd !

Yn gwrando ar drahaustra mawr
 Harold ac eraill,
 A redent waed Cymreig i lawr,
 Mae dystaw gyfaill—
 Gwrendy fel teigr pan fo sŵn
 O gylch ei ffau gyfarthiad cŵn—
 Deon Llangarfan yw efe,
 Mae 'n codi, ac arall yn d'od i'w le.

Syr Owen Tudor wrth wel'd ei ffrynd
 O'r wledd yn myned ymaith,

Ddywed, " Foneddwyr, 'rwyf finau 'n myn'd
 Ar ol fy hen gydymaith :
 Tra gwŷr o fri yn chwilio 'm trâs
 Mewn pob rhesymoldeb,
 I chwi a minau cyfartal gas
 Yw 'm presenoldeb."

Ac ymaith âg Owen,
 Yn foesgar a llawen,
 O blith y t'wysogion a'r mawrion mân, mân—
 Ac aeth i ystafell
 Yn ngogledd y Castell
 Oedd heno 'n agored i'r ddawns ac i'r gân.

Esgob Caerefrog a gyfyd yn awr,
 Gan ddweyd, " Mae Syr Owen yn frenin o waed ;
 Mae gwraidd ei âch-dderwen mewn dyfnder rhy
 fawr

I gael ei niweidio gan Harold a'i draed.
 Olrheiniwch ei famau i naw a deng radd,
 Chwi gewch fod eu henwau 'n anrhydedd i'w
 gwlad,

A chewch mai rhyfeloedd tros Ryddid fu 'n lladd
 Llinell ei deidiau o dad ac i dad."

" Gall hyny fod, gall hyny fod,"
 Medd Bedford mewn hwyl ymrafael,
 " Ond beth ydyw Cymru ond gwlad ddi nôd,
 Gyda bonedd tlawd diafael ;
 Heb ynddi ddafn o frenhinol fôn,
 O bentir Tinbych i Ynys Môn."

Ac Esgob Westminster, fel llawer hen dad,
 Ysgydwodd ei foel-ben gan ddweyd, " Mae y wlad
 Yn drech na'r frenhines mewn mater fel hyn ;
 Hi gyll ei gorseddfaine os Owen a fyn,

Pe b'ai hi 'n bresenol ni hidiwn i ddraen*
 A dweyd yn ei gwyneb yn syth ac yn blaen,
 Y Pab yw ein Brenin, yn enw'r Wen Fair,
 Ni chaiff hi mo' Owen—cymerwch fy ngair."

Fel yna ystafell y loddest adawn
 Yn nghanol y ddadl chwilboethaf,
 Ac at y Frenhines a Thudor yr awn,
 Lle dawns ac y cân y rhai doethaf.

Pwt o gân a gair o gysur
 I'r siomedig gyfaill John,
 Cyn yr elo'n ddrwg ei natur
 At ei fodryb tros y dôn ;
 Caled waith yw bwyta ceryg,
 Gwaeth na'r wermod yw eu blas—
 Chwareu teg i'w gyfaill Eric,
 Ceisiodd yntau 'i oreu glas :

Digrif, digrif, onide ? dau fab brenin
 Yn rhoi halen yn eu tê, ac yn bwyta—bwyta cenin ?

"Costiodd imi," ebai Eric,
 "Hyfryd gwsg dwy flynedd gron,
 Nes mae'm hiechyd i mewn peryg,"
 "Felly finnau," ebai John ;
 "Yfais fwy o win o'r haner
 Nag oedd achos i ddyn call,

*Fel y gwelir yn Hanes Prydain gan Speed, tudalen 459, nid oedd yr hen brlodiaid Pabaidd yr oes hon yn malio fawr ddim yn y pen coronog. Os sathrai y brenin neu'r frenhines ar draed y Pab mewn materion gwladol neu eglwysig, yr oedd dyrnau moelion yr hen gardinaliaid ar waith yn union. Cawn enghreifftiau o hyn yn hanes coroniaid y frenhines Adelaide yn 1121, ac wedi hyny pan gwerylodd Archesgobion Canterbury ac York â Dafydd o Ysgotland yn nghylch ei ffyddlondeb i'r Ymherodres Maude.

Caru bûm, a charu'n ofer,"
 "Felly finau," ebai'r llall.

Digrif, digrif, onide ? &c.

"Byth ni welaf liw yr arian
 Suddais yn y mater hwn,
 Troes fy nghroen gwrthwyneb allan—
 'Thrŷdd ef byth yn ol mi wn :
 Gwn beth f' um i er's dwy flynedd
 Yn yr Ynys oerllyd hon,
 Perffaith ffwl o'r dechreu i'r diwedd,"
 "Felly finnau," ebai John.

Digrif, digrif, onide ? &c.

"Buost ti a minau 'n caru,
 Fel y dylai dynion wneud ;
 Wyt ti heno'n edifaru,
 Wyt ti heno 'n ofni dweyd ?
 Rhwng dy ddwylaw di a minau
 Cipiwyd y Frenhines hon ;
 Methaist di, a methais inau,"
 "Do, i raddau," ebai John.

Digrif, digrif, onide ? &c.

"Bod yn henlanc, byth yn henlanc,
 Yw fy mhenderfyniad i ;
 Pwy briodai '*weddw ifanc* ?'
 Nid myfi, ac nid tydi :
 Gwell o lawer byw 'n gariadon
 Gyda'n gilydd byth yn llon,
 Braidd nad yfais fwy na digon,"
 "Felly finau," ebai John.

Digrif digrif, onide ? dau fab brenin
 Yn rhoi halen yn eu tê, ac yn bwyta—bwyta cenin ?

Yn ol trefniadau yn flaenorol wnaed,
 Mae 'r deugain talaf o'r milwyr traed
 Yn myddin ardderchog Brydain Fawr
 I'r 'stafell ddawns yn cyrchu 'n awr.
 A deugain gŵr, âg offer pres,
 Gan chware tôn yn d'od yn nes ;
 Nes gwneud cynteddau Tŵr Sant Sior
 I ruo megis swm y môr,
 Gan yru twrdd o gell i gell,
 A chryndod trwy 'r selerydd pell.

Daw pedwar marchog yr enyd hon
 Gan ddal i fyny bedair ffon—
 Ar flaen pob ffon mae modrwy glaer
 Yn dal i fyny'r "brethyn aur,"
 Yr hwn fel canopi uwch ben
 Sydd frith o emau fel sêr y nen ;
 Ac ar y brethyn aur gwnaed lle
 I Fab y Frenhines—dacw fe !
 Mae 'n cario baner, a'i harwyddair yw.
 "Myfi fûm farw wyf yn fyw."

Annesgrifiadwy am enyd oedd
 Y curo dwylaw a'r daran floedd :—
 "Hir oes i'r T'wysog, ac oes o hedd
 I'r hwn a'i cododd o'i ddystaw fedd."
 Ymgrymodd Owen, ac yna caed
 Gyda'r gerddoriaeth gynghanedd draed ;
 A'r ddawns agorwyd gydag ysgafn gainc
 Gan Owen Tudor a Chatrin o Ffrainc.

Yn un o chwimdroion y ddawnsfa hon,
 Collodd Syr Owen oddiar ei fron
 Geninen arian ;

Ond cafodd hi 'n glynu yn y rhwydwe mân
Orchuddiai ysgwydd ei gydmares lân,
A'i brig a'i gwraidd yn gyfan.

Ac yna gyda swyngar wên,
Medd ef wrth Catrin, "Hir bu 'r hen
Geninen hon yn ddigon gwyw,
Ond chwi a'i gwnaethoch eto 'n fyw.
Rho'dd cenedlaethau, gyda'r cledd,
Ddaear Anobaith ar ei bedd;
Er hyny oll mae ynddi swyn—
Anedlwch arni er fy mwyn;
Mae adgyfodiad yn eich bron
I'r hen Geninen anwyl hon."—
Ond gwrida Catrin fel gwrida 'r wawr,
Gan ddweyd, "Syr Owen, gadewch yn awr
I'ch hoff Geninen swynol, dlos,
Wyllo fel angel fy ngobenydd nos."

Ar hyn daeth Marian Grey yn mlaen,
A chyda hi Elisabeth o Gaen,
Gan ofyn i'w Mawrhydi 'n awr
Gyda Syr Owen dd'od i lawr,
I neuadd dderw 'r Brenin John,
Neu 'stafell Arthur y Ford Gron—
Wedi peth amser i'r olaf aed,
O daran drwst yr hoewon draed.

Medd Catrin wrth Syr Owen yn 'stafell y Ford
Gron,*

"Cyn dechreu chware *marteaux* yn y dawelfan hon.

*Y mae mwy o draddodiad a rhamant y Brenin Arthur yn ardal Castell Windsor nag un man arall yn y deyrnas. Y mae hen lyfr yn y Castell ardderchog a digyffelyb hwn yn dal perthynas âg "Urdd yr Ardys,"—urdd urddasolaf

Mae genyf freuddwyd rhyfedd, na weddai im'
ei ddweyd

Wrth neb ond chwi, Syr Owen—fel pe b'ai
wedi 'wneud

Gan un o'm deiliaid dylaf sydd mewn gwallgofdy
'n byw."

" Adroddwch ef," medd Owen, " os breuddwyd—
breuddwyd yw—

Yn effro fel siaradwr po doethaf y b'o dyn,

Yn nghwsg efe yw 'r ffolaf a'r hurt—ddigrifaf
un—

A'r ffolaf trwy ei fywyd yw'r callaf trwy ei hun."

" Breuddwyd* gefais neithiwr oedd gweled wrth fy
sedd,

Ddau d'wysog sydd yn awr yn eistedd yn y wledd,

Mynai un ohonynt i chwi gael tori 'ch pen,

Eich 'spedu fynai 'r llall ar felltigatedig bren ;

Mynai un y deyrnas oll, a mynai 'r llall y môr.

Mynech chwithau fy nghael i, i gapel hen Sant
Sior ;

Yno daethant hwythau eu hawl i gadarnhau,

A mynwn inau chwi i dori pen y ddau.

" Tor'soch chwithau 'u penau yn ufudd a di nâg—

A gwypwyd wrth eu sŵn fod pen y ddau yn wâg ;

Chwiliwyd eu llogellau, ond yno chaed dim byd

Ond biliau mawr a mân Iuddewon oll i gyd.

Ewrop. Y "*Black Book or Register of the Garter*," y gelwir ef. Dywed y Llyfr Du hwn, yn ei ragymadrodd, mai y Brenin Arthur a adeiladodd y Tŵr Crwn sydd ar ei enw, ac fod cyfoeth a gallu y Brythoniaid, yn ystod ei deyrnasiad ef, wedi cynyddu yn ddifawr. Yma, medd y Llyfr Du, y sefydlwyd gyntaf Urdd Bord Gron y Brenin Arthur, ac yr adnewyddwyd yr urdd o dan yr enw presenol, " Urdd yr Ardys."

*Tôn,— " Breuddwyd y Frenhines."

Yna meddyg agor wnaeth fynwesau oer y ddau,
I gael gyru tros y môr eu hen galonau gau ;
Chwiliodd gyda chanwyll, boddlonodd toc ei hun,
Fod calon cyw gan John, a'r Eric heb yr un."

Cydymaith y Frenhines, y brydferth Varian
Grey,
Belydrai wên ar Owen gan ofyn, " O ba le
Y tarddai 'r holl freuddwydion oedd trwy y nos
yn troi,
Ac i ba le yr elent ar ol i ddyn ddeffroi ? "

" Fe dd'wedir," meddai yntau, "fod holl helyntion
oes

Yn lle d'od fel breuddwydir yn d'od yn hollol
groes :

Ond mae athronwyr eraill, fel gwelsoch weithiau
ffyn,

Yn hollol groes i'w gilydd yn nghylch y pethau
hyn ;

Yn d'wedyd fod Breuddwydion yn fath o fodau
mân,

O oleu-leuad caled, heb arnynt flew na gwlan,
Na phluf, nac unrhyw orchudd, oddigerth math
o wê—

A wnant o waith pryf copyn ; a chanddynt hwy
yn lle

Y synwyr i adgofio am bethau wedi bod,
Fod ganddynt hwy wybodaeth am bethau sydd
i dd'od !

Dechreu'sant hwy eu gyrfa yn niwedd Amser
mawr,

A ninau o'r pen arall a'u cwrddwn hwynt yn awr ;
Gan newid ein newyddion sydd genym mewn
ystôr,

Tra 'n croesi eigion Amser fel llongau ar y môr :

A d'wedir fod eu clociau yn ardal Hud a Rhith,
Fel mae 'n rhesymol iddynt, bob un yn troi o
chwith."

"Beth ydynt?" ebai Catrin.

Medd yntau, "O ran barn
Bersonol, 'rwyf fi 'n credu fel Robyn Ddu,
Bensarn,
Hen ddewin fyddai 'stalwm yn arfer blino 'r
Fall,
Trwy ddangos tan pa blaned y genid hwn a'r
llall."

"Beth ydynt?" ebai Catrin, "dowch yma,
Marian Grey, (*Yn ddistaw*)

Mae dewin y dewiniaid o fewn ei lygad e'—
'Rwy 'n ofni edrych arno hyd nod am enyd fach,
Un drem a'm gyr i lesmair, a'r ail a'm gwna yn
iach :

Un eiliad 'rwy 'n druenus wrth eistedd gydag ef,
A'r nesaf 'rwyf yn ddedwydd fel yn y drydydd
nef.

'Rwy 'n ofni edrych arno, ac eto yn fy myw
Nis gallaf beidio edrych, mor lân ei galon yw
Ag oen ar foreu gwanwyn, neu wenol ar ei nyth—
Ond wŷr ef ddim ei hunan, os gŵyr ef hyny byth ;
Fe allai pe bai 'n gwybod na byddai 'n hardded
dyn ; (*gan droi ato*)

Yn awr, Syr Owen Tudor, beth yw eich barn
eich hun ? "

"Cre'duriaid yw Breuddwydion,"

Medd yntau 'n union deg,

"Sy'n cael eu gyru atom o gylch y Tylwyth Teg,
I chwilio ac ymofyn ein holl gyfrinion cudd,
I holi 'r hyn a basiodd, a dweyd yr hyn a fydd.

Os digwydd Breuddwyd ddisgyn yn ysgafn ar
eich clust,

I rhyw ddamweiniau tranoeth chwi fyddwch
lygad-dyst ;

Pan ddisgyn ar eich ysgwydd neu ar eich deheu-
fraich,

Mae 'n argoel anffaeledig o ryw orthrymus faich :

Trwy ddisgyn ar y gwddwf, fe yrodd lawer un

I dori pen un arall i gadw 'i ben ei hun.

Oblegid fod y Wawrddydd yn d'wedyd wrtho
'dos,'

Nis gall un Breuddwyd aros oddigerth tros y
nos ;

Ond os yn ngwres y fynwes am enyd gwnaiff ei
nyth,

Breuddwydio a breuddwydio bydd calon dyn
am byth ! ”

Yn ddistaw bach wrth Marian, medd Catrin,

“ Pa'm nis gwn,

Ond mae rhyw oglais rhyfedd yn ngeiriau 'r
Cymro hwn ;

Mae 'n gwybod holl chwedleuon Arabia ac
Ysbaen.”

“ Eich pardwn,” ebai Owen,

Ac yna aeth yn mlaen :—

• Mae gwylfa fel mewn lluest yn nghylch y tylwyth
teg,

I'w basio gan Freuddwydion, rhwng deg ac un-
ar-ddeg :

Fel milwyr eich Mawrhydi, y gauaf fel yr ha',

Y maent o dan orchymyn i gadw amser da.

Mae llawer math ohonynt yn crwydro ar eu hynt.

Rhai 'n marchog cefn yr afon, ac eraill wâr y
gwynt ;

Disgyna un ar hamoc y llongwr ar yr aig,
 A dengys iddo 'i gartref a gwyneb hoff ei wraig :
 Disgyna 'r llall ar filwr, gwsg ar yr eigion hallt,
 A ddengys iddo 'r eneth sy'n cadw 'i gudyn gwallt.
 Gwna 'r llall ei ffordd i'r fynwent, a dug eich
 plentyn gwyn,
 Gladdasoch er's blynyddau yn mhriddell oer y
 glyn,
 I gyddied am eich gwddwf â'i freichiau gwynion.
 bach,
 Gan edrych trwy eich llygad fel pe b'ai fyw ac
 iach !
 Gwnaiff un ei ffordd i'r carchar, trwy dyllau
 ugain clo,
 A dyry ddwyllaw rhyddion i lofrudd ambell dro.
 Aiff un at wely 'r Esgob, sy'n tynu at ei gant.
 A dug ef i Rydychain i chware gyda'r plant ;
 A'r llall at James o Scotland sydd heddyw yn y
 Twr,*
 A dug ef tros Loch Lomond i ganol grug Ben
 Muir.

Breuddwydion ! O, Breuddwydion yw'r lladron
 pena' 'rioed,
 Ant tros y wâl ddiadlam, fel brain tros lwyn o
 goed !

*Pan oedd Catrin yn weddw a Syr Owen Tudor yn
 mynychu Castell Windsor, yr oedd James o Scotland yn
 garcharor yn y fan a'r lle. Mae disgrifiad manwl o ardd
 y Castell i'w gael yn y Rhiangerdd a elwir "Kings Orchair,"
 a ysgrifennodd James yn ei gaethiwed at Lady Jane
 Beaufort, nith i'r Brenin Risiart II., ond cyfyngid ei olwg
 ef i'r rhan hono o'r ardd a orwedd wrth droed y Tŵr
 Crwn.

" Yn ei siamber wrtho'i hun
 Gwnaeth riangerdd at ei fun,"

I'r gwan a'r cystuddiedig gorphwysra gwynfyd
rônt,

A thros y wâl ddiadlam yn ol trachefn y dônt,
I gipio rhyw hen gybydd ar wibdaith trwy ei hûn
At gist o aur a guddiwyd gan rhywun fel ei hun—
Chwi gredwch y gwirionedd os credu hyn a
wnewch,

Yr hyn a gerwch fwyaf bob amser ganddynt
gewch ;

Os gwelodd fy Mrenhines myfi yn ardal wen
Breuddwydion pur ei chalon, gwyn fyd na
b'asai 'mhen

Yn nes i'r ardal hono, yn teimlo gwres y fron
Deyrnaza ar fy nghalon heblaw y deyrnas hon.''

“ Beth wedech chwi,” medd Marian,

Yr hon â llygad llon

A deimlai swyn carwriaeth yn annghysurus bron,

“ Am dreio 'ch llaw ar gardiau ? ”* yna 'n
chwareugar ac,

Fel ymerodres Tesni, hi gydiodd yn y pac :

gan ddesgrifio yr ardal a ganiateid iddo weled,—y
rhodfeydd, yr herberau, y coed, a'r glasdir a wenent arno
islaw. Dyfynwn y penill cyntaf :—

“ Now was there made, fast by the tower's wall

A garden faire, and in the corners set
An arbour green, with wandis long and small
Railed about, and so with leaves beset
Was all the place, and hawthorn hedges knet
That lyf* was none walkyng there forbye
That might within scare any wight espye.”

*That is “ a person.”

*Dywed Mezsray yn ei “ Hanes Ffrainc,” mai tad
Catrin Tudor, sef y Brenin Charles o Ffrainc, oedd y cyntaf
a chwareuodd gardiau yn Ewrop, ac fod y chwareu wedi
ei ddyfeisio yn benodol i'w ddifyru ef yn ystod y prudd-
glwyfeydd hwnw a'i blinodd mor hir, ac a fu farwolaeth

“ Croeswch fy llaw âg arian,”

Medd Marian gyda gwên,
Gan ddal y pac i fyny a'i wasgu ar ei gên,
Elisabeth o Gaen trwy ddamwain gadd o'r pac
Yr “âs o'r deimwnd”—mwrddwr!—a Marian
Grey y “Jack.”

Arwyddai'r cyntaf “Fodrwy,” ac nid oedd argoel
well,

A'r “Jack”—“i fod mewn neithior heb achos
fyn'd yn mhell.”

E dorodd Owen Tudor “Frenhines y Deng
Rhaw,”

A Chatrin “Ddeg y galon,” fel gwyrth ar balf
ei llaw;

Arwyddai cerdyn Owen “Hardd weddw ganol
oed,”

A “Deg y galon” oeddynt “Briodas yn
ddioed.”

“’Rwy’n credu’n awr mewn cardiau,”

Medd El’sbeth deg o Gaen;

“A minau,” ebai Marian, “fu ’rioed fath beth o'r
blaen,

Ac mewn breuddwydion hefyd mae genyf gadarn
ffydd;”

Ond gair ni ddywed Catrin ond gyda gwrid ei
grudd:

iddo yn y diwedd. Yn amser Catrin yr oedd y chwareu
hwn yn fwy na pharchus, am y cyfyngid ef bron yn unig
i'r llysoedd brenhinol. Yr oedd y gred mewn ser-ddewin-
iaeth a dywedyd tesni, a phob ofergoeledd o'r fath, yn eu
llawn flodau yn ei hamser hi, ac offeiriadon yr oes yn
benaf oeddynt ledaenwyr y tywyllwch. Yn nghylch
Cardgyfaredd (*Cardomancy*) ac ystyron dewinol y gwahanol
gardiau, gwel y “*Book of Days*.”

A mud yw Owen Tudor—ond dywed cyn bo hir,
 “ Os twyll ac *anwir* ydynt, mae modd i’w *gwneud*
 yn wir ;
 Nid ofergoelus hollol yw ’r hwn mewn twyll a
 gred,
 Mae llawer gwyneb geirwir yn gwisgo masgwarêd:
 Ac ambell fwyalch lo’wddu yn digwydd troi yn
 wen,
 A Breuddwyd hefyd weithiau yn digwydd d’od i
 ben ! ”

Dechreu’sant chware wed’yn, ond clywsant allan
 floedd,
 A mawr lawenydd miloedd—y Nuncio yno oedd
 Yn ngherbyd ei Mawrhydi, a’r Cardinal de Pole,
 A lleng o bobl Windsor yn osgordd ar eu hol.

Y Nuncio :* O ! y Nuncio ! mae ’n sefyll ac yn
 troi
 Ei wyneb at y bobl, ac arnynt fel yn rhoi
 Ei *Fenedictum* rasol—ei goryn gwyn sydd noeth,
 A lled ei dalcen ddengys ei ddwfn wybodaeth
 goeth,

*Negesydd ysbrydawl oddiwrth y Pab ydoedd Nuncio, wedi ei lawn awdurdodi gan ei Sancteiddrwydd i weithredu fel y dewisai,—i briodi, ysgaru, a maddeu pechodau y teuluoedd brenhinol, a boddhau pawb a phopeth er gogoniant yr Eglwys. Yn yr hen amseroedd, yr oedd Nuncios yn mhob llys brenhinol yn Germany, Ffrainc, ac hyd yn nod yn Lloegr ; ac hwynt mewn gwirionedd oedd yn llywodraethu y penau coronog. Gyrwyd un i’r Iwerddon yn 1645 i geisio darostwng y rhyfel, a phrysurwyd chwyldroad ein gwlad ni pan yrwyd Nuncio at y Brenin Iago II., yn y flwyddyn 1687.

Mae 'n gwisgo tunig 'sgarlad, a'i wasgod or-ddu
fal

Rhyw sidan gloew caerog, ac yn ei law mae 'n dal
Gwialen ddu o ebon, yr hon lewyrcha 'n frith
Gan gylchau aur ac arian a pherlau yn eu plith.

Medd Catrin, " Cyn ymadael, nis gallaf fi fel mam
Fy machgen bach, Syr Owen, fyth ddiolch i chwi
am

Eich ffyddlon garedigrwydd i mi er's amser maith,
Na dweyd fy niolchgarweh, na'ch iawn wobrwyo
chwaith,

Yn deilwng fel y dylai y wlad a'r goron wneud,
Ond hyn," gan dremio drwyddo, " Syr Owen
wyf yn ddweyd :—

Am naw y boreu 'fory i Windsor eto dewch,
A chyda mi a'r Nunciau eich ffafret giniaw
gewch."

" Y fory ! " ebai Owen, " Nid mor rhwydd,
Y fory yw diwrnod pen fy mlwydd ;
'Rwyf wedi gwahodd fy oedranus dad
A deg o ddeiliaid ein hen ystâd
I dŷ fy mrawd."

" Eich brawd ! " medd Catrin, " eich brawd,
eich brawd ! "

" Ie," medd Owen, " ac y mae efe yn dlawd ;
Ac fel fy hun, ysywaeth,
Wedi ei yru gan seren ffawd
O'i etifeddiaeth.

'Does ganddo ef a minau ond pedair mil yr un,
I'n cynal yn y flwyddyn, a byddwn lai na dyn
Pe rhuthrwn o Ben Mynydd i sefyll wrth eich
sedd

(Mae Catrin unwaith eto yn dechreu gwlitho 'i
gwedd)—

Na phlanu drain yn Windsor gwell genyf blanu
'm cledd

Trwy 'r drain sydd yn fy nghalon, ac agor adwy
rydd

I'm gwaed fyn'd o'i dylodi i'r tragwyddoldeb
cudd—

Gwell genyf farw o'ch eisiau yn mhalas bach fy
mrawd,

Na marw o gywilydd fy mod yn gydradd tlawd! ”

Mae Catrin mewn amrantiad yn codi ac yn troi
At ddrws yr hen ystafell ac oddimewn yn cloi,
Gan dd'wedyd :—

“ Ah ! Syr Owen, y *chwi* yn esgusodi !

Anwlyd gwyn fy nghalon yn ceisio tynu 'n
ol

Y llaw sydd i'm priodi !

Mae angel yn fy mynwes a enfyn Duw i'ch
nol

Pe baech yn eigion tlodi.

Ai dyna eich esgusawd eich bod yn *dlawd* yn wir !
Yw 'r deyrnas yn eich golwg ddim mwy na'r darn
o dir

Gollasoch yn ei chongl ! Yw Lloegr o ran
maint

A gwerth yn annghyfartal i'ch genedigaeth
frait ;

Esgusion ! O, esgusion ! ychydig wyddwn i
Fod lle i fleiddiaid felly o fewn eich enaid chwi !
Syr Owen, O, Syr Owen ! a wnaech chwi fi yn
wawd !

A wnaech chwi *esgus* imi pe bawn yn eneth dlawd !
O ! 'r nef, 'rwy 'n fwy na gweddw a gor-ym-
ddifad un,

Yn wrthrych cydymdeimlad ac esgusodion dyn ! ”

“ Ond Ah ! beth dd’wed y Senedd ? ”

Medd ef â chalon drom,

“ Os try hen achau Gwynedd

Yn fethiant ac yn siom ! ”

Medd hithau, “ Dyna’r diwedd,

Os cawn ni ddwyllaw ’n gilydd, cânt hwythau eu hymgom.”

“ Ond O ! eich hen esgusawd gleddyfog greulon,
ffol,

O’m calon fau lle glynodd, O, tynwch hono ’n ol !

Dyma yr archoll ddyfnaf fu yn fy mron erioed—

Syr Owen, eich anrhydedd ! atebwch yn ddioed

(A’r gwlaw trachefn ddisgynodd) Syr Owen,

ufuddhewch :

Y chwi a’ch teulu ’fory i Gastell Windsor dewch ! ”

“ Mae ’fory ’n Ddy’gwyl Dewi. a’n harfer ni yn
Môn,”

Medd Syr Owen,

“ Yw deffro telyn Cymru a chanu gyda’i thôn

Lawen, lawen ;

Mae ’m tad er’s llawer blwyddyn yn hel i blith
ei blant,

I gynal fy mhen-blwyddyn ar Ddy’gwyl Dewi
Sant ;

Mae wedi teithio ataf o ganol Ynys Môn,

Ac wrthyf fi yn unig y mae yn hoffi son

Am ei ofidiau trymion yn nghylch y ’stâd, ac am

Y tir a draws-feddianwyd oddiar fy anwyl fam—

Yn unig am yfory ’rwy ’n gofyn troi fy nghefn.”

“ Cewch eich pen-blwyddyn yma,” medd Catrin
deg trachefn,

“ Ac hefyd Ddy’gwyl Dewi—ond cyntaf waith y
dydd

Fydd cynal ein *Priodas*—priodas ddirgel fydd ;
Mae 'r Nuncio mewn awdurdod oddiwrth y Pab
ei hun

I roi ei fendith arnom, a'n gwneud ill dau yn un.
Y dydd yr achubasoch fy unig anwyl fab,
Mi yrais Arglwydd Beauchamp yn genad at y Pab.

Pe b'asai ei Sancteiddrwydd yn gwrthod
trwydded im',

Gwrthod'swn inau 'r Goron—beth ydyw 'r
Goron ? dim

Ond *arwydd* o lywodraeth, a gwell gan inau gael
Llywodraeth ar fy nghalon na thegan ar fy ael !
Ni 'm dawr pe drylliai 'r senedd yn ganddryll oll
os yw

Eich calon chwi yn gyfan. Yfory, os yn fyw,
I gadw eich pen-blwyddyn caf inau 'r fraint o
dd'od,

Yn cadw Dy'gwyl Dewi caf inau hefyd fod :
A phen eich blwydd, fy nghariad, ar Ddy'gwyl
Dewi Sant,

Goronir gyda bendith ar genhedlaethau gant :
Pan ro'wch chwi Fodrwy Lloegr ar fys fy aswy
hon,

Rhof inau hen Geninen hen Gymru ar eich
bron ! ”

“ Ai Breuddwyd hyn ! ” medd Owen, “ a dderfydd
ac a ffy ? ”

Ond gyda'r Nuncio tranoeth ca'dd wel'd mai
felly fu.

“ TI NID WYT, FY CHWAER.”

Ti nid wyt, fy chwaer anwylaf,
Hyd y dolydd gyda ni ;
Cwch ysplenydd ar yr afon
Ddaeth rhy agos atat ti :
Hwyliau sidan gwyn oedd ganddo,
Gynau gwynion wisgai'r criw ;
'Roedd dyeithriaid arno'n rhwyfo,
Ac angylion wrth y llyw.
Nid oes yma neb yn meddwl
Byth i yru neb i'th nol ;
Cryfach ydyw'r chwant i fyned
Dros yr afon ar dy ol.

Ti nid wyt, fy chwaer anwylaf,
Ond os oes yn nef y nef
Rhywun garodd son am Iesu,
'Rwyt ti yno gydag ef ;
Bèr a phur a difrycheulyd
Fu dy yrfa ar y llawr,
Son am danat byddwn beunydd
Gyda min yr afon fawr ;
Yna disgwyl cwch i'r golwg,
Ac angylion wrth y llyw,
I'n cymeryd ninau trosodd
At ein chwaer yn mynwes Duw.

“TI SY’N RHOI, O ! NEFOL DAD.”

Ti sy’n rhoi, O ! Nefol Dad,
 Falm i gysgu yn mhob clefyd ;
 Trwy dy ras, Tydi sy’n rhoi,
 Gan gymeryd ymaith hefyd.
 Draw ar fynwes Mab y Dyn
 Y mae melus, melus hun.

Ond wrth blygu tros y beddrod
 (Man yr hunodd yn ei waelod)
 Y mae llais i fyny ’n dyfod :—
 Ac yn d’wedyd mae, “ Gadewch
 I blant bychain ataf ddyfod : ”
 Bydd fy mhlentyn gydag Ef,
 Drysor bychan, yn y nef.

Eist at Un a’th garodd fwyaf,
Byw yn unig allem ni
 Tros y bychan sydd yn huno ;
 Ond aeth ef at Iesu Grist,
 ’R Hwn fu farw *hefyd* drosto.

O ! paham, a’r marw ’n iach,
 Wylwn uwch y beddrod bach ?

Acw ’n burdeb ddoe y daeth,
 Heddyw ’n ol yn burdeb aeth.

Ddoe yn afiach blentyn byw,
 Heddyw ’n seraph gyda Duw.

Ddoe yn dlawd a di ystâd,
 Heddyw ’n ngorsedd-fainc ei Dad.

Ddoe dan ddwyllaw angau trist,
Heddyw 'n mreichiau Iesu Grist.

Y TY AR Y BONT.

(O'r Germanaeg, yn mhell).

GADEWCH i nofiawl rew a choed
Wneud i'r llifeiriant groni ;
Hi ddaliodd lawer llif erioed,
Ac mae'r dref yn falch ohoni ;
Bwâu sydd ganddi dri-ar-ddeg—
Arferol â gwlybaniaeth ;
Ac nid yw 'storm a thywydd teg
I'r Bont o un gwahaniaeth.

Trosti rhêd y meirch fel cynt,
Trosti, trosti, chwyth y gwynt,
Chwibanogl groch ei beiriant ;
Tra hi, brenhines deg y pynt,
Yn chwareu â'r llifeiriant.

Mae 'r toll-dy ar ei chanol draw
Yn crynu dan y gwynt a'r gwlaw—
Mae 'n arfer gwneud, ran hyny :
Mae 'r talpiau rhew yn codi 'n wâl
Ar draws y llif, yn argae dâl,
Ond mae'r hen Bont yn siwr o ddal
Ei gwâr a'i phen i fyny.

Ysmocio 'i bibell yn ddi fraw—
Tra ar ei lin ei eneth dlos,

Mae 'r gwr sy'n cadw 'r toll-dy draw,
Cyn myn'd i'w wely am y nos ;
Yna try ei ben i lawr
Tros ganllaw nâdd yr harddwech Bont,
I weled y rhyferthwy mawr
Orlifai 'r wlad a thref Piedmont.

Tra 'r dwfr yn codi caerfa hir
Ar hyd y Bont, o dir i dir ;
Tra 'n lluchio ei ewynog luwch,
O awr i awr—yn uwch, yn uwch ;
Mae 'r tollwr wrth ei waith o hyd,
Un geiniog ni fyn golli ;
Ac nes daw " amser cau," a'i fryd
Ar dolli—tolli—tolli !
Nes aros i fyny ar ei draed
Yn ei olwg ef oedd annoeth ;
Ac yntau yn y dollfa i fod
Mor foreu, foreu dranoeth.

Yn ei dŷ
A'i wely plu',
Her rodd i ru
Y rhyferthwy tost ;
Medd wrtho 'i hun,
" Tra ynof ffun,
Dyledswydd dyn
Yw byw a marw wrth ei bôst.
Ni feiddiwn i 'fory, pe syflwn o'm lle,
Ddangos fy ngwyneb i fechgyn y dre."

Ond melus hûn,
O ddeg i un,
A gafodd ef ar y goreu ;

Taranau byw
 Ant trwy ei glyw—
 Cerddoriaeth y llifddorau ;
 Ac nid oes un bont
 Ar afon Piedmont
 Am ddau o'r gloch y boreu !
 Oddigerth *un* bwa—gwel y llun
 Welir yn sefyll wrtho'i hun—
 Dim ond un tŵr dan dŷ y doll,
 Aeth y deuddeg eraill byth ar goll.
 A rasio fel meddwon
 Mae'r rhew-wynt a'r iäon,
 A rhyfyg yr afon ymdeifi ar y graig ;
 Tra'n llefain mewn alaeth,
 Ar ddibyn marwolaeth,
 Mae teulu y Tollwr a'i wraig :
 Ac uwch, ac uwch na thwrdd y lli'
 Yw 'r dreiddiol floedd, "*Achubwch ni !*"
 Y weddi a'r floedd,
 Y waedd a'r gri
 Waed-fferawl oedd
 "*Achubwch ni !*"

Ond rhuthro 'n mlaen wna 'r creigiog rew,
 Dan wên y lloer ddig'wilydd ;
 Tra 'r dwfr fel teigr, a'r gwynt fel llew,
 Yn rhuo ar eu gilydd.

O wŷr a hunent awr yn ol,
 Mae tref Piedmont yn fyw ;
 Hwy geisiant wastad dir y ddol,
 Ond bro 'r rhyferthwy yw ;
 Rhew-fryniau 'r Alp yn rhuthro drwy
 Nofiedig anferth goed ;
 Rhyferthwy mawr—rhyferthwy mwy
 Nag welodd dyn erioed.

'Roedd Maer y dref, fel llawer Maer,
Yn ddyn a wnai ddaioni ;
A'i logell ddofn yn llawn o aur,
A'i galon yn llawn haelioni.

" Oes neb a aiff mewn cwch," medd ef,
" I achub y trueiniaid ?
Ddewrion a chedyrn wŷr ein tref,
Yw'ch calonau chwi 'n rhy weiniaid ? "

" Welwch chwi 'r teulu ar y Bont ?
A dyna i chwi dri o fadau ;
Oes neb, oes neb, o blant Piedmont
Yn disgyn o'u cyndadau !

" Oes neb a gymer gwch,
Ac yn y rhwyf a dŷn ?
Fe ddichon fod yma ferched wnant,
Os na wnaiff dynion hyn."

" Oes mae un "—Hwre !
A'i nerth crynedig,
Rhwyfa trwy y rhew nofiedig ;
Y Nefoedd a'i cadwo e' !—
Bachgen bendigedig !

Do, cyrhaeddodd y Bont,
Ac ar hyd ysgol raff,
Unwaith, dwywaith, teirgwaith—
Methu, a medru eilwaith—
Tra bloeddia Piedmont,

" O Dduw ! mae nhw 'n saff !—yn saff !

Ac fel 'roedd cloc y dref yn hwyrdrwm daro saith,
Aeth y Maer yn ol i'w wely, a'r Bachgen at ei
waith :

Gwaith saer oedd gan y llencyn.
A thranoeth gweithdy 'r saer
A anrhydeddwyd gydag
Ymweliad gan y Maer.

“ Ai chwi yw 'r gŵr ieuanc aeth yn y cwch ? ”

“ Ie, fi a ddaru fyn'd, syr.”

“ Dyma 'r can' dolar, yn nghyda'r aur-flwch,
A fi i chwi yn ffrynd, syr.”

Nid hir yn nwylaw 'r ieuanc saer

Yr erys yr aur a'r arian,
Nas dywed, “ Maddeuwch i mi, fy arglwydd
Faer,

Onid fy Nuw, fy nharian ?
Duw bia 'm bywyd, ac nid myfi,
Ac wele 'r arian yn ol i chwi—

Rhowch ef i'r Tollwr—gwnaiff iddo ef les.
Teimlaswn fy nghalon yn ofnus a llwfr,
Pe taw'lswn fy mywyd ar wyneb y dwfr,

Mewn mater fel yma, am arian neu bres.
Yn y Tŷ ar y Bont 'roedd geneth fach, dlawd,
A'i phriodi yfory fy mwriad ;

Ac yn y fan yma, mewn pabell o gnawd.

'Doedd dim, ond *gwreichionen o gariad*.

Curo wnai 'm calon yn ymchwydd y lli',
A'm cariad o'm mewn oedd “ *Ym cariad i mi.*”

WRTH RODIO UN PRYDNAWN.

WRTH rodio un prydawn

Ar làn hen afon Deifi,

Holais y llif, “ Paham na chaniatei fi

Weled dy bysgod aur—pysg aur melynion,

Beunydd a byth sydd yn gwirioni dynion ;

Er taflu coch-y-bonddu,

A gwybed Aberhonddu ;

Ymguddio yn y cysgod,

A'm gwrthod gan y pysgod.

Sisialodd un o'r dwfr yn dirion,

O ! di bysgotwr gwirion :

Pysgodyn aur wyf fi, a buan cei fi,

Ond taflu pluen arian ar làn yr afon Teifi.”

Arian o hyd, o hyd,

Ac nid dim caws na bara,

Arian o hyd yw'r grefydd ddiweddara' ;

Hyd nod y pysg sydd yn ein hen afonydd ;

Yn sŵn y pres nis gallant fod yn llonydd :

Chwareuant gyda'r plufyn,

Y pryfyn bach, a'r gwyfyn :

“ 'Rwyf ti yn llencyn 'smala —

'Does neb yn disgwyl dala

Hen adar gyda manus,” ebai 'r ail bysgodyn,

I faes y sych ysglodyn,

Pysgodyn arian wyf, a buan cei fi

Ond taflu pluen arian ar làn yr afon Teifi.”

GOED YR HYDREF.

GOED yr Hydref ! Goed yr Hydref !
 O ! mor brydferth, O ! mor brudd
 Ydych heddyw ar ol dyoddef
 Llwydrew'r nos a gwres y dydd ;
 Ddoe yn wyrddlas yn ymledu,
 Mewn llawenydd at yr haul,
 Cyd-heneiddio—cyd-aeddfedu—
 Cyd-ddiflanu mae eich dail ;
 Ond gweddi yw,
 Gan ddynolryw,
 Goed yr Hydref, byddwch byw !

Goed yr Hydref, p'le mae'r gwanwyn,
 Gyda'i lesni îr a gwyrdd ?
 P'le mae llygaid dydd y dyffryn ?
 P'le mae meillion min y ffyrdd ?
 P'le mae gwlithog wên y nefoedd,
 A'r awelon a'ch bywhaent ?
 Coch a gwyn rosynau'r gwrychoedd,
 Goed yr Hydref, pa le maent ?
 Ond gweddi yw, &c.

Goed yr Hydref ! ni bu enfys
 Yn ymblethu gyda'r wawr,
 Gyda lliwiau mor fawreddus
 A'ch pelydrau chwi yn awr :
 Sut na welem hyd y dyffryn
 Gôr adeiniog ar ei hynt ?
 Sut na chlywem *un* aderyn—
 Un o'r *mil* a ganai gynt ?
 Ond gweddi yw, &c.

Goed yr Hydref ! dyna gwestiwn
 I fy Awen fud fy hun,
 Nid oes ganddi gân na byrdwn
 Anthem newydd—nac oes, un ;
 Penau 'n britho, brigau 'n gwywo,
 Gwàrau crwm a gwelw wedd,
 Sydd o'm hamgylch yn prysuro
 Tua gauaf oer y bedd.
 Ond diogel yw
 Daw dydd gwna Duw
 Goed yr Hydref eto 'n fyw !

Mae gwanwyn mawr yn d'od cyn hir.
 Yn awr y gauaf gaf,
 I buro awyr byd yn glir,
 I'r Gwanwyn ac i'r Haf :
 Cyn hir e' gwyd,
 Yn fil a myrdd,
 Y brigyn llwyd
 Yn îr a gwyrdd :
 Awelon ddawnsiant hyd y ddol,
 Ac ogledd Eden ddaw yn ol ;
 Am hyn ffarwel, gyfeillion gwyw,
 Tu draw yn mhell i'n gauaf gell
 Cawn eto fyw, cawn eto fyw,
 Mewn Gwanwyn gwell.

YN MHOB YSTORM HEN BRYDAIN
 FAWR."

PA le mae'r gwr yn Mhrydain fâd
 Na chân i'r wlad sydd dan ei droed—
 I'w chestyll hen a'i theiau glân,
 I dir y gân a'i derw goed ;

I'n dewr gyndadau yma fu
 Yn codi safon dynolryw,
 I'r gwaed gollasant oesau'n ol
 I wneud eu gwlad mor rydd ag yw ?
 Rhydd ! rhydd yw hi o fôr i fôr,
 I bawb a ddaw ar gyfyng awr ;
 Tawel o hyd, angorfa'r byd
 Yn mhob ystorm yw Prydain Fawr.

Mae olion carnedd ar bob bryn,
 A byw fel hyn hanesiaeth mae ;
 Mae palmant angau ar bob ffordd,
 Ac enw Brwydr ar bob cae ;
 Na, na, nid marw ddarfu'r myrdd,
 Sy'n cadw'n wyrdd fynwentau'r gâd ;
 Maent eto gyda ni bob dydd,
 Yn cadw'n Rhydd ein Hanwyl Wlad ;
 Rhydd ! rhydd yw hi o fôr i fôr,
 I bawb a ddaw ar gyfyng awr ;
 Tawel o hyd, angorfa'r byd
 Yn mhob ystorm yw Prydain Fawr.

“ MOR O GÂN YW CYMRU' GYD.”

Ewch i gastell mwyaf Gwalia,
 Nid yw'r delyn yno'n fud ;
 Ewch i'r bwthyn bach tylota,
 Chwi gewch emyn wrth y cryd ;
 Gyda'r arad ar y ffriddoedd,
 'Ddeutu'r tân neu wrth y bwrdd,

Ac yn mhenau y mynyddoedd
Mae cerddoriaeth yn eich cwrdd.

Cydgan.

Llais yr adar, si afonydd,
Twrf rhaiadrau ar ei hyd ;
Fel yr eigion mawr aflonydd,
Môr o gân yw Cymru' gyd.

Mwyn awelon min yr hwyrddydd
Wnant gerddorfa yn mhob llwyn,
Ffrydiau oerion glân eu glenydd
Wnant un arall yn y brwyn ;
Llef y corwynt, llais y daran,
Ruant trwy 'r ffurfafen iach ;
Pib y bugail ar yr Aran
Chwery gyda'r 'hedydd bach.
Llais yr adar, &c.

Gwada di hi, Ddic-Shon-Dafydd,
Caiff dy ddewrach ddweyd ei farn :—
Gwlad addoldai ac eglwysydd,
Gwlad deyrngarol hyd y carn.
D'wed diwydrwydd a moesoldeb,
A phob Cymro ar wahan,
D'wed pob modfedd ar ei hwyneb :
Hon yw anwyl wlad y gân.

Cydgan.

Llais yr adar, si afonydd,
Twrf rhaiadrau ar ei hyd,
Fel yr eigion mawr aflonydd,
Môr o gân yw Cymru' gyd.

HEN AMSEROEDD.

MEDDYLIAU am yr amser gynt
 Byth, byth ni 'hedant heibio ;
 D'od atom wnant o'r pedwar gwynt,
 I gadw dyn yn effro ;
 Nis gall mân blant oddeutu 'r tân,
 Pleserau na blinderedd,
 Wneud calon Cymro ar wahân
 Oddiwrth yr Hen Amseroedd.
 Frodyr, geraint, a chefnderoedd,
 Paham na chawn
 Gyfarfod iawn,
 Er mwyn yr Hen Amseroedd ?

Gofidiau 'r oes bresenol hon,
 Eiddigedd rhwng cenhedloedd,
 Y boen o fyw o dòn i dòn,
 Oddiar a than y dyfroedd ;
 Mwynderau *fil* y ddaear hardd,
 Holl natur yn gyfanswm,
 Nis gallant byth fyn'd rhwng y bardd
 A'i gôf am Gymry 'stalwm.
 Deulu Gomer yn gyfanswm,
 Paham na chawn
 Gyfarfod iawn,
 Er mwyn y Cymry 'stalwm ?

'Does neb all garu glandeg ferch
 Fel Cymro, os na orfydd
 I'w feddwl gwrdd ar faes ei serch
 Myfanwy gynt neu Forfydd ;
 Wrth wrando 'r delyn yn yr hwyr,
 A chanu hyd yr oesoedd,

Mae calon Cymro—Duw a'i gŵyr,
 Yn nghanol Hen Amseroedd.
 Frodyr, geraint, a chefnderoedd,
 Paham na chawn
 Gyfarfod iawn
 Er mwyn yr Hen Amseroedd ?

PRIODFERCH NEDD.

“Cydgan y Morwynion.”

GWANWYN yn ei ddail a'i gwrlid
 Ddaw o'r maes i fyny 'r mur,
 Hithau 'r deg briodferch gyfyd
 Fel blodeuyn perffaith pur ;
 Wêl hi ddim ond glas y cwmwl,
 Lle mae'r gwynt yn caru'r gwlaw,
 Wyr hi ddim ond am y nefoedd
 Sydd yn ngharu gwasgu llaw.

Beth yw serch ond haul nas diffydd,
 Byth yn glaiar nac yn oer ;
 Beth y'm ni ond dy forwynion,
 Fel y sêr o gylch y lloer ?
 Euraid-felyn yw y blodau
 Sy'n coroni 'th wiwlon wedd,
 Doed bendithion yn gawodau
 Ar dy ben, Briodferch Nedd.

Y GLO A'R CALCH.

MAE yn yr ardal ddau Syr John,
 Yn marchog ceffyl gwedd ;
 Mae un yn ddu fel *nigger* bron,
 A'r llall yn wyn ei wedd :

Syr John y Glo a bia 'r march,
 Ac mae e 'n werth ei fil,
 Ac felly mae Syr John y Calch
 Yn marchog wrth ei 'sgil.
 Pob parch i'r ddau, y Du a'r Gwyn,
 Ond ceisiwn ar bob awr
 I dynu 'r ddau foneddwr hyn
 Ychydig bach i lawr.

O deulu isel daeth y ddau,
 Ac felly nid yw syn,
 Os braidd yn uchel yn eu ffordd,
 Yw 'r ddau foneddwr hyn :
 Pregethwyr dd'wedant ar y Sul
 Am sydyn gwymp y balch ;
 Ond nid oes un wed ar ddydd Llun
 Am gwymp y Glo a'r Calch.
 Pob parch i'r ddau, &c.

Y BRYTHON.

TRISTAU mae'm brawd o Lydaw gu,
 Pan gofia Ynys Prydain fâd :
 Pan lwyddodd y Rhufeinig lu
 I'w yru ef o'i wlad ;
 Ei long oedd wan, a'r storm oedd fawr,
 Ond daliodd wrth ei lyw yn dŷn,
 A llawer Brython aeth i lawr
 I'r eigion berw wyn.

“ Pa le yr af nis gwn,” medd ef,
 “ Mae ’r fro sydd draw yn hyfryd fan ;
 Mae uwch ei phen las ffordd y nef,
 A gwinwydd ar y làn.”—
 I arfor Llydaw gyda’r gwynt
 Anelodd yno ’i long yn syth ;
 Yn Frython aeth o Brydain gynt,
 A Brython ydyw byth.

MERCH Y LLYN.

[BUGEILEG.]

(Wedi ei bwriadu i Gerddoriaeth).

RHAGYMDRODD.

YN Llyn y Fan Fach y cychwyn yr afon Sawdde, ac y mae
 yno ffermdy hyd heddyw, fel yr oedd yr amser gynt,
 o’r enw Blaen Sawdde. Gwraig weddw a’i hunig fab
 oedd yn byw yno pan ymddangosai y Tylwyth Teg
 ar y Mynydd Du, a’r Gwyddanod yn y perthi cyfagos.
 Dyma’r amser yr oedd anifeiliaid luoedd i’w gweled
 ar Lyn y Fan, a llancesi harddach na dychymyg
 breuddwydion dyn yn ymgodi trwy wyneb y gloew-
 ddwfr. Yn ei fywyd bugeiliol, dro ar ol tro, mynai
 mab y weddw iddo weled y ferch lanaf a phrydferthaf
 a edrychodd llygad arni, yn rhodio ar wyneb y Llyn,
 ac yn ymdroi yn mysg defaid, geifr, gwartheg, a cheffylau
 dyfr-anedig y Llyn. Y tro cyntaf y neshodd ati o’r
 làn, yr oedd yn bwyta. Anogodd hi yn mlaen at siglen
 lle yr oedd twmpath o frwyn, a chynygiodd iddi damaid.
 Daeth hithau yno bron o fewn cyrhaedd. Gwrthododd
 gyd-fwyta, gan ddweyd yn gellweirus :—

Cras dy fara, nid hawdd fy nala,

ac ymddiflanodd o dan y dwfr. Aeth y llanc adref, a
 dywedodd yr holl hanes wrth ei fam. Esboniodd

hithau iddo fod ei fara wedi ei or-grasu. Rhoddodd iddo fara arall, wedi ei grasu braidd yn feddal. Y mae'r llanc yn myned eto at làn y Llyn, ac yn myned trwy yr un gwaith ag o'r blaen. Ymddengys merch y Llyn ar dônau gloewon y dwfr. Cynygia yntau ei damaid. Atebir ef yn swta, gyda chytlymdroad trahaus :—

Llaith dy fara. Ti ni fynd.

Daw'r trydydd cynyg. Craswyd bara arall, heb fod yn rhy gras nae yn rhy feddal. Digwyddodd hwn fod yn iawn, a chyfyd o Lyn y Fan Fach *ddwy* fereh ieuanc yr un ffunud a'u gilydd. Efeilliaid perffaith, o ran maint, llun, lliw, a gwisg. Gyda hwynt y mae hen batriarch barfwyn yn edrych wedi ei gythruddo. Hola yn sarug am y gŵr ieuanc oedd yn blino ei serelus enethig. Gwedi dweyd y drefn yn sarug, a chyda'r dyben o dori y garwriaeth, dywed wrth y llanc, "Os gelli di ddweyd p'r'un yw p'r'un o'r genethod hyn, a phwyntio allan yr hon a anwylaist, ti a'i eei." Cei hefyd yr haner a feddwyf os geill fy merch eu rhoi. Cei ychwaneg neu lai. Cei bob dafad eill hi rhoi, heb dynu ei gwynt ati—pob gafr, pob eidion, a phob march, ar yr un telerau. Hyny ydyw, caiff fy merch anadlu rhwng pob math o greadur, mal y caffo un, dau, tri, &c., hyd ei hanadl, o bob da byw sydd ar fy helw. Ond cofia un peth (a dyma echel y chwedl), os yn eich bywyd priodasol y rhoddi di iddi hi

Dri ergyd diachos,

yn ol ataf ti daw fy ngeneth am byth, i'w chartref cynhenid o dan ddŵr y Llyn." Y mae yn benbleth yn awr gyda Mab Blaen Sawdde. Edrycha ac edrycha ar y ddwy feinwen, ac nis gwyr "p'r'un yw p'r'un." Syrth ei wynebpryd i ddigofaint. Munud cyfng ydoedd hwnw. Pob peth neu ddim. Daeth awel o wynt i wrychu'r Llyn, a thra'n edrych yn wagsaw ar tin y dwfr yn ymdôni, gwelodd droed un o'r genethod yn symud yn mlaen. Edrychodd yn garuaidd i lygaid y fereh, gan droi mewn goruchafiaeth at ei thad patriarchaidd oedd wedi ei ymddyllu gan henaint, gan ddweyd yn addfwyn :—

"Hon yw hi."

Hono oedd hi. Gwelid yr anifeiliaid ar y Llyn yn ymfywiogi, ac yn cychwyn i'r mynydd, eu cartref newydd.

Rhedai yr ŵyn ar ol y mamogiaid, äi y Tarw Gwyn a'r Hen Wynepwen a'r holl deulu gwarthegaid yn syth i'r tir, ac i fyny yr allt goediog lechweddog tua'r Bryn—tua Blaen Sawdde. Yr oedd priodas y ddau ieuanc yn myned yn mlaen, ac aeth y geifr a'r mynod i ddawnsio. Seremoni fechan iawn oedd y Briodas. Rhywbeth yn y dull " Ffor' gosaf " o wneud peth pwysig. * * *

[Hyd yma y cyrhaedd yr hyn a ysgrifennodd y Bardd o'r Traddodiad ar yr hwn y sylfaenodd ei Fugeileg awenyddol. Prin y mae'n angenrheidiol dweyd, mai yr un ydyw'r Chwedl a'r hon sydd mewn cysylltiad â Meddygon Myddfai; a bod Mr. Lewis Morris, yn ei gyfrol *Songs of Britain*, hefyd wedi ei defnyddio i gyfrododdu o'i deutu gân nodedig o brydferth; ond nid yr un a'r unrhyw brydferthwch sydd gan y Bardd-Gymro Seisnig a'r Bardd-Gymro Cymreig].

BUGEILIAID.—*Chorus.*

DIM ond Bugeiliaid ydym ni,
 Ond mae ein praidd ar gynydd,
 Bydded i eraill freiniol fri,
 Ond bydded i ni y mynydd;
 A min yr hwyr, mewn awyr iach,
 Llyn y Fan Fawr a Llyn y Fan Fach.

MAB Y BRYN.—*Solo.*

Dacw fan y decaf eneth,
 Llys ei thad sydd dan y dòn;
 Dere, dere, o'r dyfnderau,
 Y dduaf wallt a'r wenaf fron.

BUGEILIAID.—*Chorus or Quartett.*

Caned dy galon faint a fyn,
 Byth ni weli Ferch y Llyn.

MAB Y BRYN.—*Solo.*

Gwelaf hi, gwelaf hi ! gwelaf hi draw ;
 Gwelaf ei llun, gwelaf ei llaw
 O'r dwfr yn d'od—hi ddaw, hi ddaw !

BUGEILIAID.—*Chorus.*

Hi nawf ar flodeu'r lili wen,
 Ac aur a pherlau ar ei phen.

MERCH Y LLYN.—*Solo.*

P'am y gelwi fi i'r làn ?
 Dos ar ol dy ddefaid ;
 Nid yn nyfnder Llyn y Fan
 Y mae dy anifeiliaid.

[*Gan symud yn ol.*

Ha, ha ! Ha, ha ! ceisiaist yn dda
 Ti, wr glân, ni chara ;
 Ti a fethaist, Ha, ha ! Ha, ha !
 Crâs, crâs dy fara.

[*Exit dan y dwfr.*

BUGEILIAID.—*Chorus or Quartett.*

Hi ddaeth i fyny fel y wawr,
 Aeth fel machludiad haul i lawr ;
 Ond ti, na thòr dy galon :
 Ar ol y ferch, i'r dyfnder erch,
 Bwrw dy holl ofalon.

MAB Y BRYN.—*Recitative or Air.*

Mae'm holl gydfugeiliaid yn awr wedi ffoi.
 A minau mewn cariad yn ol wedi troi ;
 A rhodio wnaif o gylch y Llyn,

Gan geisio Merch y Dyfroedd hyn :
 Dere, dere, o'r dyfnderau,
 Lanaf, luniol, fywiol fûn, dere, &c.,
 Cymer law a chalon dyn.

MERCH Y LLYN.—*Solo.*

Mae 'n rhaid imi fyw yn y dyfroedd hyn,
 A bod yn Ferch y Llyn tra bydda'i ;
 Oni ddywedaist, yn dy olaf gân,
 Fod " Merched glân yn Myddfai ? "
(Gan symud yn ol).

Ceisiaist yn dda, Ha, ha ! Ha, ha !
 Ti, wr glân, ni chara ;
 Methaist eto, Ha, ha ! Ha, ha !
 Llaith, llaith dy fara.
[Exit dan y dwfr.]

MAM MAB Y BRYN.—*Solo and Chorus.*

Fy mab, fy mab, os wyt fel hyn
 Yn ceisio calon dynes ;
 Os wyt am ddeall Merch y Llyn,
 Y crâs yw serch rhy gynnes :
 Nid da yw " rhy " o'r hyn sydd ffaith,
 Na gormod o eiriau mwynion ;
 A serch rhy oer yw bara llaith—
 Dyna yw iaith morwynion :
 Tipyn yn oer, a thipyn yn boeth
 Yw'r cariad dwfn a'r cariad doeth.

BUGEILIAID.—*Chorus.*

Tipyn yn oer, a thipyn yn boeth, &c.

TAD MERCH Y LLYN (*a'i ddwy ferch*).—*Solo.*

Ai ti yw'r llencyn glân ei bryd
 O hyd sy'n blino min fy Llyn—
 Sy'n rhodio beunydd yn y brwyn,
 Gan geisio dwyn fy mhlentyn gwyn ?
 Mae genyf ddwy mor bur a'r dôn
 (Y gwr da 'i fryd, maent ger dy fron) ;
 A dyma nhw, d'wed imi 'n awr,
 Ohonynt hwy pa un o'r ddwy
 A geraist ti mor fawr ?

MAB Y BRYN.—*Solo or Recit.*

Myfi, myfi yw Mab y Bryn—
 Ac nid oes arnaf g'wilydd ;
 Ond sut dewisaf rhwng y ddwy,
 A hwythau fel eu gilydd ?
 Ond pe ba'i dim ond un
 Ar ben ei hun a minau,
 A chwithau dan hen Lyn y Fan,
 Cai pwysau 'r byd a phwysau 'r nef
 Orphwyso ar fy ngliniau.

TAD MERCH Y LLYN.—*Solo.*

Os na ddywedi p'r'un yw p'r'un,
 Caiff cleddyf drwyddot dreiddio ;
 Ond os dywedi p'r'un yw hi,
 Ti gei fy ngeneth anwyl i,
 Ac haner fy holl eiddo.

MAB Y BRYN.—*Solo.*

Gwrid dy rudd ! y ferch a garaf,
 Beth yw cleddyf i'w debygu
 Gyda serch yn llosgi 'n araf,
 Gyda chariad yn fy mygu !
 [*Wedi symudiad y blaen troed.*]

Hon, hon yw hi ! Hon, hon yw hi !—
 Fy nghariad hyd farwolaeth ;
 A chwi—a chwi yw'm newydd chwaer ;
 A chwithau—'nhad yn nghyfraith.

Y BRIODAS.

(CYDGAN.—*Pawb ar y llwyfan yn gwynebu ar eu gilydd, a'u dwylaw ar draws eu bronau*).

Tynghedwn di, Fab y Bryn—
 Dwylaw'n groes, dwylaw'n groes ;
 Tynghedwn di, Ferch y Llyn,
 Mewn Rhin a Moes,
 Ar hyd eich hoes
 I gadw'r cwlwm hwn yn dŷn—
 Dwylaw'n groes.

DERWYDD.—*Solo.*

A wnewch chwi, dad a mam y ddau,
 Mewn rhwymyn cariad ganiatau,
 I'r undeb hwn mewn hedd barhau ?

BUGEILIAID (*Dwylaw'n groes, &c.*)

Mae mil o ddefaid ar y Llyn,
 A meirch a gwartheg, geifr a mŷn,
 Pob un yn cychwyn tua'r Bryn,
 Yn swyn y toes.
 Ond gochel anngharedig iaith,
 Os ti a'i t'rewi ond tair gwaith,
 Gwnaiff hi â'i heiddo fel y mŷn—
 Hwy ant i'r hwn a'u rhoes—
 Ar eu penau'n ol i'r Llyn ;
 Dwylaw'n groes.

PLANT Y BRYN.—*Quartett.*

Yn Chwedl Merch y Llyn
 Yn awr rho'wn naid o ugain mlynedd ;
 Nyni ydym Blant y Bryn,
 Mewn trallod ac anhunedd.
 Ein mam darawyd gan ein tad,
 Dair gwaith, dair gwaith, dair gwaith !
 Mae pob creadur ar ein 'stad
 Yn dianc tua 'i gartref llaith :
 Y wenfrech, y donfrech, a'r hen darw gwyn.
 A naw can' anifail oll ar eu trafael ;
 A ni sydd yn canu, gan geisio'ch dyddanu,
 Rhaid i ni droi adref i waelod y Llyn !
 Ffarwel, ffarwel : yn iach, yn iach—
 Cawn heno swpera yn Llyn y Fan Fach.

MERCH Y LLYN (*yn anerch ei gwr*).—*Solo.*

Fy ngwr ! ffarwel, ffarwel !
 Dim mwy o'r awyr las, dim mwy o'r wybren glir,
 O rûg y Bryn mewn blodeu, o wyrddlas donlas dir ;
 Ffarwel i bobpeth anwyl a gerais yma 'n hir.
 Deddf fawr Tynghedfen ydyw
 Dim mwy ond palas oer,
 Lle mae'r haul, trwy frwyn a hesg,
 A dyfnder mawr, yn t'w'nu 'n llesg,
 Yn farw fel y lloer.
 Rhaid imi adael daear ; fy ngwr, yn iach, yn iach !
 O Dduw ! nis gallaf droi mewn hedd
 O'r wlad mae bedd fy mhlentyn bach.

PLANT Y BRYN.—*Solo and Chorus.*

Solo.—Mae 'r nef yn llawn o ddagrau mân,
 Cyn colli 'm tad, paham
 Nad ellid ei fendithio
 A chusan maddeuant, mam ?

Chorus.—Maddeuwn oll i'n gilydd oll,
 Gwna hyny 'r chwerw 'n felus,
 Gwna hyny 'r du yn wyn;
 Maddeuwn oll i'n gilydd oll,
 Daw eto haul ar fryn.

Solo.—Mi welaf yn eich llygad, mam,
 Ddyferyn byw o wlith—
 Fendithiol wlith y nefoedd,
 Disgyned yn awr i'n plith.

Chorus.—Maddeuwn oll, &c.

BUGEILIAID A'R OLL.—*Cydgan yr Ail Briodas.*

Dwylaw 'n groes, dwylaw 'n groes!
 Yn eu holau hyd y dolau, 'r anifeiliaid eto drônt.
 A'r cymylau i'r mynyddau, ffônt! ffônt! ffônt!

Hwy gymodwyd, hwy gymodwyd,
 Yn niwedd oes;
 Ail briodwyd, ail briodwyd—
 Dwylaw 'n groes!

MERCH Y GRAIG.

Hen Alaw, "*Llencyn Morganwg*," yn dynwared y Gareg
 Ateb.

Llencyn.—GWEN dy fron, megis ewyn aig.

Eco.—Megis ewyn aig.

Ll.—Pwy wyt ti, Merch y Graig?

E.—Merch y Graig.

Ll.—Genyt ti yr arian, aur, a'r pres.

E.—Yr arian, aur, a'r pres.

Ll.—Fedri di ddim dweyd, “Dere 'n nes?”

E.—Dere 'n nes, dere 'n nes.

Ll.—Meinir y Graig, ar fy ngwir fydd fy
ngwraig,

Tra, la, la.

E.—Yn wir fydd fy ngwraig. Tra,
la, la.

Ll.—Mewn ogof aur prioder ni. Tra, la, la.

E.—Prioder ni. Tra, la, la.

IFAN AC EFA.

[Dernyn anorphenedig. Y mae bwlech yn y papur rhwng y ddau benill olaf, fel pe yn mwriad y Bardd i ddodi ynddo ddolen gydiol pan gai hamdden].

HOFF iawn oedd y ffynon, a godai 'n Ngwen
Gwdion,

A lifai mal afon, a'i glenydd yn glir;
Lle delai holl deulu y gunog dan ganu,
O'r Fotty, a'r Deildy, a'r Doldir.

A dwad yn dawel mae gweision y Gesail,
Yr Hafod, a'r Efail, i dynu o'r dw'r;
Hogenod Gwaun Gynon, a merched Bryn Meirchion,
Morwynion y Greigdon a'r Crugdwr.

Yn natur oddeutu, nid am fod tylodi
Am ddyfroedd yn codi y doent ati hi;
Am bob un mewn syched ddoi yno'n ddiniwed,
Doi deunaw yn ceisied llancesi.

Gwr hoffus oedd Gruffydd—pan ganddo'r oedd
Gwenddydd,

Doi llanw llawenydd, heb groes ac heb gri;
Ganmoli gwin melus oedd cysgod gwag esgus,
A boddus oedd Morus a Mari.

* * * * *

Yr oenig wirionodd, ef adref ni fedrodd
Ddychwelyd o'i wirfodd—arosodd yr ha';
Trwy oen yn troi anian, hyn fu yn o fuan,
Ymddyddan wnaeth Ifan wrth Efa.

“MAE 'I GWYNEB FEL Y GWANWYN.”

MAE 'i gwyneb fel y gwanwyn,
Yn dyfod gyda dail—
Yn gwenu, gwenu arnaf,
A gwrido bob yn ail;
Mae swm ei throed mor ysgafn
Ag ofnus droed y dryw;
A'i haddfwyn lais mor beraidd
A'r ëos fwyna'n fyw.

Mae'n gweled trwy'm hen galon,
A phan fydd hono'n oer,
Hi draidd gynesrwydd drwyddi,
A goleu haul a lloer.
Mae ser y nef yn siriol,
Ond da mai pell y'nt hwy;
Pe gwelent hwy ei llygad,
Ni welid monynt mwy.

Pan gofiaf fy nhyloidi
A'm trallod, coeliwch fi,
'Does dim ond eisiau cofio
Ei henw anwyl hi :
Mae degau yn ei cheisio,
Mae hyny'n ofid câs ;
Ond fyn hi neb ond fi fach
Ar wyneb daear las.

HAUL FY NEFOEDD.

Clyw, clyw, clyw,
Yr hedydd bychan yw,
Ar gwrdd y wawr mae 'i fryd,
Tra 'r haul mewn aur arianlif yn
Ffrydio tros y byd.
Mae 'r adar-feirdd a'r blodau heirdd
Yn deffro Dyffryn Clwyd ;
Ond ti sydd decach na hwynt oll,
O ! haul fy nefoedd, cwyd.

HELEN : NEU ELEN LLWYDDAWG.

(Testyn Cadair Eisteddfod Gwreccsam, 1876).

BRASLUN.

HANES y Groes ac hen hanesiaeth fel hudoliaeth i'r Awen.—Gwerth anmheus hen frudiau a rhamantau tra yn desgrifio Helen yn dwyn y Groes oddiar ladron.—Ser-ddewiniaeth, Derwyddiaeth, a ffug-dduwiaeth yr oes baganaidd yn dwyn yn mlaen eu hargoelion am dani.—Y gred yn nghyfaredd y planedau, a phensyfrdandod y dewiniaid cyn ac wedi ei genedigaeth.—Y disgwyliad drwyddi am ryddhad odditan iau orthrymus Rhufain.—Desgrifiad o gyflwr terfysglyd a di-lywodraeth Prydain—ac o raddol dyfiad hâd Cristionogaeth trwy fraschwyn toreithiog y cyfnod. —Achau Helen, a phleideb tros ymfalchio mewn gwehelyth a bonedd.—Gwaed yr Ymherodres Helena yn Ymherodres India.—Yr eithafedd gwrthgyferbyniol i olrhain achau—desgrifiad o Elen yn bersonol.—Telerau da Coel Goedhebbog gyda'r swyddogion Rhufeinig yn ethryb llaw ei ferch.—Aml-hoffwyr Helen, a'u cynygion—ei derbyniad o law y prif raglaw, Constantius Chlorus—dallineb Cariad, a dallineb mwy edrychwyr ar gariad.—Anobaith a siomedigaeth Prydeinwyr yn ei dyweddïad hi â'r prif elyn—eu cred yn newiniaeth y ser, a'r duwiau yn cael eu siglo.—Goruch-naturiaeth gwir Gariad.—Chlorus, o dan orchymyn Rhufain i ladd holl Gristionogion yr ymherodraeth, yn gadael ei wraig a'i fab bach yn Nghaerefrog.—Cydmariaeth wrth-gyferbyniol rhwng y dduwiol fam a'r tad paganaidd—hynt erledigaeth Chlorus.—Helen yn llochesu rhai o Gristionogion Prydain yn ei llys gartref—yn süoganu i'w phlentyn—yn ei gyflwyno trwy fedydd i Grist, ac yn ei gysegru i wasanaethu y Groes—brawdoliaeth y saint yn ei thŷ.—Angylaidd ymweliadau.—Arwydd y Groes yn lle yr Eryr—anerchiad i Rufain am ei gwasanaeth diwybod i'r efengyl—eto dallineb y Prydeiniaid am ffyrdd Duw.—Y Caisariaid yn arloesi daear foesol yr ynys hon a'r Cyfandir—fel atdaliad, Helen ar uchfanau yr ymherodraeth baganaidd yn lledaenu yr efengyl am y Groes—dychweliad Constantius Chlorus i Gaerefrog at Helen —yn marw—cau ei fedd yn agor pyrth daearol i'r efengyl.—Helen a'i mab yn myned i Rufain,

ac hi oddiyno i'r Tir Sanctaidd. Y llengau yn cynwys dynion o bob cenedl ac o bob ffurf o gred—eilunaddoliaeth ac anghred—herwydd hyn y ffugwyrthiau yn dilyn o angenrhaid—yn dyfod i Fethlehem a phen Calfaria—yr ymgellwair â phren y Groes yn feddwi ar hanes—yn ymwrthod â'r hen dadau a'u ffug-wyrthiau—gwir ystyr ac arwyddocâd y traddodiadau ac hanes Helen Llwyddawg.

AM y Groes, a'r hen oesau,
Cyneu o'm mewn mae cân mau ;
Enynu mae hen hanes,
Yr hoen a'r hwyl a'r hen wres,
Sy'n newydd, ac sy'n ieuanc,
Yn nŷn llwyd mal yn y llanc.

Y tân sydd yn trywanu
Rhes ddu fawr o'r oesoedd fu,
A rydd ddoe, mewn euraidd wawl
A swynion, i'r presenawl ;
Ac a â yn mlaen ac ol
Hyd fydoedd y dyfodol.

Dân awen ! onid newydd
Ydyw 'r hen i enaid rhydd ?
Ac onid yw caniad hen
Yn newydd iawn i awen ?

Heb wrthod i'w aberthu,
Dere, O ! dân y gân gu,
I lawr ar fy allawr, fel
Gwreichion y tân goruchel.

I'm wau, traddodiadau moel—yw'r edef,
A hen frudiau lledfoel ;
Efo'r gân, mae ofer goel
A hen wagedd anhygoel.

Rhanedig pob rhyw hen awdur,—a rhwym
Mewn rhamant ac antur ;
O'r domen swrwd ammhur,
Mwynheir peth o'r mân-aur pur.

At Elen yr Elenau
Af fi yn ol i fwynhau.

Ei llywodraeth, 'mysg lladron—ac enwir
Baganaidd Grist'nogion ;
Ac os gau ydyw gwisg hon,
Gwir chwery ger ei choron.

Y Fenwedig fûn ydyw—a hanodd
O Brydeiniaid iawnryw,
“ Gafas y Grog,” o fysg rhyw
Haid o ladron diledryw.

Yn hongian yn eu hingoedd,
Onid dau ohonynt oedd ?
Yn leithrudd, o dan haul athrist,
Yn nesa'i Grog ein Hiesu Grist !

Heibio Coel Goedhebog hen
Ataliaf, dof at Elen.

Diraddiwch y Derwyddon,—a chwerthwch
Wrth eu Seryddon ;
Yn y sêr cawn hanes hon,
Ar gael yn eu hargoelion.

“ Rhian yr Iôr,” henwir hi
Yn gynar cyn ei geni ;
Uwch ei phen erys Gwener,

I'w gwylied hi, mewn gwawl têr :
 Iau, yntau yn yr entyrch,
 I ddydd ei geni a gyrch.

Duwiau nen, cyn ei geni,—a dwsin
 O'u duwiesau tesni ;
 Dynant yn groes ei hoes hi,
 A'r hawl idd ei rheoli.

Marchwr, brwd dduw y merched,—a Sadwrn
 Osodwyd i'w gwylied ;
 Yr Haul, trwy'i gwytheni rêd,
 A dwbl yni dwy blaned.

Tarawyd yn fud y brudwyr—
 Y ddewr ferch ddeuai ar fyr :
 Dyn ydoedd o dan nodau
 Y prif ser, Gwener ac Iau !
 Bod dan un byd da iawn oedd,
 Hynodol Ffawd ne' ydoedd ;
 Ond dyn oedd hon o dan ddwy,
 Heriai Fawrth a'i ryferthwy ;
 A heriai Gâl fawr ar goedd,
 Heriai fil o ryfeloedd.

Er ini oddef yr estron eiddig,
 A'i erchaf gadau anorchfygedig ;
 Gwelwn y frodir, yn galonfrydig,
 Yn dal ei haden ysbrydoledig—
 Yn dal i ddyoddef yn genedl ddiddig,
 Uwch llu uffernol erchyll a ffyrnig ;
 Gan ymddiried yn y Fenwedig
 Fûn deg godai, i ni'n fendigedig,
 A fynai dda o Rufain ddig :—o'i huchder,
 A fwriai y faner fawr Rufeinig.

Yn lân o Dduw Elen ddaeth
 Yn deg o'i genedigaeth ;
 Mawr ofid ac ymrafael
 A gawn o'i chylch *cyn* ei chael.
Gwedi ei chael, gadewch i
 Ymladdoedd deunaw mlwyddi
 Droï ein gwlad dan gadarn gledd
 Caiseriaid yn gŵys i orwedd.

Erch a f'ai hanes ein hen archfonedd,
 A'u myrdd o alon, mewn mawr eiddiledd,
 Gwel'd meibion dynion yn rhincian eu dannedd,
 Yn cnoi'n eu hanian, fel cwn anhunedd :
 Ar hyd yr Ynys, dyhirod dirinwedd
 Fwrient Unbenaeth draws freintiau'n bonedd ;
 Eto niferi a godynt i fawredd—
 Ladron hyll, hagron—gwaddodion llygredd.
 Llawn canoedd eraill yn eu cynddaredd,
 Pe gall'synt, gar'synt o Rufain eu gorsedd,
 Rhai'n ceisio darnio pob math o deyrnedd,
 Pybyr anwariaid pob rhyw anwiredd ;
 Fwlturiaid diriaid, fuont o'n dewredd,
 Ein milwyr blaenaf am lawer blynedd :
 Ein bro arosai mewn bâr a rhyseidd,
 A didor gerhynt didrugaredd.
 Marwol ammhuredd,—a'i ddrwg sawyr,
 Gododd i'w hawyr o'r gwaed diddiwedd !

Yn ein Gwen Ynys, mal yn gynhwynol
 I'w chynestir enwog, mae chwyn estronol :
 Yn ngwlad y lili, meiri marwol
 Amlha yn llydan, yn mlaen a lledol :
 Ond yn y chwyn cawn hedyn cenhadol,
 Yn dwfn wreiddio, gan dyfu yn raddol ;

I ni ei dygaist, Fran Fenwedigol !
 Nid yn ofer bydd dy hedyn nefol—
 Da ini adaw yr had niweidiol,
 I fydru gwandfyfiad yr egin dwyfol.
 Da yn awr d'od yn ol,—oddiwrth fradwyr,
 O fysg yr aerwyr—i faes carwrol.

Calon hael Caercolyn* hen,
 A'i goleu, yw'r gu Elen ;
 Achres y ferch ? Aeres fyw
 O G'radog gywir ydyw—
 O linach y goleuni—
 O Frân o Grist'nogol fri.

Llygad ei thad, gwaed ei thŷ,
 Dewrwrol ydyw'r Wry :
 Merch ddinam ei mam yw hon—
 Ystrawael yr Ystraeon.
 Gwynedd Hen sydd ganddi hi,
 A sedd ei mam sy eiddi.†

Eto ei thŷ—tŷ ei thad :—

* * * * *

I ti wr na chreto hyn,
 A gaf fi ddim ond gofyn,
 Onid oedd gan dy hen daid
 Gyd-undeb gyda'i hendaidd ?
 A'i hendaidd rhyw gyd-undeb,
 Gyda naw, neu gyda neb,
 O hen deidiau nodedig,
 Arwedda bren, wraidd a brig ?

**Colchester*. Gelwir y lle hefyd gan rai yn Gaercollen
 ac yn Hazeltown.

†Trwy ei phriodi y daeth Coel i'r orsedd.

Pencampwyr arlwywyr lol
 Yw 'r dynion anghrediniol,
 A'r bonedd na dderbyniant
 Hanes un Derwydd na Sant—
 Ddysgasant addysg oesau
 I'w fesur ef a'i sarhau ;
 Godant achyddol goeden,
 Sydd wawd ar yr hyn sydd hen.

Yn nhres hanes, a hir b'o hi 'n swyno,
 Mae enw ein cedyrn o'i mewn yn cydio :
 Yn llawen-galon gwell i ni goelio
 Naw mwy o hanes, na dim ohono :
 (Derwen gam Darwin o go')—neud tuedd
 Y gŵr di-fonedd gredu a fyno ?

Ein cred, a ddeued ddêl,—yw fod tadau
 Elen a'i hachau o freinlin uchel ;
 A'n bonedd gynt, fel heddyw,
 Yn feirw feirch* neu 'n batrieirch byw !

Yn wŷr yn arwain eu hoes,
 Yn llaw Iôn, i well einioes :
 Yn ddynion o ddau enaid†—
 Hedd wrth reddf, a chledd wrth raid.

Eto ei thŷ—tŷ ei thad—
 Un â'i goncwest o gan'cad :
 O Etruria tra wrol,
 Cawn ei waed yn cyneu 'i ol :

*“ Ev oedd farch, os nat patreiarth.”—*Dr. Sion Kent.*

“ A man or a mouse.”—*Dyweddiad Seisnig.*

†The present Premier (Lord Beaconsfield), in one of his novels, remarks that a man who can speak two languages is a man of two souls.

O Feli Mawr i lawr trwy Ludd,—ei llinach,
 A oes gwaed dewrach yn gwresogi dwyrudd ?
 Tynwch ef o Fritania :—na mŷn fod,
 Nid er syndod, yn Ymherodres India !
 Dylanwad gwaed Helena—
 Duw Iôr fo'i nawdd—daear fwynha !

Hi ddug yn ei hymddygiad,—ddelw
 O dduwioledd cariad ;
 A thraserch yn ei thrwsiad,
 A'i theg lun, obaith ei gwlad.

Gwynwaith Iôr, sef geneth ŵyl,
 A gwyneb gwridog anwyl ;
 A'i gwên heulog, anwylaf,
 Belydra wên blodau 'r haf.

Nid rhywfath oedd trethiad Rhufain,
 Na, caled gosp ar ein gwlad gain :
 Yn eu swydd trwy 'r Ynys hon,
 Rhaglywiaid sarug, glewion,
 Drwy eu hoes, fel diafliaid rhydd,
 Ormesent ar y maesydd.
 Oddiwrth rhai 'n, brain ein bro,
 Godybiai Coel Goedhebog,
 Nad drwg oedd cadw 'r dreth*—tra rheini
 Yn gwirioni am ei hygar eneth.

*Coel's temptation to resist the demand of his superior potentate was somewhat weighty—that is to say, the tribute-purse containing the additions of the successive Roman-British governors who had preceded him in that usurped office. We really could wish agreeable to the sober tone of this subject to treat the father of the renowned Empress Helena with more decorous gravity.—*Heroines of Welsh History.*

Mewn gloew-ddur wisg mewn gwleddoedd,—yn
cynyg

Eu hunain mae canoedd ;
Am ei llaw y mae lluoedd,
Gyfoethoced, deced oedd.

Am law wen Elen yn awr manylaf :—
Gŵr o deg Gaint, yn ei gariad cyntaf,
Sy' yn ei dilyn—y swyn hudolaf ;
Ei law yn barod, a'i galon buraf :
Trwy ei oer wrthod, try ar ei warthaf,
I'w artre nosawl—ŵr truenusaf !
Hen Deyrn Ynysoedd ydyw 'r enw nesaf,
Yn deg ei olwg, yn digio welaf ;
Hwnt yn wirion ä yntau 'n araf
I ynys unig, yr hon nis henwaf.
Na, na, ni thycia y cyfoethocaf,
Er ini weled yr aer anwylaf :
Yn ei elynion Serch ni wel anaf,
A wedo Rheswm, “ Ef ydyw 'r isaf,”
Ha, wŷr ! fynyched rhoi'r ef yn uchaf ?
Gan Helen ei gelyn penaf—yw 'r ffodus
Constantius Chlorus—yw 'r dyn disgleiraf !

Gormod o beth i'r Trethwr—Chlorus

Gael arian Brythonwr ;
Na ato hyn !—Helen ein tŵr
Yn caru y concwerwr !

I blant ein Rhyddid, ba les
Byddinoedd heb y ddynes,
A dania pob Prydeiniwr
Yn mlaen i gâd, mal un gŵr !
Ei mynwes gu, mwy nas gall
Y duwiau fod yn deall :

Mewn soriant ciliant, ac Iau
 Newidiodd ei phlanedau :
 Afar ein drych, O ! 'r farn drom ;
 O ! 'r dyrnod a roed arnom.

I wthio ei ffordd weithian,—gyda'i swydd,
 Gad serch iddo 'i hunan :
 Cariad yw, ac mae 'n curo dan
 Sailfeini iselaf anian !

Erioed ni welwyd Cariad yn hwylio
 I unrhyw hafan ond y fan y fyno :
 Na roddwn ragfarn arno,—ond am dro
 Gyda ei Lwyddog, 'r y'm yn gadael iddo.

Yn ei ffordd na chyffyrddwn,—Llong ein gwlad
 Yn Nghariad angorwn :
 Y mae, fel eto gwelwn,
 Engyl Duw yn ngwaelod hwn !

A chydag amgylchiadau,
 Lleshad oedd uniad y ddau :
 A lleshad i'r lluwys oedd
 Anheddwch y blynyddoedd,
 A yrodd ein harwres
 I ddu niwl—at Dduw yn nes !
 Hyd heddyw, fel mae 'n rhaid addef,
 Yn y niwl y mae y nef ;
 A Christion bia 'r galon gyrch
 I du hwnt y du entyrch.

Chwiliwn waed ei chalon hi,
 Duw roddodd burdeb drwyddi :
 Ie, yn hon cyneu wnaeth
 Tân egwan Cristionogaeth—

Ei gŵr yn dân pagan pur,
 O dwymiad duwiau ammhur.
 Hi yn ei chylch yn iachau—
 Yntef yn drobwl heintiau.
 Lladd y mae ef, mewn llwydd mawr,
 Meib y Gair yn mhob gorawr :
 A hi yn graig dan y Groes,
 I'r Iesu 'n gywir eisoes :
 Hwnt o'r wlad yntau erlidia
 Bawb crediniol, duwiol, da.
 Ganedig bagan ydyw,
 A llaw dân wreichionllyd yw
 Gŵr Helen bur. Yn benboeth,
 Dywed ef, "I'r duwiau doeth,
 Yn fy nghledd cydiaf ynglŷn,
 A'm delwau sydd i'm dilyn.

" I fedelu o fodolaeth—y chwyn
 Gychwynodd Crist'nogaeth,
 Arledaf fy erlidiaeth
 I'r rhyseidd hwn trwy 'r Groes ddaeth.

" Myn y Fall, cariaf allan—hen archiad
 Erchyll Dioclesian ;
 A mynaf, myn Maximinian,
 Y bobl o'r tir, a'r Beibl i'r tân.

" Yma 'n awr, fy maneri,
 Digon o chwäon i chwi !
 Drwy Gâl a holl drigolion
 Rhyfedd haid y grefydd hon."

Cochodd ei wedd cyn cychwyn—ac Helen
 Draw giliodd mewn dychryn :
 Ha ! gyson reddf, cusan er hyn
 Estynodd i'w fab Cystenyn.

A'r baban yn hir mae 'n chware :
Ond am ei fam mae efe.

Dyna 'n fyw Gystenyn fach—
Ymbwyllwn yma bellach :
Rhaid aros tros y trysawr,
Ust ! yn fud, nes daw yn Fawr.

I Grist'nogaeth, erledigaeth
A bradwriaeth dybryd dorynt ;
Gan ddygyfor, fel y cefnfor,
Hyd ein goror yn dân-gerhynt.

Yn ngherynt yr Anghariad,—yn Ewrop—
'Nawr Chlorus yw 'r pen-cad ;
O dan ei gledd, hyd ein gwlad,
Afon waed ga'dd fynediad.

Erlidiodd a gwaedodd Gâl,
A gwaedodd 'Sbaen ac Eidal.

Ond Helen gyda'i deiliaid—arhôdd,
Yn nhir y Prydeiniaid :
I'w hynt o wae yntau a yr
Ei holl daeogwyr melltigaid.

At Helen unig wenwawr,
Tra e' yn mhell, trown yn awr ;
Hi ry fron i wir frenin,
A dau laeth i'w duwiol lin.

Hi a eistedd dan Gystaint,
Leinw fyd, yn ei lawn faint—
O ! am dduwiol fam ddiwair,
Lwythog o wyn Laeth y Gair.

Dan godiad ewynog gadach,
 Heno mae pen ei mhab bach :
 Hi dd'wed :—" Yr wyf yn credu
 O fy mron, y galon gu,
 I ti dd'od, fel braint o Dduw,
 I roi einioes i'r annuw :
 Cwsg, O ! cwsg, fy mhlentyn cu —
 Gweis Iôn sy'n dy gusanu.
 Arnat ti yr enyd hon
 Yn gwylied mae'r angylion :
 Yn dy eiddil gnawd heddyw
 Mae Ffydd a Bedydd yn byw.
 Mae dydd ar Grefydd y Groes
 I d'w'nu yn dy einioes.
 Duw Ilid sy'n dy wyllo,
 A Duw ein Brân, dad ein bro.
 Rhed dy gred gyda y Grog,
 A gredodd tŷ Caradog.
 Hedyn wyt, cyn adwaen hin,
 Ar fraenar y Mawr Frenin :
 Ond ti weli hynt heulog
 Ar newydd Grefydd y Grog,—
 Had yr hon yn d'enaïd drig,
 O ! flodyn dwyfoledig.

Gŵr Iôr yn fy Mangor* i—ofynaf
 Heno 'n nawdd iti ;
 O gariad i'th egori
 Ato 'r af—bedyddiaf di.†

*Myn rhai i Gystenyn Fawr gael ei fedyddio yn Eglwys Latesau, dywed eraill mai Eusibius ddarfu yn Nicomedia, ac y mae eraill yn hollol mor bendant iddo gael ei fedyddic fel crediniwr ar ei wely angau. Pa un bynag, os cyflwynodd main erioed ei phlentyn i Grist, darfu mam Cystenyn Fawr hyny.

†Bangor, ystyr wreiddiol y gair hwn, yn ol rhai hen ysgrifau, ydyw lle o ddiogelwch—a *place for religious seclusion*.

Bydd ddedwydd dy saib ddi-dad :—i d'afael
 Dyfod mewn cariad,
 O wyll du, y mae gwell Tad,
 Ym medydd y cymodiad.

Yn ddirgelaidd o'r gole,
 Dan ei llys, dyna y lle
 Sai pur eglwys periglaur
 Hynaws a mwyn Iesu Mawr.

Noddfa fach mewn anhawddfyd,—na allai
 Un ellyll gyrhaeddyd :
 Adail fach y duwiol fyd—yw ei chell,
 A chre' ystafell ei Christ hi hefyd.

Yn llety hon, yn enill tir,
 Brawdoliaeth bur Duw welir ;
 Mae 'n dda nas gwel y gelyn
 Am y rhawg mo'r muriau hyn :
 Daear ni w'yr, ond Duw 'r nen
 A sylwa ar lys Helen—
 Congl a wel eu engyl yw—wrth eu bodd,
 Ac idd a gredodd eu cudd-gaer ydyw.

Yno, 'n ei llys ei hunan,—un dydd
 Bedyddiwyd ei baban ;
 Cysegrodd, rhoddodd ei rhan,
 Ac hefyd ei holl gyfan.

Yno y mae enwau mwy—na Caisar,
 Ac “ Iesu ” 'n air cyswyn :
 I gymhell yn mlaen bicell-lwyn,
 Ei “ Groes ” Ef yw 'r gair a swyn.

Yr “ Eryr ” ar fenyr ni fydd
 Ond dinerth diadenydd :

Ei faner Ef yn awr â
I'r nef, a'r môr a'i nofia :
Meib Iôr fyrdd, yn mhob rhyw fan,
Lamant o dan ei luman.

Daliant ef hyd helynt oes,
Drwy einioes tu draw anian :
Ac hwn i bawb cyn bo hir,
O ! Glorus, a eglurir.

Cei roi osteg i'r Cristion,—cei dy wraig
Gyda rheng y ffyddlon ;
'E gŵyd Gair y gwaed gwirion,
Yn gryf Dduw y grefydd hon.

Y Gair hwnw goronwn,—a'r Eryr
I waered a dynwn :
Arwydd y Grog rydd y Gair hwn
Ar y faniar a fynwn.

Rufain, O ! Rufain, dy enw rywfodd,
Sy' lwgr odiaeth i'r sawl a gredodd ;
Da ohonot dywynodd,—mal gwawl o wyll,
Fel o ddu ellyll y nefolaidd ddeilliodd.

Onid oedd dy enw di—yn arswyd
I'n hen orseddfeini ?
A thoraist fraich, methraist fri,
Derwyddiaeth ein gwlad drwyddi.

Ti a eraist ein tiroedd,—a rhwygaist
Greigiau y mynyddoedd,
I daflu'r hâd ; nid fel yr oedd—gadewaist
Y tir afaelaist mewn tost ryfeloedd.

Mynai gwŷr Môn ger Meini—y Borth gynt
 Roi ebyrth gwag iti :
 Gwers dda 'n ol, i'n " Gorsedd " ni,
 Fu 'r ffol Dderwyddol weddi.

Yn nolen Duw ni welym—a gydiai
 Wrth Geidwad na chredym :
 Ond O ! 'r oedd ynod rym
 A wneddai fwy na wyddym.

Ysigaist dywysogion—wanasent
 Fynwesau Crist'nogion ;
 Ti a leddaist luyddion
 Hen gred y ddaearen gron.

I oeri 'th fryd, er rhoi 'th frain—beunydd
 Ein babanod bychain :
 Y trylen a'i gŵyr, trwy Helen gain,—ceraist,
 Ic, priodaist hen Ynys Prydain.

Dy Gaisar i'r ddaear ddaeth,
 A'i bladur, trwy hen bleidiaeth,
 Medelodd yma deulu
 Y Fall fawr—neud cyfaill fu ?

Aeth i'w hedd. Beth wnaeth o ?—Gwyddonwers
 rhawg,
 Lle i'n hen Garadawg golli'n hen gredo ;
 Medodd rwn, mudodd i'w ro,—gwnaeth wlad
 Oedd well i'w dad iddi alltudio.

O dan dy hen driniaeth gaent gynt,
 Grwn ar ol grwn a grynynt ;
 O gyrhaedd dy gerhynt—rhagot, Rufain,
 Hen Gâl a Phrydain, yn gloff a redynt.

Ubain yr o'ent, heb wybod—am yn hir
 Y doi goleuni rhwng Duw ac eilunod ;—
 Y deilliai hedd o dywyll hin,
 Y doi o Fran y Duw Frenin :
 Y doi o Ilid i Elen,
 Had o law Arwystli Hen :
 Bod rhian yn fuan a faidd
 Ei hau ar fanau Rhufeiniaidd ;
 A'i milwyr, fel yd melyn,
 Rif manwellt glaswellt y glyn !

Bod ei ddiweddu yn bod i ddyoddef,
 I rwysg rhyfelgyrch ei entyrch yntef ;
 Bod enw Helen trwy'r byd yn hylef,
 A gau-lywodraeth i'w galw adref :
 Bod llu yn 'nabod ei llef,—ddywedent
 Na chywilyddient gario ei chledded.

Ofer ein darogan, bu farw ein “ Dreigiau ; ”
 Yma ni wyddem rhwng ein mynyddau
 Y codai Crog hyd y creigiau,—ar fyr,
 Yn lle Eryr a thanllyd allorau.

O ! di Eryr, gyda'r anferth darian,
 Arfog ddur-bigog ardderchog bagan !
 Ei hedd-luon noliodd Elen wiwlan,
 I ddal Efengyl yn ymyl dy luman ;
 Deffroa wyl-gainc drom dy ffarwelgân,
 I'th bleserau a'th balasau arian :
 I saethu d' aerwyr mae bollt saith-daran,
 Dery lawenydd hyd orwel anian.
 Y môr a'r awyr, mewn mawr oroian,
 Wyliant dy hen fywyd—welant yn fuan
 Y'th hen ymherodraeth yn marw o oedran,
 A dy ffaidd ellyr yn diffodd allan !

'E ddaw i dy gopa waddod dy gwpan,
 A'r gŵys a roddir ar Gaisarydda :
 Naw myrdd dd'wed yn y man :—" O'r llys i'r
 llaid,
 Daeth delwau'th enaid, a'th deulu'th hunan."

Chlorus benuchel yn awr ddychwela,
 Adref eilwaith, 'rol enbyd ryfela ;
 O drin y cledd, yn druan cla',—cyrch mewn brys
 Yn ol i'w Ynys at ei Helena :
 Ef yn hen, ni fwynha—wag harddwch,
 A thŷ dyhirwch ei Theodora.

Ond buan, buan, hen bant—ei fedd egryr,
 A'r ne' ac awyr arno a gauant :
 Ac ar yr enyd concwerwyr hunant,
 Ie 'r un enyd arwyr lôn unant
 Y cân hwn, cau wnant—ar yr un enyd,
 I barthau gweryd nef-byrth agorant.

Gwnant ffordd rydd i'r Ffydd ro'i phen—
 angylaidd,
 Yn ngoleu glas wybren ;
 I Ffyddloniaid roi naid i'r nen,—a chred
 Nid i ymbilied gyda mab Elen.

Am ryddid, ond am roi iddo
 Wialen braint lân eu bro !

I Rufain ar fer ofwy,—a'i gwyneb
 Ar Ganaan glodadwy ;
 O Efrog mae mam yn tramwy,
 Gyda'i mab bendigaid mwy.

A diolch, gyda'r deuoedd,
 Mab Duw eu mebyd hwy oedd.

Eto yr oedd ein gwlad trwyddi—yn edrych
 Trwy hen wydrau tesni,
 Ar gydfod oedd i godi,
 Gyda hedd pan godai hi.

A hi a gododd gyda
 Ei Dreigiau dewr, drwg a da :
 Milwyr, aerwyr aneiri—
 Torf na chanlynynt ond hi.

Rhai wyddent hen Dderwyddiaeth,—ac eraill
 A garent Baganiaeth,
 Neu ddalient eilunaddoliaeth,
 Yn llawen-ddewr i'w Lluon ddaeth.

Yn y gwŷr hyny, mae rhai yn garenydd
 I'n dewr Garadog, o du 'r Gwaredydd ;
 Yn adwaen eu herodr o dan eu harwydd,
 Cyd-dyra Gaeliaid a Phiet drwy 'u gilydd.
 Rhwng eiddig alon mae rheng ddig'wilydd,
 Gashant au-fodau a gawsent Fedydd.
 I Gred yn Nyfed mae gwyrda 'n ufudd,
 O gyrau 'r Fenai ac Eryri fynydd,
 Ac yn Siluria cawn sêl o'i herwydd :
 Cymysgfa fel yna,—fawr, aflonydd,
 O Gaint a Dyfnaint yw defnydd—didranc,
 Cref fyddin ieuanc ein Crefydd Newydd.

Tramwyant, deuant i fro Judea,
 I lasdai anwyl coed Palestina ;
 Tros yr Iorddonen at Fethl'em Ephrata,
 Ardaloedd Rephaim, Ephraim, ac Ophra :
 Elen yn mlaen ä,—a chwyd ei Lluon
 Eu golwg weithion ar ben Golgotha.
 Dyma ni ar Galfaria,
 Dan haul hedd, dan awel ha' !

Daethom yn mhell, ond i gellwair
 Am bren y Groes, fel am brin grair !
 O Dduw ! eilun addoli
 Croes dair yn lle 'th Grist Di !
 Addoli rhyw ddwy hoelen,
 A hyf roi prawf ar y pren !
 Hyn o fewn ein hen fynwes,—f'ai gabledd,
 Fyddai i wirionedd feddwi ar hanes.

Arosweh, anwir oesau ;—arosweh.

Hir resi o “dadau :”*

A'ch Helen ewch i'ch holau—
 Uwch yw y ffordd i'w choffhau.

Yn eich geiriau chwi gorwedd—hen ledwir,
 A lwydwyd gan lygredd ;
 Gwir mewn ffigyrog wedd,
 Ac hanerog anwiredd.

Gorgoeledd geir i'w gweled —eto'n fyw,
 Heddyw dan fawr nodded ;
 I rywle buan yr eled
 A llun y Groes allan o Gred !

Rhy isel ymherodresau,—bob un,
 A'u gwrthun ffugwyρθiau ;
 Ac rhy isel y “Croesau”—
 Dere y gwir o dir gau.

Elen ga'dd yn ei chalon gu—y Wir Ffydd,
 A'r wir ffordd i'w dyrchu ;
 Hi a rodiodd gan gredu—yn hollawl
 Yn ngoleu oesawl Efengyl Iesu.

*Gwel yr hen gân “Elene,” a ysgrifenyddwyd ar Helen Llwyddawg mewn Anglo-Saxon yn y Nawfed Ganrif, ac a gyhoeddwyd o dan olygiaeth Grimm yn y *Bibliothek der Angelsächsischen Poesie*, *Golden Legend* yn Lladin a Saesneg, a Butler's *Life of the Saints*.

I'r hwn a wŷr rinau hon,—beth ond siom
Gas yw cydio mewn hen gysgodion ?

Cauodd eneuau, cyhoeddai yn eon
Ei hannghrediniaeth yn ngeiriau dynion ;
Am “ Iesu ” ac “ Iesu ” dysgai 'i gweision—
Llefarai 'i enw wrth ei llaw-forwynion :—
“ Cyfiawnder sydd o Ffydd yn ei Berson,
Deuwch i'w lewyrch, gwrandewch, O ! Luon.
Mab Duw, fy aerwyr, mae bywyd i feirwon !
Iesu y Ceidwad ac nid y cysgodion.”
Efe oedd gynta 'n ei hymddyddanion,
Efe oedd olaf yn ei holl feddylion :
Ei di-nod dylodion—gyfoethogodd,
A'i hiaith ddiwygiodd ei chyfoethogion.

Hyd ei neuaddau y da newyddion
Ledai yn raddol, o dan arwyddion
Mai Duw hyrwyddai ei hymadroddion,
Yn ara', ddirgelaid, i wreiddiau'r galon ;
Fel yr â gw lith a'i fendithion—nefol,
Yn addfwyn, raddol, i ddyfna' wreiddion.

Y gwir a'r anwir, y gau a'r union,
Gydorweddant yn nghaddug Derwyddon ;
Haner ddadlenu Iesu yn gyson,
A'i haner gelu, wna'r hen orgoelion.
“ Pren a gafas,” medd swp o'r hen gofion,
Yn ddu yr olwg, ac ynddo'r hoelion
Vnaed yn y ddaear gan rwd yn dduon !
Na, na, yn Ngwalia, fel gŵyr angylion,
Goleuni gafodd gu Elen gyfion—
Ief Ffydd Iesu, a hoffodd ei weision
Varth ero, a throi'n ferthyron—i'w Harglwydd,
ac ulw danwydd, er goleuo dynion !

Fel daw dalen Cred yn drylen,
 Enw Elen fwy anwylir :
 I Grist'nogaeth, ei hanesiaeth
 A'i gwasanaeth a gysonir ;
 Ac nid â gwlad ein tadau—byth mor hen
 Na chofir Elen yn ei chyfrolau.

Rhinwedd ni fedd yr anwir
 I allu dal,—cyll ei dir :
 Gwir o hyd, fel craig yr â,
 Sylweddol ffosyleiddia.

Ym mol craig, mal cragen,—hiroesa yr
 Holl wir sydd am Helen ;
 Hyd eilfyd ni roed elfen
 O dan haul i'w wneud yn hen !

RICHMOND.

DYRO'TH AUR I LAWR.

DYRO'th aur i lawr yn y ffwrnes,
 Dy holl aur melyn a glân ;
 Rhyngo ef â'r burol fflam,
 Drwy 'r angherddol a'r deifiol dân :
 A dy aur ddaw yn ol o'r ffwrnes
 Wedi 'i doddi 'n goeth a phur ;
 Trwy dân gwneir aur yn lân,
 Felly 'r galon drwy boen a chur.

Gwel'd wna 'r byd yn dy foes a'th fuchedd
 Liw dy gadwen aur a'i gwerth ;
 Dy addfwynder mwyn, caredig,
 Ddaeth trwy dân dy drallodau certh ;
 Cei wel'd mai da i'th galon
 Fu poen, ac ing, a chur ;
 Cei wel'd mai bendith oedd
 Tân y ffwrnes a'i gwnaeth yn bur.

PRIODAS YR ASGELL FRAITH.

MAE'R adar oll yn telori cerddi,
Priodas yr Asgell Fraith ;
Mân emau'r gwlith wnant y ddaear werdd,
Heddyw yn loew laith.
Mae'r wenol yn ei gwasgod wen,
Wedi ei hir fôr daith ;
A Gwas y Gog i'r briodas hon,
Yn colli diwrnod gwaith.

Cydgan—Mae yr adar oll yn telori cerdd,
Priodas yr Asgell Fraith.

Mae blodau'r haf yn ymdarddu trwy
Hardd garped y gwanwyn gwyrdd ;
Mae llygaid y dydd yn gweled yr haul,
A briall yn fil ac yn fyrdd.
Mae'r Dryw yn hwmian un, dau, tri,
A phedwar, pump, chwech, saith,
A'r adar oll yn telori cerdd,
Priodas yr Asgell Fraith.

Mae Llwyd y Gwrych yn eiste'i lawr
Gyda'r Eos fawr ei chlod,
A Robin y Gyrwr yn sgwarïo'i hun,
A'r Gaseg y Drycin, yn d'od ;
Mae 'Deryn y To bron myn'd o'i go,
Ac yn d'wedyd yn ei iaith—
Lwc dda, lwc dda, a hirddydd ha'
I deulu'r Asgell Fraith.

A chanu mae'r Aderyn Du,
A blaen ei big yn wen,
Tra Robin Goch gyda Siani Lwyd
Yn dawnsio ar frigyn y pren :

Am hyny llawenhawn, mae'r haf
 Yn dyfod ar ei daith,
 A'r adar oll yn telori cerdd,
 Priodas yr Asgell Fraith.

Y TELYNOR IEUANC.

ALAW—"The Gleaner."

PAHAM mae Telynor mor ifanc a thi
 Yn byw ac yn bod ar y tant ;
 Yn lle myn'd i'r Ysgol yn gyson bob dydd,
 I gael chwareu yn nghanol y plant ?
 Medd yntau—y plentyn, " I mi nid yw bwyd
 Ac addysg mor hawsed i'w cael :
 Nis gallaf ddim myned i'r Ysgol fel hyn,
 Gyda dillad a 'sgidiau mor wael."

Y llynedd 'rwy'n cofio dy weled o'r blaen,
 Ce'st ddiod a bwyd genyf i ;
 'Roedd gyda thi eneth bur debyg i chwaer.
 Yn canu'n rhagorach na thi :
 Dos adref, y gwesyn, i ti a dy fath
 Dim achos i neb fod yn hael,
 'Does gen' ti fel cantwr ddim rhithyn o lais,
 Ac mae'th delyn yn hynod o wael.

" Mae'm tad a fy mam dan dywarchen las,
 A'm chwaer fechan hono yn glaf ;
 Ac nid oes un gobaith i hithau gael byw,
 I gael gweled yr hirddydd haf :
 A chyn iddi gyrhaedd fy nhad a fy mam,
 Mewn gwlad mae gwell telyn i'w chael ;
 I'm chwaer—anwyl chwaer, 'rwy'n canu fel hyn,
 Am damaid, ar delyn mor wael.

Tach., 1874.

“ WYRES FACH NED PUW.”

LLANCES ydoedd lân a gwen,
 Pan aeth i gwrdd y gelyn,
 Hir a hardd oedd gwallt ei phen
 Cyhyd a thanau'i thelyn :
 Gyda byddin fach ei bro
 Yr aeth yn ddewr, ond, O !
 Welwyd byth drachefn yn fyw
 Mo Wyres fach Ned Puw.

Gwelsom gorph y llances hon
 Ar 'nawn y dydd anfadus,
 Gyda'i thelyn ar ei bron,
 Yn fud ger Crogen Wladys :
 Carcharorion genym wnaed,
 A'i gwelsant yn ei gwaed,
 Roisant ddofn alarus floedd
 Wrth basio'r fan lle'r oedd.

Owen Gwynedd yn ei lys
 Byth mwy ni chlyw yr hogen ;
 Gwladgar dân ni ddaw o'i bys,
 Er boreu Brwydr Crogen ;
 Gyda'i byddin aeth i lawr,
 Pan wnaed y rhuthyr mawr :
 Dystaw ar y delyn yw
 Bys Wyres fach Ned Puw.

TRA RHESWM YN NGHWSG.

TRA Rheswm yn nghwsg, y mae mewdol fryd
 Anwyldeb a serch yn deffro i gyd ;
 Yn hedeg fel engyl trwy ardal hûn,
 Breuddwydion a wibiant trwy feddwl dyn :

Aiff un at y morwr, tra cwsg ar yr aig,
 A dengys ei gartref, a gwyneb ei wraig :
 A'r llall i oer dŷ
 Un anwyl a fu,
 Nes gwneud un oedd well nag wyf fi a thydi
 Tros ganllaw'r gogoniant roi gwên arnaf fi !

Daw breuddwyd âg iechyd at wely'r claf,
 A'r gauaf a dry yn ganol haf ;
 Fe ddwg ambell fardd sydd tu draw i'r llen.
 Yn ol at ei frodyr i Gymru fach wen ;
 A dug yr hen ŵr sydd yn benwyn tan barch
 Yn ol at ei gryd oddiwrth ymyl ei arch.
 O ! Freuddwyd y nos,
 I fyny, O dos ;
 A gwna iddo ef sydd yn angel pryd hyn
 Ail edrych ar un sy'n ei garu fel hyn.

GWR BONEDDIG OEDD EFE.

GWR boneddig oedd efe,
 Yn ei long 'roedd ganddo le
 I un ferch, er gwell er gwaeth,
 Oedd trwy'r dref yn gwerthu llaeth !
 Cerbyd teg a cheffyl gwyn
 Garient y cariadon hyn ;
 Hyd heolydd glân ein tref,
 Nid oedd debyg iddo ef.
 Wedi prynu tŷ a gardd,
 Wedi prynu modrwy hardd,
 Aeth i'r môr a gadael wnaeth
 Ferch a muwlyn ar y traeth.

Siomedigaeth ydoedd hyn,
 Darfu 'r câr a'r ceffyl gwyn ;
 Nid oedd gardd, ac nid oedd dŷ,
 Nid oedd bywyd fel y bu :
 Torwyd y garwriaeth hon
 Gan gynddaredd Cawr y Dôn :
 Heddyw yn y dyfnder erch
 Huna 'r gŵr—ond p'le mae'r ferch ?
 Mae hi'n canu wrthi' hun :—
 “ Na chael calon y fath ddyn,
 Gwell yw bod yn gwerthu llaeth
 Gyda muwlyn ar y traeth.”

CYWYDD Y GWENYN.

(*Darn anorphenedig*).

YN awr trof o dwrw 'r trê
 I dreio codi 'r awen.
 Na huna 'n bwl, fel hen beth—
 Cana, fy ieuanc eneth ;
 Dyro naid yr enyd hon
 O'th wely 'n ystwyth hoewlon !
 Enaid fy enaid, clyw f'annerch,
 Ac yn ngardd dy fardd, da ferch,
 Eistedd i lawr ar astell
 Eiddil, gul, fy marddol gell :
 A pheidied damniol ffwdan
 Y byd byth 'nabod y fan,
 A dyro ganiad i'r Gwenyn—
 Preswylwyr y dellt a'r gwellt gwyn.

O'u drws bach ar draws y berth,
 Ar eu 'hedfa yn brydferth,
 Hwynt hwy oll ânt i hel
 Lesfawr, felyn, felusfel.

Selog yw bob Sul a Gwyl
 Y wenynen fach anwyl ;
 A'i nod i gyd wrth wneud ei gwaith
 Yw byw i'w orphen yn berffaith ;
 Cyn y dêl y drycin du,
 A chorwynt croch i yru
 Y gwlaw oer i lawr y glyn,
 Ac eira ar graig goryn.

Y wenynen ni huna,
 Er neb tra gelwir hi'n ha' ;
 Heda a hwmia emyn,
 O'r rhos coch at y rhos gwyn ;
 O'r *dahlia* hardd i'r deilos
 Ger y ffyrdd neu gwr y ffos ;
 O'r lili fo ar loewlyn,
 Neu ymyl dwfr,—ei mêl dÿn.

Hi ry ei thraed ar berth ddrain.

Ysgwyd gaiff esgidiau'r gôg.

Y gwyliwr gyda'i golyn.

ENGLYNION BRUD A DAROGAN.

I.—LLAWR-Y-GLYN.

E ddaw Llawr-y-glyn rhyw ddydd—yn fwy
 O faint na'r Drefnewydd ;
 Ni cheir man yn ochr mynydd,
 Mor fawr yn y Cymru fydd.

Meh., 1872.

II.—PABYDDIAETH.

Yn Ngwalia efengylaidd,—codir
 Lle cadarn mynachaid ;
 Gwasg pobol ac esgob Pabaid—
 Pan ddaw'r hin y penddua'r haid.
Meh., 1872.

III.—TAI PURITANIAETH.

Cyn pen talm Llyfr y Salmau—orgenir
 Gan ein holl gapelau ;
 Gogoniant fydd gwisgo gynau,
 Yr oes ddŷd ar yr orsedd ddau.
Meh., 1872.

IV.—AGER-BEIRIANT.

Pan ddaw Llew o'r byd newydd,—i ruo
 Ar raian ein glenydd ;
 Yn gyru ein hagerydd
 Nid glo ddeil, ond goleu ddydd.
Meh., 1872.

V.

I'r Senedd pan â'r Asynod,—Buwch Goch
 I'r Buwch Gafr rydd gernod ;
 Ar y Gymraeg, O ! mor ôd,
 Mesur ddaw i ymosod.

VI.

Y wystrys a ddinystrir,—ond eto
 Y daten ddiglwyr ;
 Eto y wlad a dylodir
 A chlwy' y moch a chlem hir.

VII.

Mentra Môn yn mhen tro maith,—a dyrchir
 Sarff Dorchog am unwaith ;
 Yna'n hyf yn ein hen iaith,
 Haul-addoli ddaw eilwaith.

Gorph., 1872.

VIII.

Pwrs anwyl y Personiaid—roddir
 Idd ein hysgolfeistriaid ;
 Yna'n y plwyf ni bydd plaid
 Dostach na'r Methodistiaid.

ENGLYN I'R MILGI.

NODIR gan anianeg—dy fuan droed,
 Dy fain drwyn a'th hirgeg ;
 Ond ti yw, fy milgi teg,
 Ymherawdwr mawr rhedeg.

BREUDDWYD.

BREUDDWYD, y boreu heddyw,—ddihunodd
 Haner holl ddynolryw ;
 Palledig grepwyll ydyw
 Ym mro ber rhwng marw a byw.

EMYN NADOLIG.

DEFFRO, ddaear, llawenhâ,
 Heddyw daeth newyddion da ;
 Seren Bethl'em dirion der
 Ddaeth i lawr o blith y ser :
 Henffych iti, foreu cun,
 Boreu Prynedigaeth dyn ;
 Caned holl Jerusalem,
 Ganwyd Crist yn Methlehem.

Mae Creawdwr mawr y byd,
 Mae Cynhaliwr oll yn nghyd,
 Mae Iachawdwr dynol ryw,
 Heddyw gyda ni yn byw.
 Henffych, &c.

Mae yr awyr fel yn llawn
 O arogledd haf brydnawn ;
 Ar ddisperod syrthiodd cainc
 O anthemau 'r orsedd fainc.
 Henffych, &c.

Brenin y Brenhinoedd yw,
 P'le mae'r palas ganwyd Duw ?
 P'le mae baban pur y nef ?
 Yn y preseb wele Ef !
 Henffych, &c.

Nage, nid mewn palas gwych,
 Ond yn mhreseb gwael yr ych ;
 Yn îs na'r tlotaf o'r tylawd,
 Y disgynodd Duw mewn cnawd.
 Henffych, &c.

Ninau godwyd hyd y nef,
 Yn ei ostyngieiddrwydd Ef ;
 Sych dy ddaugrau, enaid trist,
 Do, fe anwyd Iesu Grist.
 Henffych iti, foreu cun,
 Boreu Prynedigaeth dyn ;
 Caned holl Jerusalem,
 Ganwyd Crist yn Methlehem.

ER I BECHOD ENYD AWR.

ER i bechod enyd awr
 Daro baner Crist i lawr ;
 Trwy bob gofid, trwy bob gwae,
 Codi 'n uwch o hyd y mae ;
 Ynddi Gristion, cydia 'n dŷn.
 Chwifia hi at ben y bryn ;
 Ysgafn genyt fydd dy faich
 Os cyffyrddodd Duw dy fraich.

Dysgu dal pob ing a loes
 Wna rhyfelgyrch mawr y Groes ;
 Gwneir y llesg yn gadarn gawr
 Yn ngwasanaeth Iesu mawr ;
 Byth na ddigaloned un
 O ganlynwyr Mab y Dyn ;
 Troir gweddiau 'r enaid gwan
 Yn orfoledd yn y man.

ANTHEM CYNHAUAF.

I'r Hwn sy'n ffrwytho 'r dyffryn gwyrdd,
 Ac rhwng y dail yn crogi
 Aeron ac afalau fyrdd,
 I farw a bywiogi,
 Iddo Ef ein diolch ganwn,
 Duw 'r Cynhauaf hen folianwn.
 Dduw 'r Cynhauaf, mewn hawddgarwch,
 Derbyn galon diolchgarwch.

Caed yr ydau, ac mae lloni
 Uwch bendithion Duw yn hawdd ;
 Ac mae meusydd fu 'n ymdoni
 Fel y môr tu hwnt i'r clawdd,
 Wedi llenwi ein hydlanau
 A bendithion gwerthfawr Iôr :
 Diolch sydd yn ein calonau
 Am drugaredd fel y môr—
 Am haelioni yn ddiddiwedd,
 A thrugaredd fel y môr.

YN RHODIO GYDA DUW.

YN rhodio gyda Duw
 Yr hoffwn fyw o hyd,
 I agor i'm baradwys ferth
 Trwy anial certh y byd.

Mewn tŷ o gnawd yr wyf,
 Yn mhell o'm nefol wlad ;
 Ond beunydd codi'm pabell wnaif
 Yn nes i dŷ fy Nhad.

Mae'm golwg weithiau 'n wan,
 A'r niwl ar Seion syrth ;
 Ond llygad ffydd er hyny wêl
 Ei heuraidd nefol byrth.

Yn rhydd o rwymau cnawd
 Y bererindawd hon,
 Pa bryd, O ! Dduw, pa bryd y caf
 Ymddangos ger dy fron ?

Pan ddêl yr olaf ddydd,
 Fy ngweddi fydd, " O gâd
 I mi yn Nghrist fwynhau fy hawl
 I dy 'm tragwyddawl Dad.

Y CRYD.

I FYD y farn dyfodfa yw ;—drwy gryd
 I'r gro 'r ä dynolryw ;
 Sigledig gysgle ydyw—
 Dwy ochr bedd cyn dechreu byw.

CYNHEBRWNG MARWOLAETH AC ANGLADD Y BEDD.

FENDIGEDIG foreu,
 Dydd y dyddiau yw ;
 Heddyw adgyfododd
 Dyndod gyda Duw ;
 Goleu mae'r bedd ac uffern
 Heddyw ar ei hyd ;
 I gynhebrwng angau,
 Deued yr holl fyd.

BRENNHINES EIN GWLAD.

FRENNHINES wen ein gwlad,
 Ein Duw, ein Nefol Dad,
 O ! cadw Di :
 Rho iddi 'th wyneb pryd
 Ar uchelfanau 'r byd ;
 Yn d' ofal Di o hyd,
 O, cadw hi !

Ar ein Prydeinig sedd,
 Rho iddi gyda hedd,
 Hir oes i fyw ;
 Ac agosha bob un
 O is orseddau dyn
 At sedd dy hedd dy Hun,
 O ! Arglwydd Dduw.

Tra rhedo cynes waed,
 Yn ddedwydd byth parhaed
 Ein gwladol ben ;
 Ein Buddug bur a hael,
 Dy orsedd di ni ffael
 Tra dafn o waed i'w gael
 Yn Ngwalia Wen.

Y TELYNOR I'W DELYN.

PWT ar y bys sy 'n codi 'r galon,
 Ac yn gyru gofid draw :
 Tyr'd, fy nhelyn, i fy nwyfron,
 Teimla f'enaïd yn fy llaw ;

Dos i fyny gyda'm gwaed,
 Ac i ddyfnder mawr fy serch ;
 O ! mae canu yn fy nhraed,
 Delyn Cymru—nefol ferch !

YR AWDL ORSEDD.

(*Llais Udgyrn*).—*Adroddawd*.

Ai gwaedd uwch adwaedd yw !
 Udgana'n uwch, O ! Gorn fy Ngwlad.
[*Udgorn eto.*]
 Mae'n dweyd fod Cymru eto'n fyw,
 A'i hen ddefodau mewn parhad.

GWEDDI'R ORSEDD.—*Adroddawd*.

Duw, rho nerth ;
 Ac o nerth, pwyll ;
 Ac o bwyll, gwybod ;
 Ac o wybod, y cyfiawn ;
 Ac o'r cyfiawn, ei garu ;
 Ac o garu, caru pobpeth ;
 Ac yn ngharu pob peth, caru Duw.

Cydgan neu Bedwarawd.

Teyrn mawreddog llu y nef,
 Anfeidrol Haul wyt ti ;
 Gorllewin, gogledd, dwyrain, de,
 Mae'th bresenoldeb yn mhob lle
 Lle traidd ein llygad ni.
 Yn dweyd o hyd
 Mae'th wyneb pryd,
 “ Y Gwir yn erbyn Byd.”

PENCERDD (*Iolo*).

O bob cym'dogaeth dan y sêr
 A edwyn lais cerddoriaeth bêr,
 O, dowch i Gylch anrhydedd ;
 Ac yn lle bod ar daen,
 O, deuwch yn mlaen,
 Dilynwch fi i'r Orsedd :
 O un i un,
 Bob mab a mûn,
 Os am fraint gradd y mae eich bryd,
 Dyma Faen y prawf yn eich gwahodd i gyd.

BARD D (*Geraint*).

Paid di, Bencerdd, bod ar frys,
 I'r Bardd mae hefyd wa'dd a gwÿs,
 A gradd yn ol teilyngdod ;
 Mae awen yn y byd yn bod,
 Heblaw Cerddoriaeth fawr ei chlod,
 I dderbyn nawdd Eisteddfod.

[Enter *Telynor neu Delynorion*.

Bys ar dant sy'n codi'r galon,
 Ac yn gyru gofid draw ;
 Dere Delyn Telynorion ;
 Dere, 'r awenyddol law.

[*Telyn neu Delynau yn chwareu*.

Dos i fyny 'r cryfa'i waed
 Ac i ddyfnder mawr ei serch ;
 O ! mae canu yn ein traed—
 Delyn Cymru ! nefol ferch.

BARDDONES.

Ai 'r hwn a wnaeth ein Gorsedd ni
 Sydd heddyw i'w wahardd
 Rhag derbyn o'i hanrhydedd hi ?
 'Rwy'n galw'n mlaen y Bardd—y Bardd !

Y BARDD.

O ! dowch i'r Orsedd uchel fri,
 Feirdd a Llenorion, gyda fi.

CERDDORES.

Cerddoriaeth oedd y gyntaf un
 O'r holl awenau gafodd dyn ;
 Bu'r ser yn canu uwch y byd,
 Pan oedd Barddoniaeth fechan, fud ;
 Cerddorol sain i'r byd a roed
 Cyn bod ar lafar nac ar lythyr air erioed.

BARDDONES.

Yr holl fydoedd fry sy'n teithio trwy
 Gylchrodau byw
 Eangder Duw—
 EFE â'i Air a'u creodd hwy.

OFYDDION.—*Cydgan.*

Rhwng y Cerddorion ar un llaw,
 Ac ar y llall Brydyddion ;
 Yn mlaen yn ostyngedig daw
 Dorfeydd o bur Ofyddion,
 Cofiwch am nod ein Gorsedd ni—
 'Ry'm yn un o'r pelydrau yn y tri.

DERWYDD.

Noeth arf i'th erbyn nid oes un,
 O ! doed Gwyddonau'r byd yn un
 I wyneb haul a llygad dydd,
 I feithrin pob gwybodaeth a ddaeth i ddyn
 Mae'r Orsedd heddyw'n rhydd—yn rhydd !

CYDGAN DDWBL.

Mynyddau 'r wlad yn adsain sydd,
 O graig i graig,
 O aig i aig,
 Mae'r Orsedd heddyw'n rhydd—yn rhydd !

“NI BU MARW UN.”

DEWCH, Fugeiliaid, o'ch corlanau,
 Dewch, ysbrydion, o'ch cwsgfanau,
 Er y bedd a llwch y Llanau,

Ni bu marw un.

Wylwn, cofiwn am dalentau
 Sydd yn glasu ein mynwentau,
 Ond cyhoeddwn hyn o ben tai,

Ni bu marw un.

Dynion di-gadwyni
 Lanwant dderwydd-lwyni,

Mae gan y Delyn fil o blant
 Ymunant er ei mwyn hi :
 Er fod genym faen-gofebau,
 Er fod genym alarebau,
 Yn ein plith mae 'r hen wyneb—
 Ni bu marw un.

Nac oes, nid oes arnynt feini,
Ond mae angel ifanc heini
Arnynt yn tragwyddol weini—

Ni bu marw un.

Er fod ar y tiroedd eisiau
Gwyrdd goroni eu harleisiau,
Yn y môr mae swn eu lleisiau—

Ni bu marw un.

Mae anian fel yn mynu
Tanodd ein hattynu ;

Marw un wrth droed y Groes
Nid oes fath beth a hyny.
Torwch dânau 'r telynorion,
Rhoddwch wyliau i'r cerddorion,
Fel tragwyddol egwyddorion,
Ni bydd marw un.

(*Cymerir y pum' Can a ganlyn allan o'r "Songs of Wales"*
(*B. Richards*) *trwy ganiatad y Cyhoeddwyr, Meistri*
BOOSEY, 295, Regent Street, Llundain).

DYFFRYN CLWYD.

YN Nyffryn Clwyd nid oes,
Dim ond darn bach o'r Groes,
Oedd gynt yn golofn ar ei fedd ;
Y bugail gân i'w braidd,
Tra Einion Ririd Vlaidd,
Yn gorphwys dan ei droed, gan afael yn ei gledd.

Ond cedwir ei goffhad,
Er mewn pridd, mewn parhad ;

Glân yw ei gleddyf fel erioed.
 Os caru cofio'r wyd,
 Am ddolydd Dyffryn Clwyd,
 O ! cofia gofio'r dewr sydd yno dan dy droed.

Mewn Annghof ni chânt fod,
 Wŷr y cledd, hir eu clod,
 Tra 'r awel tros eu beddau chwŷth :
 Y mae yn Nghymru fyrdd
 O feddau ar y ffyrdd,
 Yn balmant hyd ba un y rhodia Rhyddid byth !

RHWYM WRTH DY WREGYS.

RHWYM wrth dy wregys, gleddyf gwyn dy dad ;
 Atynt, fy machgen ! tros dy wlad !
 Mŵg y pentrefydd, gyfyd gyda'r gwynt,
 Draw dy gymrodyr ânt yn gynt.

Sych dy ddagrau, i dy gyfrwy naid,
 Gwrando'r saethau'n suo fel seirph di-baid ;
 Wrth dy fwa hyn wna'th fraich yn gref,
 Cofia am dy dad, fel bu farw ef !

Marchog i'w canol ! dangos dy arf-bais,
 Cyfod goch-faner dychryn Sais !
 Chwŷth yr hen udgorn, a ferwina'i glust,
 Byw o'i enciliad bydd yn dyst.

Swn gorfoledd, clyw yr enyd hon,
 Bloeddir " Buddugoliaeth " tros Foel-y-don ;
 Bendith arnat, dos yn enw'r Nef !
 Cofia am dy dad, fel bu farw ef !

TROS Y GAREG.

TROS y gareg gamfa gu,
 Eto'n hoew ac yn hy',
 Fy anwylaf Loerwen lanaf,
 Dof i'th weled yn dy dŷ :
 Heb un anaf clais na chlwyf,
 Ar fy ffordd o'r rhyfel 'rwyf ;
 Cyfod babell ar y lân,
 Gwahodd yno wreng a bôn,
 Gorfoleddus
 Wlad sydd weddus,
 Pan ddaw Rhys i Ynys Fôn.

Cafodd Gormes farwol glwy,
 Tudur yw ein brenin mwy ;
 Ffol yw ceisio,
 Neu ddyfeisio,
 Brenin arall, meddynt hwy.
 Loerwen lân fy aelwyd gu,
 Ar fy nhaith 'rwyf i fy nhŷ :
 Cwyd y " Ddraig " ar Graig-y-don,
 Deffro delyn Cymru lon :
 Gwŷr y Cenin,
 Medd y brenin,
 Gariodd iddo'r goron hon !

I BLAS GOGERDDAN.

" I BLAS Gogerddan heb dy dad !
 Fy mab, erglyw fy llef :
 'Dos yn dy ol i faes y gâd,
 Ac ymladd gydag ef !

Dy fam wyf fi, a gwell gan fam
 It' golli'th waed fel dwfr,
 Neu agor drws i gorph y dewr,
 Na derbyn bachgen llwfr.

“ I'r neuadd dos, ac yno gwel
 Arluniau'r Prysiaid pur ;
 Mae tân yn llygad llym pob un,
 Yn goleu ar y mur.”
 “ Nid fi yw'r mab anmharcha'i fam,
 Ac enw tŷ ei dad :
 Cusenwch fi, fy mam,” medd ef,
 Ac aeth yn ol i'r gâd.

Daeth ef yn ol i dŷ ei fam,
 Ond nid, ond nid yn fyw :
 Medd hithau, “ O, fy mab ! fy mab !
 O, maddeu im', O Dduw ! ”
 Ar hyn, atebai llais o'r mur :—
 “ Trwy Gymru tra rhed dwfr,
 Mil gwell yw marw'n fachgen dewr,
 Na byw yn fachgen llwfr.”

ERDDIGAN HUN GWENLLIAN.

GWENLLIAN fach, fy nghalon dlos,
 'Rwyf ti yn huno yn ddi-fraw,
 Gan ddal dy afal bach melyngoch yn dy law ;
 Mae'th ruddiau anwyl fel y gwridog rôs,
 Mae'th fron yn ddedwydd ddydd a nos,
 Yn myd y gofid, O ! gwyn fyd
 T'wysoges ifanc yn ei chryd,
 Yn dal ei hafal bach—ei holl o ofal byd.

Mae genyt frodyr yn y gâd,
 Mae'th dad a'i gleddyf wrth ei glun,
 A thithau'n cysgu'n drwm,
 Gan wenu trwy dy hun.
 Mae lleng y Norman yn y wlad,
 Beth dd'wed yr engyl am dy dad ?
 O ! am orphwyso'n ddedwydd iach !
 Mae breninesau uchel âch,
 A roent eu gorsedd fainc am gwsg t'wysoges fach.

TRI TRO TREN.

CYCHWYNAIS i'r Bala un tro,
 Gan feddwl cael trê'n am fy arian ;
 Ond rywsut row'n i yn rhy *slow*,
 A'r trê'n dipyn bach yn rhy fuan.
 Ac felly trwy ddamwain i mi
 Mi siomais fy anwyl anwylyd :
 " Ti doraist dy air," ebe hi,
 " Ac nis gallaf byth dy gymeryd."
 Os collais i 'r trê'n un tro,
 Mi gollais fy nghariad hefyd.

Dro arall, cychwynais ar daith,
 A'm busnes oedd gwerthu a phrynu ;
 'Roedd hi'n chwarter neu 'chwaneg i saith,
 Ond busnes y cloc ydoedd hyny.
 Mi welwn y trê'n yn ei le,
 A gwelwn bob cerbyd yn llawn, was—
 Gofynais am diced—" *Nay, nay*,"
 Cei aros tan drê'n y prydawn, was ;
 Os collais i 'r tren yr ail dro,
 Mi ffeindiais y cloc yn iawn, was.

Ond mi welwn rhyw borter bach
 A "G.W.R." ar ei gap a *number* ;
 Ac holais pan gefais fy ngwynt,
 Pa bryd cawn i drên "*y lumber.*"
 Arosais am dros haner awr,
 Fel breuddwyd neu brydydd, yn cerdded
 Y platfform a'r *waiting-room* fawr,
 I fyny, i lawr, ac i waered ;
 A gwelwn, fel 'rwy'n fyw yn awr,
 Yr hen "*lumber train*" yn myned !

Daeth llances yn awr gyda gwên,
 Gan ofyn am diced i'r Bala,
 Hi redodd ar ol yr hen drên,
 Ond, y galon ! hi fethodd ei ddala !
 Eisteddodd fel finau ar sêd,
 I wneuthur ei hunan yn ddedwydd ;
 'Roedd hithau fel finau 'n *too late*,
 Ond mewn hen ddigon pryd i'n gilydd ;
 Os collais i 'r trydydd trên,
 Mi ffeindiais fy nghariad newydd.

NEITHIOR ADDA.

Mesur,—"Y dôn a fynoch," neu'r "Gwenith Gwyn."

YN Eden gynt, pan oedd yr haul
 Yn machlud un prydawn,
 Dywedodd Adda wrtho 'i hun—
 "Mae 'nghrys i 'n fudur iawn."
 I fin y Pison yna aeth,
 Ar "ddiwrnod golchi," siwr,
 Ond trwy ryw anhap—anhawdd d'weyd—
 Y crys aeth efo'r dŵr.

Ar ol dyfrhau dwy res o bys
 A phriddo rhes o ffa,
 Meddylodd nad oedd *cut* ei gôt
 Yn haner digon da.
 Dan ymbarelo eistedd wnaeth
 Oherwydd grym y gwres,
 Ag edau' nodwydd yn ei law
 I osod botwm pres.

Fe drwsiodd dwll ei boced *watch*,
 Rhodd *batch* ar ben ei lin ;
 Fe olchodd dipyn ar y tŷ,
 A theimlai braidd yn flin.
 Ac yna cysgodd yn yr ardd,
 Fel bardd 'rol yfed gwin ;
 Ond pan ddeffrodd, canfyddai ferch
 Yn trwsio crinolin.

“ Gafr gwyllt,” medd Adda, “ be' di hwn,
 Ai un o'r engyl yw ? ”
 Ymgrymai 'n foesgar at y ferch—
 Yr angel hardda'n fyw ;
 A'i hetan bevar yn ei law,
 A'i goesau megys pyst :
 Gwnaeth hithau 'r *limp* a'r *Grecian bend*,
 A gwridodd at ei chlust.

“ A fyn di fi ? ” medd Adda Jones—
 Ca'dd gusan ar ei foch :
 'Doedd 'run o'r ddau yn gwybod dim
 Am fanners mwy na moch ;
 Ymgomio buont trwy'r prydawn—
 Y ddau â chalon lân ;
 A gwnaed cyfamod, *peidio byth*
 A *myned* ar wahan.

'Roedd Adda 'n arddwr heb ei ail,
 A heliwr mawr ei fri,
 Ac Efa 'n rhemp am gwcio bwyd,
 A phobi bara cri.
 Hi ferwai wyau efo thê,
 A *jam* o ffrwythau'r coed ;
 Ond tarten 'falau oedd y drwg
 Cethina' wnaeth hi 'rioed.

Beth gadwyd heddyw yn ein mysg,
 Rhwng un o ffryndiau'r bardd
 A'r eneth lanaf yn y dref ?—
 Cyfamod Eden Ardd.
 Mae calon gwlad a thref yn dweyd,
 "Lwc dda," o eigion serch ;
 Pob rhwydeb iddynt hyd eu hoes,
 A llawer mab a merch.

EVAN BENWAN YN EISTEDDFOD LERPWL.

[O "ALMANAC CYMRAEG LERPWL."]

AETH Evan Benwan, Blaen-y-Cwm,
 ('Rol crogi Moses Parri),
 Ac ysgolfeistr Gwaith y Plwm,
 Y "*Walking* Dic Sion Harri : "
 "Doh Re Sol Ffa," a "Bob Un Goes,"
 A Da ydd Dafydd Marpole,
 Am y tro cyntaf yn eu hoes
 I wel'd Eisteddfod Lerpwl.

'Roedd un âg walet newydd spon
 Yn myn'd i'w daith yn eon ;
 A'r llall â'i garped coch a'i ffon
 Yn ngorsaf fawr Caerlleon ;
 Trwy'r ddinas oll cyn codi o'r cŵn
 Fe glywid canu corawl,
 Nes oedd y gwydr-dô gan swm
 Ar ddisgyn yn gorphorawl.

Wrth aros, aros am y trêr,
 Ac edrych ar eu gilydd,
 Chwareuent gastiau ynfyd, hên,
 Direidus a dig'wilydd :
 Ca'dd Evan gychwyn tua'r *jail*
 Am fath o amryfusedd,
 Am altro cloc yr *Irish Mail*,
 Cloc pren—dim-byd-ond-bysedd.

Yn Liverpool fe'i glaniwyd hwy
 Yn nghanol heol lydan,
 Hwy ânt i gab, ni waeth cab pwy,
 O dan oleuni trydan ;
 Ond preifat *carriage* oedd y cab,
 Ysplenydd a mawreddig,
 A dyna'r pryd rhodd Evan lab
 I goitsmon gŵr boneddig.

'Roedd hwn yn gryfach ac yn fwy,
 Dyn oedd, pwy bynag ydoedd,
 O'i herwydd ef gwasgarwyd hwy
 Ar hyd y mân ystrydoedd ;
 Fe hyrddiodd un ar draws rhyw ffop
 Oedd yn ei gêr newyddion,
 A syrthiodd dau i seler siop
 Lle gwerthid llestri priddion.

Aeth Evan Benwan, ar ei hynt,
 Ar draws rhyw bobol ddeillion,
 'Rol colli'r ffordd, a cholli ei wynt,
 A cholli ei gyfeillion ;
 Ond ato daeth dyn ifanc plaen,
 A chariodd ei garpedyn,
 Ni welodd o m'ono 'rioed o'r blaen
 Nac ef na'r cwd byth wed'yn.

'Roedd ganddo fodryb chwaer ei nain
 Yn hen ferch ieuanc desant,
 Yn byw yn fras mewn llian main,
 Mewn plâs tu draw Mount Pleasant :
 Heb ganu cloch na churo dôr,
 Ca'dd Evan yn ddiffaelu,
 Y ffordd i'r tŷ o fin y môr
 Heb drwblo neb o'r teulu.

.. Ti troi yn ol—heb ganu'r drws
 'Does neb ond lladron ddeuant,"
 Fel yna bloeddiai llanc bach clws .
 Wrth rod-di ei faddeuant :
 Ac Evan swil i'r parlwr aeth —
 Ow sgrech !—yr hen druanes,
 Fe sathrodd, fe sathrodd ar gynffon y gath—
 Ni ddywed o byth mo'r hanes.

'Roedd Bob Un Goes yn myn'd trwy'r dref
 Fel arfer wrth ei faglau,
 Awdurdod uchel ydyw ef
 Yn holl Athroniaeth Heglau :*
 'Rol clywed y feirniadaeth sych,
 A chael ei enw 'n sala,
 Fe dawlodd ei Hegel tros y gwrych,
 A chym'rodd ei goes i'r Bala.

*Athroniaeth Hegel—un o brif destynau'r Eisteddfod.

'Roedd " Re Sol Ffa " o hyd o hyd
 Yn siarad am Macfarren,
 Am Gôr Caradog yn curo'r byd,
 Nes cododd *yma** chwaren :
 Ond trwy ei hun fe ganai'n fwyn,
 Yn bêr fel peiriant dyrnu,
 Nes rhoddwyd *clothes-peg* ar ei drwyn
 I reoleiddio'r chwyrnu.

'Roedd yno spowtio dwfr iaith fain
 O bistyll Murray Lindley,
 A *Nationality* fy nain
 Yr enwog Richard Brindley :
 Heblaw dau Sais-foneddwr crach
 Yn dysgu'r beirdd brydyddu,
 'Roedd yno 'n uchel un droell fach
 I'r fawr yn dysgu nyddu.

Fe roed bathodau lledr yn ffri
 I'r beirdd a'r holl awduron,
 Ni lwyr annghofiwyd dim ond tri,
 Sef Plenydd, Alawn a Gwron,
 'Roedd yno ddau Gwmpeini Gas,
 Dau *Valetudinarian*,
 A'n hanwyl frawd yr N. E. ASS
 Yn cario'r Cym'rydarian.

Er bod yno awel Gwlad y Gân
 A hwyl Gymreig i'r miliwn,
 A nef o lygaid merched glân
 Yn goleu y paviliwn :
 Er bod Barddoniaeth—ferch ein Ner.
 Yn hon yn hardd ei rhodiad,
 Cerddoriaeth fel pe buasai'r ser
 Yn canu'r Adgyfodiad :

*Afal corn ei wddwf.

Fe welodd Evan Blaen-y-Cwm
 Ei arian cyn eu dygyd,
 Fe glywodd hefyd newydd trwm
 Yn môn ei glust a'i lyg'id ;
 Fe welodd Tom a Billy Ffwl
 Y Saeson yn gwirioni,
 Ond am Eisteddfod Liverpool
 Ni welodd o ddim o honi.

FFARWEL ITI, DAWEL DOWYN.

Ffarwel iti, dawel Dowyn,
 Anhawdd iawn yw canu'n iach,
 Efo godreu Craig y 'Deryn—
 Paid a chrïo, Dewi Bach !
 Fi'th annghofio ! na, cyn hyny
 Llwy'r annghofiaf saethu brain,
 A'm deheulaw dderfydd ganu
 " Jenny Jones " a'r " Bachgen Main."

Ffarwel iti, Dewi dirion,
 Byth na chlemiot tra bôt byw—
 Cofia fi at fochyn Caxton,
 Ac at barot Evan Pugh :
 D'wed wrth Poll am beidio rhegu,
 Onite rwy'n siwr o dd'od
 I'w charcharu yn y pendy,
 Lle mae'r mochyn wedi bod.

Ffarwel iti'r cyfaill Rolly—
 'Welais i erioed dy fath,
 Hir boed dynion da o'th ddeutu
 Gariant eto fwyd i'r gath.

P'le mae "Turco'r" "Raven" yrwan,
 Milgi'r "Goat" a'i flewyn neis;
 Ceffyl gwyn y brawd Sylvester,
 "Floss" a "Mabel" Lewis Price.

Ffarwel gorgi W. W.—

Hir yw'r gwinedd ar ei draed,
 Bu yn ffyddlon ac yn *drue blue*
 Er fod mwngrel yn ei waed.
 Robert Dafydd! p'le mae yntau?
 Wrtho ef 'rwyf braidd yn ddig,
 Am ei fod yn cadw gartre'
 Gi a chath i fwyta cig.

Ffarwel loew Ffynon Cadfan,
 Mae myn'd iti yn beth doeth,
 Er na fum erioed fy hunan,
 Gwelais ynot ffyliaid noeth.
 Gwelais yn dy ddyfroedd grisial
 Ddwy ferch ifanc un prydawn,
 Gwelais hefyd chwîd Tom Cynfal
 Yn ymdrochi'n fynych iawn.

Ffarwel iti'r Railway Station,
 Ffarwel Edwards, Bardd y Llaeth -
 Ffarwel coetio oriau meithion
 Efo'r Doctor ar y traeth.
 Mynych iawn 'rwy'n holi f'hunan—
 P'le mae "Moltke" hoff yn byw,
 Lle mae tarw mawr Ab Ieuan—
 Sut mae mules *fech* John Pugh?

O flaen drychau fy ngolygon
 Gwelaf yn yr amser gynt,
 Gath Hugh Hughes y "George and Dragon,"
 "Bull" Hugh Pugh ac "Oscar" Hunt;

Hefyd “ Jack ” y cyfaill Proger—
 Sian Llanegryn ar bob hin—
 “ Tobi ” Roberts hoff yr *agent*—
 “ Tango ” Davies, College Green.

Rhaid yw eto myn'd i orphwys,
 Mae hi'n taro un-ar-ddeg :
 Sut mae gwyneb cloc yr eglwys ?
 Gyda'i fysedd yn ei geg !
 Scott y Morfa, byth ond hyny,
 Ni chaf wel'd ei wyneb mwyn.
 Mynych bum i yn pensynu
 Sut y brifodd ef ei drwyn.

Ffarwel iti gi'r Eisteddfod,
 Cyfaill anwyl ydoedd ef—
 Cyfaill meinciau ar y tywod,
 Cyfaill cloc a lles y dref.
 London House, fy nghofion ato,
 Ni annghofiaf mono fe,
 Na'r tri diwrnod bu yn padlo'i
Own canoe yn Dublin Bay.

Ffarwel iti——— (gafr a'm sgubo !
 Mae hi'n dechreu myn'd yn ddu) !
 Ffarwel iti, yr hen ganwyll,
 'Thdi ydi'r olaf yn y tŷ—
 Dan fy nwylaw ymbalfalaf,
 I ystafell bach fy mŷn—
 “ *Lle mae'r matches ?*—chwyrnu glywaf—
 Ffarwel i chwi bod yg un.

FYNYDDOG ANWYL.

I FYNYDDOG, foneddwr,
 Os rhaid dweyd sy' ar y dw'r,
 Ac fydd 'mhen deuddydd yn dod
 I nefoedd ei hen Hafod.

Fynyddog anwyl, tyr'd yn ol,
 Yn ol i'th wlad dy hun,
 Mae Ewrop wedi myn'd yn ffol,
 A phobpeth yn ddi-lun ;
 Yr eisteddfodau'n llipa iawn,
 Yn wired i ti a'r pader,
 Does ynddynt neb " yn myn'd " yn iawn.
 Na neb yn cael y gader.

Ond dylwn ofyn am dy wraig,
 A dweyd fod Annie ni,
 Yn ymgyfarchwel dros yr aig—
 Ac yrwan gwrando di :—
 Mae corau Cymru oll o'u co',
 Bob un yn ymwahanu,
 Y foment yr eist ti o'r fro
 Cododd y cythraul canu.

Mae'r clwyf ar anifeiliaid,
 A'r " Llethr " hwn yn goch,
 Mae'r bendro ar y defaid,
 A'r andros ar y moch ;
 O ! tyr'd yn ol, Fynyddog bach,
 A phaid a bod yn 'smala,
 Fachgen ! does yma ddim yn iach—
 Druan o Fanc y Bala !

(A digon prin y mae'r gloch yn saff—
 Llygod yr eglwys yn bwyta'r rhaff).

Does yma neb hyd y cledr-ffyrdd
 Yn rhoddi iddynt ffydd,
 Ar ol i ti fyn'd tros y gwyrdd
 Damweiniau sy' bob dydd ;
 A chyda bod dy dawel dŷ
 Yn Nghemaes yn annghyfanedd,
 Dangosodd Twrci ddiafleddd du,
 A Rwssia ei hen ddanedd.

Yn y Vord Gron ddiweddaf caed arian yn glên,
 Ac araeth dda iawn gan Syr Orion,
 Ond fflat oedd Bord Arthur am nad oedd Ll.
 Hen
 Yn nghanol ei gymmrodorion ;
 Yn myned trwy'r ddefod wnaet ti yr oedd dau,
 Ond gwell gan i di o'r haner :
 Galw wrth basio o hyn i ddydd Iau,
 A gŷr ini air i'r FANER.

GWRAIG Y LLONG A MERCH Y FELLTEN.

(*Y dôn gan Mrs. VAUGHAN WILLIAMS, Bodlonva, Llanelwy*).

MAE Gwraig wen y Capten yn esgyn y graig,
 Lle nytha gwyllanod afrifed yr aig ;
 A llefain y mae, " Er pan aeth ar ei daith,
 Aeth deufis yn bedwar, a phedwar yn saith ;
 Mae'r lloer ar fy wyneb yn edrych yn brudd,
 A'r gwynt swnia'n euog wrth basio fy nôr,
 Fel pe baent yn gwybod, ac ofn arnynt ddweyd,
 Fod fy ngwr yn y Nefoedd, a'i long ar y môr !

A thranoeth a thradwy ar greigiau y mae
 Gwen wraig y dewr Gaptan o hyd yn parhau :
 Mae'n gofyn i'r Gogledd, i'r Dwyrain a'r De,
 Pa le mae'm hanwylyd, pa le, O, pa le ?
 Ar hyn daeth merch fechan y Fellten yn mlaen,
 A llythyr yn d'wedyd—oedd drydan ei hun—
 " Mae'm llong wedi suddo, ond byw ydwyf fi—
 Disgwylia fi adref rhwng haner ac un."

UN GAIR CYMRAEG.

UN gair Cymraeg, ac nid oes un gair gwell.
 Ac yna moriaf i'r Cyfandir pell ;
 O ! nac aiff byth un gair Cymraeg yn gân
 Tra haul yn gynhes, a thra nef yn lân :
 Yn iaith ei hun am hyny byth i faes,
 Boed cerdd a chân a gweddi pob Cymraes.

BUM INAU 'N RHODIANA.

BUM inau 'n rhodiana yn nyffryn Llangollen.
 Yn dringo y mynydd i Gaer Dinas Bran,
 Yn edrych i fyny at Gynwyd a Chorwen,
 Tra mynydd Rhiwabon yn deifio gan dân :
 Mi a welais lân ddyfroedd aberoedd y Berwyn.
 A da ardal Dowrdu ar aswy a de,
 Ond mi welais lân *fwthyn*, nis gwn i beth wed'yn,
 Nis gallwn i weled dim byd ond efe.

Disgynais o'r Castell a chroesais yr afon,
 Fel curai fy nghalon annghofiaf fi byth,
 Ac fel heb wybod i'm traed ar fy union
 At dŷ Jenny Jones ymgyfeiriaais yn syth ;
 Ac er ei bod hi yn eistedd yn mysg ei chwiorydd,
 A'i thad wrth ei hochr yn siarad â fi,
 Gyda'i brawd o'r tu arall, nis gwn i mo'r herwydd.
 Nis gallwn i weled dim byd heblaw hi.

Yn eglwys Llangollen, tra'r clychau yn canu,
 Os aethum yn wirion mi wn pwy a'm gwnaeth,
 Unasom â'n gilydd byth byth i wahanu,
 Yn dlawd neu'n gyfoethog, yn well neu yn waeth.
 Yna da genyf bobpeth, 'n enwedig fy hunan,
 Mac Jenny yn gwybod yn well na myfi,
 Mae yn dda genyf ganu, mae'n dda genyf arian,
 Ond nis gallaf garu dim byd heblaw hi.

MAE'R HEN DEIMLADAU CYNES.

MAE 'r hen deimladau cynes
 Fu rhyngom ni ill dau,
 Flynyddau maith yn ol, fy ffrynd,
 Yn gynes yn parhau ;
 Mae gauaf einioes wedi d'od,
 Ar ol hir wanwyn braf ;
 Ond drwy y gwlaw, y rhew, a'r ôd,
 Daw eto heulwen haf :
 A'th enw di, fy nghyfaill,
 Yn gynes yma gaf.
 Mae'r nerth a'r llais yn darfod,
 Mae 'n ofid na pharhaent ;
 Ond am ein hen deimladau gynt,
 Yn glynu yma maent.

O'r plant a wenent arnom gynt,
 Gwynebpryd un nid oes ;
 Mae sêr yr hwyr yn frith uwchben,
 Ac ambell gwmwl croes :
 Eto mae y seren foreu
 I'w gwel'd yn hwyrddydd oes.
 Mae 'r hen deimladau cynes
 Fu rhyngom ni ill dau,
 Flynnyddoedd maith yn ol, fy ffrynd,
 Yn gynes yn parhau :
 Er bod y wâr yn gwyro 'n gam,
 A'r cam yn awr yn fyr,
 Mae 'r corph yn dweyd wrth dori 'lawr,
 Am Gariad byth na thyr.

Chwef. 17eg, 1877.

ADGOFION.

WRTH edrych yn ol mae'r galon yn dweyd,
 Am bethau a fu, O, paham y tristawn ;
 Os yw a ddechreuwyd yn hir heb ei wneud,
 Mae 'fory o'n blaenau, gwneir pobpeth yn iawn !
 Os oes i Wen Walia anrhydedd na chaed,
 Mae ei chalon yn ifanc, a gwres yn ei gwaed !

Pan gyfyd yr haul y mae'r byd yn deffroi,
 O ymafl yn y boreu, a chofia bob awr
 Fod olwyn Rhagluniaeth yn troi ac yn troi,
 Y gwir ar i fynd, a'r gau ar i lawr !
 Ond taflu y gonest a'r diwyd dan droed,
 Ni ddarfu hen olwyn Rhagluniaeth erioed.

Mae Cymru er's oesau yn gwybod am hyn,
 Bu Rhufain yn trechu ond ni sy'n parhau ;
 Os ydwyf gan henaint â'th goryn yn wyn,
 Mae'th wlad eto'n ifanc a'i braich yn cryfhau,—
 Os croni'n y bryniau bu dyfroedd ei dawn,
 Mae 'fory yn d'wedyd, "Gwneir pobpeth yn iawn."

WRTH FYNED AR I LAWR.

(DEUAWD).

Fe — WRTH fyned ar i lawr, yn benwyn ar i lawr,
 Heb deimlo'm traed o danwy,
 Y'm ni yn hidio fawr
 Fy hen, hen wraig, Myfanwy :

Y Ddau—

Os hen yw Gwener a'r Lleuad wen,
 Maent eto mor oleuon,
 Newydd y ddaear a newydd y nen,
 A newydd hen ganeuon.

Hi — Teithiasom dros y byd yn bell,

Fe— (On'do fe 'n awr ?)

Hi— A gwelsom lawer 'storom hêl,

Fe— (On'do fe 'n awr ?)

Y Ddau—

Ond gwel'd yr y'm y byd yn well,
 Wrth fyned ar i lawr.

Y Ddau—

Wrth fyned ar i lawr, yn benwyn ar i lawr,
 I fachlud uchelderau,
 Yn mlaen o hyd mae gwawr
 Yr hen, hen, hen amserau !

Fe— Mae'th olwg wedi rhyw ballu braidd,
 Wrth ddarllen dy beithinen ;
 Ond nes i'r nefoedd nag ydoedd y gwraidd,
 Yw blodau dy geninen !

Hi— Ond nid fel cynt fydd Cymru fydd.

Fe— (On'de fe 'n awr ?)

Hi— O fachlud oes ry'm ni trwy ffydd,

Fe— (On'de fe 'n awr ?)

Y Ddau—

Yn diolch gweled gwawr y dydd
 Wrth fyned ar i lawr.

Fe— Wrth fyned ar i lawr, yn benwyn ar i lawr.
 Pan griaf neu pan ganwy',
 'Rwyf ti 'n dy le bob awr,
 Fy hen, hen wraig, Myfanwy.

Oddiar y brif-ffordd gul, gul, at Dduw,
 Bu pechod yn fy nhynu ;
 Diolch mae f' enaid dy fod ti yn fyw
 I ddal fy mhen i fyny !
 Ni wnaethom ni ddim byd i dd'od,

Hi— (Ai do fe 'n awr ?)

Fe— O'r tragwyddoldeb fu i Fod,

Hi— (Ai do fe 'n awr ?)

Y Ddau—

Ond *ni* ill *dau* fu 'n troi y rhod
 I fyned ar i lawr.

Fe— Wrth fyned ar i lawr, yn benwyn ar i lawr,
 Mae 'n werth i'w roi ar goffa,
 Nid fan 'roedd gynt yn awr
 Y saif hen, hen glawdd Offa.
 O dir y dwyrain i dir y de
 Mae'r gwynt yn fwy caredig.

Y Ddau—

Nid oes llys, llanerch, na Llan yn un lle
 I'r *ell* yn waharddedig ;
 Na, gwelwn Gymru yn fwy clyd,
 (On'de fe 'n awr ?)
 Yr hen Gymraeg yn fyw o hyd,
 (On'de fe 'n awr ?)
 Ac Arthur arall yn ei gryd
 Wrth fyned ar i lawr.

Mai 10fed, 1886.

AWN I HELA.

AWN i hela'r ysgyfarnog,
 Dyma foreu hyfryd iach,
 Codwyd hi ar graig eithinog,
 Hei ! y cwn a'r gwta fach ; ,
 Fel y gwynt, neu gynt na hyny,
 Gyda'r cwn a hithau awn :
 Ar y ffridd wrth fyn'd i fyny
 Dyna iddi drofa iawn.

Am ei bywyd mae hi'n rhedeg,
 Efo'r clawdd a godrau'r llwyn,
 Wele filgi fel yn 'hedeg,
 Dyna hi o flaen ei drwyn ;
 Hir y byddo mewn cadwraeth
 Hela hon a gwledd a chân ;
 O ! am ddysgu'r Naw Helwriaeth -
 Hen orchestion Cymru lân.

MERCH Y TYLWYTH TEG.

(Cân anorphenedig).

MERCH y Tylwyth Teg yw 'm henw,
 Nid wy'n dweyd pa le 'rwy'n byw :
 Weithiau yma, weithiau acw,
 Gyda dynol ryw.
 O sir i sir, ar fôr a thir,
 'Rwy'n cario dirgel dân,
 Gan yru serch pob mab a merch
 Ar hyd fy Ede' Wlan.

Caru crwydro mae fy nheulu,
 Ond cymerwch chwi fy ngair ;
 Nid oes bosib ini ffaelu
 Os

Aeth gŵr o'i go', a gwraig i'r gro,
 O gariad gloyw, glân ;
 Ac un o'u rhyw o farw i fyw,
 Ar hyd fy Ede' Wlan.

Unwaith collwyd hwch y Felin,
 Nid oedd neb yn gwybod p'le ;
 Ewyrth John a Modryb Elin
 Oedd yn cadw'r lle ;
 Yn nghwt y moch, medd coch,
 Yn mysg y perchyll mân ;
 Ond hi ddaeth ryw sut yn ol i'r cut
 Ar hyd fy Ede' Wlan.

Nis annghofiaf byth y samon
 Yn y Borth,
 Oedd yn nofio i fyny'r afon
 Tua

Er treio rhwyd, a bachau bwyd,
 'Roedd pawb yn methu'n lân ;
 Ond cafwyd ef am dro i'r dref
 Ar hyd fy Ede' Wlan.

CYFLAFAN BANGOR-IS-COED.

FRY hyd Gaer ar hyd y traeth,
 Y paganaidd Sais a ddaeth ;
 Addolwyr Thor ac Odin gau,
 Gyda'u llengau sy'n neshau.
 Daw o Fangor fyddin fawr,
 Yn gweddio gyda'r wawr,
 " Tros ein gwlad, O ! gwrando'n cri,
 Arglwydd Dduw, amddiffyn ni ! "

Wele heddyw gyntaf hâd,
 Addysg ddwyfol yn ein gwlad,
 Yn egin gwan, yn awr tan droed
 Coch y Pagan yn Is-Coed ;
 O ! am dywallt gwirion waed !
 Ow ! 'r gyflafan yma wnaed !
 Clywch y groch, uchel gri,
 " Arglwydd Dduw, amddiffyn ni ! "

Gan y gau y chwalwyd gwir,
 Hen athrofa gynta'r tir :
 Os hir bu'r egin yn cryfhau,
 Grawn y gwir fu drech na'r gau,
 Mathrwch ef ond byw wna hâd
 Gweddi'r mynach mewn parhad ;
 " Tros ein gwlad gwrando'n cri,
 Arglwydd Dduw, amddiffyn ni ! "

BEDDARGRAFF J. W. JONES (*Barlwyd*),
 LIVERPOOL.

DYNA Barlwyd, o dan berlau—y gw lith
 A gw law ein teimladau ;
 Un gwell ni chafodd ei gau
 Yn nyffryndir hen ffryndiau.

CATH SYNWYROL.

MR. GOL.,—Wn i ddim a ydych chwi yn credu ai peidio fod cathod yn deall pobl yn siarad,—digon tros wirionedd y peth yw crybwyll fy mod *I* yn credu hyny, ac fy mod yn bur selog dros fy nghrediniaeth hefyd.

Mae gen i guttog o gath ddu braf, o'r enw "*Torti*," ac yn wir ni chymerwn fuwch a llo am dani. Ni waeth beth ddywedom wrthi, mae hi yn deall pob gair, ac yn ei amgyffred fel Cristion. Yr oeddwn ar fy nhraed ryw noson efo Elin, yr hen wreigan yma, yr hon oedd yn gwla ar y pryd; bu'm amryw nosweithiau heb fyn'd i'm gwely o gwbl gan mor wael yr oedd. Fy unig gwmpeini i fyn y ac i lawr y tŷ, trwy gydol y nosweithiau hirion hyny, oedd pws. Pan oeddwn i yn y gegin, byddai hithau yno; pan awn i'r siambar, ar alwad fy hen wraig, byddai'r gath wrth fy nhraed mor sicr a bod fy sodlau yno.

Oddeutu deg o'r gloch ryw noswaith, fel yr oeddwn yn ceisio perswadio Elin i gymeryd tipyn o swper, eisteddai hithau (*Torti*) ar y gadair wrth erchwyn y gwely. "Beth fyn' di, Nel bach?" meddwn i, "gymeri di gypanaid o dê, a thost, neu llwyaid o riwel cynes?"

"Na fynna i heno, Meurig bach," meddai hithau. "Ond yr oedd arnaf flys rhywbeth gyne, 'dawn i nes i'w gael er ei flysio."

"Beth oedd o, 'ngeneth i?—os medr y frenhines ei gael mi cei dithau fo."

"Wel," meddai hithau, "pe bait yn gallu dal cwningen hyd rai o'r caeau yna, a gwneud llwyaid o botes o honi, mi leiciwn yn arw; mae fy stumog

i yn o wan eto, Meurig bach ;—mi fydda i heb ddim swper heno, ond hwyrach y gelli gael cwningen erbyn nos yfory.”

“ Mi âf i,” meddwn inau, “ at John Williams, y Plas, bore ’fory ; mae o yn gymydog pur gymwynasgar, ac fe ddaliwn un iti yn yr Estynog, neu ochr y Coed Cochion, erbyn amser cinio, ac mi ofynaf hefyd i Edward Hughes a Richard Williams dd’od hefo ni ; hwyrach y daliwn ni haner dwsin.”

“ Wel,” meddai hithau, “ felly boed ; fedra i ddim gwneud yn well na disgwyl.”

Ar hyn dyma rywun yn agor drws y tŷ, ac yn gofyn, “ *Oes yma bobol i mewn ?* ” “ Tyr’d i mewn, Ieuan Fardd,” meddwn inau. Ar ol deyd iddo sut yr oedd Elin, &c., dywedodd ef wrthyf ei fod wedi d’od â’i beiriant englynu i’w drwsio,—a’i fod ar y ferfa yn y buarth. Ar ol cael y peiriant i’r gweithdy, gwelais toc nad oedd fawr o niwed arno, heblaw fod y bibell wynt wedi tori, a llinynau’r tafod wedi dyrysu yn eu gilydd. “ Sut fu hyn, Ieuan ? ” meddwn i ; “ fuost ti ddim, siwr, yn gwneud i’r peiriant fwyta ?—mae rhywbeth wedi myn’d i lawr corn ei wddw a’i dagu ! ” Safai yntau yn fud, fel dyn wedi rhewi ; ond toc fe ddywedodd yn wylaidd, fod y peiriant wedi enill iddo ddwy wobwr yn Eisteddfod Daleithiol Cyn y Bwch, a’i fod yntau, pan glywodd hyny, wedi ei foddhau ynddo i’r fath raddau nes gwneud iddo gymeryd chwart o gwrw, ac fod y peiriant byth er hyny heb sobri, ac yn nacâu gweithio. “ Druan ohono,” meddwn inau, “ y fath Gadi raid dy fod di.” “ Bryd y bydd o yn barod, Mr. Crynswth ? ” meddai Ieuan ; “ rhaid i mi feddwl am fyn’d adref : mae hi yn tynu at haner nos.”

“ Ti cei o,” meddwn inau, “ wythnos i heddyw

yn ddifiael, os nad aiff y wraig yma yn waeth ; ond cyn i ti fyn'd, cymer damaid o swper i gadw cwmpeini imi." Felly fu. 'Does fawr o goegfoesni a rhodres efo Ieuan. Bwytaodd datws heb gymaint ag edrych a oedd y clwy arnynt, a llowciodd laeth bron yn rhy gartrefol. "Aros, paid, fachgen," meddwn i, "gad ddiferyn o'r llefrith yna i'r gath." Ond gorphenwyd tynged hyny o laeth yn bur ddiseremoni ar dri gwynt, ac atebodd fi wed'yn, "mae genych helynt garw o'ch cath ; ffasiwn un ydyw hi ?" "Pws ! pws !" meddwn inau ; ond nid oedd ei *ladyship* yn ymddangos mewn un man. "Torti ! Torti !" meddwn i wed'yn, ond 'doedd waeth heb—ddoi hi ddim i'r golwg ; ac ebwn i, "rhaid mai yn y siambar y mae hi ; ond un ddu fawr yw hi ; y gath harddaf welaist ti erioed ; yn wir, mae hi fel plentyn yn fy ngoiwg i, ac mae Elin wedi dwbl-ynfydu efo hi, yn enwedig er pan mae hi yn glaf. Mae pws yn deall pob gair a glyw, ac 'rwy'n siwr y gwrandawai bregeth o benbwygilydd yn astud, ond gofalu am bregethwr da.

Mi ddeudaf i ti stori am dani, os oes genyt amser i wrando ; yr oedd gan Elin bâr o *slippers* teneuon, dro yn ol ; mi losgodd un wrth ddal ei thraed wrth y tân ; felly yr oedd un *slipperen* yn o sal a drylliog. a'i chydmares fawr waeth na newydd. Pan oeddwn yn myn'd i'r dref ryw ddydd marchnad, yr oedd Nel yn erfyn am bâr newydd, ac yn dangos yr un sal, gan dybied y credwn i fod y *slipper* arall cyn waethed. Dangosais inau yr un dda, ac felly (yn ddistaw) aeth rhyngom yn ffrae fechan bur ffeind. Pan oeddym ill dau yn bur gynes yn y testun, neidiodd y gath i'r *slipper* dda a thynodd ei hewinedd a'i danedd drwyddi, nes oedd yn waeth

na'r llall ; ac fel rwy yn y fan yma, gorfu arnaf brynu pâr newydd, o achos cyfrwysder Torti. Mae'r ddwy (nid y *slippers* cofiwch, ond Nel a Pws), byth er hyny gyn ffondied o'u gilydd a dwy hen ferch.

Yr oedd Ieuan yn synu fel llo wrth y fath gath oedd genyf, ac erfyniai i gael cath bach o'i thorllwyth nesaf. "Ceï," meddwn inau, "ond un wryw oedd hi ddoe." Yr oedd Ieuan yn cychwyn adref pan gofiais ei fod yn pasio'r Plas ; gofynais iddo alw yno i ddweyd wrth John fod arnaf eisiau cwningen dranoeth. Agorwyd y drws i Ieuan, a delwy byth yn gath, yr oedd pws wedi myn'd allan, a dal cwningen i Elin, ac yn disgwyl dod â'i phresant i Nel i mewn i'r tŷ. Yr wyf yn cofio 'rwan iddi edrych yn sŷn, a rhedeg allan pan oedd Elin yn son am botes cwningen. Peidied neb a meddwl fy mod i yn *Novelist* wrth ysgrifenu gwirionedd fel hyn,—er fy mod yn perthyn i fam Lytton Bulwer o ochr fy nhad, ac i Lew Llwyfo o ochr fy *moch*. (Cofied ef nad wyf yn myn'd i'r wlad tu hwnt i Genasaret yn bresenol ; *boch*, nid *moch* yw fy meddwl, ond fod y *b*, fel ymenyn, yn toddi yn *m* yn fy safn).

I ddiweddu hanes fy nghath, gwell i mi grybwyll am un digwyddiad arall. Mae y rhan fwyaf o honoch wedi clywed cyn hyn am feddygon Llanerchymedd yn tori cynffonau cathod eu cymydogion. Yr oeddwn i yn darllen hyn yn y papur newydd ychydig wythnosau yn ol, a phe gwelsech chwi y llygaid wnai y gath yma wrth glywed yr hanes hwnw ! Yr oedd hi yn tyngu ac yn poeri fel *witch*. Hen gath lawn o gastiau yw hi—un ddybryd am fyn'd i'r seler i yfed llefrith. Pan ddaliais hi y tro cyntaf, meddwn i wrthi hi,

“Os gwelaf di yn y badell laeth yna eto, mi dy gicia di i fyny'r grisiau.” Cyn pen yr awr, daliais hi yno drachefn, ac mi ciciais hi yn iawn.

Dranoeth a ddaeth—ac fel 'rwy'n fyw, cefais yr hen gath yn yfed y llefrith!—“Wel, Torti,” meddwn i, “y tro nesaf mi dy chwipia' di fel na anghofi byth.” Troseddodd hithau wed'yn, a derbyniodd y cerydd yn gyflawn, gyda llôg. Yr wyf wedi ei dal amryw weithiau ar ol hyny yn gwneud yr un pechod, a rhoddais iddi bob math o geryddon, digon i ladd wyth o'i bywydau; ond nid oedd dim yn tycio,—yno byth a hefyd yr elai “Torti,” nes y tarewais ar y ddyfais hon:—Ysgrifenaais bapur fel hyn, a rhoddais ef uwchben y badell laeth ar y wal:—

“RHYBUDD!—*Pwy bynag a ddelir yma yn yfed llaeth, cymerir ef ar unwaith i Lanerchymedd ym Mondo.*”

Y gwir i chwi, Mr. Gol., fe aeth y gath yno fel arferol; darllenodd y papur, ond byth ni welwyd hi yno drachefn; ac yrwan, raid dim ond enwi Llanerchymedd, na fydd yr hen gath yn syth tan y cwpwrdd mewn ffit o ddychryn.

Meurig Grynswth.

DYCHYMYG.

MAE genyf fi ddychymyg
 I'w gynyg 'nawr ar gân,
 Drwy gyfrwng un o gonglau
 Ein glwys *Amserau* glân.

Mae iddo amryw liwiau,
 Ac enwau fwy nag un ;
 Ond beth sydd mor ryfeddol,
 Amrywiol yw ei lun.

Fe'i gwelir yn y Lleuad dêr,
 Er cymaint pellder sydd :
 Mae yn yr Haul dysglaerwyn mawr,
 Ac yn y Wawr bob dydd :

Yn nghanol Tân canfyddir hwn,
 Dymunwn i chwi graffu :
 Yn nechreu Amser gwelwyd ef :
 Yn niwedd Efa fwyngu.

Yn niwedd Jona hefyd,
 Y proffwyd gwan ei ffydd :
 Mae hwn yn mhob marwolaeth,
 Ni waeth im' ddweyd yn rhydd.

Ond ni fu'r gwrthrych hynod
 Erioed mewn unrhyw Dre ;
 Nid yw mewn môr na thiroedd,
 Na llynoedd mewn un lle.

Yn Lloegr chwaith ni fu,
 Yn Nghymru na'r Iwerddon ;
 'Nawr rhowch enw'r gwrthddrych syn
 I lencyn yn Manceinion.—J.H.

[Dywed yr awdwr am yr uchod :—" The first *rhigwm* I ever got published."]

Y TEULU CYSGLYD.

YR oedd gwraig bur ddrwg am godi gynt
 Yn Llanfair-Mathafarn-eithaf ;
 Er bloeddio'r gŵr nes colli wynt,
 Hi gysgai er ei waethaf :
 .. Taw Jo," medd hi, fel teisen gri,
 Medd yntau wedi sorri :—
 " Os nad wyt sâl
 Cwyd o dy wâl,
 Neu aros tan y 'fory."

Y gŵr a'r plant am ddeg o'r gloch
 Ddechreu'sant swn a chyffro,
 Ac wedi bloeddio creulon croch,
 Medd hithau'n haner effro :
 .. Am saldra'n awr nis gwyddoch fawr."
 Medd yntau, " Gwn o'r goreu,
 Dylyfu gên
 Yw'th saldra hen,
 A'th glefyd di bob boreu."

Beth ddaeth o ŵr y wraig ddi-fudd ?
 Fe gafodd yntau'r clefyd :
 Y plant yn cysgu haner dydd,
 Ac yntau'n cysgu hefyd.
 Ddoi'r un o'i glwyd
 I'w fore fwyd,
 Na chyneu tân y boreu,
 Ac felly siwr
 Y wraig a'r gŵr
 A gysgent am y goreu.

PAN OEDD CADWALLON.

PAN oedd Cadwallon gynt yn dal
 Gwialen Prydain Fawr,
 'Roedd gan y Saeson filwr tâl—
 O'r enw "Edwin Gawr."
 'Roedd Edwin Gawr yn cablu'r saint,
 Ac enwau pawb o'u plant ;
 Ond lladdwyd Edwin er ei faint,
 Ar ddygwyl Dewi Sant.

Cydgan—'Roedd Edwin Gawr yn cablu'r saint,
 Ac enwau pawb o'u plant,
 Ond lladdwyd Edwin er ei faint,
 Ar Ddygwyl Dewi Sant.

'Roedd gan y Saeson dri am un
 O filwyr mwy na ni,
 Ond medd Cadwallon wrtho'i hun,
 " Y Cymry aiff â hi ; "
 Pob un o'r Saeson, mi wnaflw,
 Yfory dafl ei gant—
 Ac felly bu hi, " meddai nhw,"
 Ar Ddygwyl Dewi Sant.

Cydgan—Pob un o'r Saeson, mi wnaflw, &c.

Er mwyn ein twyllo, fel erioed,
 Beth ddarfu'r Saeson croch,
 Ond gwisgo'u hunain yn ddioed,
 Fel ni, mewn siercyn coch.
 Ond aeth pob Cymro, fel bu'r hap,
 I ardd yn ymyl nant,
 A rhodd geninen yn ei gap,
 Ar Ddygwyl Dewi Sant.

Cydgan—Ond aeth pob Cymro, fel bu'r hap, &c.

Hen arwydd oedd ar ddydd y gâd
 Rhwng gwŷr y “ Draig ” a’r “ Llew ; ”
 Mae’n arwydd eto yn mhob gwlad,
 Lle megir Cymro glew,
 Mae’n bechgyn heddyw oll ar daen,
 Hyd lawer bryn a phant :
 Ddaw Dic Shon Dafydd byth yn mlaen
 Ar Ddygwyl Dewi Sant.

Bob parch i eraill, ni waeth pwy,
 Ond ceisiwn ar ein hynt
 Wneud Cymru ’fory’n llawer mwy
 Nag ydoedd Cymru gynt ;
 ’Nawr gyda’n gilydd canwn gerdd,
 A phenill gyda’r tant :
 A gwisgwn fyth Geninen werdd
 Ar Ddygwyl Dewi Sant.

Y GADLEF GYMREIG.

(*O’r TRAETHODYDD*).

GYMRU ’r mil o gadau, arnom fel ein tadau,
 Tân y goelcerth oddidraw drŷ y nos yn ddydd ;
 Canu mae telynu
 “ Cymru rydd neu angau,”
 Byw neu farw, gwlad neu feddrod, “ Cymru Fu ” a
 fydd.
 Pwy sydd heb ei galon ?
 Hyrddiwn ef i’r eigion !
 Byw wnawn ni yn ngwlad y dewr neu lechu yn ei
 phridd !

Gwŷr a chadfeirch ruthrant,
 Gwlad ein tadau gadwant,
 Traidd i'r nefoedd weddi'r gâd. " Cadw Gymru'n
 Rhydd ! "

Suo mae awelon,
 Hwyrddydd hâf ymysg
 Coedydd gwlad heddychlon
 Dyfrdwy, Wy, ac Usg ;
 Adar ddedwydd hunant
 Yn eu gwyrddion ddail,
 Mamau hoff gusanant
 Feibion heb eu hail.

Ddynion dewrion Cymru,
 Corn y gâd sy'n canu,
 Os yw'r gelyn heddyw'n fyw, mewn bedd yfory
 bydd :

Ni bydd Sais i'w goffa,
 Rhyngom a Chlawdd Offa,
 Ymladd wnawn yn ngwlad y dewr, byw wnawn yn
 ein Ffydd.

Cymru os wyt fechan,
 Cedwaist Rufain allan,
 Dane a Norman, Sais a phawb, welsant yma 'u
 dydd,
 Allan â'r picellau, môr o waed neu Gymru Rydd.

Cydgan.

Ddynion dewrion Cymru,
 Corn y gâd sy'n canu,
 Fel yr oedd ac fel y mae, byth, byth bydd Cymru'n
 Rhydd !

Dowch â'r hen gleddyfau,
 Gwibied mellt y saethau,
 Gwalia garia'r dydd :
 Etyb creigiau'r Wyddfa, " Môr o waed neu Gymru
 Rydd ! "

ENGLYN DIWEDDAF CEIRIOG.

CARODD eiriau cerddorol,—carodd feirdd.

Carodd fyw'n naturiol ;
Carodd gerdd yn angherddol :
Dyma ei lwch, a dim lol.

CANTATA 'R FORDAITH.

I WLAD ein genedigaeth
Y mae cam o'r llong i'r tir,
Ac mae tân y cusan olaf
Ar y felus-wefus wir :
Ein brodyr a'n chwiorydd y'nt,
Ni welwn mo'nynt mwy :
Wele 'r adwy ddwfr ofnadwy
Yn lledu, lledu 'n fwy.

Mae creigiau anwyl gwlad y gân,
Ar làn traeth-awyr dlos,
Acw 'n araf, araf wisgo,
Amdo ddu tragwyddol nos ;
Ond paham y rhaid i forwyr
Am hyn o beth bruddhau ?
Mae y byd i gyd yn brydferth—
Mil gwell yw llawenhau.

Am hyny cwyd, fy nghalon,
I gyfodi hwyl i'r gwynt ;
Mae 'r llong fel march yn ymddyheu
I'r eigion ar ei hynt ;
Gwelwch hi'n codi fel yn dawnsio,
Yn prancio gyda'r côr !
Hwrê, hwrê ! does dim sydd debyg
I lân fywyd ar y môr.

Yn awr yr ydym ar ein taith,
 A'r gwynt a'r llanw gyda ni ;
 Gadewch gael penill o'r hen iaith,
 Ar dir a môr byw byth bo hi ;
 O ! ceisiwch wrando gair neu ddau
 Cewch chwithau ganu 'sgôr ;
 A d'wedaf wrthych sut y bu
 I mi fyn'd ar y môr :—

Ar y traeth yn ymyl cartref,
 Gyda phlant yr ysgol awn,
 I gael gwel'd y dôn yn fflamio
 Ar fachludiad haul prydawn :
 Cnau addfedent hyd y caeau,
 I Nos Galan yn ystôr ;
 Ffrwythlawn oedd y berllan 'falau,
 Pan ddiengais i i'r môr.

Yn fy ieuanc anystyriaeth,
 Ni feddyliais enyd am
 Bang ofnadwy'r brofedigaeth
 Barodd hyn i galon mam ;
 Am flynyddoedd edifaraï
 I mi wneuthur tro mor ffol,
 Yna 'm cwmpawd ail gyfeiriaï
 Tua Chymru wen yn ol.

A phan ddeuais at fy nghartref,
 Gyda gwyneb gonest iach,
 Gwaeddai 'm chwaer ieuengaf arnaf,
 " Tyr'd i mewn y morwr bach ! "
 Chawsai angel ddim gorphwyso
 Blaen ei droed ar drothwy'r ddôr,
 Tra breichiau mam yn glynu am
 Fachgen drwg oddiar y môr.

Pan gwyd y gwynt nes bo 'n clecian ar
Yr hwyliau gwynion gwiw,
Pan fydd y môr yn rhydd i'r llong.
A'r bwrdd yn rhydd i'r criw ;
A'r bwrdd yn rhydd i'r criw, fy mhlant,
Fel eang wastad ddol,
A hithau 'n gadael fel y gwynt
Hen Gymru ar ei hol.

Mae rhai am eigion tawel teg,
Heb waneg, ar un llaw,
Ond rho'wch i mi derfysglyd fôr,
Yn berwi drwyddo draw :
Yn berwi drwyddo draw, fy mhlant.
Yn daran fawr ddi-daw :
Ac ewyn gwyn dros ewyn gwyn
Yn berwi drwyddo draw.
Ond clyw, bob morwr yn fy nghôr,
Y môr yn rhuo'n hyf ;
Ar " styrmant yr ystormydd " mae
Y gwynt yn chwythu 'n gryf ;
Y gwynt yn chwythu'n gryf, fy mhlant,
Hyd nefoedd ddwfr yr Iôr ;
A ninau yn ein castell coed
A'n cartref ar y môr.

Mae mam yr holl sêr o dan gwmwl yn dyfod,
Gan edrych yn loew a gweddw ei gwedd ;
A Neifion yn gwenu mewn goleu 'n y gwaelod
Ar fil o forwynion ei senedd a'i sedd :
Ond draw ar y dôn y mae'r cwmwl yn duo,
A brenin y mell, gyda chenad yr Iôr,
Yn galw ar ferched y Daran i ddawnsio
I fiwsig y nefoedd a miwsig y môr.

Mae storm yn d'od ac iaith y môr
 Yn bygwth gwely llaith.
 Oes, oes mae storm yn darllaw draw,
 Dowch, fechgyn, at eich gwaith.

Wel, aed y merched oll i lawr,
 A gwneud yn glir y bwrdd sydd raid ;
 Mae'r swn cynddeiriog yn y gwynt
 Yn codi yn ddibaid.

Mae arthes y ddrycin yn edrych am 'sglyfaeth
 A'r eigion yn agor dyfnderoedd ei ffau ;
 Ymrolio mae'r llong tua chreigiau anobaith,
 Mae'r môr yn ymagor, a'r nefoedd yn cau.

Arglwydd grasol ! clyw ein cri,
 Pwy a'n gwared, ond Tydi ?
 Dywed air, O ! Arglwydd Iôr,
 A bydd gosteg ar y môr.

Fel efe, o làn i làn,
 Yw 'th drugaredd yn mhob man ;
 Arglwydd, arnom tro dy wedd—
 Achub ni o'r dyfrllyd fedd.

Gwraig y Capten.

Forwr, forwr ! tyred yma,
 Pa le mae fy anwyl w'r ?

Morwr.

Yn fyw, ac iach ma'm—llwyr ddiogel
 Cadwyd ef uwchlaw y dw'r.

Capten.

Fy ngwraig ! anwylyd, wele fi—
 Wele fi a thi yn fyw,
 I gael gwel'd fy mhlant a thithau,
 Cadwyd fi tan ofal Duw.

Gwraig y Capten.

Duw yn gwrando gweddi yw
 Ein bendigedig Iôr ;
 Nid y gyntaf waith oedd hon
 Bu yn tawelu 'r môr.

Daeth haul ar fryn, neu'n hytrach haul
 Ar ferw gwyn fynyddau'r aig ;
 Mae'r dôn yn dechreu trugarhau
 Yn dyner wrth y graig.
 O un i un diffodda'r mell—
 I huno i'r cymylau ânt ;
 Mae'r holl daranau yn llesghau,
 A marw ar y dyfroedd wnant.

Wele'r heulwen—wele'r haul,
 Megis cawr o'i wely gwaed,
 Yn cyfodi'n uwch ac uwch,
 Hardd yw 'r drych lle rhydd ei draed ;
 Ymddiosgodd ei niwl-fantell,
 A datododd rwymau tARTH,
 Gan orddiwes y tywyllwch
 Draw gan wrido dan ei warth.

Mae'r tymhestloedd wedi dofi,
 Nid oes gan yr awel gŵyn ;
 Ac mae'r dreigiau wedi rhoddi
 Lle 'n y nef i'r 'hedydd mwyn :

O gyffiniau tragwyddoldeb,
Ti, O ! haul, wyt loew lân ;
Cynrychiolydd anfeidroldeb,
Cenad Iôr mewn cyneu dân.

Tir Ahoi ! Tir Ahoi—Y Tir !

Gwelwch y glenydd lle mae'r dòn yn wen ;
Tir Ahoi !

Y gwyrddlas, y gwyrddlas dir,
Cawn hen a chawn newydd gyfeillion, cyn bo hir,
Rhued y dyfnder—y mae'r daith ar ben.

Diolch, O ! diolch, eto gwelwn yr hen ddaear.

Diolch i'r nefoedd wele eto lân ;

Digon o faesydd mor rhydd i ni a'r adar,

Dacw y wlad i bob dyn gael ei ran.

DIWEDD.

HUGHES A'I FAB,
ARGRAFFWYR,
GWRECSAM.

GEMAU'R ADRODDWR:

O

BOB LLIW,

O

BOB LLUN,

AC O

BOB LLE,

WEDI EU LLINYNU GAN

JOHN CEIRIOG HUGHES.

GWRECSAM:

ARGRAFFWYD GAN

HUGHES A'I FAB, HEOL ESTYN.

CYNWYSIAD.

	Tudal.
Awgrymiadau i'r Adroddwr	5
Ardystiad Llewelyn Parri	122
Bugail Aberdyfi	23
Beth yw Cariad	28
Bedd yn yr Ardd	60
Bess yn Teyrnasu	97
Cywydd y Daran	20
Cywydd y Farf	26
Cywydd yr Haul	115
Cywydd y Gwir	61
Cartref	40
Ceisiwch Eto	52
Codwch y Pin	61
Cymanfa Masnaeh Rydd	70
Can y Crys	95
Cenedl y Cymry	127
Dafydd a Goliath	50
Die Shon Dafydd	99
Eugder y Greadigaeth	55
Englynion Pont Menai	29
Ewyllys Adda	92
Fy Ewyth William	32
Fy Anwyl Fam fy hunan	101
Hanes y Dyn yn swyddfa'r Hin	7
Jacki yn cyfrwyo y Fuwch	116
Joseph Harris	76

	Tudal						
Mari ac Edwyn	62
Meddyliau am y Nefoedd	78
Mae'n rhaid cael Capel Saesneg	81
Myfanwy Fychan...	83
Mewn Eisteddfod	103
Oian y Feibl Gymdeithas	33
Person Sir Aberteifi	88
Phylip Neri Sant...	41
Rothsay Castle	35
Sessiwn yn Nghymru	86
Trip mewn Trap	15
Y Bwthyn Mynyddig	121
Y Bachgen Gwyddelig a'r Offeiriad	31
Y Ceffyl Benthg...	10
Y Cyfamod Disigl	48
Y Ddeilen Grin	126
Y Greadigaeth	44
Y Gareg Wen	53
Y Môr mewn Ystorm	42
Yr Afonig ar ei thaith	78
Yr Asyn Anfoddog	67
Yr Eneth Amddifad	89
Yr Hen Glorian Mawr	18
Yr Olygfa ar yr Heol	73
Yr Ystorm	80
Ymgom y Felin	68
Ymweliad y Brenin ag Ynys Mon	58

AWGRYMIADAU PROFFESOR DUNCAN

I'R

ADRODDWR A'R DARLLENWR

I.

SEFWCH yn syth. Codwch eich pen yn ddynol. Cadwch gyflawnder o anadl, ac adroddwch yn ddiofn yn ol natur y testun fyddo genych.

II.

Gwyliwch rhag undonaeth, a darllen yn brudd pan y mae eich testun yn ddiddan. Byddwch wrol pan fo'r llinellau felly, ac yn esmwyth-dawel pan redont yn ddigyffro. Gadewch i'ch teimlad gyfnewid eich tôn, arafu a chyflymu eich llais, a rheoleiddio yn wir bob ysgogiad o'r eiddoch.

III.

Dywedwch bob gair a phob sill yn groew. Na fydded llythyren heb ei chyflawn swnio. Na fydded i un sill ymgolli yn y llall, nag un gair redeg yn ei ddiwedd neu ei ddechreu i'r nesaf ato.

IV.

Gwyliwch lefaru yn rhy gyflym neu yn rhy araf, neu mewn anwastadrwydd, weithau yn araf ac weithiau yn gyflym, os na bydd neillduolion y darn yn galw am hyny.

V.

Os bydd y testun yn ddiddan a bywiog, adroddwch ef yn llawer cyflymach na thestun o bwysigrwydd a dwysder. Adroddwch yn rhwydd a naturiol yr un ffunud ag y siaradwch.

VI.

Gofaler pwysleisio y geiriau mwyaf pwysig, onidê ni ddeallir iawn-ystyr yr hyn a ddywetoeh. Bydded yr oll fel pe byddech yn dweud eich teimlad personol eich hun.

VII.

Talwch sylw arbenig pan yn dysgu allan y darn, i'r holl atalnodau. Byddwch amyneddgar a chynierwch anadl yn y gorphwysiadau, onidê bydd rhaid aros lle nas dylid i'r dyben o anadlu.

VIII.

Os ysgogwch law neu droed neu unrhyw ran arall o'ch corff, mawrochelwch rhag *gorwneud* hyny. Maddeuir i ry fychan o funudiau ond byth i ormod. Pan gaffoch gyfle ymarferwch adrodd pan na bo neb ond eich hunan.

GEMAU'R ADRODDWR.

HANES Y DYN YN SWYDDFA'R HIN.

Yn ôl traddodiadau,
Ein mamau a'n tadau,
'R oedd Derwydd mawr gynt,
Yn byw ac yn bod,
Yn uchel ei glod,
Ar fynydd Pumlumon ar Lwybr y Gwynt,
Ei enw oedd Caw
(Ap rywbeth heblaw),
Ac ef oedd yn cloi
Yn trin ac yn troi
Yspigot y gwynt a spigot y gwlaw.

Un boreu dydd Llun,
Pan oedd ef wrtho'i hun;
Danfonodd melinydd Dolelin
Archeb i Caw,
Am wythnos o wlaw,
Er mwyn gyru dw'r at ei felin.

Dydd Mawrth gyda'r wawr,
Daeth cawod i lawr,
Ond yn mhen pedair awr,
Cyrhaeddodd merch ifanc i fyny:
A d'wedodd wrth Caw,
Am atal y gwlaw,
Mewn munud—a'i rheswm am hyny,

Oedd fod ei mam,
Yn gofyn paham,
'R oedd Caw yn gwneud cam.
A'r merched o'i gylch oedd yn golchi!

Dydd Mercher a ddaeth,
A llongwr o'r traeth,
('R oedd o 'n gapt en dae waeth)
Yn nhy Mr. Caw ga'dd ei dderbyn :
A d'wedai fod llong,
Yn d'od o Hong-Kong,
Ac fod y gwynt yn *right wrong* yn ei herbyn.

Ond boreu dydd Iau,
Daeth ffarmwr neu ddau :
Un yn garedig
Yn gofyn a ga 'i
Hin i aredig
Rhyw gefnyn o gae.
"Na, na," meddai 'r llall,
Gan ostwng ei ael,
Os ydych chwi 'n gall,
"Gadewch ini gael—fe! y gelwais :
Sef gaua' fel *llew*,
Ac eira go dew,
A *rhew* ar y bra'nar a brynais."

Daeth y Brenhin ddydd Gwener ar gefn ei farch gwyn,
Gan ofyn, "Yw'r Derwydd yn byw yn fan hyn?"
Ymgrymodd y Derwydd a'i het yn ei law,
Gan dd'wedyd mai ef oedd ei was, elwid Caw :
Atebodd y Brenhin : " Mae arnaf eisieu tri mis
O heulwen os gellwch beth bynag fo'r pris."
" O'r goreu " medd Caw, ac ymgrymodd yn îs,
" Chwi gewch yn ddifêth,
Mae'ch deiliaid gan mwyaf yn hoffi'r un peth."

Ond boreu dydd Sadwrn dywedodd Caw,
Wrtho 'i hunan yn Swyddfa'r Gwlaw,

"Mi glôf fy nrws heddyw, a phwy bynag ddaw
I ofyn am dywydd, mi cadwa' fo draw:"

Ond fel 'r oedd y cloc yn taro naw,
Trwy dwll y glicied canfyddai draw,
Ddau ful y ddwy felin yn trotian trwy'r baw.

Sef dyn y felin ddw'r

Yn dod ar ei hynt, a

Dyn y felin wynt

Yn dod am y cynta'.

Ar ôl y rhai hyn,

Yn dod ar eu siwrne,

Hyd waelod y glyn

'R oedd ustus a thwrne;

A deugain neu chwaneg,

O ffermwyr yn rhedeg,

A'u gwynt yn eu dyrnau.

Neges y twrne oedd cospi'r hen Gaw,

Am dori ' gytundeb a phobl y gwlaw :

A neges yr ustus oedd dweud mor annhêg

Oedd hyn a'r cwsmeriaid oedd eisieu hin deg.

Ymgasglodd llu,

O amgylch y tŷ,

A choeliai neb byth y fath helynt a fu—

Y lluchio ceryg a'r peltio mawn,

Y chwerw drin,

Fu 'nghylch yr hîn,

O ddeg y boreu tan bedwar prydawn.

Ond pedwar o'r gloch, pan oedd y bobl yn benben,

Ysgydwyd tŷ 'r Derwydd o'i sylfaen i'w nenbren;

O gwmwl du, tywyll, daeth mellten glaer wen,

A thaniodd hen fagnel y nefoedd uwch ben.

Dychrynodd y Derwydd, ac allan ag ef,

Anerchodd y bobl, gan edrych i'r nef:—

"Pechasom gydwladwyr yn erbyn yr Iôr,

Creawdwr y tywydd ar dir ac ar fôr:

Trowch adref, a chofiwch ar ôl i chwi droi,

Mai'r Nefoedd sy'n gwybod pa dywydd i roi"

Y CEFFYL BENTHYG.

YMGOM.

Personau:—Simon Jones y Cariwr ac Elis y Sacr.

*Elis:—*Bore dawch, Mr. Jones, sut mae hi efo chwi heddyw?

*Simon Jones:—*Helo, Helo! Elis beth sydd yn eich codi chwi mor foreu—yn foreu brâf, onid yw, ar y topiau yma?

*Elis:—*Prâf iawn syr, a gobeithio y deil hi. Mae arnaf eisieu myned i Aberdar heddyw ar neges o bwys, ac os gwelwch yn dda roi bentyg "*Bocser*" imi, mi fyddaf yn ddiolchgar iawn—neu un o'r ceffylau eraill os haws ei spario.

*Simon:—*Yn wir Elis anwyl, chwi gawsech mewn munud a chan croesaw o ran hyny; ond y mae yn rhaid imi nol pwn o flawd heddyw, a chwi wyddoch fod pedair milltir i Felin y Plas.

*Elis:—*O ran hyny Mr. Jones, mi ddywedaf ichwi newydd rhag i chwi gael siwrne ofer. Does yno yr un rhithyn o flawd yn y felin er's pythefnos o achos prinder dw'r—mae'r argae wedi sychu i fyny o'r bron ar y tywydd poeth yma. Mi welais y melinydd neithiwr ynghylch trwsio'r olwyn.

*Simon:—*Ai ê yn wir! Dyna hi'n y pen,—rhaid imi garlamu i Aberdar fy hun felly, i nol sachaid oddiyno.

*Elis:—*Mae genyf fi ddwy sachaid yn tŷ, Mr. Jones, a gallaf werthu neu roi bentyg faint y fynoch.

*Simon:—*Mae Mrs. Jones yn byticular i'w ryfeddu efo'i blawd—rhaid iddi gael y peth goreu yn Nghymru onidê fydd acw ddim cysur yn ein tŷ ni. Ond diolch i chwi yr un fath, a gresyn garw na wnaethai eich blawd chwi y tro, pe bai dim ond imi allu rhoi bentyg yr hen geffyl i chwi Chwi welwch fel y mae hi.

Elis:—Gellwch benderfynu y leicia Mrs. Jones y blawd. Welais i mo'i well erioed. Dwy sachaid o'r tair a brynais genych chwi eich hun ydynt, ac yr ydych yn cofio i chwi ddweud lawer gwaith na fu erioed rhwng meini melin gystal peilliad a hwnw.

Simon:—Digon gwir am hyny, o achos y stwff goreu fyddaf fi yn brynu bob amser. Ond gwyddoch Elis anwyl nad oes neb parotach na fi i roi benthyg unrhyw beth i gymydog—pleser fy nghalon yw gwneud unrhyw gymwynas sydd yn fy nghallu, dae dim ond er mwyn yr hyfrydwch a'r mwynhad o *wneud*. Ond mae'r ceffyl yn reit sâl heddyw, ni thwtsiodd o ddim gwair yr wythnos yma, a phe baech yn ei gymeryd, yr wyf braidd yn siwr nad allai mo'ch chario haner y ffordd, a charedig-rwydd dall fyddai rhoi ei fenthyg i ohwi, i'ch dwyn i drwbl.

Elis:—Mi gymera' i fy siawns am hyny Mr. Jones, ac fe geiff faint fyd y fyno o gyrech ar y ffordd, a bran, a llith, os myn o.

Simon:—Mae cyrch yn rhy ddrud i roi i geffylau y dyddiau hyn, aë am frân mae'n ddrutach fyth.

Elis:—Dim ods yn y byd am y draul. Os caf fi fenthyg "*Bocser*" a gwneud fy musnes cyn tri o'r gloch yn Aberdar, gallaf fforddio cost y ceffyl, costied a gostio.

Simon:—Fedrwech chwi byth fyned yno erbyn tri o'r gloch ar gefn "*Bocser*," mae o'n stiffied a châth wedi rhewi, a synwn i ddim na syrthiai'n glats ac y torech eich gwddw ar ei gefn o.

Elis:—Gadewch imi dreio Mr. Jones, does dim perygl am hyny beth bynag, a gwyddoch eich bod yn son ddau funud yn ol, am "garlamu i Aberdar" eich hun

Simon:—Ond waeth heb gyboli yn rhagor, y gwir yw, mae ein cyfrwy ni wedi myn'd yn dipiau uswydd—yn warth i ddynoliaeth ei weled, ac mae'r ffrwyn yn cael ei thrwsio yn nhŷ'r crydd, a does dim posib' ei chael oddiyno—mae'r cryddion mor brysur.

Elis :—Mi wna' i o'r gore am gyfrwy a ffrwyn—caf fenthbyg rhai mewn munud gan ŵr Llwyn On ac mae ganddo fo haner dwsin neu rager.

Simon :—Dae ganddo gant, fedr o byth gael un i ffitio yr hen "*Focser*," mae ganddo un o'r cefnau rhyfeddaf a welais erioed, ac mae ei war yn gig noeth a dau lynoryn o dan y crwper.

Elis :—Pur ddrwg genyf glywed Mr. Jones, peth cas ydyw hyny a chymaint o wybed o gwmpas.

Simon :—Ond o ran hyny fe'i caech yn ddilol—y drwg mwyaf ydyw mae o allan y nos, ac wedi gwrwedd neithiwr mewn lle gwlyb, ac ni welsoch chwi rotsiwn drefn ar anifail erioed, er pan aned eich pen i'r byd; mae o'n glai a budreddi o gynffon i glust, ac wedi colli pedol.

Elis :—Fyddaf fi fawr o dro efo brws ac ysgrafell yn glanhau tipyn arno, ac mi gwna fo fel het befar mewn deng munud, onide caiff o ddod ar fy ngefn i, ac mi alwaf efo Robert y Gôf, a chaiff bedol yno wrth basio.

Simon :—Robert y Gôf wir! Fedr o bedoli mwy na mochyn, mi cloffai fo am byth! Yr wyf yn gwybod gormod ysywaeth am fwngleriaeth yr hen Robert, ond hyn sydd yn fy mlino i yn fwy na dim, ac yn wir y mae yn ofidus gan fy nghalon, Elis anwyl, fod pethau yn dygwydd fel y maent; ond aroswech funud; Ar y fan yma onid heddyw yr addewais fenthbyg "*Bocser*" i Mrs. Evans, Trehowel, i fyned i ffair y Gelli? Ië, siwr, heddyw oedd hi, ac ni synwn i ddim na bydd Mrs. Evans yma yn union deg.

Elis :—Echdoe yr oedd ffair y Gelli Mr. Jones, ac mae Mrs. Evans wyddoch er's rhai misoedd bellach yn byw efo'i brawd-y-nghyfraith yn Nghaerfyrddin, ac mae eich anwyl briod yn sôn am fyned i edrych am dani, pan fo'r cynhauaf trosodd.

Simon :—Hwyrach hyny yn wir, ond choeliech chwi ddim y fath bleser wyf yn fwynhau trwy rododi unrhyw hwb neu gymhorth i gydwladwr, yn enwedig i gynydog,

ac felly chwi welwch nad eiddo dyn ei ffordd bob amser, ac fod y ddihareb :—“*Lle mae 'wyllus mae gallu*” yn mhell o fod yn gywir yn fynych iawn, o dan wahanol amgylchiadau. Does dim posib' ei gael heddyw, ac er eich mwyn chwi, y mae yn ddrwg gan fy nghalon

Elis :—Wel does dim help, peidiwch a sôn Mr. Jones, ac er eich mwyn chwithau y mae yn ddrwg genyf finau, o achos mae genyf ddeugain tynell o goed yn Stesiwn Aberdar, ac os nad af yno fy hun erbyn tri o'r gloch, bydd pobl y rêlwê wedi eu hanfon yma efo gwageni Aberdar, ond yr oeddwn i am i'r coed aros tuag wythnos yn y fan lle maent, ac fod i chwithau eu cario yma yn raddol, pan fo eich gwageni a'ch gweision heb fod yn brysur. Coed at yr eglwys newydd ydynt, a'r llywodraeth fel tae fuasai yn talu i chwi am eu cario. Mae ceffyl rhagorol yn yr Hendre, ond fyddaf fi ddim yn leicio gofyn yn rhy aml, efo phobl sydd eisoes yn rhy garedig wrthyf.

Simon :—Er hyny, mae'r hen “*Focser*” fel ag y mae o, yn geffyl reit da a sier iawn o'i droed wyddoch hyd y goriwaered, ac y mae i chwi groesaw o hono, fel rown i'n dweud i chwi.

Elis :—I ba le yr oeddych yn dweud yr oedd Mrs. Jones heddyw yn gyru am flawd cyrch? Rhaid ini blesio ein gwragedd wyddoch fel pe baent eto yn garriadon.

Simon :—Gwnaiff y fory neu trenydd y tro iddi hi gael blawd—o ran hyny wyddoch. Cymerwch “*Bocser*” a ffwr' a chwi Elis bach.

Elis :—Chefais i erioed well blawd cyrch na'r ddwy sachaid acw sydd gartref.

Simon :—O! campus—does mo'i well o—cyrch oedd hwnw ag oedd yn ods i'r byd, ac wedi ei silian yn dda.

Elis :—Gresyn er hyny fod Mrs. Jones mor byticular efo'i blawd.

Simon :—O! na wir, welwch chwi, wŷr hi fawr ddim am bethau felly; er ei bod yn wraig dda at y byd, ac

yn deall llawer o bethau—ond nid merch ffarmwr oedd hi fel y gwyddoch, ac allwn ni ddim disgwyl i enethod glandeg y gweithiau a'r trefydd wybod rhyw lawer am y brawd da a phethau felly. Na, na.

Elis:—Sut fod yr hen fochyn gan “*Bocser*” yna yn myn'd i orwedd mewn mwd a baw, a digon o le sych iddo hyd y cae—pam na chadwech ef yn y stabl y nos?

Simon:—Mae ei flewyn mor fyr wyddoch yr amser yma ar y flwyddyn, nad oes fawr iawn o waith glanhau arno—llai o lawer na wnai neb feddwl.

Elis:—Mae Robert y Gôf yn gwneud llawer o fusnes; od arw fod dyn felly yn gymaint o fwngler.

Simon:—Nag ydyw hyny, o ran *hyny* yn od ar ddaear, achos mae o'n cadw dau ddyn da iawn, ac am yr hen Robert ei hun ni fydd o byth yn gwneud dim ond pwyntio hoelion, a chwythu'r tân.

Elis:—Tro garw pe tawlai “*Bocser*” fi, neu pe torai'm gwddw. Cystal genyf fi geff'ogaeth ceffyl gwyllt ag un stiff.

Simon:—Tori eich gwddw yn wir! Ewch ar ei gefn o, gallwch garlamu faint fynoch. Mae pob ceffyl yn stiff braidd wrth droi allan o'r stabl ac mae “*Bocser*” fel pob un arall.

Elis:—Ond beth am y cyfrwy a'r ffrwyn sydd wedi myn'd mor ddrwg?

Simon:—O! dyn—meddwl yr oeddwn i am yr *hen* rai. Fyddaf fi byth yn rhoi ond y cyfrwy newydd i hen ffryndiau, ac mae hwnw a'r ffrwyn yn hollol at eich gwasanaeth fel yr oeddwn yn dweud i chwi o'r blaen.

Ac felly cadd Elis y ceffyl,

Cychwynodd i'w daith ynddioed:

Ac felly ca'dd Simon y Cariwr,

Ei geiniog am gario'r holl goed:

Ac felly mae pobol sydd 'rwan,

Ac felly mae pobol erioed.

‘Efelychiad o'r Saesneg.

TRIP MEWN TRAP.

YMGOM.—*Personau* :—*Y Tad a'i Fachgen Bach*

Y Bachgen :—Hust fy nhad !
 Rhowch imi nghap :
 Glywch chwi mo nâd
 Y llygoden yn trap ?
 Mae gân Mr. Hussey,
 Drap yr un fath :
 Pwsi, Pwsi, Pwsi,
 P'le mae'r hen gath ?

Y Tad :—Lle bynag yr aeth,
 'Rwy 'n meddwl na wnaeth,
 Erioed werth ei llaeth
 Heb son am ei hufen :
 Mae ei chroen yn rhy dŷn,
 Neu mi f'asai, cyn hyn
 Wedi llygadu'r llygoden.

Bachgen :—Ond ydyw hi'n fechan,
 A gwachul ei gwichian,
 Ai dyna'r llygoden wnaeth dwll yn y sach ?
 Ai 'r llygod *gwiriona*,
 Sy'n myn'd i'r trap yna ?
 Druan o honi 'r llygoden fach !

Tad :—O nage, fy machgen,
 Mae trap y llygoden
 Yn hudo holl lygod y lle—
 Fel mae dynion synwrol
 Yn dod i anhap,
 A phlant bach rhinweddol
 Yn tripio mewn trap
 Yn nghanol y wlad, ac yn nghanol y dre'.

Bachgen :—Sut hyny, fy nhad, 'does neb fedr ddweud,
 Fod trap i ddal *pobl* erioed wedi 'wneud !

Tad :—O dichon, fy machgen, mae trapiau dal plant,
 O drapiau llancesi a llanciau mae cant,
 A thrapiau hen bobol rhwng tri'gain a chant.
 'Does dim byd yn haws,
 Na rhoi tipyn o gaws,
 I hudo'r llygoden
 Tipyn o yd
 A gwenwyn ynghyd
 I ladd y betrisen.
 Tipyn o liny, n,
 A phlu fel gwybedyn,
 Gŵyd y pysgodyn o'r afon—
 Fel yna mae'r byd,
 O hyd ac o hyd ;
 Ac er fod dyn diraid,
 Yn hudo cre'duriaid,
 Mae denwr yn hudo plant dynion.
 Mi wn am un tŷ lle'r oedd pedwar o blant,
 Ond trapiwyd a chipiwyd y pedwar i bant.

Bachgen .—Mi welais drapiau lawer—
 Trapiau llygod bychain,
 Trapiau llygod mawr,
 Trapiau tyrchod daear;
 Ond d'wedwch imi'n awr
 Ffasiwn drap yw hwnw 'nhâd
 Sy'n dala *pobol* mewn tre' a gwlad?

Tad :—Mi dd'wedaf hanes,
 Y teulu bob un :
 Cei felly wel'd pedwar,
 O drapiau dyn.

'R oedd sibiwn un tro
 Yn dyfod trwy 'r fro
 A gwelent ferch fechan,
 Heb neb ond ei hunan,
 Yn chware mysg cregyn a gro.

“Os doi y ffordd hon,”
 Medd y sibiwn yn llon,
 “Ti gei yn ddigêl
 Faint fynot o gyflaith a brechdan fêl.”

Am gyflaith y sibiwn yn wirion yr aeth,
 Denasant y fechan, cymerwyd hi'n gaeth,
 A byth ni ddychwelodd i fin y traeth.

Ond 'r oedd ganddi frawd oedd yn dipyn hŷn,
 A'i fam a'i gyrodd un bore dydd Llun,
 A phres yn ei boced i siop y dre',
 I brynu siwgwr a phwys o dê.
 Ond pan ddaeth y bachgen i ddrws y siop,
 Gwelai chwip geiniog i chware top;
 Ac er mwyn ei phrynu, beth darfu ê,
 Ond rhoi *pedwar swllt* yn lle *pump* am y *tê*.
 Fe gadwodd y newid a gâdd yn y siop,
 A phrynodd chwip geiniog i chware top.
 Ond yn mhen deuddeg mlynedd 'r ol diane o'r trap,
 'R oedd o 'n wâs gwr boneddig ac aur ar ei gap:
 Ac fe wnaeth yr un tric efo meistres y tŷ,
 Ond ei *dwyll ddaeth i'r golwg*; a diwedd hyn fu
 Nid colli cyfleustra i brynu *tê*,
 Ond colli cymeriad, colli ei le,
 A myned i drapiau drachefn ddarfu ê,
 A cholli ei fywyd yn Botany Bay.

'R oedd yno fachgen bach arall, a thyfodd yn ddyn
 A'i dad a'i gosododd mewn busnes ei hun:
 Ei fryd aeth ar arian, ac er mwyn eu gwneud
 Yn gynt na'i gymydogion, fel mae pobl yn dweud,
 Fe fetiodd ar feirch, ond fel pawb erioed,
 Fu'n teithio'r gors hono, fe dripiodd ei droed:
 Enillodd i dechreu, ond collodd drachefn—
 A bu farw'n gardotyn heb gôt am ei gefn.

Y bachgen prydferthaf o'r oll ydoedd Sam,
 Llawenydd ei dad a diddanydd ei fam:

Cymerodd un diwrnod fustachiaid i'r ffair,
 A gwerthodd y rhei'ny, am ddwy bunt neu dair
 Yn fwy na'i ddisgwyliad, ac wrth ddod yn ôl,
 Fe alwodd yn nhafarn yr "*Old King Cole.*"
 Heblaw iddo yfed ei hun yn lled ffri,
 Fe safodd rhyw soldiwr ddau lasiad neu dri:
 Ac nid hyny'n unig, rhoddodd swllt yn ei ddwrn—
 A thrapiwyd y pedwar, bob un yn ei dwrn.

Mae miloedd o drapiau, ac hawdd fyddai tynu
 Eich sylw chwi atynt—ond digon ar hyny,
 Pwy bynag fo'ch ffryndiau—ple bynag yr ewch
 Gochelwch y trapiau beth bynag a wnewch.

[*Efelychiad o'r Saesneg.*

YR HEN GLORIAN MAWR.

'R OEDD clorian mawr gynt,
 Mewn ystafell athronydd;
 Ac arno fe bwysid
 Y tir a'r afonydd:
 r'e bwysai y ddaear,
 A phwysai 'r wybrenydd;
 Y lloer a'r planedau,
 A'r haul mawr ysplenydd.
 Fe bwysai ddiffygion,
 A phwysai ragorion:
 Crefyddau, credöau,
 A phob egwyddorion—
 'D oedd dim ar y ddaear
 Na dim yn y nef
 Na ddoent, ac na throent, ar ei fantol fawr ef.
 Ar ôl iddo bwyso,
 Cryn nifer o'r ser:
 Yn un pen i'r glorian,
 Rhoddwyd penglog Voltaire.

Ac yn y pen arall,
 Yr athronydd a roes
 Bapuryn, ac arno
 Y weddi fach hono—
Sef Gweddî'r lleidr ar y Groes:
 Cododd y pen
 Yn uchel i'r nen
 A disgynodd y *weddi* fel craig i lawr—
 Dyna fel trôdd yr hen glorian mawr.

Ond methai 'r athronydd yn ei fyw fod yn llonydd:
 'R oedd Phariseaid amryw rai,
 Yn mysg ei hoff gym'dogion:
 Ac un o honynt wedi gwneud tai,
 I'r tlawd, a'r gwragedd gweddwon.
 Ac er fod y tai yn stryd fawr bron,
 Rhoed yr oll yn un pen i'r hen glorian hon.
 Ac yn y pen arall
 I'r hen glorian hwnw:
 Beth roes yr athronydd
 Ond hadling gwraig weddîw!

Ond beth wedi hyny?—
 Aeth y tai ar i fyny
 I'r awyr las iach
 Ac i lawr megis mynydd
 Daeth yr hadling fach!

Aeth yr athronydd i Lundain
 A th'rawyd e 'n syn:
 Wrth weled y llyfrau,
 Oedd yn y Tŵr Gwyn.
 Ond pan y daeth adref,
 I'w 'stafell ei hunan:
 Gosododd ei Feibl
 Yn un pen i'r glorian—
 Ac i fyny'r aeth llyfrau yr holl Dŵr Gwyn,
 Ac i lawr a'r Hen Feibl, gyda daeargryn.

'R oedd perl mawr aruthrol yn ymyl y Tŵr,
 A elwid gan rywrai yn "*Great Kohinoor*"
 Rhod hwnw'r y clorian, er gwell ac er gwaeth,
 A thrymach oedd *taten a dyferyn o laeth*.

I'r clorian o'r diwedd fe daflodd y byd,
 Yn grwn ac yn ddiwall:
 Ac *enaid cardodyn ar ochor y stryd*
 Roed yn y pen arall:
 Disgynodd yr *enaid* fel taran i lawr:
 A'r byd ar i fyny,
 Gyfododd fel mânblu—
 Un felly, gyfeillion, oedd yr Hen Glorian Mawr.
 [*Esfelychiad o'r Saesneg.*]

CYWYDD Y DARAN.

[Ganwyd DAFYDD RICHARDS neu "*Dafydd Ionawr*" mawr Meirion, yr un mis a Goronwy Mon—sef 22ain o Ionawr, 1751. Cyhoeddwyd ei waith yn 1851, o dan olygiad Nicander, ac y mae i'w gael yn bresenol gan R. Hughes a'i Fab, Gwreccsam. Cynwysa hanes dyddorol iawn o fywyd y bardd ynghyda traethawd ar ei athrylith. Cafwyd ef yn farw yn ei wely foreu y 12fed o Fai, 1827, a chladdwyd ef yn mynwent newydd Dalgellau, lle y mae cofadail ar ei fedd.]

Y fellten hoewaf wylltdaith,
 Ni 's gŵyr dyn derfyn dy daith;
 Ac ar d'ol gwir yw y daw
 Crochlef a (llif y crychwlaw):
 Y daran o'i du oror
 Mal berwawg derfysgawg fôr.
 Wybrendwrf, braw drwy'r bryndir
 A dychryn drwy'r dyffryn dir:
 Dyfnfawr ddig ruad anferth
 A thrwm goruwch pob cwm certh.
 Rhyfedd! mwy y rhuthr hefyd
 Na thrystau cerbydau 'r byd.

Yn drathrwm, dan frwd ruthraw
 O'r entrych, y gwlych y gwlaw,
 Fryniau a dolau'r dulawr
 O foliau'r cymylau mawr.
 Rhêd nentydd pob mynydd maith,
 Mawr yrfa ! i'r môr hirfaith,
 A phob afon aflonydd
 Gwreichioni a berwi bydd.
 Rhuadwyllt yw ei rhediad,
 Dyrws lif aeth dros y wlad.
 Trwy elltydd o goedydd gwynt,
 Trwy'r moroedd tery'r mawrwynt,
 Terwyn folllt pob taran fawr
 Enyna drwy'r ddu nenawr ;
 Llidiog yw'r awyr llydan
 O niwl du 'n olau o dân !
 Ni cherddir y doldir dwys,
 Nag ael uchelfryn gwiwlwys,
 Gan genllysg derfysg, dirfawr,
 Gan wlaw a mell, gan li' mawr,
 Gan ofn dw'r, gan nef yn dân
 Nid ellir myned allan.
 Geirwon dyrfaü 'mhob goror
 Y sydd o fynydd i fôr,
 Yn debyg, (gallwn dybied)
 Ped ae'n ddarnau creigiau Cred.
 Gwrdd ytynt ac o'r ddeutu
 Daeargryn a dychryn du.

Dywaid, f' Awen a'm duwies,
 O'r nef gu 'n t'w'nu fel tês,
 Pa redwyllt, pa ruadwy
 Dwrf wybren ? a'r Perchen, pwy ?

Duw Geidwad bendigedig,
 Rhoelwr y dyfndwr dig ;
 Duw a bair,—ar ei air ânt—
 Ust ewybr !—a distawant.

Nadau dw'r a thân ydynt,
 Rhyfel mawr drwy'r orawr ynt,
 Eirias o dân a'i wres dig
 Fal fflwrn o ufel ffyrnig;
 Y dw'r o'i amgylch a dôdd,
 A'i fyddin boeth a foddodd.

Da, dirfawr, a diderfyn,
 A pherffiaith yw gwaith Duw gwyn;
 Nerthawg a gwyrthiawg ar g'oedd,
 A thradoeth ei weithredoedd
 Yn ddilys, iawn addoli
 Y mwyn lôr a ddylem ni.
 O'i lân santeiddiawl loywnef
 Fendigaid, y dywaid Ef;
 Niwl wybren, anniben wyt,
 Nofiedydd y nef ydwyt,
 Gwasgara i'th gwsg oror
 Dy loches yw mynwes môr.
 Niwl wybren â 'n ôl obry,
 Yn union, dros y fron fry;
 Gloewa nèn ffurfafen faith,
 Fe welir y nef eilwaith;
 Drwy'r wybrenydd dydd a da'n
 Ei lwyrwych wely arian:
 Yr haul o'i belydr a rhydd
 Loywder i bob rhyw wledydd;
 Disgleirdeb ei wyneb ef
 A lawena'r oleunef;
 Ei dés wna'n gariadusol
 Bob bryn, bob dyffryn a dôl;
 Gwên natur o gawn eto
 Yn ol i'n hyfrydol fro;
 A mwynaidd lais emynu
 Wna'r adar yn gerddgar gu.

D. IONAWEL

BUGAIL ABERDYFI.

An ysgwydd y gwan fe ddaeth pwys
 Trafferthion, a helbul y byd,
 Fy nheulu gynyddodd, a daeth
 Gofynion am 'chwaneg o ŷd :
 Ychwaneg o fwyd i'r rhai bach,
 Ychwaneg o lafur a thraul :
 Er hyny yn nghwmni fy Men,
 Yr oedd imi gysur i'w gael.

Un gweryl a gawsom erioed,
 A chweryl dra chwerw oedd hon :
 Fe yrwyd fy hunan a'm gwraig,
 A'r tŷ'n bendramwnwgl bron.—
 Yr oedd hi'n bur hoff o roi tro
 I weled ei mam tros y bryn :
 Ac wrth imi dd'wedyd gair croes,
 Dechreuodd areithio fel hyn :—

'Cymeryd fy hel a fy nhrin,
 Fy maeddu heb ddarfod na phen :
 Cymeryd pob tafod a rhenc,
 Fel pe bawn yn ddernyn o bren !
 Ai dioddef fel careg a raid,
 Heb deimlad—na llygad—na chlyw !—
 O! na wnaf, os gwelwch chwi yn dda,
 Wnaf fi ddim er undyn byw !

A chymer di fi ar fy ngair,
 Fe'i cedwais erioed hyd yn hyn,
 Cyn cei di fy ngwddf tan dy droed,
 Bydd dy ben yn eitha' gwyn.—
 Cymeryd diflasdod a châs,
 A galw fy modryb yn 'sgriw.'—
 O! na wnaf, os gwelwch chwi yn dda,
 Wnaf fi ddim er undyn byw !

Ni flasa' i fyn'd allan o'r tŷ,
 I weled fy chwaer na fy mam,
 Nad codi 'r gloch fawr byddi di,
 Heb reswm, nac achos, na pham.—
 Wna' i mono fo, Alun, er neb,
 Mi gadwaf anrhydedd fy rhyw :
 O! na wna, os gwelwch chwi yn dda,
 Wna, fi ddim er undyn byw!

'Does gen ti 'r un galon o'th fewn,
 A phwyll yn dy goryn ni roed :
 A gwae fi o'r diwrnod a'r awr [*yn crïo*]
 Y gwelais dy wyneb erioed!
 Mi âf tros y bryn at fy nhad,
 I'm hatal 'does undyn a wiw ;
 Ac aros yn hŵy efo'th di—
 Wna, fi ddim—wna, fi ddim!
 Wna, fi ddim er undyn byw!"

Ac i ffwrdd yr aeth hi, ac i ffwrdd y bu hi, ac i ffwrdd yr arosodd am nas gwn i pa hyd. Ond tra yr oedd hi efo 'i mam a'i theulu, a minau yn fy helbui efo fy mhlant bach, mi genais *gerdd* i ysgafnhau fy nghalon, ac fel hyn y cenais iddi ac yr ysgrifenis ati, ar dôn "Bugail Aberdyfi :"—

"Mi geisiaf eto ganu cân,
 I'th gael di'n ol, fy ngeneth lân,
 I'r gadair siglo ger y tân,
 Ar fynydd Aberdyfi :
 Paham, fy ngeneth hoff, paham,
 Gadewaist fi a'th blant dinam,
 Mae Arthur bach yn galw 'i fam,
 A'i galon bron a thori :
 Mae'r ddau oen llawaeth yn y llwyn,
 A'r plant yn chware efo'r ŵyn :
 O! tyr'd yn ol fy ngeneth fwyn
 I fynydd Aberdyfi.

Nosweithiau hirion niwliog du
 Sydd o fy mlaen, fy ngeneth gu :
 O ! agor eto âdrws y tŷ,
 Ar fynydd Aberdyfi :
 O ! na chaet glywed gweddi dlos
 Dy Arthur bach cyn cysgu 'r nos,
 A'i ruddiau bychain fel y rhôs,
 Yn wylo am ei fami :
 Gormesaist lawer arnaf, Men,
 Gormesais inau—dyna ben :
 O ! tyr'd yn ol, fy ngeneth wen,
 I fynydd Aberdyfi.

Fel hyn y ceisiaf ganu cân
 I'th gael di 'n ol fy ngeneth lân,
 I eistedd eto ger y tân,
 Ar fynydd Aberdyfi :
 Rwy'n cofio'th lais yn canu'n iach—
 Ond' fedri di, na neb o'th âch,
 Ddi'styru gweddi plentyn bach
 Sydd eisieu gwel'd ei fami.
 Ryw chware plant oedd d'weyd 'ffarwel,'
 Cyd-faddeu wnawn, a dyna 'r fel,
 Tyr'd tithau 'n ol, fy ngeneth ddel,
 I fynydd Aberdyfi."

Ond clywais gyda rhywun
 A chefais sicrhâd
 Fod Menna 'n myn'd i aros
 Yn nhŷ ei mam a'i thad.
 Os oeddem wedi priodi,
 Yn bendant d'wedai hi ;
 Nad oedd dim modd cymodi
 A dyn o'm tymer i.

Fod i'r holl fechgyn fyned
 I'w magu ganddi hi :
 Ac i'r genethod ddyfod
 O dan fy ngofal i.

'R oedd hi yn ymwahanu,
 Ac felly 'n canu 'n iach :
 Ond hoffai roddi cusan
 Ar wefus Enid fach.

A thranoeth hi ddychwelodd
 I ddwyn y rhwyg i ben :
 Ond O! fe dorodd dagrau
 O eigion calon Men :
 Cymerodd Arthur afael
 Am wddf ei fam a fi,
 A fel rhyw angel bychan,
 Fe 'n hailgymododd ni.

Awel groes ar fy oes godai 'n gryf wed'yn,
 Daeth i mi adwyth mawr, clefyd, a thwymyn :
 Rhoddai 'mhlant ddwyllaw 'n mhleth, ogyrch fy ngweily,
 Minau 'n fud welwn fyd arall yn nesu.
 Is fy mhen, ias fy mêdd deimlais yn dyfod,
 A daeth ofn afon ddofn ddu i'm cyfarfod :
 Ond 'r oedd grudd ar fy ngrudd ar yr awr ddua,
 A rhoi gwin ar fy min ddarfu fy Menna.

O! os bu iâs y bedd allan o'r briddell,
 Hi a fu enyd fêr yn fy hen babell :
 Yn fy nhraed teimlais waed dyn wedi huno,
 Ond fe drodd angau draw wedi fy nharo.
 Fel y graig safai 'm gwraig anwyl yn ëon,
 Ac i'r nef, gweddi gref yrodd o'i chalon :
 Rhoi ei grudd ar fy ngrudd ar yr awr ddua
 A rhoi gwin ar fy min ddarfu fy Menna!

CYWYDD Y FARF.

[Ganwyd yr awdur yn y Gaerwen, Sir Gaernarfon, yn y flwyddyn 1784, a bedyddiwyd ef yn eglwys Llanystumdwy y 18fed o Fehefin, y flwyddyn hono. Bedyddiwyd ef wedi hynny yn Mai, 1840. Bu farw yn y Gaerwen, Ion. 17eg, 1841, a chladdwyd ef yn mynwent Llanybi. Cyhoeddwyd ei waith, "Blodau Arfon," yn y flwyddyn 1842, gan Mr. Edward Parry, Caerlleon.]

BA fodd y cododd ceden,
 Tô o wrych oddeutu'r ên?

Mawr na chai Bardd fyw 'n hardd heb
 Gnu o rawn gan yr wyneb :
 Dwyn ysgubell grinell grôg,
 Dan ei drwyn mae dwyn draenog :
 Da gofynaist deg fenyw,
 Ai bŵch hwn, neu fwbach yw ?

Wrth weled y fath geden,
 A gudd fri y gwddf a'r ên,
 Myn'd yn brudd dan gythruddaw,
 Rhag edrych o'r drych, troi draw :
 Rhyw geinach ar y gwyneb,
 A ddaethai na wylltai neb.
Bochau gwynion *bachgenaidd*,
Gên buŵach, neu bruddach braidd,
 Mor Iuddewaidd mae'r ddwy-ên.
 Tyrau o wallt yn toi 'r ên.
 Yr un fodd yw yr ên fau,
 Ac un naws a gên Esau :
 Ni chaf goflaid ganaid gu,
 Achos hon i'w chusanu.
 Wyf annedwydd ofnadwy,
 Ni wena merch arna' i mwy.

Dywed, Awen ddien dda,
 A oes dyfais i'w difa ?
 Deifio barf lle ar dwf bo,
 Nid yw rwydd na'i diwreiddio.
 Nid addas driniad iddi,
 Un dull ond ei heillio hi.

Dyma 'r farf—p'le mae 'r arfau,
 Ellyn gwlyb, i eillio 'n glau ?
 Eillier hon yn llwyr heno,
 Yn llefn, mewn trefn—myned dro,
 Ag wyneb glandeg anwyl,
 Lle rhodiaf, ni fyddaf ŵyl ;
 Ymofynaf am fenyw
 llawddgaraf fwynaf yn fyw.

Arnaf ni âd y fâd fun,
 Dŵr o garth yn dra gwrthun,
 Hi ddwg ellyn ddigollarf,
 A dŵ'r i mi dori marf :
A thywel lliain meinwylh
 Sebon yn drochion, a drych.

Gwna manon gain ei mynwes,
 Bob amser lawer o les,
 Ond bydd i brydydd fwy braint,
 O'i rhan yn amser henaint ;
 Byddaf drefnusaf o neb,
 Oll o ran eillio 'r wyneb ;
 Hyny wna hen yn ieuanc,
 Hen ŵr llwyd yn haner llanc.

BETH YW CARIAD.

A FEDRWCH chwî ateb ai *cryfder* yw cariad,
 Neu ynte ryw *wendid* perthynol i ddyn ?
 Rhyw dro aeth athronydd i wneuthur atebiad,
 Ond syrthiodd mewn serch, ac ni wyddai pa un !
 Aeth mynach dro arall i wneuthur traethodyn,
 I ateb y cwestiwn yn ddoeth, megis mwnc,
 Ond cofiodd am lances wrth ymdrin a'r testun,
 A llosgodd ei bapur cyn deall ei bwnc !

Gau frawd o fynachydd fe'i gwawdiwyd ar unwaith
 Am wendid ei synwyr, a gwendid ei gnawd ;
 A'r ail a ddechreuodd gyflawni gorchestwaith,
 I ddangos ei ddoniau yn gryfach na 'i frawd ;
 Bu flwyddyn a haner—os gwir ydyw'r stori
 Yn dal at ei draethawd yn ddiwyd a chaeth,
Ac yna fe gym'rodd y goes o'r mynachdŷ,
 A byth ni hysbyswyd b'le gebyst yr aeth.

Bu prydydd yn treio, a threiodd ei oreu
 I roddi esboniad, a d'wedyd wnai ef,
 Mai gwllith ydyw cariad, o Eden wen, foreu,
 Yr hwn gan yr haul ni chymerwyd i'r nef.
 Ac yna bu critig go sychlyd ei deimlad—
 Y beirdd oeddynt ffaidd yn ngolwg y dyn—
 Yn ffurfio deffiniad dysgedig o gariad,
 Ond yn ei ddeffiniad—prydyddodd ei hun!

“ Mae'r byd wedi 'i hulio â philosophyddion,
 A phrin gellid meddwl fod un gyfrin gell;
 Yn mhalas mawr natur, na rhôl o gyfrinion,
 Na dim yn rhy ddwfn, na dim yn rhy bell;
 Yn ngolwg fferyllydd, elfenau a nwyau
 Yw'r awyr, a'r ddaear, a phobpeth a wêl:
 Ond bywyd a chariad a heriant wyddonau,
 Maent hwy megis llythyr heb agor ei sêl.”

P'un bynag ai *cryfder* a'i *gwendid* yw cariad,
 Dadleued prydyddion a doethion y byd;
 Mi adwaen i lances rhwng bryniau fy mam-wlad
 Sy'n deall y testun yn well na nhw' i gyd;
 'Does ynddi ddim rhodres dysgedig furseniad,
 'Dyw hi ddim yn gritig, athronydd, na mwnc:
 Ond pe baech yn disgyn tan amrant ei llygad,
 Chwi deimlech eich calon yn deall y pwnc.

ENGLYNION PONT MENAI

(O waith DEWI WYN.)

I FAM Gymru bu o'r bôn—hen fythol
 Hynafiaethau mawrion;
 Pont Aethwy, y pwynt weithion,
 Myrdd mwy na mawreddau Môn.

Uchelgaer uwch y weilgi,—gyr y byd

Ei gerbydau drosti :

Chwithau holl longau y lli',

Ewch o dan ei chadwyni.

Gwel foddi 'r saith gelfyddyd—uthr foddi ':

Saith Ryfeddod hefyd :

Ac o'r iawnfalch gywreinfyd,

Pen y gamp yw hon i gyd.

Troi i'm myfyr tramwyfa—o gwmpas

Hen gampwaith Pont China ;

Cwmpai 'n ddim, camp hon oedd dda,

Pan welwyd camp hen Walia.

Cloddiwyd, gosodwyd ei sail—yn y dwfn,

Nad ofnir ei hadfail ;

Crogedig gaerog adail,

Na roes yr Aipht engraifft ail.

Nid gyrdd myrdd, nid gordd Morddal,—wnaent Ewrob,

Neu 'n tyrau 'n gyhafal ;

Ni saif chwaith, uwch gwaith na gwal,

Gorff tebyg o grefft Tubal.

Ar lawr, rhowch yn awr arch No,—uthr i bawb

A Thŵr Babel wrtho ;

Pump o faint un Pompey fo,

Chwe' hynotach hon eto.

Amryw ganllath uwch y môr-genlli'—ei hyddrud fawr ;

Tair rhodfa sydd arni ;

Tri deg llath, tra digio lli',

Yw 'r heolydd o'r heli.

Daw agerddlong hyd y gwyrddli'—morfeirch

Yn ymarfer dani,

Chwe' phaun hardd uwch ei phen hi,

A'n mwyn Deyrn yn myn'd arni,

Tra chynhwrf môr yn trochioni—tra thôn
 Trwy wythenau 'r weilgi,
 Ni thyr hwn ei thyrau hi
 "Tra 'r erys tŵr Eryri."

Esgarir yn ysgyrion—cant Ewrob,
 Cyn toro 'i gafaelion ;
 Yr ogof fawr yn nghraig Fôn,
 Gyferfydd ogof Arfon.

Dwy heol ydyw o haiarn,—praffwaith
 Prif-ffordd hardd a chadarn ;
 Gwiw orsedd ac awyr-sarn,
 Safed fyth,—sef hyd y Farn.

Y BACHGEN GWYDDELIG A'R OFFEIRIAD.

[Ganwyd awdwr y Cyfeithiad hwn Mawrth 11eg, 1811, a bu farw Mawrth 29ain, 1866. Y mae ei weithiau "Fy Chwaer," "Esther," "Ehediadau Byrion," "Pregethwr y Bobl," &c., i'w cael yn y swyddfa hon. Fel pregethwr, areithydd, bardd, a gwir wladgarwr, melus y coffeir am *Glan Alun* neu THOMAS JONES, Cefn y Gader, Mold.]

BACHGENYN Gwyddelig call, mirain, a mad,
 Ei fam o'r wir grefydd, ond Pabydd ei dad ;
 Ewyllysiai gael myned i'r Llan gyda 'i fam,
 Ond ei dad i'r Offeren, a'i mynai 'n ddinam ;
 Er hyny 'n ddirgelaidd i'r Eglwys yr âi,
 A chwenych cael achub ei enaid a wnai.
 Y Gweinidog a'i gwelodd, gwobrwyodd ei zel,
 I'rwy rodidi iddo Fibl, 'r hwn garai 'n ddigêl ;
 Y tad yna 'n orwyllt gan ddigter a aeth,
 Fe guddiodd y llyfr, ac fe 'i triniodd yn waeth ;
 Fe 'i golchodd yn aml a'r sancteiddiol ddwfr pur,
 Ond amlach fe 'i cospodd, â gwialen a chur :
 Er hyny bob Sabboth i'r Eglwys yr âi,
 A chwenych cael achub ei enaid a wnai.
 Ond un boreu Sabboth fe fynodd ei dad,
 Ei lusgo i'r Offeren trwy drais a thrwy frai ;

- Pabyddion cyndynion cydlusgent mewn gwg,
 Gan erchi 'r Offeiriad i faddeu ei ddrwg.
 "Na, na, myn 'r Offeren 'does bendith un pryd,"
 Ebe hwn, "cyn cyffesu 'r pechodau i gyd."
 "Wel," ebai 'r Bachgen, gan ledrithio yn gall,
 "Pa faint yw y taliad?" "Ond swllt," ebe 'r llall.
 "A raid i hawb dalu a chyffesu 'n ddigudd?"
 "Rhaid, pawb a broffesa 'r wir Gatholig ffydd."
 "I bwy gwnewch chwi 'ch cyffes?" "I'r Deon heb freg;"
 "A ydych chwi 'n talu?" "Wyf, dri swllt ar ddeg."
 "A gyffesa 'r Deoniaid?" "Cyffesant i gyd,"
 "I'r duwiol Esgobion, a thalant yn ddrud."
 "A gyffesa 'r Esgobion, gan dalu, ac i bwy?"
 "Cyffesant, yn Rhufain, gan dalu eto fwy." [yw,"
 "Wel, wel," meddai 'r Bachgen "peth rhyfedd iawn
 "A yw 'r Pab yn cyffesu?" "O ydyw, wrth Dduw."
 "A pha faint mae e'n dalu i Dduw am ryddhad?"
 "O dim," eb 'r Offeiriad, "Duw a faddeu yn rhad."
 "Os felly," ebe 'r plentyn, "y goreu oll yw,
 Mae 'n abl i faddeu pechodau o bob rhyw,
 A pharod iawn hefyd; âf finnau at Dduw,
 Caf arbed fy swllt, a fy enaid gaisf fyw."

FY EWYTH' WILLIAM.

(O Awdl DEWI WYN ar Elusengarwch.)

Fy nŵ'r hallt yn ddafnau rhêd,
 Uthr weled f' ewythr William!
 Mamau, hên neiniau anwyl,
 I'r drysau, mewn eisiau 'n ŵyl;
 O! 'r hên ŵr, mor druan yw!
 Fy hên daid, fy nhad ydyw:
 Troednoeth, a phen-noeth, a'i ffon,
 A'i gydau dan fargodion.

Nid oes yn nau Dŷ y Senedd—ei well :

Ow ! Oh ! mae 'n beth rhyfedd
Na wnaed hwn yn Ynad hedd ;
Neu Frenin o fawr rinwedd.

Ond yn lle hyn, adyn noeth,
Dan benllwydni, byw 'n llednoeth :
Syndod, rhyw Alecsander
Mawr fel hyn ; Ow ! mor aflêr ! !

Yn ymyl barn aml y bu
Drudaniaeth yn dirdynu :
Gwaethu cyflog y gweithiwr ;
Arno bu curo bob cŵr :

Mae y gŵr yn ymguraw,
A'i dylwyth yn wyth neu naw :
Dan oer hin yn dwyn y rhaw,—mewn trymwaith ;
Bu ganwaith heb giniaw.

Aml y mae yn teimlo mân
Yr awel ar ei ewin :
A llwm yw ei gotwm, gwêl
Durfing i'w waed yw oerfel.
Noswyllo yn iselaidd,
A'i fynwes yn bres oer, braidd !
Ba helynt cael ei blant cu,
Oll, agos a llewygu ! !
Dwyn ei geiniog dan gwynaw ;
Rho'i angen un rhwng y naw !
Edrych yn y drych hwn dro,
Gŷr galon graig i wylo :
Pob cèll a llogell egys,
A chloiau dorau a dŷr.

OIAN Y FEIBL-GYMDEITHAS.

(O Awdl Elusengarwch, DEWI WYN.)

PRYDAIN sydd parhaed y sôn,
Yn meddu dawn a moddion ;

A'i hofn, a'i pharch, fwy na phob
 Lle arall yn holl Ewrob;
 Ei chyfoeth mawr, a'i chofion,
 Yn ddi ri' sydd yr oes hon:
 Deall y byd oll o'i ben,
 Gwel dlysau gwlad Elusen.
 Yr oes hon, er ys enyd,
 Ceir hi 'n berl coronau byd:
 Er ei gwawrddydd o rydd rās;
 Dwthwn y FEIBL-GYMDEITHAS.
 Elusen Elusenau!
 Beth am hon byth i'w mwyhau?
 O! rhyfedd, yr IEHOFAH;
 Rhoi 'i hun i ddyn yn rhan dda!
 Hynod ddarbod; ê dderbyn
 Yntau o gardodau dyn!
 Hynod iawn y daioni;
 Yr Iôr nef, rhoi 'i Air i ni!
 Mwy rhyfedd, Duw mawr, hefyd,
 A'i Lyfr bach ar blwyfau 'r byd!!!

Od aeth y fendith hŷd eithaf India,
 O'i da ewyllys hi a'u diwalla:
 Llwybr i'w chynniwair lle bu arch Noa;
 Aed i'r Ararat i dir Aurora;
 O'r Ynys, moried i'r hên Samaria;
 Dychwel hi 'n dawl i hên Iudea;
 Ys llafur hon nis llwyfrhâ;—adnebydd
 Y cu leferydd ochrau Calfaria:
 Cyn hir pregethir ar ben Golgotha,
 Neu, mewn mawr awydd, yn mhen Morïa,
 Yr Olew-wydd a mynydd Amana;
 Daw'r amser da 'r adfer Duw ryw oedfa;
 Pwy? Hên eglwysydd penigol Asia:
 Cenhadon can' eu hwda—o fyned;
 Neud drws agored nid rhyw segura!
 Hwt, y Bwystfil, gau Brophwyd heb westfa;
 Neb, neb o'u deiliaid na bo 'n Abdalah.

Cwypm Babel uchel dan bla,—yn ei hawr ;
 Wele oleuwawr ! Wi ! Heleluiah !
 Ansawdd oer Ynysoedd Iâ—cynhesed ;
 Eich tir O ! caned, a choed Hercynia !
 Oian, ho, hoian, ha, ha !—crechwenir
 Yn nef, ban gwelir gan feibion Gwalia,
 Dawn Duw 'n dwyn newyddion da—i'w hoff dir
 Hermon a Senir, Amen, Hosana !

Daw 'r genedl adre' i Ganaan ;—daw ail
 Adeiliaw coed Liban ;
 Daw mîl myrdd o demlau mân,—mewn purdeb
 O odre Horeb, draw, i Haran :
 Ac hefyd, y byd cyfan,—a fÿn hi,
 Yn glau, goroni ; ac ail greu anian !

ROTHSAY CASTLE.

[Ganwyd y Parchedig WILLIAM CALEDFRYN WILLIAMS, awdwr y darn penigamp canlynol Chwefror 6ed, 1801, ac yr ydym yn diolch iddo am gael ei ganiatad i gyhoeddi y rhan hon o'i awdl. Pan enillodd gadair Beaumaris gyda "*Rothsay Castle*," rhoddwyd ysnoden am ei wddf gan yr hon sydd yn awr ar orsedd ein gwlad, ei grasusol fawrhydi y frenhines Victoria. Argraffwyd gwaith Caledfryn gan John Jones, Llanrwst, yn 1856. Mae ei genedl yn ddyledus iddo am y Drych Barddonol, Gramadeg Cymraeg, ac amryw erthyglau llenyddol o ddyddordeb cyffredinol.]

RHAI eraill oedd am forwrio—o Loegr,
 I'w hên wlad i rodio ;
 Yr oeddynt, drwyddynt, am dro,—ar frig tòn,
 Yn llawn o galon, hawdd gallwn goelio ;

Cysuron hen gofion gynt,
 Yn ddiau, 'n mlaen a ddeuynt.

Oeddynt yn ymawyddu—am weled
 Moelydd hawddgar Cymru ;
 Gwel'd rhiaint, gwel'd ceraint cu,
 A gwyneb pawb yn gwenu.

Cofio 'r gwyn ddyffryn a'r ddôl,
 Y llenyrch heirdd meillionol,
 Y fron wech, y glasfryn hardd,
 Lle tŷf blodau, fathau fyrdd;
 Y doreithiog, enwog ardd
 Lad ei gwawr, y deildŷ gwyrdd.

A'r diddan le roed iddynt,
 Ochrawg wedd, i chware gynt,
 Yn rhyddion, cyn cyrhaeddyd
 Tan bwys helyntion y byd;
 Oeddynt yn cofio addysg
 Tad a mam dinam, a'u dysg.

A hallt alar yr holl deulu—y dydd
 Y deddynt o Gymru,
 A'r trymion ofidion fu,
 Trwy 'u henaid, yn trywanu.

Fel yr hwyliant, colli tremynt,
 Yno 'r oeddynt, arni 'n raddol;
 A chaddug llwyd, gorchuddiol—ar drumau,
 Aeliau ei bryniau, a niwl wybrenol.

O'u golwg hi a giliodd,
 Y niwl tew â'i law a'i tôdd.

Disgwylient, tybient, gael taith,—a dychwel
 I'w gwlad iachus eilwaith;—
 Heb baid, eu llygaid yn llaith,
 Am eu hardal, drwy 'u mordaith.

Rhoddi eu hyder, yn bur ddioedi,
 Yn yr agerddlong, y nofiai 'r gwyrddli',
 Ac yna meddwl, meddwl am iddi
 Rwygo 'i wyn gesig, a'u brigau 'n gwysi,
 A'u dwyn i'r lan, ar hyd anwar li',—heb
 Orn trychineb na môr yn trochioni.

Nid oedid,—rhoddid yn rhydd,
 Olew ar ei hechelydd;
 Ffrystio gwneud corff o eiriasdan,
 A pharotoi 'i hoffer tân.

Yr agerdd yn dyrwygo,—yn bybyr,
 Drwy 'i bibell dan ruo,
 Poeri 'n wyllt o'r pair wnai o,
 A chyffröwyllt groch ffrio.

Gwedi, yn nghanol godwrdd,
 I bawb ddyfod ar ei bwrdd,
 Acw chwanog gychwynynt,
 Fawr lu hardd, i'r farwol hynt,
 O Lynlleifiad i'r wlad lon,
 Diriondeg drwy y wendon.—
 Llwyth gwerthfawr o drysawr drud
 Anhefelydd,—prif olud ;
 Heb feddwl, heb feddwl fawr
 Am y drom ystorm dramawr,
 A'r greulon, annhirion nos
 Erwin, oedd yn eu haros.

Yn ddir, ydoedd ei rhodau,—drwy agerdd
Yn dyrwygaw 'r tònau !
 Dyrchodd ei mwg yn dorchau,
 Hyd y nen, yn dew dan wau.

Hwythau y peroriaethwyr,
 Drwy ainc, rhoddent gainc i'r gwŷr :
 Tybient y meiddient â'u mawl,
 Yn ei chastell, gorchestawl,
 Ferio 'r môr a'i rym mawrwyllt,
 Ac eigion y wendon wyllt ;
 Ond Och ! y garw siom du
 Ddeuai arnynt i ddyrnu ;
 Eu holl obaith ymaith ai,
 Fel iâ unnos diflanai ;
 Y môr ffrochwyllt, orwyllt wedd,
 A'i ddw'r yn llawn cynddaredd ;
 Twrw a dinystr ein dônau
 A'u trem hyll yn cyd-drymhâu.

Duw, arwr y gorddyfnderoedd,
 A'i enwog lais, yn galw oedd,

Ei filoedd i ryfela ;
 Ni welid pelydr haulwen,
 Y ne'n ddu, bygddu uwch ben ;
 Twrf corwynt, drowynt o draw,
 Yn yr awyr yn rhuaw.

Dan chwiban da'i allan o'i 'stafellau,
 A heriai fydoedd, drwy 'i gynhyrifiadau ;
 A Duw a roddodd, lacâd i raddau,
 I ffrwyn gadwynog y ffyrnig dônau ;
 Rhuthrodd, fe ddyrnodd y ddau—'sglyfaethgar,
 Drwy 'u bâr anwar, nes duo 'r wybrenau !

A'r ROTHSAR, hithau ar hynt,
 I dir angau, 'n myn'd rhyngynt.

Weithiau i frig dig y dôn—y dringai,
 Drwy angawl ymdrechion,
 Wed'yn lluchid, hyrddid hon
 I'r gwsgus ferwawg eigion.

Ymroliodd drwy 'r môr heli—ac eilchwyl
 Golchai yntau drosti ;
 Ail ydoedd, yn ei ch'ledi,
 I flewyn llesg o flaen lli'.

Gwibiai 'r dyfnfor, gefnfor gwyn,
 Anfoddog fel hurt feddwyn ;
 E lynai ei holwynion,
 Eu tro chwai a dagai 'r dôn ;
 Cryfder yr ager a'i waith,
 A'i hoffer yn ddieffaith ;
 Hi droe o'i phwynt, yn dra phell,
 Dan ysgwyd ei hun asgell ;
 Yna 'n ol i hwn eilwaith,
 Yn erbyn y moryn maith,
 Nes syrthiai 'i lif, gefnllif gwyn,
 Erch aruthr ar ei choryn :
 Ysigwyd hi, nes agor
 Ochrau ei muriau, i'r môr.

Tra anhawdd dweyd trueni,—neu belynt,
 Yr olwg oedd arni;
 Llu'n ubain, llefain, uwch ili'
 Rhyfeddol, bron ar foddi.

Ac eraill yno'n gorwedd—yn gleifion,
 Mewn gwylofus dromwedd,
 A'u henaid mewn anhunedd,
 Yn wael eu gwawr,—gwelw'u gwedd.

Er i wyr, amryw eiriol,
 Yn daer yn awr am droi'n ol;
 Er gweled drwy argoelion,
 Mai'u lle fyddai dyfrlle'r dòn,
 Yn mlaen ae'r llyw mileinig,
 Drwy dōrau'r dyfnderau dig.

Treiddio yr oedd bloedd ei gabledau—'r aig,
 Wrth regu'r elfenau;
 Creulon oedd, ei galon gau,
 At enwog Lyw y tōnau!

Y ddryghin flin, aflonydd,
 Wedi dal ar hyd y dydd,
 Nes oedd yr haul yn soddi,
 I'w wely llaith,—bol y lli',
 A hwythau, druain, weithion,
 A llef hallt, yn mhell o Fon,—
 Ac eirf dinystr, cryf dōnau,
 Wyneb certh, yn bywiocâu,
 A llawer, uwch dyfnder du,
 Yn llegach, bron llewygu;
 Y sêr, rhag trymder y tro,
 O'u gŵydd, yn llwyr ymguddo;
 Nid ellent, 'nawr, dyallwn,
 Edrych yn yr hagrddrych hwn;
 Gwel'd grym angau llym gerllaw,
 Mor aethus yn ymrithiaw.—

Dan yshoncio neidio'n wyllt
 Yn hir, ar y dòn orwyllt.

Hwy gyrhaeddent, yn wlybion eu gruddiau,
 I le eu dinystr, drwy lu o dônau;
 Ymagorodd, gor-rythodd dwfn grothau
 Y dyfroedd yn ganoedd o agenau;
 Gwelid, yn ddigon golau,—ofn bedd llaith,
 Drwy anobaith, yn duo'r wynebau.

Crychferwai, ymrwygai y mawr eigion,
 Ewynai 'i aflonydd dônau 'n flinion;
 Unwedd a 'mwriawl fynyddau mawrion,
 Och! oedd ei grothawg, fawr chwydd hagr, weithion:
 Ymluchiai, taflai pob tôn—hyd y sêr,
 Yn eu gorwyllter, eu dagrau heilltion.

E ddeuai eilwaith yn nerthol ddyli',
 O entrych hoewnef, gan wyllt drochioni,
 Nes rhwygo y safngerth, aelgerth weilgi
 Anferthawl, a'i ddreigiawl gynddeiriogi;
 Y llong yn mherfedd y lli'—ymsiglodd,
 A tharanodd pob peth ei thrueni.

CARTREF.

[Ganwyd yr awdwr, y Parch. ROGER EDWARDS, Wyddgrug, Ionawr 26ain, 1811. Mae ef wedi bod mor gall ag osgoi y tegan ffugenwol, ac er fod cylch y beirdd mor ddiethr iddo a "chylch abred" y mae yn canu y penillion a'r emynau melusaf. Nid pren mawr yn llwyn y beirdd yn ymgamu ac yn crafu ei geinciau yn erbyn y lleill ydyw ef, ond math o dderwen far ddonol ar ganol dol, heb un arall yn agos. Y mae llyfryn bychan o'i gan enon wedi ei gyhoeddi, gan Mr. H. JONES, Wyddgrug.]

I MI yr hoffaf man,
 Yw cartref, cartref!
 Cryfheir fy meddwl gwan
 Gan fwynder cartref:
 Er profi gwg y byd,
 Siriolaf wyneb pryd
 I'm cyfarch ar bob pryd
 Gaf yn fy nghartref.

Lle i gydganu 'n llon,
 Yw cartref, cartref :
 Penliniwn oll ger bron
 Yr allor gartref :
 Rhyw nefoedd fechan yw
 Cyd-ddarllen geiriau Duw,
 A moli ei enw gwiw
 Ar aelwyd cartref.

Ond er mor hyfryd yw
 Deniadau cartref,
 Nid byth y cawn ni fyw
 Yn deulu gartref :
 Mi glywaf oddi draw
 Swn angeu, brenin braw ;
 Efe yn greulawn ddaw
 I rwygo 'm cartref.

Cyn hir rhaid canu 'n iach
 I'r hoffus gartref,
 A cheir mewn beddrod bach
 Unigol gartref—
 Bced ini gwrdd ynghyd
 Fry yn y dedwydd fyd
 Gan gael mewn trigfan glyd
 Dragwyddol gartref.

PHYLIP NERI SANT.

AM Phylip Neri Sant yr hanes sydd,
 Ar heol Rhufain iddo gwrdd un dydd
 Ag ieuanc wr oedd newydd ddod o'r wlad ;
 Ac am y dwys arwyddai'r duwiol dad
 Ddwyn pawb i feddwl am eu diwedd syn—
 Aeth i ymddyddan gyda'r llanc fel hyn ;—

- "Pa beth a'th ddygodd di i Rufain deg?"
 "Er mwyn i'm fod yn ysgolhaig difreg."
 "Pan fyddot ysgolhaig pa beth a wnai?"
 "Bod yn offeiriad yw fy mwriad clau."
 "Am ba beth wedi hyny bydd dy ddrych?"
 "Gobeithio caf fy ngwneud yn esgob gwydych?"
 "Wel, bydded felly—a pheth fydd dy nod?"
 "Yn uchel gardinal y ceisiaf fod."
 "Ac os yn gardinal, beth wed'yn fydd?"
 "Pwy ŵyr na chaf fy ngwneud yn bab ryw dydd."
 "A bwriwn iti lwyddo yn ddi lai"
 "I fŷn'd yn bab, beth wedi hyn a gai?"
 "Dim mwy—ond wedi dal yr enwog fri"
 "Tra myno Duw—wel, marw raid i mi."
 "Pa beth, fy mab, ai marw iti *raid*,"
 "Ai marw ydyw 'r sicrwydd mawr dibaid?"
 "Pan am y lleill a nodaist fel dy bwynt"
 "Nad oes ond *hwyrach* y cyrhaeddi hwynt!"
 "Derbyn fy nghyngor dwys ar hyn o bryd,"
 "A llesol fydd os erys yn dy fryd:"
 "Bydd ddoeth i barotoi yn gyntaf peth"
 "Gyferbyn a'r amgylchiad ddaw 'n *ddifêth*"
 "Ac yna gelh geisio 'r lleill, fy mab,—"
 "O'r ysgolhaig i fyny at y pab."

ROGER EDWARDS.

Y MOR MEWN YSTORM.

[Cyhoeddiodd yr awdwr, ROBERT HUGHES (*Robin Wyn o Eifion*), amryw fan lyfrau a ellir gael ganddo ef yn Mangor, a chan y llyfrwerthwyr.]

AH! weilgi llydanfawr, o'r tryblith boreuol
 Y rhuthraist ti allan ar alwad yr Iôr;
 Ufudd-dod a delaist i'w air uniongyrchol,
 Ac iti rhoes enw anhysbys—"Y môr."

Yn swm y gair "Bydded" dy donau cynddeiriog,
 O ddofn groth diddymdra, ymruthrent ger bron:
 Mewn rhwysg ti a gasglwyd i'th wely tywodog,
 Ac yno ar amnaid llonyddodd dy dòn.

Mae'r wybren yn dawel, a'r morwr calonog
 A leda ei hwyliau yn ddifyr i'r daith:
 Ei faner a chwery'n yr awel odidog
 Ac yntau a gana yn felus ei iaith.
 Ond *Deryn y Dymhestl* a'i oerllef alaethus,
 Prif herodr ystormydd a glywir o draw:
 Tawelwch y bore oedd olwg wenieithus
 Y morwr dewr galon a ddaliwyd a braw.

Mae'r storm ar ymesgor,—ar gaerau'r mynyddoedd
 Y machlud yr huan,—ymddua y nen!
 Ei edyn a estyn y cwmwl trwy'r nefoedd,
 Y dymhestl gasgla ei lluoedd uwch ben.
 Mae natur yn methu anadlu yr awrhon,
 Rhyw dduwch, tawelwch sy'n gwisgo'r holl fyd;
 Ond tori'r distawrwydd wna dirif ochneidion
 Y morwr pryderus newidiodd ei bryd.

Fel brenin goruchel ti gasgli dy senedd
 Y boreu ofnadwy cyn dechreu y gâd:
 Elfenau y cread nesânt yn eu mawredd
 I drefnu y gorchwyl er llunio y brad.
 Tyngghedi y corwynt i gasglu'i alluoedd
 A'r cwmwl caddugawl i gynull ystor:
 A'r daran a ollwng ei magnel o'r nefoedd,
 Y gwibfellt fflamgochion gydweithiant a'r mor.

Gollyngir y trymwynt fel cadfarch i ruthro,
 O'i loches diarswyd dros lechwedd y fron:
 A sŵn ei weryriad yn adsain yr ogo'
 Ymruthra i'th wyneb gan dorchu y dòn:
 A thithau fel cawrfil a'th ffroen yn chwyddedig,
 Yn ymladd i'w erbyn a ffôm ar dy safn:
 Dy eigion grychferwa fel crochan berwedig,
 Cyfodi o'th waelod i'th wyneb bob dafn.

Catrodau dy ddyfnder wrth adsain y corwynt.
 A gydymfyddinant i'r ornest ynghyd :
 A thòn ar ol tòn yn ddiflin ei helynt,
 Gan rym a ymgodant i uchder y byd!
 Dy ddirif breswylwyr yn nydd yr ymdrechfa
 Ymlechant o'r cyffro yn ogof y graig :
 Eu gwely anesmwyth nid yw yn orphwysfa
 Y diwrnod y brwydra y corwynt a'r aig.

Taranau ymdreiglant ar balmant y nefoedd,
 Gan rwygo 'r cymylau o'u deutu yn ddellt :
 A cherbyd y dymestl a'i rhuthrawg fyddinoedd
 Wrth erlyn o'i chantau y rhuthra y mell't ;
 Dy frochus benrhynoedd a rwygant gafodydd,
 O'r cochion ufelfellt wrth ymgais a thi ;
 A'r daran a drenga yn mro yr wybrenydd
 A'r dreigiau cynddeiriog draflynca dy lî

Y GREADIGAETH.

[Ganwyd yr awdwr, y Parch. W. AMBROSE (*Emrys*), Porthmadoc, Awst
 1af 1813. Enillodd amryw gadeiriau ac haeddodd fwy.

CYN creu cylchoedd bydoedd ban,
 Iôn a eisteddai 'i hunan ;
 Nid oedd nac angel na dyn
 Na byd, na gwan abwydyn ;
 Duw oedd yn un, nid oedd neb
 I wel'd ei anfeidroldeb,
 Ond du ddiddymdra ar daen
 O flaen ei Ddwyfol wyneb.

Dedwydd breswyliai 'r Duwdod—yn holl
 Fwynhad ei fawr hanfod :
 Annibynol, fythol Fod—ei fawredd
 A'i hyfrydoedd yn fôr diwaelod—

Heb eisiau doniau dynawl
 I fwyn gyhoeddi ei fawl,
 Na chyngan un archangel,
 Na diliau mwyn odlau mêl,
 Na threiddgraff seraph na sant
 I gynal ei ogoniant.

Gorch'mynai, galwai ar goedd
 I fod aneirif fydoedd.
 Gair ein Iôr esgor a wnaeth
 Ar degwch creadigaeth:
 Drwy ei rym o'r diddym daeth
 Sêr y ne' a'u saernïaeth.

Ac ar ei air neidiai 'r nen—i'w chylchoedd
 A chwarddai bydoedd yn lluoedd llawen.
 A chwblhawyd hyd at drwch y blewyn,
 Y pebyll uchel a lle pob llwchyn,
 Anian gydbwyswyd, rhanwyd pob gronyn,
 Wrth arfaeth yr Hwn fu 'n murio 'i therfyn
 Goleuadau gloew eu hedyn—welwyd,
 Trwy rym nodwyd eu tro i'r mynydyn.

Mawredd o olud mil myrdd o heuliau,
 Yn llywio edyn eu holl leuadau,
 Enaid anian oedd yn llawn o donau,
 A charolodd y gloewych orielau;
 Clodfori Duw y duwiau—yn ei iaith
 Wnai uthr beirianwaith hoew 'r wybrenau,
 Ymuno 'n gôr mewn hoen gainc,
 I Dduw wnai 'r bydoedd ieuainc.

Di rif gomedau ar hynt,
 Heibio 'r sêr a brysurynt,

Cenadon gloewon drwy heulog leoedd,
 Ar wibiadau 'n ymweled a'r bydoedd
 Gan gyfarch sêr fil miloedd—ymwibiant
 Teithiant, a chwalant trwy 'r holl ucheloedd.

A throant oll wrth reol—a roed
 Gan yr Awdwr Dwyfol,
 Heb lygad d'rawiad ar ol—nac y'mlaen
 Oll yn adwaen eu llinell hynodol.

Trown i lawr, yn awr, yn nes,
 O'r nen i olrhain hanes
 Perffaith gywreinwaith yr Iôn
 Yn taenu lle plant dynion;
 Yn trefnu ein cartref ni,
 Mor odiaeth mewn mawrhydi;
 Yn rhoi i'r llawr, a'r wawr eu lle,—arwain
 Y mor i'w orweddle;
 Ei Ddwyfol air daenai 'r de,
 A'r gogledd ar y gwagle.
 Y dydd *cyntaf* Naf a wnaeth,
 Y llinell o wahaniaeth
 Rhwng yr erchyll wyll di wên
 A llewyrch goleu llawen.
 Lleni y goleuni glan
 O'r gwyll a rwygai allan,
 Nes y daeth yn nos a dydd
 O law 'r anfeidrol Lywydd
 I'r hyll wyll ai 'r Ellyllon,
 Yn haid ar amnaid yr Iôn;
 Ysrydion duon a ymadawent,
 O flaen y goleu 'n filwn hwy gilient;
 Bronau hen ddreigiau ymgynddeiriogent,
 I'w bythol ffau 'n anobeithiol ffoent
 Yn arw a thwrw y bytheirient
 Eu du gableddau—llidiog y bloeddient
 I ganol gwyll disgynent—yn ddigllon,
 Angylion doethion a Duw felltithient.

Yr ail ddydd rheolodd Iôn
 Yr awyr a'i hamrywion;
 Mantolodd rh'odd i bob rhan
 Ei fanwl ddeddf ei hunan.

Cadwai ef ddyfroedd y moroedd mawrion,
 Rhag i drachwant eu cynddeiriog drochion
 Ruthro 'n llidiog o'u gludiog waelodion,
 Yn boen a dinystr i feibion dynion
 I wneud drych ein daear hon—fel ðu fedd
 Neu ail i annedd lawn o elynion.

Yna daeth y *trydydd ddydd*,
 A Iôr roes ei leferydd :—

“Prysured, tored tiroedd—yn llwyr oll

“Ar wahan o'r dyfroedd :

“Ymadewch ag ewch ar goedd

Yn llawen tua 'ch lleoedd.”

Ar hyn clybuwyd gerwin ddrycinoedd,
 A rhwygo 'r entyrch wnai rhyw gorwyntoedd ;
 Yn ddiymaros rhuthrodd y moroedd,
 Tua 'r gwaelodion, eu trigle ydoedd ;
 A deilliai pistylloedd—chwyrn, tryloewaf
 Am yr ufuddaf i Naf y nefoedd.
 Oesol fynyddau a sylfein iddynt,
 Dan rhyw ysgydwad yn rhesi godynt :
 Ynysoedd at eu gilydd a nesynt ;
 Bryniau cribog ardderchog a ddyrchynt,
 Yn mhell ac yn agos yr ymddangosynt,
 Gwledydd addien o'r cymysglaid ddeddynt,
 A'r dolydd hyfryd elynt—i'w lleoedd, [ddynt
 Gwaith eu Hawdwr oedd yn goeth, goeth, drwy-

Rhedai gloewon afonydd—mawrion,

Tua 'r môr yn ufydd ;

Gwrid y wawr, hawddgar derydd—ar eu lli

Nes bywiol loni y drych ysblenydd.

Y CYFAMOD DISIGL.

[Ganwyd yr awdwr, HUGH DERFEL HUGHES ar y 7fed o Fawrth, 1816, mewn lle a elwir Melin y Clettwr, yn mhlwyf Llandderfel, Sir Feirion-ydd. Cyfansoddodd y "Cyfamod Disigl," ar ben Berwyn, sef wrth ddyfod o Langynog i olwg bro ei enedigaeth, yr Arenig a'r Wyddfa, oddeutu y flwyddyn 1843. Y mae gan yr awdwr amryw lyfrau o'r wasg, a ellir gael ganddo ef o Bendinas, Llandegai, a chan y llyfrwerthwyr.]

CHWI gedyrn binaclau y Ddaear,
 Gyd-oeswch a Hüan a Llöer;
 Safasoch effeithiau difaol
 A threulgar hân wresog, ac oer;
 A wel'soch yr oll er y dechreu,
 Hil Adda, yn dô, ar ol tô!
 A'r diluw aruthrol lifiadau,
 A'ch cuddiodd yn nyddiau 'r hên Nô!

Chwi hêriwch alluoedd elfenol
 Feräon trag'wyddol o'r bron!
 Taranau, mellt saethawl, corwyntoedd,
 A chenllif dyfnderoedd y dôn!
 Ond, gwelaf rhyw ddiwrnod gyferbyn,
 A ellwch chwi sefyll pryd hyn?
 Y Ddaear a ymchwel fel meddwyn,
 A nerthoedd y Nefoedd a gryn!

Ti 'r Aran, a'r Wyddfa gyrhaeddfawr,
 Chwi neidiwch yn awr hyd y Nê!
 Mynyddoedd yr Andes ymbrangciant,
 Fel hyrddod y llamant o'u lle!
 I hofran fel brain yn yr entrych,
 Chwi chwythir âg anadl yr Iôr!
 A'ch twrw fel myrdd o daranau,
 Fydd gymysg a rhuad y môr!

Y cloion, a'r c'lymau cadarnaf
 Ddattodant fel dyfroedd yn awr;
 Y temlau, a'r tyrau uchelfrig
 Ysgydwir yn gandryll i'r llawr!

Pe chwelid yn deilchion i'r dyfnder
 O'i chylchoedd y belen'r wy'n byw,
 Ymollwng a'r ddamchwa drag'wyddol
 Nid ysgog, Trugaredd fy Nuw!

Tymhestloedd o dân ac o frwmstan,
 O'r Nefoedd ddylifant i lawr;
 Rhyferthwy o ddiluw brwmstanaidd,
 Ysguba bob congl yn awr!
 Y Nefoedd a'r Ddaear ânt heibio
 Yn adeg Nos Sadwrn y byd;
 Ond geiriau 'i Gyfamod sydd eto
 Yn para 'n ddiysgog o hyd.

Yr annuw a welaf mewn cyffro
 Am rywle i ddiange ar ffô!
 A'i floedd am fynyddoedd i'w guddio,
 A'i dremyn yn dduach na'r glô!
 Cnoi 'i dafod wna'r truan gan arswyd,
 Pob aelod fel deilen a gryn!
 Ond llechu dan nawdd y Cyfamod
 Wna'r Cristion, yn dawel, pryd hyn!

Fan yma, mae'n eistedd yn llonydd,
 Ddigyffro, o gyraedd pob gwg!
 Yn gwel'd claddedigaeth holl Natur,
 A'r Nefoedd yn *mournio* mewn mwg!
 Ar un o dalfrynïau gwyrddleision,
 Gwlad tragywyddoldeb bell draw!
 Gan treblu yr Anthem na dderfydd,
 A thelyn o aur yn ei law.

Dych'mygaf ei weled ef wedi'n,
 Draw, draw, y'mhen oesau ri'r dail!
 Yn nghanol rhyw gwmni claer wynion,
 A'i wisg yn ddisglaeriach na'r haul!
 Yn gwaeddi ar ludw'r hên Ddaear,
 (Heb hanes gwyrddlesni na choed)
 "Cyfamod fy Nuw I sydd eto,
 Mor gadarn ei dir ac erioed!"

Mae 'n gofyn wrth edrych o'i gwmpas,
 "P'le 'r ydych Amodau y llawr?
 A luniwyd rhwng penau coronog,
 P'le 'r ydych? p'le 'r ydych chwi'n awr?
 Pa le mae yr holl Gyfamodau
 Wnaed yma gan ddyn gyda dyn?"
 Ond tawel ddistawrwydd, pruddglwyfus,
 Sisialai, "Nid oes yma 'r un!"

Mi'u clywaf wrth esgyn i fyny
 Drwy oror ysplenydd y gwawl,
 Yn taro ar dant y Cyfamod,
 Rhyw ganiad sydd danllyd o fawl!
 Nes ydyw y bryniau trag'wyddol,
 Yn dawnsio wrth adsain eu cân!
 Ond prysur diflanant o'm golwg,
 Diflanant, ddiflanant yn lân.

Y Gwr a fu gynt o tan hoelion,
 Dros ddyn pechadurus fel fi!
 A yfodd y cwpan i'r gwaelod,
 Ei hunan ar ben Calfari!
 Ffynonell y Cariad trag'wyddol,
 Hen Gartref, Meddyliau o heddi;
 Dwg finau i'r unrhyw Gyfamod.
 Na thorir gan Angau na'r Bedd.

DAFYDD A GOLIATIL.

(O Gywydd y Drindod.)

Y cawr pan welodd y cu,
 Hynawsaidd lanc yn nesu,
 Trodd ddrwg ddau olwg ddilwydd
 Megis dyn ar blentyn blwydd:
 Ai ci ydwyf fi dy fod,
 Un difarf yma 'n dyfod
 Yn fy erbyn a ffyn?—ffo!
 Wr egwan rhag dy rwygo!—

Tyred, ac mi 'th gwarteraf
Dy ddarnio 'n union a wnaf.

Addas oreuwas yr Iôn
Heb fraw rhag digiaw Dagon,
At yr anferth gydnerth gawr
Troe ei wyneb tirionwawr :
Hyderu 'r wyt ti, 'r diras,
Mawr wagedd yn dy gledd glâs,
A tharian o waith eurwawr,
A'th ffon gywraint a'i maint mawr;
Finau yn Naf y wiwnef
Iôr a wnaeth ddaear a nef
Duw 'r heddd am dy gabledde gau,
Y dwthwn hwn rhydd dithau
I'm llaw i, dydi y dyn
Dewrfalch, sy mron dy derfyn.
Mewn awr dy lu dirfawr di
Aberthaf hwynt i borthi
Adar, a llu 'r ddaear ddwys,
I'w canwedd mae 'n dâl cymwys.

Y dewr gawr hydr ac eiras
Ruthrodd mal llew cefndew câs.
Y gwr eirian gwâr arall
Gwas Duw cu gyfarfu 'r fall.
Ar hyn cym'rai gwr hynod
Lyfndeg drom gareg o'i gôd :
Mewn ffon daf yr ymaflodd,
Yn gyflym ei rym a rodd ;
Y gareg yn bur gywrain,
Gyda nerth, o'i law gerth gain,
Yn chwern yr aeth dan chwyrrnu
Yn bellen i dalcen du
Yr ynfyd arwr anferth,
Cwympodd i lawr y cawr certh.

Siriolodd yr Israeliaid ;
Eu bloedd ar gyhoedd a gaid ;

O'r bryniau drwy 'r wybrenawl
Orawr, mewn rhyfeddfawr fawl.

Rhedodd mewn dirfawr hyder,
Calonog eneiniog Ner
At y cawr ar lawr oer loes
Yno ar derfyn einioes ;
Tynodd, ê gym'rodd y gwr
Arswydus gleddau 'r sawdwr ;
Trodd yn awr y gloewfawr gledd
I deilwng roi 'r dialedd :
Hynod fawr orfod fe rodd
A'i derwyn ben a dorodd.

Annedwyd ddienwaediad
Ar ol eu cawr, bloeddfawr blaid,
Hwy ffoisant anhoff weision,
Filoedd rhag byddinoedd Iôn
Tra gweision cryfion Duw cu
Câd lon yn cydlawenu.—D. IONAWR.

CEISIWCH ETO.

Ceisiwch gyrhaedd gwir ragoriaeth,
Ceisiwch eto
Ceisiwch wneuthur gwir wasanaeth
Ceisiwch eto.
Er aflwyddo yn flaenorol
Gwyliwch ildio—byddwch wrol
Gydag amcan da a buddiol
Ceisiwch eto.

Trowch eich egni i dda ddyben
Ceisiwch eto,
Wedi dechreu, mynwch orphen
Ceisiwch eto :

Duw a rydd ei fendith dirion,
 Ar ymgeisiau enaid ffyddlon;
 Yn lle gorwedd yn ddigalon
 Ceisiwch eto.

Er pob somiant cas a gawsoch,
 Ceisiwch eto,
 Penderfynwch fyned rhagoch
 Ceisiwch eto :
 Ewch yn mlaen heb ofni trymwaith
 Ewch yn mlaen er methu ganwaith ;
 Ni chewch ben y bryn ar unwaith
 Ceisiwch eto.

Beth os ceir y dasg yn galed ?
 Ceisiwch eto,
 Bydd y llwydd yn lladd y lludded,
 Ceisiwch eto :
 Pwy a enill y rhedegfa ?
 Neb ond hwy'n sy'n dyfal-bara,
 Cofiwch byth y cynghor yma—
 Ceisiwch eto. ROGER EDWARDS

Y GAREG WEN.

Os pell yw telyn aur fy ngwlad
 O'm dwylaw musgrell i ;
 Os unig wyf o dŷ fy nhad,
 Lle gynt chwareuid hi :
 Mae'r *iaith* er hyny gyda swyn,
 Fel ysbrydoliaeth yn fy nwyn,
 I ganu cerdd, os nad yn fwyn
 I'r byd—mae'n fwyn i mi.

Mae nant yn rhedeg ar ei hynt
 I ardd fy nghartref i,
 Lle cododd un o'm teidiau gynt
 Ddisgynfa iddi hi.

Mae helyg melyn uwch y fân,
 Lle syrthia tros y dibyn bân,
 A choed afalau ar y làn,
 Yn edrych ar y lli.

O dan ddisgynfa'r dwr mae llyn,
 A throsto bont o bren;
 A *chareg* fawr, fel marimor gwyn,
 Gynalia'r bont uwch ben.
 Fy mebyd dreuliais uwch y lli,
 Yn eistedd yno arni hi;
 A mwy na brenin oeddwn i,
 Pan ar fy *Nghareg Wen*!

Pan ddeuai'r Gwanwyn têt ei bryd
 Ar ol tymhestlog hin,
 Ac adfywhau'r llysieuog fyd
 Yn ei gawodydd gwin:
 Yn afon *fawr* äi'r gornant fach;
 Pysgotwn ar ei glenydd iach—
 A phin blygedig oedd fy mach
 Yn grog wrth edau lân.

Ni waeth pa ran o'r èang fyd
 A grwydraf tra b'wyf byw,
 Wyf wrth y *Gareg Wen* o hyd,
 A'r *nant* sydd yn fy nghlyw;
 A phan hysbyswyf est ron ddyn,
 Mai ati 'hedaf yn fy hûn,
 Maddeua'm ffoledd am mai un
 O gofion mebyd yw.

Ffurfafen bell yw mebyd oes,
 Serenog fel y nen;
 Ac yn mysg dynion neb nid oes,
 Na hoffa godi ei ben;
 I edrych draw i'r amser fu—
 A syllaf finau gyda'r llu:
 Ac O! fy seren fore gu
 Wyt ti, fy *Nghareg Wen*!

Os cyraedd ail fabandod wnaf,
 Cyn gollwng arna'r llen;
 Os gauaf einioes byth a gaf,
 A'i eira i wynu 'in pen—
 Bydd angau imi 'n "*frenin braw*,"
 Nes caffwyf fyn'd i Walia draw,
 At dŷ fy nhad, i roi fy llaw
 Ar ben y *Gareg Wen*!

Byth, byth, ni ddygir o fy ngho'
 Gyfeillion mud yr ardd;
 Nes clywir trystfawr sŵn y gro
 Ar gauad arch y bardd:
 A dagrau pur tros ruddiau'r nen
 Fo'r oll o'r dagrau uwch fy mhen—
 Os cyfaill fydd, gwnaed garnedd wen
 O geryg gwynion hardd.

Colofnau wnaed i feibion bri,
 Uchelfawr tua'r nen;
 Ond noder fy ninodedd i
 Gan garnedd uwch fy mhen:
 'Rol gado 'gwlad y cystudd mawr,'
 Os byw fy enw haner awr,
 Na alwed neb fi ar y llawr
 Ond Bardd y *Gareg Wen*.

EANGDER Y GREADIGAETH.

(Syniadau athronydd *Elmynaid*.)

GALWODD Duw o'i nos-freuddwydion,
 Farwol ddyn i drothwy'r ne'—
 "Dring i fyny, gwel ogoniant
 Mawr fy mhalas" eb efe.
 Archai'r gweision gylch ei orsedd—
 "Tynwch gnawdol wisg y dyn
 A rhowch anadl yn eu ffroenau
 O'r fath a feddwch chwi eich hun.

Golchwch ei olygon eto,
 Er eu puro a'u nerthu'n fwy,
 Yn y ffynon lle arfera
 Engyl olchi'u llygaid hwy:
 Ond ei galon ddynol dyner
 Fedr grynu tan ei fron,
 Wylo ac ymdoddi'n dagrau
 Na newidiwch ddini ar hon.

Hyny wnaed, a'r dyn a safai'n
 Barod i'r anfeidrol daith;
 Angel cadarn yn arweinydd
 Iddo trwy'r eangder maith.
 Oddiar fur-ganllawiau'r nefoedd
 Can cyflymach goleu'r wawr,
 Hedai'r ddau fel am y cyntaf
 I'r diderfyn wagle mawr.

Weithiau treiddient trwy ororau
 Meithion o dywyllwch mawr,
 Lle na thywynasai goleu
 Haul na seren hyd yn awr.
 Anialdiroedd o farwolaeth,
 Na threiddiasai "Bydded" Duw
 Eto 'rioed i'w bru, i rod-di
 Ffurf, na delw bod, na byw.

Wed'yn deuent i gyffiniau
 Lle'r oedd gallu Duw ar waith,
 Yn cenedlu creadigaeth
 Newydd i'w ogoniant maith:
 Heuliau newydd-eni'n fflamio
 A phlanedau mwy na mwy
 Yn ymsaethu i fodolaeth
 Megis i'w cyfarfod hwy.

Ar y dde a'r aswy iddynt
 Heb na diwedd fyth na rhi,
 Cydser yn osgorddion dysglaer
 Lefent arnynt, "Wele ni!"

Pyrth tragwyddol yn ymagor
 O bob maint, a ffurf a llun,
 Pyrth a meini'r adeiladaeth
 Yn blanedau a ser bob un!

Arian-rodau cyferbyniol
 A ymffurfient yn fwäau,
 A'u rhychwantau anfesuroi
 Am y nefoedd yn ymgau.
 Dirif dyrau a cholofnau,
 O anfeidrol nerth a maint,
 A'u copäau yn ymddyrchafu
 Cu'wch a nefoedd wen y saint.

Oddi mewn oedd megys grisiau
 I esgyn i'r uchelder draw;
 Neu i ddisgyn i'r dyfnderau,
 Anfesuroi oedd is-law
 Dyfnder lyncid yn yr uchder,
 Uchder yn y dyfnder maith,
 Fel nas gellid fyth adnabod
 Dyfnder nac uchelder chwaith.

Fel y saethant ar eu gyrfa
 Ymaith trwy'r eangder gwyrdd,
 Dyna ddolef yn eu cyfarch,
 Adsain uchel bydoedd fyrdd—
 Fod cysawdau dirifedi
 Ffufafenau mwy na mwy,
 Eto, eto, yn eu haros
 Ar ymddangos iddynt hwy!

Yma'r dyn ochneidiai, safai,
 Crynai, wylai gyda hyn;
 Suddai 'i galon or-lethedig
 Ac ymdoddai ynddo 'n llyn.
 "Angel, nid af gam yn mhellach,"
 Eb efe—"nid allaf fyw—
 Annyoddefol ydyw'r olwg
 Ar ogoniant mawredd Duw!

Ysbryd dyn ni all ymgynal
 Dan fath anfeidroledd mawr ;
 Angel! Angel! gad i'm farw
 Cladd fi yn fan hon yn awr!
 Tyn y lleni tros fy llygaid
 Digon, Digon, Digon yw!
 Nid oes diwedd, nid oes derfyn
 Byth ar greadigaeth Duw.

Ac oddiwrth y ser cylchynol
 Fyrdd myrddiynau, adsain glir,
 A ddychwelai gan arddadgan
 "Y mae'r dyn yn dweud y gwir!
 Nid oes diwedd, nid oes derfyn
 Ar y creadigol waith,
 Anfeidroldeb heb ei chwilio
 Fydd i dragywyddoldeb maith."

Ai am nad oes derfyn iddi,
 Y'th ddychrynir, druan ddyn?
 Eb yr angel—neb ni atebodd
 Fel cai ateb iddo 'i hun.
 Yna 'i freichiau gogoneddus
 A ddyrchafai i nef y nef
 Gwaeddai allan, "Nid oes derfyn
 Ar ei greadigaeth ef." G. HIRAETHOG.

YMWELIAD Y BRENIN AG YNYS MON.

(O awdl Dewi Wyn, Oroian y Bardd.)

EIN Teyrn gwiw anturiai 'n goedd,
 Try fwa rhwng tyrfaoedd:
 Yn dŵr o bob cŵr y caid,
 Rhyw ddiluw mawr o'i ddeiliaid.
 I'w arfolli aur feillion,
 Llawrwydd ar Benmynydd Mon.
 Gwledd yw fal gŵyl Iuddewon,
 Hosanna fawr synai Fon.

Dychlamiad uchel luman,
 Pylor du, pelau ar dân
 Y wlad yn o'leu ydoedd,
 Wyneb o dân enbyd oedd.

Nad allem wneud lluman aur,
 A'n harwyddion o rudd-aur:
 Trwsio palmant o risial,
 Marmor gwyn, mur mawr a gwâl,
 Treulio a cherfio a chên,
 Prif ffordd i'w osgordd esgyn,
 Puch cyfun pob un pe bai,
 Llawr-lènid lle'r olwynai.

Blodau îr gangau o'r gwÿdd—ymhob lle
 Hyd ordyle ein da Ardalydd.
 Euro hyd Fon y rhodfâu,
 Mill Ebrill am ei llwybrau.

Ond pa les, pe pres pob bryn,
 Neu'r moelydd yn aur melyn,
 Wrth goron mawr-werth gariad
 Undeb, ffyddlondeb y wlad?
 O beth ydyw bathodyn,
 Bedai werth aur byd wrth hyn?

Mae'n curo dwylaw Mon ac Ardalydd,
 Pob enaid a'i lonaid o lawenydd;
 Cariad a serch, mal cryd sydd—ar bob man
 Mae'n gyru anian mewn gorawenydd.

Cerbydau ar gamrau y gwynt,
 Trwy Ynys Mon taranynt.
 Pob march dihafarch a hêd,—tano
 Traed yn lluwchio trydan a lleched.

Wyneb y Brenin heb ei beiriannau,
 Gosgordd na byddin yn trin tarianau;
 Ond trwy gannoedd, anturio a gwênau,
 Heb un o'u llyfon rhwng y bonlllefaeu;

Ymddiried mae i ddorau—cariad cryf,
Goruwch i gleddyf, a gwarchgloddiau.

Dawn byd a'i wyneb ydyw—trybelid,
Ysgol Rhyddid yn disgleirio heddyw.
Trwydded i fyd a Rhyddid fo;—O! Rhyddid
Enyned Rhyddid yn enaid drwyddo.

BEDD YN YR ARDD.

I ARDD a bedd Joseph cyffelyb yw'r byd;
Arwyddion marwolaeth a geir ynddo i gyd:
Pan welir o'n hamgylch bob golwg yn hardd,
O cofiwn bryd hyny fod bedd yn yr ardd.

Gardd bêr ydyw teulu lle cerir yn glau;
Ond blodau perthynas nis gallant barhâu:
Yr hoff blentyn heddyw yn iachus a chwardd,—
Yfory mae'n marw;—mae bedd yn yr ardd!

Gardd wêch ydyw cyfoeth, lle tyf er boddhâd,
Esmwythder corfforol a bydol fawrhâd;
Ond angeu ddaw yno; nid gwiw ei wahardd;
Rhaid marw mewn palas;—mae bedd yn yr ardd!

Yn eglwys yr Iesu—gardd hyfryd yw hi—
Mae'r blodau prydferthaf a fêdd ein byd ni;
Y cywir gredadyn fel rhosyn a dardd,—
A *gwywa* fel yntau!—mae bedd yn yr ardd!

Yr eilfyd dyfodol sydd amgen ei wedd;
Hynodrwydd y ddaear yw gardd gyda bedd:
O fewn y byd isod, ceir cysur, ceir braw;
Ond pethau digymysg geir yn y byd draw.

Pa beth ydyw uffern? Bedd, bedd heb un ardd!
Un äang farwolaeth yw'r fangre anhardd:
A pheth ydyw'r nefoedd? Gardd, gardd heb un bedd!
Cawn fyw yn dragwyddol yn nghartref yr heddi.

ROGER EDWARDS.

CYWYDD Y GWIR.

[Yr. awdwr yw ROBERT WILLIAMS (*Robert ap Gwilym Ddu*). Ganwyd ef yn Mettws Fawr yn 1767, a bu farw yn Mynachdy, Gorph. 11eg, 1850. yn 83 mlwydd oed. Cyhoeddwyd ei waith, sef "Gardd Eifion," yn Nolgellau yn 1841. Bardd addfwyn a Christ'nogol oedd ef, ac fel eng'lyniwr digon prin y mae ei ail. Yr oedd yn ganwr lled dda, hefyd yn henafiaethydd rhagorol.]

TYNU mae 'r byd at anwir,
 Enllibio a gwawdio y Gwir ;
 Troi wyneb at yr anwir—
 Bradychu a gwerthu Gwir :
 Enynu mae gwên anwir ;
 Ond prudd gan gystudd yw Gwir ;
 Sidan glan yw gwisg anwir,
 Bratiau yw gwregysau Gwir ;
 Yr enaid ni choronir—
 Er mor wael heb gael y Gwir :
 Anwiredd aeth yn eirwir
 Traws a gau y troes y Gwir ;
 Mawr enw y mae 'r anwir
 Yn ei gael, yn lle enw Gwir ;
 Er enwog fawrhau anwir,
 Cryfach rhagorach y Gwir,
 'R enyd bo cwyp yr anwir,
 Dyna bryd gwynfyd y Gwir,
 I ddinystyr ydd â anwir
 Rhag purdeb gwyneb y Gwir ;
 Y Duw uniawn dianwir
 Rhoed i'm bron galon y Gwir ;
 Ac yna bid gwae anwir,
 A gwarth am gyfarth y Gwir.

CODWCH Y PIN.

Y PETHAU bach bach sydd o'ch amgylch
 Deilyngant eich sylw bob un ;
 Gronynau bach bach wnant i fyny
 Gyfangorph y ddaear ei hun ;

A gwefus fach fach pob tywodyn
 A ddywed wrth ddyn :—
 Codwch y pin
 Ar y llawr sydd yn gorwedd,
 Oblegyd gall hyn
 Fod yn gychwyn anrhydedd.

Nid oes yn y byd beth mor fychan
 Nad all fod yn dad i beth mawr;
 Dechreuodd y dderwen lydanfrig
 Yn fesen fach fach ar y llawr.
 Mae corph tragwyddoldeb yn gorwedd
 Ar fynwes yr awr,
 Codwch y pin, &c.

Mae 'r hedyn bob amser yn fychan,
 Yr effaith a'r cynyrch sydd fawr :
 Gall gweithred fach fach fagu gallu
 A dynai fynyddoedd i lawr;
 Gan hyny na wawdiwch y pethau
 Sydd fychan yn awr.
 Codwch y pin
 Ar y llawr sydd yn gorwedd
 Oblegyd gall hyn
 Fod yn gychwyn anrhydedd.

MARI AC EDWYN.

[Ganwyd yr awdwr, sef y Parch. WILLIAM REES, D.D. (*crwllym Hiraethog*) Tachwedd 8fed, 1802, a chyhoeddwyd "Caniadau Hiraethog," "Aelwyd Fy Ewyth Robert," Arwrgerdd Emmanuel, "Y Dydd Hwnw," &c., &c., o fewn y pymtheng mlynedd diweddaf, yn swyddfeydd Mr. Gee, Dinbych, ac Hughes a'i Fab, Gwreccsam. Cadeiriwyd Hiraethog am awdl Heddwch yn Eisteddfod Freiniol Madog, 1851. Diolchwn yn gynes i'r awdwr am adael ini gyhoeddi y canlynol, ynghydag amryw bigion eraill o'i waith.]

Y MEIRCH a glywant adwaenant donau,
 Udgor y rhyfel a'i uchel awchiau :
 Ymenyn weithian mae 'u hanian hwythau.
 Heda 'u gweryriad hyd y gororau :
 Terfysg, a chlanciant arfau—wna 'u hanian
 Mal gwâew trydan rhwng mil o gatrodau.

Saethau a gwrthsaethau sydd—ar gerdded
 Hwylt heb eu gweled, ant heibio 'u gilydd,
 Gan gyrchu gwanu trwy 'r gwynt,
 Dynion a gwympir danynt,
 Yn dyrau, fal y cydorwedd
 Pabwyr neu wair, pawb 'r un wêdd,
 Wedi i'r bladur ddur ddarwain,
 Yn ei rhwysg ei min trwy 'r rhain.

Deuai 'r nos i deyrnasu,
 Ei mantell dywell a du
 A daenai tros waith dynion,
 Yn y gât fileinig hon.

Haid o fwlturiaid taerion,
 Uwch y tir yn groch eu tôn,
 Ar gig y lladdedigion,
 Nesânt i wleda 'r nos hon.
 A dynion hyfion yn haid
 Fil taerach na fwlturiaid,
 Y nos hon yn wancus ânt,
 Weis Belial, cyrff ysbeiliant.

Ond Mari

“Gyda 'i grudd yn orudd a'i bron—
 Ar dori gan bryderion ;
 Trwy wyll anturiai allan,
 Rhwng ofn maith a gobaith gwan :
 Hi dro'i 'n ol adre un waith,
 Petruso—wylo eilwaith ;
 Yna llwyth ei hofn âi 'n llai,
 Yn wrolach yr elai.
 Tua 'r maes, y cadfaes certh,
 Ar redfa, try y brydferth
 Fenyw—yn hŷf ei hwyneb
 Yno aeth heb ofni neb.
 Elai, addfwyn wyleiddferch,
 I'r maes hyll yn ngrym ei serch ;

Ië, 'n ei serch gwnai neshau,
 Dan ingawl aden angau :
 I ganol y farwolaeth
 Ddeuai o swydd cledd a saeth.
 Yno 'morol wnai Mari,
 I weled oedd 'i hanwylyd hi,
 Yn y farwol dorf oerwedd,
 Acw a las y ffrynig gledd.

Boreu y gâd hagrgad hon,
 Cu rodiai y cariadon,
 Fraich yn mraich, a baich o bocn,
 I'r ddau a barai ddihoen :
 Yna rhaff y serch äi 'n rhydd,
 Wylent ar yddfau 'u gilydd ;
 I'w gilydd y ddwy galon
 Ymdoddent, rhedent 'r awr hon.
 Ond sw'n corn, llefgorn y llu,
 Drwy 'u henaid wnai drywanu ;
 Rhwygai 'i dreiddiol dyrfol dôn
 I'w gwaelawd y ddwy galon.
 E ro'i y dewr filwr da—'n drwm ei fryd,
 I ei anwylyd ei gusan ola' !
 Loes i Mair, hi lesmeiriai
 Ar ei lin yn farwol äi.
 Dybryd ar ol dadebru
 O Mair, daeth y tymmor du,
 I'r ddau gariad ymadaw,
 Gyda llef wrth ysgwyd llaw :
 Haws nag adrodd pa fodd fu,
 O filwaith yw dyfalu.
 I'r gâd 'roedd ei alwad ef,
 Ai yr odrist Fair adref.
 Mawredd rheswm ar dd'rysn,
 Gan drallod y diwrnod du ;
 Dydd galar nad oedd gelu
 Hwnw i Fair fel blwyddyn fu.

Ar hwyr y ddydd mawr ei hyd,
 Hi ni welai 'i hanwylyd:
 Enyd ar ol enyd äi,
 Gwylodd, ond ef nis gwelai;
 Ymgynal dan ei halaeth
 Ni allai 'n hwy—allan aeth.
 Am feithion, hirion oriau,
 Gwnai'r un ffyddlon hon barhau;
 Ei phryder yn nyfnder nos,
 A'i thaerni drwy faith oernos,
 Ni leihaodd, daliodd, do,
 A chalon drom i chwilio
 Trwy anial faes trueni,
 Fel hyn am ei Hedwyn hi.
 Gwelai 'n lliw goleuni y lloer,
 Gwanllyd belydrau Gwenlloer;
 Ddu ol y mawr ddialedd,
 Rhwygiadau, clwyfau y cledd;
 Llu o gyrff mewn pyllau gwaed,
 Orweddynt yn eu rhuddwaed.
 Clywai gwynion dyfnion, dig,
 Adwyth y rhai clwyfedig.

A drengent mewn dir ingau—ysgeler,
 Khai 'n bloesg alw 'u mamau
 Rhai eu gwlad, rhai eu tadau—wnaent sisial
 Ow a llesg fwngial yn llosgfa angau!
 Yma nid oedd mam neu dad,
 Na chwaer, na brawd, na chariad,
 Na phriod yn dyfod i
 Ystyried mewn tosturi.

Ysglyfus wydus adar,—a'u crochlais
 Ysgrechlyd i'w gwatwar;
 A dynol williaid anwar
 Allan fil yn llawn o fâr.

E ro'i Mair ar lawer mân,
 Yn ei loesau, feluswin;

Llaesodd, ê ddofodd y dda
 Angyles eu hing ola'.
 Ar ei gwaith yn rhoi y gwin,
 Gu lwysferch, ar un glasfin,
 Ow! Mair, hi glywai 'n y man,
 Ei henw hi ei hunan,
 O fethiantus wefus wan,
 Yn deilliaw 'n sibrwd allan!
 Mair fâd sychai 'i llygad llaith,
 I sylwi 'n graffus eilwaith
 Ar wyneb y truanwr,
 A'r gwaed oddiar ruddiau 'r gwr.
 Pan sychai, adwaenai 'r dyn,
 Hwn ydoedd ei mwyn Edwyn!
 Galwodd, hi alwodd eilwaith
 O lef serch wylofus iaith:—
 "O! F' Edwyn!—ai Edwyn wyd?
 F' Edwyn anwylaf ydwyd!
 O! Edwyn, dy Fair ydwyf,
 Clyw hyn! dy Fair, Edwyn, wyf!"
 Dywed air wrth dy Fair fâd,
 Yn fy nghur, O fy nghariad!
 Edwyn oedd yn ymadael,
 I Mair nid oedd gair i'w gael;
 Hi graffai, tybiai wel'd dor
 Ei lygad yn ail agor,
 A phelydriad cariad cu
 Yno 'n anwyl enynu:
 Yn ingoedd dyfnion angau,
 Tân pur hwn eto 'n parhau
 Yn ei rym; ond ei dreimiad,
 Farwol oedd ar ei Fair lân;
 Ffagliad fel cyniad canwyll
 A'i gwawr wrth ddiffodd mewn gwyll
 Syrthiai Mair mewn llesmair llym,
 Ar y ddae'r yn oer ddirym:
 Trallod oedd ormod i'w ddal,
 A faeddai 'i chalon feddal;

Dyrchodd un farwol ddolef,
 Hynod gri, ochenaid gref,
 Trengodd, ehedodd ar hyn
 O'i hadwyth ar ol Edwyn!"

YR ASYN ANFODDOG.

YN ei gut yn nhrymder gauaf,
 Cwyno'n dost wnai asyn llwyd, —
 "Genyf mae y llety oeraf,
 A rhyw wreiddiach sych yn fwyd:
 O na ddeuai gwanwyn bellach!
 Cysur fyddai hyny'n wir:
 Mi gawn wedi'n hin dynerach
 A chegeidiau o laswellt îr."

Daeth y gwanwyn a'i gysuron,
 Do, a'i lafur yr un wedd;
 Cwyna'r asyn gan orchwylion
 Ar y maesydd yn ddi hedd,—
 "Gyrir fi yn awr yn erwin,
 Ac esmwythder ddim ni chaf;
 Cefais ddigon ar y gwanwyn,
 O na ddeuai hyfryd haf!"

Daeth yr haf; a ydyw'r asyn
 Wedi caffael dyddiau gwell?
 Na, nid yw'n foddlonach ronyn,
 Hawddfyd sydd oddiwrtho ymhell:
 Achwyn mae â'r nâd druanaf,
 Och y gwaith; ac och y gwres;
 O! na ddenai y cynhauaf!
 Dyna dymmor llawn er lles."

Daeth yr hydref—ond siomedig
 Ydyw'r asyn dan ei lwyth:
 "Druan oedd fy nghefn blinedig!
 Wedi'r haf, rhaid cludo e' ffrwyth!"

Cyrchu tanwydd erbyn gauaf
 Cario mawn a chario coed :
 Och ! yn nhymor y cynauaf
 Blinach ydwyf nag erioed !”

Wedi troedio gylch y flwyddyn
 Mewn anghysur dwys o hyd,—
 “ Gwelaf bellach,” medd yr asyn,
 “ Nad mewn tymor mae gwyn fyd :
 Yn lle achwyn ar dymorau,
 Fel y maent cymeraf hwy ;
 Dyna fel y daw hi orau ;
 Felly byddaf ddiddig mwy !”
 ROGER EDWARDS.

YMGOM Y FELIN.

Personau—JOE A WILLIAM.

JOE. Wel, William Robats bach,
 Mi wadaist lawer tro
 Na byddet ti un amser
 Yn smocio, onido ?
 Onido !
 Ti elli slipio 'r cetyn
 I ochor cafn y blawd,
 A gwneuthur llygaid gwirion,
 Ond *that 'll do*, 'r hen frawd—
 'Rwyf wedi 'th ddal o'r diwedd
 A'th gétyn hefo 'th di,
 Ond paid ti byth ei wadu
 Byth eto wrthyf fi.

WILLIAM. Pwy ! fi ! y fi !
 Wadais i ddim, myn Mair.

JOE. Na, na, paid d'wedyd gair
 Mawr na bychan ;
 Ysmocia yn dy flaen
 Rhag i'r tân fyn'd allan,—

Fe ddeudaist wrthyf fi,
 A Robyn Jacko,
 'Doedd neb o'ch teulu chwi
 Yn cym'ryd 'baco.

WILL. Dd'eudais i ddim fath beth!

JOE. Do, do, *honor's faith*,
 Neu *honor's bright*,
 Ac imi dd'eud yn reit—
 Mi dd'eudaist wrth Wil Sioned,
 Ac Hezeciah Pugh,
 Na chym'rest ti 'rioed gatied,—
 Do, William fel 'rwy' byw!
 Mae'th wyneb gan euogrwydd
 Yn llosgi megis fflam;
 Ond daliais di yn 'smocio,
 Ac er mwyn dy brofocio,
 Mi dd'eudaf wrth dy fam.

WILL. Wyt hynod o garedig, Joe,
 A pharod iawn i brepian;
 Ond dywedaf wrthyt cyn it' fyn'd,
 Mae mam yn smocio 'i hunan;
 Os at fy mam yr ei di, Joe,
 I yngan peth mor anghall,
 Fe 'th dafl di allan megis llo,
 I dd'eud wrth rywun arall.

JOE. 'Does dim ond buwchod, byth,
 Yn arfer taflu lloiau;
 Ac wrth dy iaith, debygwn i,
 Mae 'th daflu gefaist dithau.

WILL. Ond gad im' falu 'th sachaid yd,—
 Dim 'chwaneg o ddiflasdod;
 Oddiwrth dy faich, mae'n rhaid dy fod
 Yn Samson mawr y mulod;
 Ond lle bod genyt *glust* go hir
 'Rwy't ti yn hir dy *dafod*.

JOE. Ond paid ti bod yn *hir*, fy *mrawd*,
Yn gwneud y gwenith yma 'n flawd.

WILL. Fe ddaw i lawr mewn munud awr,
Os malu bras a hoffi.

JOE. Na, malu *mân*,—cei falu 'n fras
Pan ddof â sach o goffi.

WILL. Dos allan, Joe, i wel'd yr hwch
A brynais yn ffair y dre':

JOE. Tra tithau 'n myn'd i'r llofft yn glyd
I dolli f' *ŷd* i on'd *tê*?

WILL. Ond tyr'd a gwêl fi 'n tolli 'r *ŷd*,
Ac wed'yn gwêl y mochyn:

JOE. Ond peth pe baet ti mewn mistêc
Yn myn'd i dolli wed'yn!

(*Ymaith a Joe—*)

WILLIAM (*yn humian wrtho ei hun*).—

Pe bai pob cwsmer fel efe
'Chawn i ddim siwgr yn fy *nhê*;
Na bara bwff, na theisen fraith,
Na menyŋ efo nhatws 'chwaith.

'Roedd nhad, a nhaid, a nheidiau,
Yn dwbwl dolli 'r *ŷd*;

Heb fawr o feddwl deuai 'r
Fath newid ar y byd,—

Yn mhell bo 'r bobol, rwan,
Sy 'n pwyso 'r *ŷd* a'r blawd;

Yn wir, mae 'r byd yn galed,
I hen felinydd tlawd.

CYMANFA MASNACH RYDD.

BREUDDWYDIAIS weled llongau,
Yn rhoi 'u banerau i lawr;
Yn casglu at eu gilydd,
Ar fôr y Werydd mawr:

Yr haul a'r lleuad safent
 Yn wynion uwch y byd,
 Tra gwelwn longau 'r ddaear,
 Yn casglu, casglu 'n nghyd:
 Y lleuad ni fachludai,
 Na'r haul am ddeugain nydd,
 Tra 'r llongau yn cynal ar ganol y môr
 Gymanfa masnach rydd.

O'r Gogledd, o'r Gorllewin,
 O'r Dwyrain, ac o'r De,—
 Fel adar mudol deuent
 Yn union i'r un lle.
 Ac yn mysg myrdd o longau
 Canfyddwn gyda gwên,
 Rai Cymru Newydd Ddëau,
 Yn cwrdd rhai Cymru hen.

Parhaent i ddod yn araf,
 O bedwar ban y byd,
 Am dri o ddyddiau hafaidd
 Cyn dyfod oll ynghyd;
 Ilen lestri mawr Trafalgar,
 A safent ar y blaen;
 O'u hol 'roedd cychod India,
 A llongau Ffrainc a 'Sbaen.

'Roedd bwa blaen y llongau
 Yn cario delwau gwiw,
 Fel breninesau hawddgar,
 Neu fôr-wryfon byw;
 Pob un yn gwenu 'n siriol,
 Llawenydd mynwes lawn,
 Gan ddawnsio ar y tönau
 A chrymu yn serchus iawn.

Ar hyn mi glywn daran,
 Ond taran fiwsig oedd!
 Sef llais mil myrdd o longwyr
 Yn rhoddi llawen floedd.

Pob iaith gymysgodd Babel,
 Pob tafod ddynol sydd,
 Yn cario 'r meddwl allan
 Gydganent "*Fasnach Rydd!*"

Ar hyn mi welwn gastell,
 Yn codi yn y dŵr!
 A Nefydd Fawr Naf Neifion
 Oedd ar ei uchaf dŵr.
 Ymgrymai 'r haul i wrando,
 A'r lleuad syllai ' lawr:—
 "*Hawddamor longau'r moroedd,*
Ysgydwch ddwyllaw 'n awr."

"*Fel mae y De yn agor*
Yn rhydd i haul y wawr,
Agoruch chwithau ddorau
Eich holl borthladdoedd mawr.
Gwaith uffern yw carcharu
Pelydrau guên yr Ior—
Gadewch i haul Rhyddfasnach
Gyfodi ar y mor!"

Bu bedwar dydd ar hugain
 Yn anerch llongau 'r byd:
 Pan dawodd—myrdd o hwyliau
 Gurasant ddwyllaw 'nghyd.
 Daeth awel tros y tônau,
 O bedwar pwynt y nef,
 I ruo cymeradwyaeth
 I'r hyn lefarai ef.

"Duw gadwo y frenhines,"
 Medd llais Prydeinig cry';
 "Duw gadwo ein brenhinoedd,"
 Medd myrddiwn o bob tu.
 Daeth côr o fôr-wryfon,
 Gan gipio 'r anthem rydd,
 A chanent fel Syreniaid:
 "Dduw cadw Fasnach Rydd!"

Mewn swm cerddoriaeth nefol,
 A chân na chlybu dyn,
 Gwasgarodd llongau 'r moroedd,
 Bob un i'w gwlad ei hun.
 A swm "*Hwre!*" y llongwyr,
 Yn oïan llawen floedd,
 Ddeffroes fi, a gofynais
 O Dduw ai *breuddwyd* oedd!—
 Y lleuad giliodd ymaith,
 A gwelwn wawr y dydd;
 Ond *nid* oedd y llongau ar ganol y môr,
 Ac *nid* oedd Masnach Rydd!

YR OLYGFA AR YR HEOL.

EISTEDD wnaethum yn hamddenol,
 Edrych ar yr heol fyw,
 Fath lu cymysg o wynebau
 Welai 'm llygaid o'r ddau ryw:
 Rhai 'n ddifrifol, rhai 'n bryderus,
 Rhai'n feddylgar, rhai'n wag iawn;
 Rhai yn hen, a rhai yn ieuanc,
 Dan bob math o deimlad gawn.

Mae'r gwrthddrychau 'n para i symud
 Heibio 'r ant o 'mlaen i gyd;
 Gwahaniaethant, cyfnewidiant,
 Dygant newydd wedd o hyd;
 Fath ddangoseg sy'n ofnadwy
 Dd'ai i'r golwg o bob coll,
 Pe bai 'r wyneb yn dadguddio
 Gweithrediadau 'r meddwl oll.

Y mae rhai mewn siomedigaeth,
 Eraill feddant obaith cryf;
 Rhai yn wylaidd, rhai yn ofnus,
 Eraill sydd yn eithaf hyf;

Y llythyr dy ddygodd doraeth
 O newyddion i'r rhai hyn;
 Newydd da wnaeth rai yn siriol;
 Newydd drwg wnaeth rai yn sŷn.

Yntau 'r cybydd sydd yn pasio,
 Am ysglyfaeth mae ei fryd;
 A'i gydwybod fel maen melin;
 Calon hwn sy'n llawn o'i byd;
 Yn eu plith, mae ambell wladwr,
 Calon hael ac esmwyth fron;
 Sychwr dagrau yr amddifaid
 Gwr wna 'r fynwes drist yn llon.

Mae 'r cribddeiliwr yn y dyrfa,
 Gwr a gydia faes wrth faes;
 Cuddio 'r twyll sydd yn ei galon
 Wna, dan orchudd gwyneb llaes:
 Caria ffug yn lle gwirionedd;
 Ceisia dwyllo Duw a dyn;
 Ond dangosir yr angenfil,
 Eto, yn ei liw ei hun.

Mae 'r ffug gyfaill yna 'n rhywle,
 Fratha fron yr hwn sy'n frawd;
 Gan wneud aberth o bob rhinwedd,
 A throï pob peth oll yn wawd;
 Gwertha hwn y cyfaill goreu,
 Er mwyn codiad iddo 'i hun;
 Ni adnabu gyfeillgarwch—
 Caru 'i hunan y mae 'r dyn.

Mae 'r eiddigus yn y dyrfa,
 Sydd yn digio wrth y byd,
 Am na welant bethau ynddo
 Sydd o'i gyraedd oll i gyd;
 Sut y gall awyren esgyn
 Heb ddim ager yn ei chod
 Sut y gall y wadd ehedeg
 Heb ddim esgyll ganddo 'n bod?

Yntau 'r cyfaill ffals dau wyneb,
 Cyfaill y diwedda' o hyd;
 Cyfaill pawb—ond nid gwir gyfaill,
 Ni fedd gyfaill yn y byd;
 Canmol pob un yn ei wyneb,
 A lladd arno yn ei gefn;
 Dyna wna 'r hwn nad yw gyfaill;
 Byth ni châr wel'd neb drachefn.

Mae 'r ymgeisiwr uchelfrydig,
 Am holl barch a chlod y byd,
 Fu 'n gwneyd grisiau o'i gyfeillion,
 Gan eu canmol am ryw hyd;
 Ond anghofwyd ganddo 'n hollol
 Wedi iddo gael ei nod,
 Acw 'n mhlith y dorf yn rhywle
 Yn pysgota parch a chlod.

Dacw yntau y didalent
 Sydd yn chwenych bod yn fawr,
 Rhaid yw dal hwn yma i fynu,
 Onidê fe gwympa i lawr:
 Pwff rhai eraill a'i cyfododd,
 Fel barcutan uwchlaw'r byd,
 A phan beidiant hwy a phwffian,
 Daw i'w safle yn ei bryd.

Gwelaf fab i hen broffeswr,
 Oedd yn dduwiol yn ei ddydd,
 Wedi 'i lusgo gan ei chwantau,
 Y mae 'r olwg arno 'n brudd.
 Mae yr addysg gafodd gartref
 Wedi 'i throi i wawd i gyd;
 Dagrau 'r fam a gweddi 'i phriod
 A'u gofalon ar bob pryd.

Dacw 'r Pharisead cyfiawn,
 Sydd yn lân o'i ben i'w draed;
 Gwr rhy santaidd i gael crefydd,
 Ac i'w olchi yn y gwaed.

Ond mae un sy'n well na llawer
 Wedi 'i droi o'r fyddin hon ;
 Gwr heb ddichell yn ei ysbryd,
 Heb euogrwydd dan ei fron.

CALEDFRYN

JOSEPH HARRIS.

(*O awdl CALEDFRYN*).

RHOES adgyfodiad i fad ddefodau
 Y Dywysogaeth, ei dewis seigiau ;
 Ac hi a ddygodd ddeg deg o ddegau
 O feirddion, o argelion i'r golau
 A thynodd ddiffrwyth ddoniau—hen feirddion
 Oedd wyneb lwydion i ail ddwyn blodau !

Hyd y rhosydd, tu allan i'r drysau,
 A'r llwybrau creigiog, glogyrnog gernau,
 Gan ryw weithwyr ceid pigion areithiau,
 Gwersi newyddion, gwyr y seneddau,
 Hwy adroddent hyd wreiddiau—llywod-ddysg
 Er mwyn addysg nes tanio 'r mynyddau !

Diwygiodd weinidogion—yn eu hiaith
 Yn eu hyll arferion ;
 Deffro 'r byd, hefyd, wnae hon,
 I gwnu 'r Gymraeg union.

A thywysodd yr holl Gymdeithasau,
 Er rhoi nodedd i'r iaith a'i rhinweddau ;
 Y rhai'n a fagent, hwy godent gadau
 O areithwyr i drin naturiaethau ;
 Rhai o feddianwyr prif ddonau—ein dydd,
 Hlwynt drwy eu gilydd ddygent i'r golau.

Y gwirionedd agorai i weinion,
 Mwnai a golud mynai o'i galon ;
 I'r annuwiawl anogawl gynygion,
 Gyhoeddai 'n daeraidd, gwahoddai 'n dirion ;
 Wrth ei wel'd yn nerth ei Iôn—pan draethai
 Amryw a welwai, crynai marwolion !

Chwiliai waelodion, chwalai oludoedd,
 Cuddfanau dyrus Locke a'i ddyfnderoedd;
 Tramwy'r wybren ar aden yr ydoedd,
 Yn llaw Syr Isaac fu 'n llesau'r oesoedd
 E ddeallai am ddulloedd—a chylchau
 Y mawr beirianau'n mro y wybrenoedd.

Aml y gwelwyd e'n teimlo o'i galon,
 Wr cyweithas, dros Ryddid i'r Caethion,
 Carai esmwytho eu croesau meithion,
 A gwared tywyll Negroaid duon
 Sigaw trais euogion—y gribddeiliaeth
 Dileu 'u llywodraeth a dal y lladron!

Ei egni ydoedd o du'r Genadaeth,
 A gyru diwygwyr, drwy'r gre'digaeth,
 Gyda glân darian yr iechydwriaeth,
 I luon o ddalwyr eilun addoliaeth;
 I ddeol pob gau-dduwiaeth—oddiaf
 Wyneb y ddaear a rhaib Iuddewiaeth;
 Tynu Mahometaniaeth—yn ddrylliau,
 A darnio delwau cedyrn hudoliaeth;
 Baeddu twyll Pabyddiaeth,—dim gorphwys heb
 Rwbio o'i wyneb ol pwdr baganiaeth.

Chwythu'r fflam ddwyfol ysol yn Asia,
 Nes b'ai 'i heirias yn tanio Siberia
 Gwareiddio, a chynyg garddu China,
 Dychwel ardaloedd tiroedd Tartaria;
 Yspeilwyr rheious, epil Arabia,
 Horeb Senir a thir Abbysinia;
 Anfon cynygiad o gariad gora,
 Eto i dywyll gynblant Iudea;
 Rhoi mwy o lewyrch, a'r Hymalaya,
 Goleu i feirwon ffoi i Galfaria;
 A chael wi! lawen iach haleluia,
 O begwn i begwn, swn hosana,
 Am waed a lwyr gymoda—ddu elyn;
 Yr hen bentewyn, fai'n dewyn dua'!

MEDDYLIAU AM Y NEFOEDD.

Daw meddyliau am y nefoedd,
 Gydag awel wan y nawn;
 Gyda llanw'r môr fe ddeuant,
 Gan lefaru 'n felus iawn.
 Pan fo'r mellt fel ser yn syrthio,
 Yn y storm gynhyrfus gref,
 Pan fo'r llong yn teimlo'r creigiau,
 Daw meddyliau am y nef.

Daw meddyliau am y nefoedd,
 I unigedd fforest goed,
 Ac i'r anial, lle nas tyfodd
 Un glaswelltyn bach erioed.
 Ar fynyddau'r îâ tragwyddol,
 Ac ar greigiau llymion, lle
 Bydd eryrod yn gorphwyso,
 Daw meddyliau am y ne'.

Daw meddyliau am y nefoedd
 I ynysig leia'r aig,
 Lle mae'r dôn yn gosod coron
 Gwrêl wan ar ben y graig;
 Trwy holl gyfandiroedd daear,
 Glynoedd dwfn, a bryniau ban,
 Pur feddyliau am y nefoedd
 Ddont eu hunain i bob man.

 YR AFONIG AR EI THAITH.

AFONIG fechan, fywiog, fâd,
 Pa le'r âi di?
 "Af adref, adref at fy nhad;
 Mor, mor i mi!"
 Mae'r rhwystrau'n fawr, mae'r daith yn hir,
 Mae'r ffordd trwy lawer diffaith dir;
 Gwell iti oedi'r hynt yn wir;
 O aros di!

“Na, na! nid all nac anial maith,
 Nac unrhyw fryn na bro ychwaith,
 Fy rhwystro i gyrhaedd pen fy nhaith;—
 Mor, mor i mi!”

Afonig fechan, aros, paid
 A choledd twyll;
 Fe all mai troi yn ol fydd raid—
 O cymer bwyll!
 O’th flaen mae’r mynydd uchel serth,
 A’i ddringo ef nis gall dy nerth;
 I’r yrfa hon beth wyt o werth?
 O aros di!

“Er mynydd mawr ni lwfrhaf
 Can’s ceisio dringo hwn ni wnaf,
 Ond heibio iddo’n ddiddig af,—
 Mor, mor i mi!”

Afonig fechan, yma’n awr,
 Da yw dy fod;
 A pham y mae am gefnfor mawr,
 Dy ddyfal nod?
 Mae’th eisieu ar y felin draw,
 Ac ar y weithfa wlan gerllaw:—
 Cyd-ddeisyf wnant yn daer ddi daw,
 O aros di!

“Gweinyddaf arnynt wrth fyn’d trwy
 Ac ar laweroedd gyda hwy;
 Er hyn fy llef a fydd fwy fwy,
 Mor, mor i mi!”

Afonig fechan, peraidd sawr,
 Sydd ar dy lan,
 Ac mae’r planhigion gwyrdd eu gwawr,
 Yn harddu’r fan:
 Mae’r helyg ystwyth uwch dy don,
 A’r blodau hoff o’th gyleh yn llon,
 Yn dweud gan bwyso ar dy fron
 O aros di!

"Cânt fy nifyru ar fy nhaith,
Ond myned rhagof fydd fy ngwaith,
Nes myned adref, dyma 'm hiaith,
Mor, mor i mi!"

Afonig fechan, hardd i ni
Dy wedd yn awr;
Ond beth a ddaw o honot ti
Mewn dyfnder mawr?
Mae 'r eigion yn ddirgelwch prudd;
Dychryna rhag ei geudod cudd,
Ac na ddos iddo mor ddiludd;
O aros di!
"Gwir fod y dwfn yn ddyeithr wlad,
Ond hyn a wn—mae 'n gartre' nhad;
Caf fy nghroesawu yn ddi-frad;
Mor, mor i mi!" ROGER EDWARDS.

YR YSTORM.

[Ganwyd yr awdwr, ROBERT JONES (R. J. Derfei), Gorphenaf 24ain, 1824, yn y Fotty ar ben mynydd Mynyllog, gerllaw Llandderfel. Trodd allan luaws o lyfrau. Yn eu plith gellir enwi; Brady Llyfrau Gleision, Caneuon Min y Ffordd, Songs for Welshmen, Cyfrol o Bregethau, Munudau Segur, Caneuon Gwladgarol Cymru, Rhosyn Meirion, Y Bardd Cristionogol, &c.]

GWENIADAU chwareuant o gylch ei wynebpryd,
Awelon anadlant fywiogrwydd i'w yspryd,
A'i donau a ddawnsiant i gynghan y gwynt.
Fel gwyrif yn denu ei chariad i'w mynwes,
Neu lange ei ddyweddi, a'i galon yn gynhes,
Mae yntau yn cymhell y morwr i'w hynt.
Anturia yr ofnog a'r llwfr ei wynebu,
Ileb feddwl am dymhestl, heb amheu, heb grynu.

Ond wele, newidiodd! mae 'i wedd yn aflonydd—
Ffyrnigodd ei olwg—cyffrodd ei leferydd—
Ymsymud yn wyltiog yn mlaen ac yn ol.

Uwch, uwch, ei ruadau—erchyllach ei gilwg—
Mwy chwyddol ei fynwes—ymddengys ei olwg

Fel un a rhyw uffern yn ysu ei gol:

Mae cyffro ei fynwes yn rhychu ei ruddiau,
Ac cwyn yn casglu o gyleh ei wefusau.

Mae ysbryd y dymhestl yn ymgynddeiriogi,
A'r môr gan gynddaredd a llid yn ymferwi,

A'i lais yn taranu fel udgyrn y nen:

Agora ei fynwes fel gwagle rhwng bydoedd—

Ergydia ei dônau hyd uwchder y nefoedd,

A thyna hwy eilwaith yn fôr ar ei ben.

Dirdyna fel meddwyn ei berson ei hunan,
Gan lemain ac udo uwchben y gyflafan.

O! olwg arswydawn, O! ddinystr ofnadwy!

Y llongau chwyrnellir gan fraich y rhyferthwy,

Fel pluen aderyn gan fflangell y gwynt.

Y môr ymagora, a syrthiant i'r dyfnder—

Ymdry gan eu lluchio drachefn i'r uchelder.

Rhag iddynt gael myned yn mlaen ar eu hynt.

Ei dinawdd ysglyfaeth ddirdyna fel bwystfil,

Cyn iddo eu llyngcu yn gyfan i'w grombil.

Mordeithwyr a morwyr gan ddychryn ddolefant;

Ond swn eu gwaeddiadau eu hunain ni chlywant,

Mae rhuad y tonau a'r gwyntoedd yn uwch:

Anobaith a dduodd eu gwaeog wynebau—

Chwilfriwiwyd y llestri—ymfrwydrant âg angau

Yn nghanol y drylliau, y tonau, a'r lluwch:

Dystawyd eu llefain, marwolaeth orchfygodd,

Ciliasant o'r golwg, a'r môr a grechwenodd.

MAE 'N RHAIL CAEL CAPEL SAESNEG.

MAE helynt mawr mewn ambell fan

Am godi capel Saesneg:

Mae mwy na digon yn y Llan,

Ac felly raid cael 'chwaneg:

A dyma fel y d'wedant hwy—
 Mae Smith yn haner angel,
 A rhag ei fyn'd i Lan y plwy'
 Cyfodwn iddo gapel.

Mae Morgan Llwyd o'r Hafod Bren,
 Yn briod gyda Saesnes;
 Mae 'r gŵr yn gwel'd ei fran yn wen,
 A hithau 'n deall busnes:
 A gyru Morgan Llwyd wnaeth hi
 I gasglu mil neu 'chwaneg,
 Er mwyn i Morgan Llwyd gael bri—
 A chodi capel Saesneg.

Mae Doctor Jones, fel gŵyr ei nain—
 Yr hen Frythones uniaith—
 Yn gallu siarad Saesneg main
 Yn glapiog gyda llediaith:
 Ac er i Doctor Jones gael lle
 I ddangos gwerth y coleg,
 Rhaid trethu llogell gwlad a thre'
 I godi capel Saesneg.

Mae gwasgod wen gan Rhydderch Rhyz,
 A llofrau yn ei hateb;
 A bonet goch gan Gweno Prys,
 A gorchudd dros ei gwyneb;
 A rhag i ryw un dybio 'n ffol
 Nad allant wisgo maneg,
 Rhaid myn'd a phrynu darn o'r ddol
 I godi capel Saesneg.

Mae John a Mary, plant y Post,
 Yn dipyn bach o Saeson—
 Deallant beth yw tê a thôst,
 A bara brith yn burion;
 Ac am y gallant hwy a'u mam
 Amgyffred hyn a chwaneg,
 Rhag ofn i'w henaidd hwy gael cam.
 Rhaid codi capel Saesneg.

Gan hyny, coder capel hardd
 Lle bynag na bydd eisio ;
 Ond gwrando, gyfaill, gynghor bardd
 Cyn myn'd yn aelod ynddo—
 Arosed pawb sy gall ar ol
 I wrando 'r hen Frythoneg,
 Ac aed y giwed falch a ffol'
 I gyd i'r capel Saesneg.

MYFANWY FYCHAN.

[Rhag ofn i'm cyfeillion ddweud fy mod yn celu fy oed—fel y gwna rhai o honom ar brydiau—wele fi yn erbyn y graen yn ymwithio fy hun i baragraph. Digwyddodd damwain fawr fy oes ar y 25ain o Fedi, 1832, yr un dydd a mis (ond nid blwyddyn) ag y ganwyd Mrs. Hemans. Am fy nhipyn gwaith cyhoeddwyd ef yn fân lyfrau yn swyddfa Hughes a'i Fab, Gwrecsam, ac Isaac Clarke, Rhuthyn. Trwy fod enw y llyfr hwn yn "*Emau'r Adroddwr*," ac fod amryw ddarnau o'm gwaith fy hun yn eu plith, dylwn ddweud fod yr holl gopi yn nwylaw'r argraffydd er's amser, ac i enw y llyfr hwn gael ei newid i'r hyn yw ar ol imi wneud y casgliad.]

GYLCH Dinas Bran y dyddiau gynt
 'R oedd derw mawr yn lleddfu'r gwynt,
 Ac yn eu plith hen geubren mawr
 A fu am oesau 'n gwyro i lawr,
 'R un fath a Dinas Bran yn awr.
 Ryw foreu daeth Myfanwy gu,
 I rodio heibio 'r boneyff du ;
 Hi welai agen yn y pren
 Ac ynddi dlos beithynen* wen :—
 "Beth allai fod ?" medd hi yn syn,
 "Beth allai fod mewn lle fel hyn ?"
 Peithynen oedd, 'r oedd hyny 'n wir—
 Hi welai rai llyth'renau 'n glir.
 Ei mynwes ofnus chwyddai 'n llawn,
 Ni wyddai beth i wneyd yn iawn.—
 Hi syllai ogylch yma 'thraw
 Ni welai neb,—lliniarai ' braw ;

* "*Peithynen*, a frame of writing which consisted of a number of four-sided or three-sided sticks written upon, which was put together in a frame so that each stick might be turned round for the facility of reading."—DR. PUGH.

Chwilgarweh chwyddai ynddi 'n gryf
 Nes codai 'i braich yn ofnus-hŷf,
 Ac ar y foment llaw fach wen
 Gymerai 'r ysgrif hon o'r pren:—

“Mewn gweithred, mewn gwisg, ac mewn gwedŷ,
 Un rhyfedd yw bardd yn mhob oes,
 Un trwstân o'i febyd i'w fedd,
 A siwr o wneyd pobpeth yn groes;
 Os disgyn ei lygad ar ferch
Prydyddu wneiff ef iddi hi,
 Yn lle myn'd a siarad ei serch.
 Rhyw garu go wirion yw danfon penillion i ti—
 Yw *cuddio* penillion i ti.

“Myfanwy! 'rwy 'n gweled dy rudd
 Mewn meillion, mewn briall, a rhos:
 Yn ngoleu dihalog y dydd,
 A llygaid serenog y nos:
 Pan gyfyd claer Wener ei phen
 Yn loew rhwng awyr a lli,
 Fe 'i cerir gan ddaear a nen.
 I f'enaid, Myfanwy, goleuach, O tecach wyt ti!
 Anwylach, perffeithiach wyt ti!

“Fe dd'wedir fod beirddion y byd
 Yn symud yn byw ac yn bod,
 Rhwng daear y doeth a Gwlad Hud,
 Ar obaith anrhydedd a chlod;
 Pe ba'i anfarwoldeb yn awr
 Yn cynyg ei llawryf i mi,
 Mi daflwn y lawryf i lawr—
 Ddymunwn i mo'ni, fe'i mathrwn os na chawn i di,—
 Myfanwy, os na chawn i di!

“O! na bawn yn awel o wynt
 Yn erwydro trwy ardd Dinas Bran,
 I sŷo i'th glust ar fy hynt,
 A throelli dy wallt ar wahan;

Mae'r awel yn droiog a blin—
 Un gynnes *ac oer* ydyw hi;
 Ond hi sy'n cusanu dy fin.
 O feinwen fy enaid, nid *troiog* fy serch atat ti,
 Trag'wyddol yw 'm serch atat ti!

“Mewn derwen agenwyd gan follt
 Draig-fellten wen-lachar ac erch;
 Gosodaf fy mraich yn yr hollt
 A chuddiaf beithynen o serch.
 Ni'm gwelir gan nebun, ond gan
 Y wenlloer—gwyn fyd na baet hi,
 Er mwyn iti ganfod y fan.
 Ond coelio mae 'm calon fod ysbryd eill sibrawd â thi—
 Eill dd'wedyd y cwbl i ti!”

Petrusai Myfanwy *pwyl oedd* a roisai 'r beithynen yn
 gudd?
 A d'wedai,—“rhyw ffolyn o fardd;” *ond teimlodd ei*
gwaed yn ei grudd;
 Disgynodd ei llygad drachefn ar “na bawn yn awel o
 wynt
 Yn crwydro trwy ardd Dinas Bran,”—*a churodd ei chalon*
yn gynt.
 “Mi droellet fy ngwallt—O mi wnaet! wyt hynod
 garedig,” medd hi,
 “A phe bawn yn sŷo i'th glust, mi dd'wedwn mai gwall-
 gof wyt ti;
 Mi hoffet gael cusan, mi wnaet! ond cymer di'n araf fy
 ffrynd,”—
 Hi geisiai ymgellwair fel hyn,—*ond O! 'r oedd ei chalon*
yn myn'd!
 'R oedd wedi breuddwydio dair gwaith, heb feddwl
 doi'r breuddwyd i ben,
 Fod un o g'lomenod ei thad, yn nythu yn agen y pren—
 Heb gymar yn agen y pren!

SESSIWN YN NGHYMRU.

[Am JOHN JONES, neu Jack Glan y Gors, methais gael ond ychydig hanes ac oblegyd ryw rodres neu gamsyniad, methais gael hyd i'w enw yn mysg "Enwogion Cymru" a'r geiriaduron bywgraffyddol. Ganwyd ef yn flwydd. yn 1763, a bu farw yn Llundain, Medi 30ain 1831.]

A FUOCH chwi erioed mewn Sessiwn yn Nghymru?
Lle mae cyfraith ac ieithoedd yn cael eu cymysgu;
Rhai 'n siarad Cymraeg, a'r lleill yn siarad Seisnig,
A hwythau 'r cyfreithwyr yn chware 'r ffon ddwybig.

With their ffal de ral lal, &c.

Bu yno 'n ddiweddar ryw helynt ar dreial,
A'r Ustus ar ddodwy wrth wrandaw y ddadal;
Gast i Gadwalad o Benucha'r-Nant,
Giniawodd ar Oen i Shon Ty'n-y-pant.

Ond Shon aeth i gyfraith trwy lawer o boen,
I wneyd i Cadwalad ro'i tâl am yr oen,
A'r Counsellor o Lundain, gan godi ei glos,
A gododd i fynu, to open the cause.

Gentlemen of the Jury:—

"Cadwalader's Dog of Penucha'r-Nant,
Kill'd a fat lamb of Shon Ty'n-y-Pant;
We claim in this court without a dispute,
The value of the lamb and all costs of suit'."

Atebai rhyw Gymro, "Mae 'n hysbys i mi
Nad ydyw Cadwalad yn cadw 'r un ci,"
A'r Counsellor a ddywedai, "Pray don't be in haste,
If he don't keep a ci he does keep a gast."

A'r Jury ddywedent, "Gwybod rym ni,
Na welwyd yn unlle erioed ast yn gi;
Ni ellwch yn Nghymru, gyda'ch cyfraith a'ch Saesneg,
Alw caseg yn geffyl, na cheffyl yn gaseg."

Ond Shon Robert Roland, o Benucha'r-dre',
 Ddaeth yno i gyfieithu pob gair yn ei le;
 Ar ol sychu ei drwyn, i gael edrych yn drefnus;
 Fe waeddodd am osteg, i ddysgu'r hen Ustus.

My Lord and Gentlemen of the Jury:—

Ci is a dog, and male is a gwryw,
 So cow is a buwch; and bull is a tarw;
 So gast is a bitch, which shaking her cynffon,
 The same sex, My Lord, as your madams in London

'Mae amryw feddyliau, 'rwy'n gofyn eich barn,
 Yn Gymraeg ac yn Saes'neg, i'r gair elwir carn;
 Carn ceffyl, carn twca, os cyfieithwch o chwith,
 Gellwch alw carn lleidr, yn hilt of a thief.

A'r Counsellor ddywedai, 'it appears to me,
 This man lost a lamb, by a gast or a ci;
 The value of verdict was easy rejoin.—
 My Lord, t'was a cigfran that killed the oen.

Against such a name there is no accusation,
 It mentions a dog in this declaration;
 But what is a cigfran? I can't make a guess.
 My Lord, 'tis a black bird that lives upon flesh.

A bird, that destroy'd the innocent creature,
 Of course he must be of a ravenous nature;
 He will pick out your eyes, my Lord, in a crack,
 He is just like a lawyer, and always in black.

Cofiwch i gyd mai gwell yw cytuno,
 Rhag ofn y cewch frathiad, os ewch i gyfreithio:
 A myn'd yn y diwedd, ar ol cadw swm,
 Fel yr aeth yr oen bach, rhwng cigfran a'r cwn.

With their ffal de ral lal, &c.

PERSON SIR ABERTEIFI.*

A FEDRWCH chwi wrando ar chwedl lled ddigri,
 Sef hanes offeiriad pan oedd wedi meddwi;
 Fel yr aeth efe i'r llan i geisio dyferyn,
 A'r achos o'i fyned, oedd claddu rhyw blentyn.
 Hynod iawn, iawn iawn, hynod iawn.

Ar ol iddo yfed, a'i fenydd yn mwydo,
 Yn y prydawn y clochydd ddaeth ato,
 Gan dd'weyd wrth 'r Offeiriad ar ol iddo lyngau:—
 “Y maes y mae benyw fach yn awr eisiau 'i chladdu.

Yna dywedai 'r Offeiriad yn ffyrnig:—
 “Os ydyw hi'n farw, geill aros ychydig.
 Mi fuaswn yn union yn codi i fyn'd ati,
 Pe buasai hi'n disgwyl am gael ei phriodi.”

Ond i'r fynwent cychwynai y Person a'r Clochydd,
 Ian ysgwyd a churo eu cloliau yn eu gilydd;
 Ac er fod y bedd yn un o'r rhai lleia',
 Y Clochydd a'r Person aeth iddo fe'n gynta'.

Dywedai 'r Offeiriad pan gafodd ei gynfas,
 “Rwy'n awr yn cyhoeddi gostegion priodas:”
 “O! nage,” ebe clochydd, “nid felly mae'r dechreu,
 Gwraig a aned o ddyn, sydd ychydig o ddyddiau.”

Dywedai 'r Offeiriad, “'Rwy'ti wedi meddwi,
 Fe aned pob gwraig cyn cael ei phriodi:
 'Rwy'n *supposo* y gwn i pa beth 'rwy' o gwmpas,
 'Rwy' eto 'n cyhoeddi gostegion priodas.”

Dywedai rhyw ddynes oedd yno 'n galaru,
 “Syr, mae yma fenyw fach yn awr eisieu ei chladdu.”
 “O! cleddwch y fenyw, a dewch at y cwrw,
 Ynfydrwydd yw darllen i neb wedi marw.”

A phan aeth yn hwyr, yr Offeiriad a alwai,
 "Mae arnaf chwant Dobyn, i fyn'd tu ag adrau."

Ac yno ar ei farch, hwy roisant y Person,
 A'i gefn at y clustiau, a'i drwyn at y gynffon.

Ac wrth fyned adref, ar hyd rhyw ffordd gerig,
 Wrth ysgwyd ei benglog, fe gollodd ei ferwig:
 Ac yna rhyw gigfran a'i hysgubodd hi'n union,
 I ddodwy ac i nythu, yn merwig y Person.

Pan aeth ef at y drws, y wraig a ddoi allan,
 Gan dd'weyd, "Dyma offeiriad yn gweini'r hen Satan:
 Onid yw 'n resyn gweled y person
 Yn marchogaeth yn awr a'i drwyn at y gynffon!"

Dywedai 'r Offeiriad, pan glywodd o'r siarad,
 "Paid feynw fwyn a bod yn anynad:
 Ond gwel di'r gwyrthiau wnaeth 'r Arglwydd a myfi,
 Mae ngheffyl i'n fyw a'i ben wedi ei dori."

Wel, dyma rybydd i bob rhyw Offeiriad,
 Am fod yn ddyn sobor, i ddilyn ei alwad:
 A chofiwch i gyd, cyn i chwi feddwi,
 Am hanes Offeiriad yn sir Aberteifi.

Hynod iawn, iawn iawn, hynod iawn.

GLAN Y GORS.

YR ENETH AMDDIFAD.

[Ganwyd yr awdwr, NICHOLAS BENNETT, Ysw., Mai 8fed, 1823. Pe bai yn ef yn saethu ac yn pysgota, ac yn cerfio coed dipyn yn llai, dichon y caem dipyn mwy o'i ganeuon.]

AR fin ffynon groew, loew,
 Sydd mewn craig dan uchel fryn,
 Yr eisteddai tlawd enethig,
 Syllai ar y dwfr yn syn:
 Carpiog oedd y wisg am dani,
 Yno'n unig, oer, a phrudd,
 Ac o gwmwl ar ei gwyneb,
 Torodd cawod dros ei grudd.

Pasiai heibio hen foneddwr,
 A gofynodd:—"Eneth bach,
 Beth sy'n blino 'th galon fechan,
 Onid wyt ti heddyw 'n iach?
 Pam yn unig yr eisteddi?
 Pa le mae dy gartref di?
 Sych dy ieuanc, brydferth ruddiau,
 Cyfod, tyred gyda mi.

"Tyred, serch dy dad archollir,
 Pan yn wag y gwel dy stol:
 Ocheneidiau 'th fam bryderus,
 Alwant arnat yn dy ol.
 Mawr lawenydd gaiff dy frodyr,
 Pan o bell canfyddant di;
 A dy hoff chwiorydd, Gwenô,
 Tyr'd, fy ngeneth, gyda mi.

"Dyna daran, cwyd, fy mhlentyn,
 Mellten hefyd wibia draw:
 Brysiwn, fechan, tua 'th gartref,
 Mae ystorom fawr gerllaw;
 Nant y mynydd â'n llifeiriant
 Croesi 'r sarn ni's medri di:
 O nac oeda am dy fywyd,
 Cyfod, tyred gyda mi.

"Dweud mae'th ddagrau iddynt ddyfod,
 O ddyfnderau calon drom:
 Beth! a wnaeth dy dad mewn digter
 Edrych ar ei ferch yn ffrom?
 Ddarfu 'th frodyr, neu 'th chwiorydd,
 Chwerwi melus win dy serch?
 Ynte 'th fam awgrymodd rywbeth,
 Cas a chaled wrth ei merch?

"Cyfaill ydwyf, creda dithau,
 Dywed pwy wnaeth iti gam:
 Minau yn fy llaw dywysaf,
 Weno fach i dŷ ei mam.

Ger y gloew dân cei dwymo,
 Cei ddanteithion goreu 'r tŷ;
 Gwell yw hyny 'm merch, nag aros
 Yma dan y cwmwl du."

"Bychan wyddoch chwi," medd hithau,
 Beth yw bywyd geneth dlawd;
 Beth yw crwydro 'r byd heb gartref,
 Dan ei sen, ei wg, a'i wawd.
 Soniwch wrthyf am fy nghartref,
 Hefyd am ryw dadol serch:
 Ac am bryder mam anwylgu,
 Llawn o gariad at ei merch.

"Am chwirydd sydd yn rhywle
 Gyda gwenau gwridog iach,
 Ac am frodyr sydd yn dysgwyl
 Gweled gwyneb Gweno fach,
 Am ddanteithion i'm croesawu
 Mewn rhyw gartref dedwydd clyd:
 Annealladwy 'r oll a dd'wedwch
 I'r amddifad grwydra'r byd!

"Nhad fu farw cyn fy ngeni—
 Mam, pan anwyd Gweno dlawd,
 Nid oes imi chwaer i'm hoffi,
 I'm hamddiffyn nid oes frawd.
 Estron rwymai 'm pen a thalaith,
 Estron siiodd uwch fy nghryd:
 Estron hefyd gaiff fy ngladdu
 Pan adawaf boenau 'r byd."

"Digon," ebai'r hen foneddwr,
 "Unig finau ar fy hynt;
 A digartref yw fy nghartref,
 Wedi'r eneth gollais gynt.
 Moes dy law, mae 'm tŷ yn ymyl,
 Yn y coed sy'n îs i lawr;
 Ac os gwnei dy gartref yno
 Y mae genyt dad yn awr."

Rhedodd dwfr y ffynon loew
 Ugain mlynedd wedi hyn :
 A chyfododd Gweno drosto,
 Balas bach o fynor gwyn.
 Ca'dd yr henwr gartref arall,
 Dan yr ywen, yn y dref :
 A chadd Gweno 'n fuan wed'yn
 Ran o'i gartref olaf ef.

EWYLLYS ADDA.

[Ganwyd Bardd Nantglyn, awdwr galluog y deryn canlynol oddentu y flwyddyn 1769. Cyhoeddwyd ei waith, "Diliau Barddas," yn Ninbych, yn 1827, a'i "Ramadeg" cyn hyn yn 1808. Enillodd gadair Eisteddfodol Gwreccsam yn 1820 gydag awdl "Sior y Trydydd." Yr oedd Robert Davies pan yn ieuanc yn hynod gydnabyddus gyda Thwm o'r Nant, a bu yn aelod a swyddog yn y cylch llenyddol Cymreig digyfelyb hwnw—"Y Gwynedd-igion" pan oedd y goleuadau mawrion Owen Myfyrr, Dr. Pughe, &c., yn anterth eu dydd. Bu farw Rhagfyr Iaf, 1835, a chladdwyd ef yn mynwent Nantglyn.]

Os gellwch chwi wrando chwedel,
 'Rwy'n deisyf cael dweyd yn isel,
 Fel yr aeth y byd i gyd o'i go',
 Fe'm nychir am floeddio 'n uchel.

Geill llawer ddweyd wrth ddechreu,
 Am danaf, fy mod i 'n ben-deneu;
 Ond daliwch sylw wrth wrando 'n hir,
 A glywch chwi ddim gwir o'm geiriau.

Fe luniodd Adda ei 'wyllys
 Yn fulaidd ac yn anfelus ;
 Fe aeth ei feibion, pa fodd bynag fu,
 Ar ol ei gladdu i radd gywilyddus.

Gosododd rai ar orsedd-feingciau,
 I wisgo porphor a sidanau,
 Eraill i fatogi ac i geibio'n g'oedd
 Mewn glynoedd hyd ben eu gliniau.

Rhoes deyrnwiail i rai o'i feibion,
 I eraill ffust a golchffon;
 A'r cwbl yn frodyr un ben, un gwaed,
 'Run dwylo a thraed yn union.

Ac i'r neb sy'n gweithio leia'
 Y rhoes e'r peth goreu i'w fwyta,
 A'r gwaca' ei fol, fel mae gwaetha'r drefn,
 Yw'r lluman a'r cefn llyma'.

Ond rhoes gymaint o dwyll, rhagrith a chelwydd,
 Ac o chwantau 'r galon, i bawb fel eu gilydd;
 A rhoes bawb 'run bellder oddiwrth y ne'
 Yn y gole' tan yr un g'wilydd.

A rhoes gymaint balchder i'r tlota' o'i deulu
 Ag i'r brenin, ond ni roes e' ddim i'w brynu;
 Mi ro'wn genad, 'rwy'n meddwl, i dori 'mys,
 Cyn lluniwn i f' wyllys felly.

A'i blant pan ddechreu'sant gynt ymlwybraeth,
 Gosododd hwy 'redeg gyrfa naturiaeth;
 Rhoes bawb yr un bellder oddiwrth y ne',
 A'u hwynebau i le anobaith.

Dyna lle 'u gadawodd i gyd-ymdrybaeddu,
 A'r llaid ar eu dillad, a'r lle wedi ei d'wyllu,
 I sathru traed eu gilydd yn y byd
 Yn filoedd wrth gyd-drafael.

Ni cherdda'r cybydd mo lwybr oferwr,
 Na'r rhegwr gwaetha' mo lwybr rhagrithiwr;
 A'r cwbl yn rhedeg yn bur rhwydd,
 Rhwyg aflwydd, o'r un gyflwr.

A dyma fel yr aeth y ffordd mor llydan,
 Fod pawb mor hynod am ei lwybr ei hunan,
 A phob un a'i drachwant gydag e',
 A'i bleserau a blys arian.

Yn awr mae dysgawdwyr llawn eu dysgleidiau,
 Gan dewdwr a bloneg yn dadwrdd o'u blaenau;
 "Ffordd uffern yw hon, dim pellach dowch,
 Gochelwch, trowch yn eich olau.'

Y mae ffyrdd y rhai'n i'r nef cyn groesed,
 Fel un ar i fyny, a'r llall ar i waered;
 Yn ddigon er moedro 'menydd dyn gwan,
 Heb wybod pa fan i fyned.

Meddai 'r Papistiaid, "Cym'rwch Pedr apostol,
 Addefwch a thelwch, chwi fyddwch etholol,
 Chwi gewch fyn'd i'r nef ar haner gair,
 Heb fyn'd ddim pellach na Mair i 'morol."

Meddai 'r Methodistiaid, "Ewch hyd y ffordd dosta'.
 Ni feddwch dda'ch hunain, addefwch eich ana',
 Ac os na'ch etholwyd, 'dewch chwi byth i'r ne',
 Ac uffern fydd eich lle, cewch goffa."

"Na," meddai 'r Baptist, "nid dyna 'r ffordd nesa',
 Ewch dros fryn y wyntyll a thrwy bant yr olehfa,
 Gadewch 'fotty bedydd plant ar y llaw chwith,
 A chwi fydd y gwenith gwyna'."

"Na," meddai'r Wesleys, "mae hono'n ffordd dd'ryslyd,
 Mae llwybr i'r buarth trwy dref glendid bywyd."
 "Nac oes," meddai'r Cwacers, "dewch chwi byth yn fri
 Heb gynhwrf ac asbri 'r Ysbryd."

Meddai hen Eglwys Loegr, "Ewch yn bur ddigyffro
 Rhwng dwy lech Foses, 'does le i chwi fisio,
 A gymero dir, degymed yn deg,
 Dim 'chwaneg, byddwch iach yno."

Wel bellach o'r werin pa ddewin eill wirio
 Pwy sydd ar gelwydd, a phwy ellir goelio;
 Mae'n ddigon er amheu dan y rhod,
 A oes uffern yn bod neu beidio.

Minau a ro'f gynghor yn debyg i'r Person,
 Mai hanes dyogel mai hyny sy ddigon,
 Câr dy gymydog fel ti dy hun,
 A Duw Tri yn UN â'th galon."

CAN Y CRYF.

[UN o'r cyfieithiadau hapusaf a wnawd erioed ydyw y gân hon. Yr awdwr yw EDWARD ROBERTS (Iorwerth Glan Aled). Ganwyd ef Ionawr 19eg, 1819, a bu farw Chwef. 18, 1867. Hyderwn y bydd i rai o'n cyhoeddwyr cyn i'r gymeryd at gorchwyl o hel ynghyd a dwyn allan ei waith. Credwn nad oes un ysgrifennwr Cymraeg wedi ysgrifenu *mwyn* nag ef, ac oddigerth yn y newyddiaduron o bryd i bryd, ni chyhoeddwyd y bedwaredd ran o'i gynrychion.]

A bysedd eiddil, blin,
 Ac emrynt llawn o gur
 Eisteddai gwraig mewn carpiog wisg,
 Gan drin ei nodwydd ddur :
 Pwyth—Pwyth—Pwyth,
 A ddodai gyda brys,
 A chyda llais dan drymaidd lwyth
 Hi ganai "CAN Y CRYF."

Gwaith, Gwaith, Gwaith,
 Nes toro gwawr y nen ;
 Gwaith, Gwaith, Gwaith,
 Nes t'wyno'r ser uwch ben ;
 Gwell bod yn gaeth-ddyn erch,
 Yn nghanol Tyrcaidd dras,
 Lle nad oes enaid gan un ferch,
 Na dilyn gwaith mor gas.

Gwaith—Gwaith—Gwaith,
 Ymenydd ysgafnha,
 Gwaith, Gwaith, Gwaith,
 Yn ddwl y golwg wna ;
 Gwnïad—clwsïad—clwm,
 Am gyflog fechan geir,
 Nes uwch botymau cysgu'n drwm,
 A gwaith mewn breuddwyd wneir.

Chwi, fedd chwiorydd t eg,
 Mamau, a gwragedd gwiw—
 Cofiwch nad gwisgo lliain 'r y'ch,
 Ond bywyd dynolryw!
 Pwyth—Pwyth—Pwyth,
 Mewn tlodi, newyn, chwys,
 Ag edef ddwbl pwytho o hyd
 Yr amdo fel y crys!

P'am son am angau du?
 Drychioliaeth esgyrn dyn!
 Nid ofnaf wel'd ei echrys ddull,
 Mae'n debyg im' fy hun!
 Mae'n debyg im' fy hun,
 Yn fy ymryd dinacâd—
 O Dduw! paham mae bara'n ddrud,
 A chnawd a gwaed mor rhad!

Gwaith—Gwaith—Gwaith,
 Fy llafur sy'n parhau;
 Beth ydyw'r cyflog? Gwely gwellt,
 Crystyn a charpiau brau!
 Tô drylliedig, a llawr noeth—
 Bwrdd—a chadair wan;
 Y muriau gwag—a'm cysgod gwael
 Yn unig ddelw'r fan!

Gwaith—Gwaith—Gwaith,
 Drwy oerfel Rhagfyr hir;
 Gwaith, Gwaith, Gwaith,
 Tra 'r hin yn frwd a chlr;
 O dan fârgodion, ceir
 Nythle gwenoliaid chwim,
 A hwy a'u cefnau heulog fydd,
 Yn danod gwanwyn im'!

O! na chawn arogl chweg
 Y blodau tlysaf gaed—
 Yr awyr uwch fy mhen,
 A'r gwellt-glas dan fy nhraed!

O am un awr fel cynt
 Y bum mewn melus nwyd,
 Heb wybod dim am rodfa drist,
 A gostiai bryd o fwyd!
 O! na chawn orig fach
 Yn ngodrau tyner nawn—
 Nid serch na gobaith ddenai 'mryd,
 Ond gofid monwes lawn!
 Ychydig wylo wnai im' les!
 Ond grym brwdaniaeth cur,
 A sych fy nagrau rhag i ddafn
 Rydu fy nodwydd ddur!

A bysedd eiddil, blin,
 Ac emrynt llawn o gur,
 Eisteddai gwraig mewn carpiog wisg,
 Gan drin ei nodwydd ddur:
 Pwyth, Pwyth, Pwyth,
 A ddodai gyda brys,—
 O! na bai'r holl gyfoethog lwyth,
 Yn deall "CAN Y CRYD."

BESS YN TEYRNASU.

Os oes yma rai o hil yr hen Gymru,
 Yn hoffi 'r hên iaith, ac hefyd glywed canu;
 Mae 'n chwith i ni feddwl am yr amser aeth heibio,
 Pan oedd y byd yn dda, a'r bobl heb rwystro.

BYRDWN.

O! faint o gyfnewid yn awr sydd yn Nghymru,
 Er yr amser gynt pan oedd Bess yn teyrnasu!

Nid oedd yr amser hwnw fawr o eisiau arian,
 Pob un yn byw yn enwog ar ei dir ei hunan;
 Croesawi cerddorion y byddid wythnosau,
 Rhai i ganu haf, a'r lleill i ganu gwyliau.

Llawer math ar gân a fyddai gan y rhai'nŷ,
 "Symlen Ben Bys," a'r hen "Hob-y-diri;"
 "Plygiad y Bedol Fach," a "Marged fwyn y'ch Ifan,"
 "Ar Hyd y Nos," a'r "Hen Forfa Rhuddlan."

Nid oedd yn 'r oes hono, fawr o son am drethi,
 Na mesur y tiroedd, na chodi ar y rhenti;
 Undeb a chariad oedd yn mhob cym'dogaeth,
 A gadael i Satan gyflogi gwyr y gyfraith.

Ar brydnawn gwyliau myned byddai'r llanciau
 I ganol llanerch dêg, i wneud chwaryddfa gampiau;
 Rhedeg a neidio y byddai 'r rhai gwrol,
 Ymaflyd codwm clôs, a thaflu maen a throsol.

Nid oedd yn 'r oes hono ond ychydig o falchder,
 Ni welwyd yn Llundain odid haberdasher;
 A phawb hyd wlad Cymru yn byw yn ddigon llawen,
 A'u dillad i gyd o frethyn a gwlanen.

Nid oedd gan yr hen Shân, modryb Alis, a Modlen
 Ond bacsen am y goes, a charai i g'lymu 'r gloesen,
 Pais o ddu 'r ddafad, a chrys o wlanen deneu,
 Het o frethyn tew, a chap o liain cartre'.

Nid oedd gan Domos Shon ap Meurig ap Morgan,
 Ond crysbais o wlanen, a chlos o frethyn 'nherpan;
 Ffon o dderwen gref a fyddai yn eu dwylaw,
 A gwregys am eu canol i rodio ar ol ciniaw.

Ni bu yr hen bobl erioed yn yfed brandi,
 Ni cha'dd yr hen wragedd fawr o de a choffi,
 Bara ceirch caled o flawd wedi rhuddo,
 Ychydig o ymenyn gydag enwyn i ginio.

Er hyny 'r oedd cwrw i'w gael yn rhai cyrau,
 I yfed at y beirdd am wneuthur carol gwyliau,
 Yr oedd yn yr amser hyny ganu digon cymhwys,
 A chân pawb o'r goreu cyn cychwyn i Gaerwys.

Ni wiw i'r beirdd 'rwan feddwl gwneuthur canu,
 Na b'o chwech neu saith mor ledgroes am eu barnu,
 Er iddynt wneuthur englyn a hwnw yn broest cadwynog,
 Ni thal e' mo'i ddarllen oni bydd e'n gyfochrog.

Ond twrch a cherdd Saesneg, na thal hi mo'i gwrando,
 Hwnw a gaiff barch, p'le bynag y byddo ;
 A llawer Cymro balch yn deall canu Saes'neg,
 Ofer yn Gymraeg yw canu dim yn 'chwaneg.

GLAN Y GORS.

DIC SHON DAFYDD.

GWRANDEWCH ar hanes Dic Shon Dafydd,
 Mab Hafoty 'r Mynydd mawr :
 A'i daid yn dywedyd bod ei wreiddyn
 O hil gethin Albion Gawr.

Ni wyddai Dic fawr am lyth'renau,
 Na'r modd i ddarllen llyfrau 'n llawn ;
 Yr holl addysg ga'dd e' gartrau,
 Oedd gwau, a gardio, a chodi mawn.

Mewn ffeiriau Dic a fedrai swagro,
 Dan dynu am dano 'n eitha' dyn ;
 Gan wneuthur siot a bygwth paffio,
 Ac yno hwylio i ddawnsio ei hun.

O'r diwedd Dic a ddaeth i Lunden,
 A'i drwyn ' fewn llathen at gynffon llo ;
 Ar hyd y ffordd a'i bastwn onen,
 Yr oedd e'n gwaeddi, " Hai ptrw ho ! "

Fe ga'dd le hefo *haberdasher*,
 'Ran ei fod e'n ddyn dewisol iach,
 I fyn'd i gario amryw geriach,
 C'reiau, neu rhyw binau bach.

Dechreuodd yno fwrw ei hen-flew,
 Ca'dd sipog las a gwasgod wen :
 Ac i wneud ei hun yn gryno,
 Dechreuodd hwylio i bowdro ei ben.

Ond toc te flinodd ar wasanaeth,
 Ac a fynodd helaeth siop ei hun ;
 Er y gwyddai 'r cryddion a'r teilwriaid,
 Mai mewn dyled 'r oedd y dyn.

Dechreuodd wybod am y farchnad,
 Ymledu, a siarad, a chadw sŵn :
 Nid oedd un dyn mor hardd ei ymddygiad,
 Mewn *half boots* a *phantaloon*.

Wedi llyngcu polyn ac ymchwyddo,
 A'i glustiau 'n gryno 'n rhwbio ei grys,
 A thorch o fwslin am ei wddw',
 A chylch o fodrwy am ei fys.

Ar Dduwsul Dic a fyddai 'n benaeth,
 Mewn *gig*, a'i gariad gydag e',
 Ac yn gweiddi mewn rhyw lediaith
Open the gate, and clear the way.

Ac wedi gwneud ei hun i fynu,
 I wlad Cymru aeth bob cam,
 Yn ei gadair yn ergydio,
 Yn gwaeddi, "Holo!" wrth Fotty ei fam.

A Lowri Dafydd ' ddywedai ar fyrder,
 "Ai machgen anwyl i wyt ti?"
 "Bachgen!—Tim Cymr'eg. *Hold your bother,*
Mother ; you cannot speak with me."

A Lowri a ddanfonai 'n union,
 Am y Person megis Pab,
 A fedrai grap ar iaith y Saeson,
 I siarad rhwng y fam a'r mab !

Yna 'r Person 'nol ymbleidio,
 A'i tarawodd gyda 'i ffon ;
 Nes oedd Dic yn dechreu bloeddio.
 O iaith fy mam, mi fedraf hon

Ac wrth yru yn rhy gynddeiriog,
 'E daflai ei gadair ryw brydnawn
 Ar ei ben powdr i bwl mawnog,
 Lle buasai gynt yn codi mawn.

Ar brydnawn 'r oedd Dic yn yfwr,
 Ac yn ddondiwr, bloeddiwr blin;
 Er na cha'dd ef gartre' ond glasdwr,
 Fe aeth yn ddigynwr yfwr gwin.

O'r diwedd Dic a aeth gan dyned,
 Prin y gallai ddywedyd bw;
 A gofyn iddo byddai ffyliaid,
Mr. Davies, how do you do?

Aeth i gaboli gyda biliau,
 Ac i wneud rai troiau lawer tric;
 Mae rhai yn dywedyd mai o'i anfodd,
 Ond hai ptrw ho! fe dorodd Dic.

A phan ddarfu am ei gynydd,
 'R oedd rhai yn dweyd ei fod e'n ffol;
 A'r lleill yn gofyn mewn llawenydd,
 Wel, Dic Shon Dafydd, ddoist ti 'n ol.

Cymerwch ofal ar bob adeg
 Rhag ofn rhedeg i'r un rhic;
 Dyn cymedrol ddeil i fynu,
 Cofiwch fel y darfu Dic.

FY ANWYL FAM FY HUNAN.

Canwyd yr awdwr DAFYDD THOMAS (Dafydd Ddu Eryri) yn mhlwyf Llanbeblig, Sir Gaernarfon, yn 1760, a bu farw Mawrth 30ain, 1822. *Yr oedd yn wr dysgedig a gwir athrylithgar.*

Pwy a'm hymddygodd mor ddi lŷs
 O dan ei gwregys mwynlan?
 Pwy ro'es i'm faeth a lluniaeth llon,
 O laeth ei bron ber anian?
 A phwy a'm cadwai rhag pob cam?
 Fy anwyl Fam fy hunan.

I'wy i'm a siia', uwch fy nghbryd,
 Pan oeddwn wanllyd faban?
 A phwy fu 'n e'fro lawer gwaith,
 Drwy 'r hinos faith anniddan;
 Pwy a'm gwarchodai rhag pob cam?
 Fy anwyl Fam fy hunan.

Pwy a'm dilladai, er fy llwydd,
 Bryd diniweidrwyd l oedran,
 Rhag i mi fawr beryglu f' oes,
 Ysigo einioes egwan?
 A phwy a'm noddai rhag drwg nam?
 Fy anwyl Fam fy hunan.

Er blino 'm Mam garüaidd iawn.
 A digio,—na chawn degan,
 Ili 'n fynych wedi 'm syrthio 'n groes
 Iachaes fy loes a chusan:
 Pwy ni chwenychai imi gam?
 Fy anwyl Fam fy hunan.

A phwy a'm gwyliai ddydd a nos
 Rhag syrthio dros y geulan?
 Neu, gwympto ar yr aelwyd boeth,
 Mewn cyflwr noeth a thrwstan:
 Pwy a'm golygai rhag drwg lam?
 Fy anwyl Fam fy hunan.

Pwy, ond fy Mam, dirionaf ferch,
 O eithaf traserch gwiwlan,
 A wylai drosof, waela' drych,
 Pan oeddwn wrthrych truan?
 A pheth ond llaw Rhagluniaeth lon,
 A ddaliai hon ei hunan?

Pwy a'm cynghorai, bob rhyw bryd,
 Rhag arwain bywyd aflan?
 Ond parchu enw Daw trwy ffydd,
 A chadw ei ddydd sancteiddlan,
 Heb wneuthur unrhyw dwyll na cham?
 Fy anwyl Fam fy hunan.

Er mwyn i'm hawddgar Fam, heb groes,
 Ddiweddu oes yn ddiddan,
 Wrth iddi blygu bob yn bwyth
 Dan ddirfawr lwyth o oedran;
 Rhag suddo i'r bedd dan ofal bwn,
 Cymmeraf hwn fy hunan.

Pan fyddo angau llym gerllaw,
 Ei phen a'm dwylaw daliaf;
 A thrwyddi gras, yn fendith gref,
 Fy lôn o'r nef erfyniaf?
 A'm serch yn rhaffau heilltion red,
 Wrth dalu'r ddyled olaf.

Oblegyd credu 'r wyf fod Duw
 A wel, a glyw y cyfan;
 Ei lid o entrych wybren fawr
 Melltenai i lawr drwy f' anian
 Pe meiddiwn oddef cynyg cam
 I'm hanwyl Fam fy hunan.

MEWN EISTEDDFOD.

Ganwyd yr awdur, y Parchedig EVAN EVANS (Ieuan Glan Geirionydd) Ebrill 20fed 1795, yn Nhrefriw, Sir Gaernarfon, a bu farw Ionawr 2lain, 1855. Cyhoeddwyd ei holl waith mewn dull destlus a gorphenedig gan ei nai, Gwilym Cowlyd, llyfrwerthydd, Llanrwst, yn 1862. lle ceir nodiadau ar ei fywyd a'i weithiau llenyddol o bin y Parchedig R. Parry (Gwalchmai), yn nghyda darlun o'r bardd tyner galon Glan Geirionydd.]

YN uniongyrchol ar fy nisgyniad yn y gwestdŷ (*inn*), gofynais i ŵr y tŷ, ymha le y cynnelid yr Eisteddfod—dangosai i mi y lle, a dywedai eu bod wedi ymgynnull er's mwy na dwy awr weithian. Nid oedd wiw grwg-nach, ac oferwaith oedd cwyno. Felly wedi gwneud yr hyn oedd angenrheidiol tuag at ymddangos yn drefnus.

ymysg y cwmpeini, myfi a gyfeiriais fy nghlamrau tua'r llŷs—ac Och fi! yr oedd gwaith y cyfarfod wedi ei orphen, a'r ysgrifenydd yn gollwng ymaith y dorf drwy ddarllen yr hysbysiad canlynol:—

“AT Y BEIRDD.

Bydded hysbys i'r Beirdd, y rhoddir gwobr o bedair punt i awdwr yr englyn goreu ar unrhyw destun a ddewisio yr awdwr. Bod y cyfansoddiadau i gael eu hanfon i'r ysgrifenydd erbyn wyth o'r gloch, y boreu efor, ag enwau ffugiol wrthynt, a bod yr ymgeiswyr i gyfarfod am ddeg yn ystafell y Llew Coch, er arddel eu gwaith, a'i adrodd os byddai yn angenrheidiol.

‘Y gwir yn erbyn y byd.’”

Wedi darllen y cyhoeddiad hwn, ymwahanai y dyrfa, ac ni chefais i o gyfarfod y dydd cyntaf, ond hyn o weddillion. Ond ni ddaw unrhyw lesad o rwgnach. Buasai dda hynod genyf pe caniatasai amser i mi roddi i chwi hanes manwl o'r hyn a ddeuai o dan fy sylw yn ystod y gweddill o'r dydd hwn—i ochelyd meithdra afresymol, âf heibio i hyn yn awr; fe allai y caf gyfleustra i adrodd yr holl gyfan i chwi ryw amser i ddyfod. Y prif beth a lanwai fy meddwl yn awr, oedd cyfarfod y Beirdd yn y Llew Coch, am ddeg o'r gloch y boreu; a gellwch gasglu yn ddiogel ddigon, fy mod i yno mor brydlon a'r amser ei hunan. Ni bum hir yn yr ystafell heb i ryw un fod mor garedig a'm hysbysu, mai y rheolau canlynol a fwriedid eu dilyn er dwyn ymlaen orchwylion y cyfarfod:—

1. Bod i dri o feirniaid gael eu hapwyntio i benderfynu mewn perthynas i deilyngdod y cyfansoddiadau.
2. Bod i bob un o'r ymgeiswyr gael eu galw yn ol eu henwau ffugiol, a'u priodol waith i gael ei drosglwyddo i bob un er ei adrodd ganddo yn gyhoeddus.
3. Bod i'r awdwr hysbysu ei englyn cyn ei adrodd.

Ymddangosai y drefn hon i mi yn hynod o deg, a mawr oedd y dywenydd a'r hyfrydwch a ddysgwyliwn ar yr achlysur. Ymhen ychydig iawn o amser deuai yr ystafell yn hynod o lawn, ac ar fyrder gwnai y tri beirniaid, a osodid i farnu y cyfansoddiadau, eu hymddangosiad; ac wedi esgyn o honynt ar y llwyfan (*platform*), a ddarparaisid ar yr achlysur, y prif ynad a droai at y presennolion, ac wedi pengrymu yn barchus a gostyngedig i'r gynnulleidfa, efe a'i hannerchai fel y canlyn:—

“Gentlemen, I have the honour to inform you in the name of my brother judges, that in consequence of the announcement which was yesterday made at the close of the meeting, six compositions have been received, four of which possess uncommon merit: the other two contain some metrical errors, a circumstance which at once excludes them from being admitted in competition. But, gentlemen, in order to give you an opportunity of judging in regard to the respective merits of the different compositions, the secretary (gan droi at un o'r boneddigion oedd ar llwyfan) will be so kind as to call the names attached to each of the englynion, and the authors will be so good as to come forward to claim and to recite their compositions.”

Ofer a fyddai i mi amcanu traethu i chwi fy syndod a'm siomedigaeth wrth glywed araith Seis'nig ar yr achlysur; ond pa fodd bynag am hyny, yr ysgrifenydd a ddeuai ymlaen, ac a ddolefai yn glywedig i bawb—“Gwilym Gryno.” Wedi moment o ddistawrwydd, gwelwn ŵr o ymddygiad lled werinaidd, yn cyfodi ymysg y gynnulleidfa; a chan dynu ei law yn arafaid ar hyd ei wallt, o'i iâd i'w dalcen, efe a bendwmpiai ei hōniad o'r enw crybwylledig. Ar hyn, gelwid y gŵr ymlaen, a deisyfid arno droi at y gynnulleidfa, ac adrodd ei englyn, gan gyhoeddi y testun yn gyntaf. Wedi estyn iddo yr englyn, efe a safai ar ymyl allanol y llwyfan, ac a ddolefai, “*Multum in parvo.*” Yr hyn, er hysbysrwydd i'r rhai oedd vn yr ystafell heb fod yn deall

Lladin, a gyfieithai y gŵr, "Llawer mewn ychydig." Wedi rhoddi oddeutu hanner lledtro i'r ddeilen Indiaidd â'r hon y llanwai un o'i fochgernau, efe a draethai yr englyn a ganlyn:—

"Càreg, a chaseg, a chosyn;—chwa, haul,
A chwilod y rhedyn;
Chwys meichiau, a choes mochyn,
A llew ac arth, a llo gwyn."

Dilynid adroddiad yr englyn â mawr drwst traed a churiad dwylaw, fel arwydd o gymmeradwyaeth, mi feddylwn: ac wedi ei barchus gydnabyddiaeth i'r gynulleidfa, arweinid y gŵr i eistedd ar faingc bennodol a barotoid erbyn yr achlysur, a'r lle yr oedd yr ymgeisywyr i ymarcs am ddedfryd y beirniaid—os golygid eu gwaith yn debyg o roddi iddynt y gobaith lleiaf i ennill—a'r hwn le, oherwydd hyny, mae'n debyg, a elwid "Côr Cyridwen." Wedi i hyn fyned drosodd, deuai yr ysgrifenydd eilwaith ymlaen, a chan edrych ar ei bapur, efe a alwai "Hywel Lychweddog"—yn atebol i'r enw hwn, codai gŵr ynghano! yr ystafell; yr hwn a ymddangosai i mi oddeutu canol oedran; ac wrth sylwi ar ei ymddygiad talog a hyderus, fe'm tueddid i feddwl mai nid dyma y tro cyntaf y buasai yn ymgeisydd am anrhydedd. Gelwid arno yntau hefyd i esgyn y llwyfan, yr hyn a gyflawnai heb unrhyw betrusder nac afrwyddineb. Wedi estyn iddo ei englyn gan yr ysgrifenydd, troai at y gwyddfodolion, a chan gefngwmanu yn ostyngedig iddynt, efe a ddolefai yn groyw ddilediaith—"Yr Enfys:"

"Hyfwyn gammog olwynion,—ac eurbont
Cerbyd yr angylion—
Umbrela i'm bro wiwlon
Is haul, yw yr enfys lon."

Anferth guro traed a dwylaw a ddilynai ddarlleniad yr englyn hwn, yr hyn a barhiodd, o'r bron, hyd oni

eisteddai y gŵr yn Nghôr Cyridwen. Wedi i bethau ymdawelu, deuai yr ysgrifenydd ymlaen y drydedd waith, a galwai ar "Tydain" i wneuthur ei ymddangosiad. Bum yn hir heb ganfod neb yn ateb i'r enw hwn, nes fy nghyfeirio, gan ryw un, i gŵr pellaf yr ystafell, lle y gwelwn ŵr ieuangc, lled landeg, yn sefyll i fynu, ac yn gwylaidd arddel yr enw. Wedi cryn ymwithio drwy y dorf, efe o'r diwedd, a gyrhaeddai y llwyfan, yr hon a esgynai gyda mawr bryder a gorchwyledd. Rhaid i ni gyfaddef, i ymddygiad moesgar a hynaws y gŵr ieuangc hwn beri i mi deimlo pleidgarwch tuag ato, ac, o'r bron, ddymuno iddo ennill. Estynid ei englyn iddo gan yr ysgrifenydd, ac wedi ymgrymu yn hyweddus i'r gynnulleidfa, efe a hysbysai yn ostyngedig—"Y Delyn."—

"Cein-danau 'r Delyn seinbêr—dyhidlant

Gyd-odlau melusber:

Seraphiaid sy o'r offer,

Yn plethwau eu pyngciau pêr."

Pan oedd fy nwyllaw ar wahân, a'm deheudroed ar godiad, i wneuthur arwyddion cymmeradwyol o'r englyn hwn, torai allan drwy yr ystafell liaws o ddolefau amrywiaethol. "Twyll bengoll, twyll bengoll," yr hyn a'm llanwai â'r fath syndod a dychryn fel nas gwyddwn yn iawn pa le yr oeddwn yn eistedd. Syfrdanid fy ymennydd i ddyfalu pa beth a allai fod yr achos o'r fath ymddygiad dieithrol. Yr oedd yn amlwg fod yr holl gynhwrf oherwydd rhyw *goll y pen*; ond pa fath goll, ac ymha ryw ben, oeddynt ddirgeledigaethau tu hwnt i'm hamgyffred i. Meddyliais unwaith y gallai y gŵr ieuangc fod yn ddarostyngedig i benwendid ar droiau, a'i fod yn dangos arwyddion o'r cyfryw yn bresennol. Neu y gallai ei fod wedi cyflawni rhyw *diwyll*, yr hwn a ystyr- id gan y lliaws yn argoel o goll yn y pen. Etto pan edrychwn arno, nid oedd dim yn ei olwg na'i ymddygiad yn rhoddi y lle lleiaf i farnu y fath beth mewn perthynas iddo; canys, drwy holl gydol y cythrwfi, efe

a ymddangosai yn hynod o bwyllog, ac un profiadol o'i uniondeb a'i ddiniweidrwydd. Hefyd, yr oedd y beirniaid yn gwenu, drwy yr holl amser; yr hyn ni wnaethent, mae'n debyg, pe buasai yr herlod yn dangos arwyddion o amlhwylldra; neu wedi cyflawni rhyw weithred dwyllodrus. Ond beth bynag a olygid wrth y "twyll bengoll" yma, fe'i hystyrid gan y beirniaid yn gyfryw ag i wneud y gŵr ieuange yn annheilwng o gael ei ollwng i Gôr Cyridwen: a bu orfod arno, drwy y gwarth a'r cyfan, ddisgyn oddiar y llwyfan, ar hyd yr un ffordd ac yr esgynasai, heb fod ymysg y lliaws ond myfi fy hun yn unig yn ymddangos yn cydymdeimlo ag ef. Drwy glywed dau ŵr a eisteddent yn fy ymyl yn ymddyddan â'u gilydd mewu perthynas i'r mater, myfi a feiddiais ofyn iddynt, Pa beth a allai y "twyll bengoll" yma fod? Ac un o honynt a fu mor fwyn a hysbysu i mi mai y llythyren *b*, yn y gair "seinber," yn nechreu yr englyn, oedd heb yr un *b* i ateb iddi ymhen cyntaf y llinell. Yr oedd y gwr yn myned ymlaen i ddywedyd rhywbeth ymhellach, ond fe'i hattelid drwy i'r ysgrifenydd godi i fynu a bloeddio—"Cynddelw." Yn atebol i'r alwad hon, gŵr o dderwyddol edrychiad, ac o ymddygiad pur gyntefig, a gyfodai; yn yr olwg ar yr hyn yr oedd yn ddigon amlwg ei fod yn un o "Feirdd wrth fraint a defawd Beirdd Ynys Prydain."—Gwahoddid ef i esgyn y llwyfan, ac wedi estyn iddo ei englyn, yr hwn, ebai yr ysgrifenydd, sydd wedi ei ysgrifenu yn yr hen wyddor Gymreig, sef Coelbren y Beirdd, y derwyddol hynafgwr a hysbysai—"Molawd Arglwydd ap Iorwerth, Aurdorchawg."

"Neur dawr yd gan, ban Benad—ur gwerlin
Gwerthefin rin raniad;
Neur tra yw lles llyw llud
Neur arawdr ein llywiawdr llad."

Wedi derbyn arwyddion cynmeradwyol y presennolion, gelwid arno i gymmeryd ei eisteddle efo ei gydfrodyr breiniol yn Nghôr Cyridwen, a galwai yr ysgrifenydd

ar—"Milwr." Yn ganlynol i'r hyn y cafynddwn ŵr tra thebyg yn ei foesau a'i edrychiad i *Gwilym Gryno* yn pendwmpian ei gydnabyddiaeth. Dilynai hwn hefyd ôl traed ei ragfforddoliaeth, ac esgynai y llwyfan, ac wedi estyn iddo ei englyn, efe a ddolefai—"I gledd y milwr." Adroddiad y testyn a barodd ynof gryn syndod, oherwydd i mi ddarllen y byddai yr Eisteddfodau yn yn cael eu rhagflaenu â chyhoeddiad, y byddai i bob un ymddangos yno "heb noeth arf yn ei erbyn." Ond bid a fyno am hyny, yr englyn a ddarllenid—

"Hoyw, loyw, lafn, gwrddlafn gwyrddlaith—dychrynllyd,
A chwyrnllym ei artaith;
Gwyargoll archoll erchwaith;
Pur gur dur dwys, pwys mwys maith."

Trystfawr a hirbarhâol a fu arwyddion cymmeradwyol yr englyn hwn: drachefn a thrachefn y'u hadnewyddid: a pharhâent am gryn amser wedi i'r gŵr eistedd yn gysurus yn Nghôr Cyridwen; a phrin yr oeddynt drosodd pan y cyfodai yr ysgrifenydd, er gwysio yr ymgeisydd olaf i wneud ei ymddangosiad. Yr enw a alwai ydoedd—"Goronwy." I'r hwn yr atebai gŵr lled ieuangc, a eisteddai nid yn neppell oddiwrthyf fi, a'r hwn a ymddangosai, drwy yr holl amser, yn hynod o fanwl yn ei sylw o'r hyn oll oedd yn myned ymlaen; er nad oedd, fe allai, mor egniol yn curo ei draed a'i ddwyllaw, a'r rhan fwyaf. Dechreuai yntau hefyd weithio ei ffordd tua'r llwyfan, ac wedi esgyn o hono, yr ysgrifenydd a'i cynnysgaeddai â'i englyn; ac wedi troi at y gwyddfodoliaeth, a'u cyfarch yn barchus, efe a gyhoeddai y testun—"Y Daran." Testun da ebwn wrthyf fy hun—

"Llais Iôr o'i freinllys eirian,—a'i erchyll
Gyfarchiad yw 'r Daran;
Bryfyn pridd! gan ymddiddan
Fry â thi mewn dwfr a than."

Mor naturiol ag anadlu, y dadgenais, ar ol adroddiad yr englyn hwn, "Rhagorol, da iawn," &c. Ond ebrwydd

y boddid fy holl sylwadau gan ddolefau y lliaws, yn bloeddio yn aruthr ar unwaith, "Gormod odlau, gormod odlau." Hyn a'm synai tu hwnt i fesur! Gormod odlau, meddwn!! Onid oedd yr englyn o'r blaen yn cynnwys mwy o lawer o odlau? Ac os oes gormod yn hwn, y mae yn rhaid fod gormod yn hwnw. Ond gwaith ofer oedd rhwyfo yn erbyn y llif. Ni chlywid, am hir amser, ond taran unllais y dyrfa yn dyblu—"Gormod odlau, gormod odlau." Gwên hunan-foddhâol y beirniaid hefyd a chwanegai rym y lliaws; ac nid oedd dim a'u tawelai, nes cael yr ymgeisydd ieuange oddiar y llwyfan, a sicrhau cyffiniau y Côr â chloiau ac â barau, rhag cael o hono dderbyniad iddo, i'w halogi. Wedi adferu graddau o ddystawrwydd, deuai yr ysgrifenydd ymlaen, a chyhoeddai, bod y beirniaid yn awr yn barod i ddatgan eu sylwadau beirniadol ar yr amrywiol englynion, ac i hysbysu i ba un o'r ymgeiswyr, yn ol eu tyb hwy, yr oedd y wobr yn deilwng.

Yn ebrwydd, deuai un o'r beirniaid ymlaen ac yn ei aw amrywiol ysgrifau, y rhai oeddynt y cyfansoddiadau a ddanfonosid i mewn, fel y tybiwn, ac o berthynas i'r rhai yr oedd efe yn dyfod ymlaen i draethu penderfyniad yr ynadon. Annerchai y gwyddfodolion, mor agos ag y gellais gofio, yn y dull canlynol:—

"Foneddigion, a phresennolion oll,—Yr ydwyf yn ystyried fy hunan yn hynod o ddedydd oblegid i mi gael yr anrhyddedd o uno fy nghydfeirniad i benderfynu o barthed teilyngdod yr amrywiol gyfansoddiadau rhagorol a ddarllenid ar hyn o bryd yn eich clywedigaeth. Y mae ffynnonell yr awen y waith hon wedi bod yn dra haelionus, ac wedi byrlymu allan o'i thrysorgell helaethlawn dryloywon ffrydiau, y rhai a ddylifant yn belydraidd ac adlewyrchol aberoedd dros raian serenog o ferierid teleidwiw, a gro ysplenydd o berlau llachar: ac a ddol-enant eilwaith rhwng paradwysaidd lysiau a gwynfâawl blangigion, lle yr ymbyngcia adeiniog gerddorion anian eu peroriaethau cynnwynol, nes gogleisio clustiau y greadigaeth, a pheri i chwi feddwl fod pob cafell a chongl o'r ddaear wedi cael eu llenwi â phibelli mawl. Felly y mae yr awen wedi bod y waith hon yn ei chynrychion toreithiog.—Y mae yr ymgeiswyr oll wedi dangos mawr ddoethineb yn newisiad eu testunau, ac

y mae pedwar o'r cyfansoddiadau mor gydwastad yn eu teil-yngdod, fel mai gyda'r anhawsder mwyaf y gallai y beirniaid ganfod trwch y blewyn o drôad mantol yn y naill ragor y llall. Etto, drwy i ni osod o flaen ein llygaid farn-wydrau mwyhaol, buom alluog i ganfod ychydig mwy nag un rhan o dair o drwch min ellyn (*razor*) yn drymach yn un o honynt. Ond mwy o hyn ar fyrder—

Yr ymgeisydd cyntaf a elwid ydoedd *Gwilym Gryno*. Y testun dewisedig gan yr ysgrifenydd hwn ydyw *myltym yn parfo*, a rhyfedd mor ardderchog y mae y gŵr wedi ymdrin a'r testun. Y mae ei waith yn dwyn cymmaint o wrthddrychau i gylch mor fychan yn dangos y rhaid bod yr awdwr yn ŵr o feddyliau hynod o gynnwysfawr, ac o amgyffredïadau hynod o ëang a chwmpasog. Ië, foneddigion, o fewn cwmpas pedair o linellau byrion, medrodd ddwyn ynghyd—pa faint—ai pedwar gwrthddrych? Nage, foneddigion, ond unarddeg, o fewn un i deirgwaith pedwar. Ond heblaw amledd a rhif y gwrthddrychau, y mae eu detholiad o blith yr aneirif a ymgynnygiai i feddwl mor dreiddgar, yn dangos mawr synwroldeb a destlusrwydd. Ymddengys ond i ni ymholi i natur ac ansawdd y gwrthddrychau, mor hyddysg yw y gŵr yn amrywiol ddos-peirth gwybodaeth gyffredinol, canys y maent yn gyfryw ag a berthynant i wahanol ganghenau o ymherodraeth anian, megys daearddysg (*geology*), amaethyddiaeth, awyrdrys (*pneumatics*), seryddiaeth, trychfiliaeth, moesoliaeth, ac anianyddiaeth. Pa iaith ond yr iaith Gymreig a allai gynnwys cymmaint mewn cylch mor fychan? Yr ydwyf yn beiddio byd o ddysgedigion i ddangos yn holl ysgrifeniadau Groeg a Rhufain engraifft o orchestwaith hafal i'r englyn hwn. Ac heblaw hyn oll, y mae y bardd wedi dwyn gwrthddrychau o'n blaen ag sydd oll yn rhagori mewn rhyw ffordd neu gilydd. Pa beth mwy parhâus na chareg, gwasanaethgar na'r march, a mwy buddiol na chaws? Pwy a allai fyw heb wynt, na mwynhau pelydryn o oleuni heb yr haul? Er mor ddistadl, etto mor firain, chwiled bach y rhedyn! Ië, mor hardd-deg ydynt, fel y gelwir hwy'n y Saesoneg yn arglwyddes aderyn (*lady bird*); ac fe wel yr anianydd, drwy ei wydrau mwyhaol, fwy o ryfeddodau yn y trychfil bychan ymanagyn y peiriant cywreiniaf ac ardderchocaf o waith celfyddyd a dychymmyg dyn. Y mae y modd hefyd y gesyd efe o'n blaen amgylchiad y dyn a ymrwymo dros arall, yn dangos yn gelfyddgar anhafal natur a phwysfawrowgrwydd ei sefyllfa. Canys mynych iawn, fel y gwyddoch, foneddigion, y mae y cyfryw yn cael chwysu yn dost. Yma hefyd y dengys yr awdwr ei fawr wybodaeth o ansawdd yr iaith Gymreig, oblegid chwi a welwch nad ydyw y gŵr yn dywedyd "chwys y meichiau"—ond chwys meichiau. Drwy adael allan y fan-nod y, y mae y gair yn cael ei ddefnyddio yn *gyffredinol*, a

gellir ei briodoli i unrhyw feichiau. Pa beth mor gadarn, mawreddus, a breniniol ei olygiad a llew cryf ymhlith anifeiliaid, ni thry yn ol er neb? Pa greadur mwy arswydus na'r arth? A pha filyn mwy tyner yr olwg arno na llo gwyn? Tarw gwyn a ystyrid yn y cynoesoedd y rhodd benaf a ellid ei chyflwyno i ddyhuddo y duwiau ac i ennill eu hewyllys da. Hyn hefyd a ddengys bod yr awdwr yn hyddysg yn hanesion cenhedloedd oesoedd boreuol y byd. Felly, ar y cyfan, foneddigion, y mae'n rhaid addef bod yr englyn hwn yn tra rhagori yn ei amrywiol deithi, ac mai nid beunydd y cyfarfyddir ág un crystal iddo.

Yr englyn nesaf mewn trefn ydyw eiddo *Mr. Hywel Lychweddog*. Y testun a ddewisodd yw yr 'Enfys.' Yr hwn, er rhoddi pob mantais i weled ei ragoroldeb a adroddaf i chwi,

'Hyfwyn gammog olwynion, —ac eurbont
Cerbyd yr angylion,
Umbrella i'm bro wiwlon
Is haul, yw yr enfys lon.'

Y mae yr englyn hwn yn dangos fod yr awdwr yn feddiannol ar ddoniau barddonol o'r fath oreu; ac anaml y gwelir mewn un cyfansoddiad feddyliau mwy hedegog nag a gynnwysir yn y deryn hwn. Y mae y cyffelybiaethau oll yn hynod o gywir a phriodol, ac ymddengys meddyliau yr awdwr mor drylawn o ddychymygion fel y maent yn ymdyru ar eu gilydd yn yr englyn mor ffrydwyllt, fel mai prin y cawn hamdden i anadlu cyn dyfod i ddiwedd y bedwaredd linell. Mor odidog y gymhariaeth, onide, pan y cyffelyba y bardd yr enfys i gammog un o olwynion cerbydau yr angylion? O! y fath feddylddrych mawreddus a ddery hyn i ni o gyflymder ysgogiadau yr ysprydion gwasanaethgar hyny, a'r dull ardderchog yn ol yr hwn y cyflawnant eu swyddi cenadiaethol! Wedi cymharu yr enfys i gammog un o olwynion eu cerbydau, y mae y bardd yn myned ymlaen i'w chyffelybu ar yr un pryd i aur-bont, ar hyd yr hon yr ymdreigla y cerbyd hwn: ac nid oes eisiau gair o sylw i ddangos mor gymmwys a godidog y gymhariaeth. Ond o'r holl ddrych-feddyliau hedegog cynnwysedig yn yr englyn barddonawl hwn, y mae hwnw yn rhagori ar y cyfan, lle y mae yr enfys yn cael ei chyffelybu i *umbrella*. Pwy ond bardd cynnwynol, yn meddu awen ddilediaith a fuasai fyth yn bathu y fath feddylddrych? Y mae y linell hon yn unig, pe na chyfansoddai y bardd nac awdl nac emyn ond hyhi, yn ddigon o honi ei hun, i restru ei enw ymhlith prif-feirdd y genedl. Y mae y gymhariaeth yn hynod o briodol ar amrywiol ystyriaethau. Yn y lle cyntaf, y maent yn hafal o ran eu dyben: canys megys ag y mae yr enfys yn wystl i ni na orchuddir y ddaear mwy â dwfr,

felly hefyd y cedwir ni'n ddiogel, drwy offerynoliaeth *umbrella*, rhag cael ein gwlychu â chawodau a gwlawogydd o bob natur. Ni welir yr enfys, braidd un amser, ond ar dymhorau cawod-awg : felly hefyd ni welir yr *umbrella* ar godiad ond ar gyffelyb dymhorau.—Fel y mae yr enfys yn fwäog ac yn dolenu tua'r ddaear, felly cyffelyb i hynny hefyd ydyw llun yr *umbrella*. Megys mai anfynych iawn y gwelir enfys ar wyntoedd mawrion : felly hefyd anaml iawn y defnyddir *umbrella* ar y cyfryw brydiau. Felly, chwi a welwch, foneddigion, o bwysu yr englyn hwn ynghlorianau beirniadaeth, ei fod yn orlwythog o'r meddyliau mwyaf hedegog, ac o'r cyffelybiaethau mwyaf destlus a godidog. Ond y mae yn ddrwg genyf adrodd, fod ynddo un peth yn lleihau ei deilyngdod, sef rywbeth yn tynu yn bur agos at fai cynganeddol, yn y linell gyntaf : heblaw bod yr awdwr yn defnyddio y ryw waelaf o'r holl gynghaneddion—sef y lusg. Y mae y gynghanedd lusg hono yn cynnwys ynddi natur dybryd sain—y mae y lythyren *n*, yn niwedd y gair hyfwyn yn seinio yn ddybryd gyda y lythyren *n*, yn y gair olwynion yn nherfyniad yr odl gyntaf. Yr ystyriaeth hon, yr ydym yn ofni, a luddia i'r awdwr, er godidoced ei englyn, i gaffael y gamp.

Yr englyn nesaf ydyw yr eiddo *Tydain*, ar y “Delyn ;” ond oherwydd y cynnwysa ynddo fai cynghaneddol, nid yw ond afreidiol gwneuthur unrhyw sylwadau manylach mewn perthynas iddo.

Y pedwerydd englyn mewn trefn ydyw “Molawd Arglwydd ap Iorwerth, Aurdorchawg,” gan *Cynddelw*. Englyn tra gorchestol yw hwn, ac yn dangos ar unwaith bod yr awdwr yn berffaith hyddysg yn yr iaith, ac yngwaith y Cynfeirdd. Ac odid ymddangos yn yr oes hon, unrhyw gyfansoddiad yn tynu mor agos, o ran ei iaith, ei ddull, ei ddiwyg, at gyfansoddiadau yr hen Brydyddion. Gallech ddychymmygu, wrth edrych ar yr orddygraff yn yr hon y mae wedi ei ysgrifennu, a'r hen dull yn yr hwn y mae wedi ei gynghaneddu, bod un o'r Cynfeirdd wedi dadebru o'i drwmgwsg. Wrth ddarllen yr englyn hwn, y trosglwyddir ni amrywiol ganrifoedd yn ol, i yfed o ffynnonell risialaidd yr awen pan oedd yn tarddu yn ei phurdeb cyntefig, ymhell cyniddigael eichymmysgu â halogedig ffrydiau estronol, a'i hanurddo â diferion ffeiddlawn o aberoedd Hengist. Os mynwch weled yr iaith Gymreig yn ei phriodol ddiwyg, a dyfod yn hyddysg yn null y beirdd cyssefin o farddoni, rhaid i chwi ddarllen ac astudio yr englyn hwn. Ychydig wendid yn y gynghanedd, yn y fraich olaf i'r englyn, ydyw yr unig beth a weinyddodd fel attalfa i'r vmgeisydd hybarch hwn gaffael y gamp.

Yn nesaf at *Cynddelw* y daw *Milwr*—ar y testun “Cledd milwr.” Tuag at wneuthur iawnder â'r englyn hwn y mae yn anghenrhaid ei adrodd eilwaith—

'Hoyw, loyw, lafn, gwrddlafn gwyrddlaith, - dychrynllŷd,
 A chwyrnllŷm ei artaith:
 Gwyargoll archoll erchwaith,
 Pur gur dwys, pwys mwys maith.'

'Myfi a glywais,' ebai y gŵr, 'y delyn hyfrydlais yn anfon o'i thannau fil o hyfrydol geingciau melusber a hudolaidd. Myfi a glywais yr orgau o'i phibelli soniarus yn arllwys y fath ffrydiau o berseiniau nes cynhyrfu holl deimladau yr enaid. Myfi a glywais glychau yr hwyr yn adseinio eu cynghan bruddbleserus dros yr hirfaith ddyffryn. Myfi a glywais lais cantorion a chantoresau; ond erioed ni chlywodd fy nghlustiau beroriaeth bereiddiach na chynghanedd yr englyn hwn. Myfi a glywais son am Handel, gwelais yn ddiweddar hanes gorchestion Haydn, ond o flaen eu holl fawreddus gyfansoddion, rhodder i mi gydbblethiad a chydgorriad yr englyn hwn. I ba beth mwy y sonir am Milton a Thomson a Young? Nid oes dim mwy o farddoniaeth yn ngwaith yr awdwyr hyn, a'i gymharu â'r cyfansoddiad crybwylledig, nag sydd mewn swm buddai gorddi. Y maent mor amddifaid o wir natur ac enaid barddoniaeth mewn cymhariaeth i'r fath waith a hwn, ag ysled neu gâr llusg yn llithro ar hyd plymmen o iâ gwydr lyfn. Ond, foneddigion, rhag dirymu effeithiau rhagorol miwsig yr englyn hwn, myfi a ymattaliaf, ac fel na chaffo dim fyned a lle y fath gyfansoddiad teilwng, myfi a ddybenaf ar hyn, drwy, ond yn unig ychwanegu mai i awdwr yr englyn hwn y dyfarnid y wobr, a bod bai cynghaneddol yn englyn *Goronwy*, yn ei osod ymhlith y rhai anghymmeradwy.'

Wedi i'r gŵr orphen ei holl sylwadau beirniadol, gelwid *Milwr* ymlaen, ac yngŵydd y gwyddfodolion oll estynid iddo y wobr addawedig, ymysg banllefau cymmeradwyol y lliaws. Wedi hyn ymadawai y gwyddfodolion, ac ymddangosai arwyddion amlwg yngwynebau pawb o naddynt eu bod wedi cael eu mawr foddio. Ond nis gallaf ddywedyd fy mod i yn gwbl felly, er maint fy hewyd am bethau Cymreig a Chymru. Fe allai y dywedwch fy mod wedi fy Seisnigo; ond fodd bynag am hyny, yr wyf fi yn mawr dybio fod gormod o duedd yn ein beirdd a'n beirniaid i roddi mwy o bwys ar y sŵn na'r sylwedd, ac i ystyried y gynghanedd yn fwy na'r synwyr.

CYWYDD YR HAUL.

[Ganwyd TALHAIRN, Ionawr 19eg, 1810, yn yr Harp Inn, Llanfair-talhairn. Os oes rhyw ddarn mwy na'u gilydd yn holl lenyddiaeth Cymru, a hoffaswn ei fegian i'r llyfr hwn, cyfeithiad Tal. o "*Tam o' Shanter*" ydyw ef. Cyhoeddwyd gwaith Talhaiarn yn ddwy gyfrol, ac y mae ychwaneg yn agos.]

HENFFYCH haul mad, tad y tes
 Y duw rhawdrydd dirodres;
 Nefol gawr uwch nifwl gwŷn,
 Molaf dy wyneb melyn:
 Bywyd a rawdd ein byd ni
 Yw dylanwad d' oleuni—
 Caraf dy wên ysplenydd,
 Rhof folawd i dy rawd rydd:
 Mor addien yw 'th wên a'th wawr,
 Der eilun uwch daearlawr:
 Gwiw a siriol gysurydd
 Einioes a dawn nos a dydd.
 Ti wenaist pryd dy anwyd
 Gweini 'r haf a gwenau 'r wyd.
 A gweini wnei 'n ogonawl
 I Dduw Dad a gwên ddi dawl.

Hebod ti byddai 'r byd têr
 A'inwyfiant oll yn ofer—
 Byd di wawl! O! be 'dyw hyn?
 Arswydaf yn bur sydyn
 Wrth feddwl am y dwl dawch
 Tywalltiad y tywylldawch—
 Ba luniaeth heb oleuni?
 Pa fwynder roddai Ner i ni?
 Na cheid gweled rhediad rhydd
 Y milod ar y moelydd,
 Na dyfroedd y llynoedd llon
 Nac agwedd cesyg eigion;
 Na mawr rwysg coedydd glwys glya
 Na gwenau haf na gwanwyn,
 Na deial na blodeuyn
 Na gwin da na gwenau dyn.

Llyw anian a'i llawenydd,
 Hirfaith yn dy daith y dydd,
 A hirfaith yw dy yrfa
 Y nos hir yn amser ia:
 Mewn cylchdro yn rhodio 'r wyd
 Yn gry' er pan y'th grëwyd,
 Drwy bob hin yn ddiiflino
 Uwch dol a glyn, bryn a bro;
 A diludd beunydd deli
 Haul y nef a'th wawl i ni.
 Caraf a chlodforaf fi
 Dy lun a dy oleuni:
 Ti huan hoff wyt yn hau,
 Gwawl anwyl yn ein glynau,
 A miwsig hyd y maesydd
 Ceinion fiodau gemau 'r gwydd,
 Amrywion amryliw
 O mor gun eu llun a'u lliw—
 Arianu wnei ar unwaith
 Aberoedd a llynoedd llaith:
 Lliwydd ac eurydd goror
 Dolydd a mynydd a môr.

Dy ddelw di addolaf
 Dragwyddawl a nefawl Nai,
 Tywynydd gwych—taenydd gwawl—
 Cawr ufydd cu rhyfeddawl—
 Enaid a llygad anian
 Eilun Duw—olwyn o dan.

JACKI YN CYFRWYO Y FUWCH.

(O aelwyd *F'ewythr Robert.*)

ATTELID James Harris i dalu ei ymweliad bwriadol â'r
 Hafod yr hwyr nesaf, gan alwad i fyned oddicartref i
 Loegr, yr hyn a'i cadwodd dros ychydig nosweithiau.

Cyn iddo ddychwelyd adref, yr oedd Rhys Puw, y teiliwr, wedi dyfod i'r Hafod i weithio pâr o ddillad gauaf i F'Ewythr Robert, a chadwodd cwmnïaeth Rhys yr hen ŵr yn lled ddiddig a dyddan, yn absenoldeb ei gyfaill ieuanc. Testun ymddyddan y ddau, gan mwyaf ydoedd hanes "Caban F'Ewythr Tomos." Bu agos i'r ddau fyned benben unwaith, o herwydd i'r teiliwr gymeryd arno ei fod wedi darllen y llyfr hwnw er's pymtheng mlynedd yn ol.

"Taw a deyd celwydd," ebe F'Ewythr Robert, "'does mor blwyddyn es pan ddaeth y llyfr allan gynta' 'rioed."

"'Rydach i'n misio'n arw, F'Ewythr Rhobert, ebe'r teiliwr, "mi ddarllenais i o bob gair es pymtheng mlynedd, 'rydw i'n deyd i chi."

"'Rwyd ti'n deyd anwiredd, 'rwy'n coelio," ebe F'Ewythr Robert. "Prun ai yn Gymraeg ai yn Saesneg y darlennis ti o, Rhys?"

"Yn Gymraeg," ebe'r teiliwr, "alla i ddim gneyd rhw lawer o drefn o'r Sasneg yma?"

"Na elli, ddyliwn," ebe F'Ewythr Robert. "Ond dwi'n siwr na ddyrllenist di mor llyfr ene 'rioed yn Gymraeg; tydi o ddim wedi i g'feithu eto."

"Pw! ydi es talwm iawn," ebe y llall. "'Doeddwn i'n cofio fawr ddim byd am dano fo nes i chi ddechreu deyd yr hanes—mi gofis yn union wed'yn."

"Wel, wel, ni a'i gadawn hi yn y fan ene, rŵan," eb F'Ewythr Robert, "mi ddaw James Harris yma heno, a mi gawn wbod gyntho fo, a gwae i ti, ys wyt ti'n deyd anwiredd; cnd fyddi di ddim ond ar d'arfer, ran hyny."

Yr oedd y teiliwr wedi gweled ei hun yn y fagl erbyn hyn, ewyllysiai wneyd esgus i fyned ymaith, cyn i James Harris ddyfod yno, ond hyn ni oddefai F'Ewythr Robert ar un cyfrif; yr oedd wedi lled amheu mai ofn cael ei ddal oedd ar y nodwyddwr, a phenderfynai yr hen ŵr ei gael i'r rhwyd.

James Harris a ddaeth, ynghyd â'i dad a'i fam, erbyn yr amser gosodedig; a chyda darfod iddynt eistedd i lawr,—

"Wyddost ti beth ddeydodd Rhys yma wrtha i Jemi," ebe F'Ewythr Robert.

"Na wn i 'n siwr," ebe James.

"Wel, mi ddeydodd i fod o chwedi darllen y llyfr ene, 'Caban F'Ewythr Tomos,' es pymtheng mlynedd."

"Mi darllenodd o agos i bymtheng mlynedd cyn erioed ei ysgrifenu ynte," ebe James.

"Ha! ha! ha! 'roeddwn i 'n meddwl mai felly 'roed& hi," ebe F'Ewythr Robert.

Yr oedd y teiliwr erbyn hyn yn ddrwg ei gyflwr, ac mor anesmwyth a phe buasai yn eistedd ar nodwyddau dur.

"Camgymeryd 'r oeddwn i," ebe fe—"am ryw lyfr arall 'roeddwn i 'n meddwl."

"Taw, taw," ebe F'Ewythr Robert, "wiw i ti geisio 'i chonstro hi wel ene, 'rwyd ti 'n rite *fast*. Be sydd ar y tlwried yma am ddeyd celwydd? Mi ddeyda i ti 'rŵan, Jemi—mi fydda i 'n wastad yn danwon am Rhys i ddwad yma i weithio, pan fydda i 'n gwel'd Neli'n myn'd â'r dafedd i dŷ'r gwŷdd, a mi 'ddawith ddwad rwsnos nesa'n ddiffael; ond mi fydda i 'n gwbod o'r gore y bydd raid iddo fo gael hanner blwyddyn o amser i ddeyd celwydd. Dene'r gwŷdd, mi 'ddewith hwnw am chwarter blwyddyn heb gwiro 'n wastad; a'r panwr chwed'yn dri mis arall; ond mi ddeydith Rhys ddigon o gelwydd i aped i'r ddau. Aros di, Rhys, efo pwy buost ti 'n brentis dwed? efo'r hen Ffranco, 'nte? Mi gymist dy ddysg yn siou; mi 'rwyd ti 'n fistar corn ar yr hen Ffranco am ddeyd streuon; mi fydde rhw ddal ar Ffranco, chware teg iddo fo, ys bydde fo'n myn'd dipin trost yr hic weithie, ond mi ddeydist ti gelwydd am bob pwyth roist ti 'rioed. Bryd y gwelist ti 'sbrydion ddwaetha, Rhys?"

"Fyddwch chi 'n gwel'd ysbrydion weithie, Rhys?" ebe Thomas Harris.

"Gwel'd 'sbrydion!" ebe F'Ewythr Robert, "bydd: mi welodd filodd o honyn nhw 'rioed, os coeliwch chi o —mae o'n 'u nhabod bod ag un, mi allech feddwl wrth

i glowed o'n siarad am danyn nhw. Credu mewn 'sbrydion a *witches* ydi crefydd Rhys."

"Mae'r hen grefydd wirion hono wedi darfod o'r wlad, agos," ebe Mrs Harris,

"Ewch chi i ardal Llanegryn, a ffordd hono mi gewch ddigon o honi hi," ebe F'Ewythr Robert.

"Mae'n beth rhyfedd iawn fod pobol sydd â'r Beibl yn eu dwylaw yn rhoi coel i'r fath bethe, (ebe Modryb Elin.) mi fydd yn gywilydd ac yn ofid gen i feddwl fod y fath weddillion o'r oesoedd tywyll yn aros eto yn un cwr o'n gwlad ni. Mae yn beth dychrynlyd fod neb y dyddiau yma mor ofergoelus a chredu y fath bethe, ac mor annuwiol a myn'd at rai fydd yn cym'ryd arnynt ddeyd ffortun, a phethe felly. Mi ddyle'r pregethwyr a'r cyhoeddiade, ac athrawon Ysgolion Sabbothol, ddeyd mwy yn erbyn rhyw ffaidd bethe o'r fath, nes eu gyru nhw i gywilydd a gwarth. 'Doedd o ddim yn beth mor ryfedd i feddwl fod ein tadau ni 'n rhoi coel i'r fath bethe, pan nad oedd fawr o foddion gwybodaeth yn y wlad. Ond y mae'n gysur meddwl eu bod nhw'n gwywo ac yn darfod. Fe yrodd yr Ysgol Sul nhw i ffoi, ac y mae eisio iddi hi, a'r lleill, ymwneyd ati i ymlid y gweddillion o honyn nhw yn llwyr o'r wlad."

Yr oedd y teiliwr, druan, erbyn hyn mewn lle poeth, ond ceisiai wasgu'r glust, fel y dywedir, heb ddywedyd dim. Pwythai arni yn brysur iawn; ond yr oedd wedi dyrysu cymaint, fel erbyn iddo edrych, yr oedd wedi gwnio darn o'r wasgod wrth gorff y *goat*. Yr oedd James Harris wedi sylwi ar yr amryfusedd er's enyd, ac ar ymdori gan chwerthin; a phan welodd benbleth y teiliwr wedi iddo weled ei drwstaneiddiwch, ni allai ymattal yn hwy—torodd y ffrwd allan yn gefnllif o chwerthin.

"Be sydd yn darfod i ti James," ebe ei fam. Gyrai hyn James i chwerthin yn waeth drachefn, a thafiodd ei olwg at y teiliwr, yr hwn oedd erbyn hyn yn brysur ar waith yn dattod ei bwythau. Canfu llygaid craff Cati anffawd y teiliwr, a dechreuodd guro ei dwylaw a chrechwenu.

"'Drychwch, 'drychwch, be naeth Rhys," ebe hi.

"Wel, ar y ngair gwir i, Rhys," ebe F'Ewythr Robert, "be neist ti dwad? ai o dy go las 'reist ti? Dyma fo wedi spwylio nillad i! Gwel'd sbrydion ddaru ti 'rŵan, debic cin i,—mi rwyf ti am neyd ysbryd o hona ine ddyliwn, i chrynud pobol hyd y ffyrdd ene. Mi bwythi lewis y goat wrth wasbant y nghlos i y tro nesa, ys na 'drycha i attat ti."

"Gadewch lonydd i Rhys," ebe Modryb Elin, "'rydach chi yn ddigon i foedro y dyn."

"Wel, Rhys, Rhys," ebe Cati, "ni chewch ddim llonydd byth ar ol y tro ene; mi 'rydach chi a Jacki yma yn ddau debig iawn i'ch gilydd. Blwyddyn i'r gaua yma, mi 'roedd ar f'ewythr isio cochwyn yn bur fore i fyn'd i Ddolgelle, a mi alwodd ar Jacki cin dydd i roid y cyfrwy ar gefn Darby; a mi aeth ynt e allan rhwn cwsag ag effro, ddyliwn; a mi eis ine allan toc ar i ol o i odr i o; ac erbyn i mi fyn'd i'r beudy, be welwn i ond Jacki wedi rhoid y cyfrwy ar gefn y fuwch; a dene lle 'roedd' o 'n bystachu, pan eis i fewn, yn ceisio rhoid y ffrwyn yn 'i phen hi. 'Be 'rwyf ti 'n geisio neyd, Jacki? meddwn i. 'Ond rhoid ffrwyn y'mhen 'rhen gaseg yma tawn i yn medrud,' medde fo: 'welis i 'rioed siwn beth, mae fel tae gyrrn chweddi tyfu ar i phen hi!' 'Be sy ar y mul gin ti!' meddwn ine, 'wyddost ti ddim mai y fuwch sy gin ti?' 'Y fuwch!' medde fo, dan rwbio 'i lygaid—'wel, ie 'n wir, dybygwn i, mi ddois i'r beudy yn lle i'r stabal.'"

Trodd hyn ffrwd y chwerthin oddiwrth Rhys at Jacki, a theimlodd Jacki ef i'r byw, canys efe a gipiodd ei het, ac a aeth allan mewn digter llidiog; a chafodd Cati ddarlith finiog gan ei modryb ar y testun—attal y tafod.

GWILYM HIRAETHOG.

Y BWTHYN MYNYDDIG.

[Ganwyd yr Awdwr, ROBERT PARRY (*Robyn Ddu Eryri*), yn nhref Caernarfon, ar y seithfed o Chwefror, 1804, a chyhoeddwyd ei "Deithiau a'i Farddoniaeth," gan H. Humphreys, Caernarfon, yn 1857.]

MYNYDDAU ban ysgythrog sydd,
Yn gaerog dorch o gylch fy llanerch;
Lle mae murmurog ffrydlif rydd,
Ac adsain megis yn ymanerch.

Yr harddfraith goron uwch y pen
Yw eira rhew a thrwyth cymylau:
A bolwyn niwl yn hwyrol len
Yw gwlanog addurn eu hymylau.

Pan guddia nos y faenol werdd,
A theg lusernau 'r nef yn wychion;
Gordroellog gurwynt gana gerdd
Yn nghrombil holltau 'r creigiau crychion.

Tabwrdd ystorm yw muriau 'r ty,
Tra duon aelïau 'r hwyr yn cuchio:
Chwim folltau mellu a chenllysg lu
O'r ucheldrau sy'n ymluchio.

Ymgryna 'r nen, ymsigla 'r llawr,
Ar lloer mewn caddug yn ymdduo:
Ymhyrdda croch daranau 'n fawr
A thwrf y corwynt yn ymruo.

Er hyn wrth dân o fawn heb sen,
Y tylwyth sydd yn ymddiddanu:
Fy mam a'i throell—gwnai 'm tad lwy bren,
Tra 'm chwaer yw gwau, a minau 'n canu.

O dyma grwydryn ar ei daith
Ac angen arno ei achlesu:
Rhoi iddo fwyd sydd hyfryd waith
Ynghyda gwely i'w gynhesu.

A chyda'r wawr daw'r heulwen iach,
 A dorau'r dwyrain yn agori:
 Caf arwain fy neadell fach
 Gerllaw'r grisialaidd ddwfr i bori.

Y rhaiadr ar ei gwymp a chwardd,
 Gan sibrwd cân wrth ymddylyfo:
 A natur yn ei lifrai hardd
 Arddengys dlysau uwch ei rhifo.

I blentyn gloddest swrth a gwan,
 Y drem fawreddog sydd ry arw:
 Ond rhwng y creigiau—dyna'r fan,
 Y cara Cymro fyw a marw.

ARDYSTIAD LLEWELYN PARRI.

[Ganwyd yr awdwr L. W. LEWIS (*Llew Llwyfo*), y dydd olaf o fis Mawrth, 1831, yn Mhensarn yr Offeiriad Du, yn mhlwy Llanwen-llwyfo Sir Fon. Fel cantwr, cerddor, bardd, nofelydd a llenyddwr y mae iddo boblogrwydd digyfelyb o'r bron, ond hyd yn hyn, er ei holl ddiwydrwydd a'i hunan, ymroddiad, bu yn rhy ddiog i hel ei waith at eu gilydd.]

"A DDEUWCH chwi gyda mi i Gapel y Tabernacl heno?" gofynai Llewelyn Parri i'w wraig.

Codai Morfudd ei llygaid mawrion, gan edrych ar ei gŵr mewn syndod am ei fod yn gofyn peth mor ddy-eithr.

"Beth sydd yno?" hi a ofynodd.

"Areithio ar ryw bwnc dyddorol. Yr wyf yn gob-eithio y gwneiff clywed areithio da ryw les i mi," medd-ai Llewelyn.

"Deuaf, was, gyda phleser, er fod fy nillad yn bur garpiog."

"Mae'n dda genyf glywed. Ac ni a gymerwn y plant yno hefyd."

Edrychai Llewelyn mor garedig ar Morfudd a'r plant, nes gwneyd iddi hi wylo o lawenydd. Yr oedd cared-igrwydd wedi bod yn beth mor ddyeithr iddi hi er's talm, nes y teimlai ei chalon yn ymchwyddo yn awr o serch adnewyddol.

Cerddai'r teulu tlawd, carpiog, i'r capel, yn nwyllaw eu gilydd. Dechreuodd y cyfarfod. Synwyd Morfudd yn aruthr pan ddeallodd beth oedd y pwnc yr areithid arno. Buasai'n rhoddi llawer, pe yn ei meddiant, am gael gwybod pa un a oedd Llewelyn yn gydnabyddus â'r pwnc cyn myned i fewn.

Siaradodd dau neu dri yn gampus. Darluniwyd meddwdod yn ei holl erchylldra—desgrifiwyd cartref annedwydd y meddwyn—y wraig druenus a'r plant gwaelion esgeulusedig. Llifai'r dagrau i lawr gruddiau Llewelyn a'i wraig, yn gystal a channoedd eraill ag oeddynt yn y lle. Cyn diwedd y cyfarfod, apeliodd un gweinidog duwiol at y gynulleidfa luosog—yn enwedig rhai oeddynt yn arfer chwareu â'r demtasiwn, a'r rhai oeddynt wedi eu llithio eisoes, ond heb syrthio o afael gobaith. "Aroswech," meddai, "aroswech cyn myned yn mhellach, a thra y mae genych gyfle, ardystiwech i ysgwyd ymaith y cadwyni melldigedig sydd yn eich rhwymo mewn is-wasanaeth meddwol. Cymerwech drugaredd o honoch eich hunain, ac o'r rhai sy'n dibynu arnoch—o wragedd eich mynwes a phlant eich ymysgaroedd. Pa mor bell bynag yr ydych wedi myned y mae modd troi 'n ol heno; ond nis gallaf addaw y bydd modd gwneud hyny yfory. Ardystiwech yn awr, cyn yr elo'n rhy ddiweddar!"

Dygwyd llyfr yr ardystiad ar fwrdd parotoedig, a stwffiai hen ac ieuanc, tlawd a chyfoethog yn mlaen i roddi eu henwau ar lyfr Dirwest.

"Oes yma neb arall yn teimlo ar ei galon adael ei ffyrdd drygionus?" gofynai'r gweinidog. "A oes rhywun yn cloffi rhwng dau feddwl? yn petruso rhwng bywyd ac angeu? Cofiwch nad yw'r ardystiad yma yn gosod yr un caethiwed arnoch, ond yn eich gwneud yn

rhyddion oddiwrth beryglon trueni, gwae, gwaradwydd, a cholledigaeth."

Cyfododd Llewelyn Parri yn arafaid, ond penderfynol, a gadawodd ei wraig gan fyned at y bwrdd. Clywyd mumur cyffredinol yn rhedeg trwy'r holl dorf wrth ei weled; ond ni ddywedai Morfudd yr un gair, a gallasai rhywun feddwl wrth edrych arni, nad oedd yn teimlo y gradd lleiaf o lawenydd wrth weled ei gŵr yn myned i wneud ammod cyhoeddus i ymadael am byth â phob math o ddiodydd meddwol. Gosododd Llewelyn ei enw ar y llyfr mewn llythyrenau breision, fel y gallai pawb a'i gwelai ei ddarllen. Ymwasgarodd y gynulleidfa, ac aeth pob un i'w le ei hun, a Llewelyn Parri a'i deulu yn eu mysg. Y gymdeithas newydd a'i bendithion oedd testun ymddyddan pawb ar y ffordd.

Fel yr elai Llewelyn Parri gartref, gyda'i blant yn un llaw a Morfudd ar ei fraich arall, mynych oeddynt y llongyfarchiadau a wneid iddynt gan eu hen gydnebod. Ond ni siaradodd Morfudd yr un gair nes cyrhaedd y tŷ, yr hwn yr aeth iddo y noson hon gyda mwy o sirioldeb nag erioed o'r blaen. Teimlodd fod y perygl wedi ei basio—fod y cwmwl wedi cilio ymaith—fod ei gŵr a'i phlant wedi ei hadferu iddi.

"Llewelyn! anwyl Lewelyn!" dywedai'n ddystaw, gan dori allan i wylo.

"Fy anwyl Morfudd! fy ffyddlon, ymroddgar, garedig, wraig!" meddai yntau, yn dyner, gan roddi ei fraich o'i chwmpas

Rhoddwyd y plant yn eu gorweddfa, a chysgasant yn ebrwydd. Eisteddai'r gŵr a'r wraig ar ddwy gadair a brynasant gyda chyfran o'r pum' punt a roddodd Mr. Powel i Morfudd.

"Y mae nos hir, ddu, annedwydd, wedi bod yn ein gorchuddio, fy Morfudd," meddai Lewelyn; "ond trwy gymhorth Duw, fe dyr y wawr arnom bellach. Buoch chwi yn wraig ffyddlon a mam dyner trwy bob trallod a chyni; ac o hyn allan, mi fyddaf finau yn dad ac yn wr teilwng o honoch chwi a'r plant anwyl. Achosais i

chwi lawer o anghysur a chaledi, ond mi fyddaf, bellach, trwy gymhorth gras, yr hyn y dylwn fod."

Ymwasgai Morfudd yn nes ato, gan edrych yn ymddiriedgar yn ei wyneb, a dywedyd,—

"Y mae rhywbeth o fy mewn yn dweyd wrthyf fod y gwaethaf wedi myned heibio—fod y dymestl wedi ei thawelu—fod y llifeiriant wedi eu hatal. Y mae fy nghydwybod yn cyd-dystiolaethu â'r boneddigion a glywsom yn areithio, fod rheolau y gymdeithas newydd yma yn gwbl effeithiol i sobri'r byd; ac yr wyf yn credu y bydd i fy anwyl Lewelyn, ar ol ymuno â'r fath gymdeithas, fod o hyn allan yn ddyn sobr."

"Yr wyf finau'n teimlo yr un peth yn union," ebe Llewelyn. "Yr wyf yn cofio dweyd wrth fy mam, pan oeddwn yn hogyn diofal, y buaswn yn ymwrthod am byth â'r diodydd meddwol, pe y byddai i gymdeithas o'r fath yma gael ei sefydlu; ac yr wyf yn cofio i'r hen wraig ddweyd ei bod hi yn credu y byddai i Dduw roddi yn nghalonau rhyw bobl dda i sefydlu'r gyfryw gymdeithas. Ac yn awr dyma ei phrophwydoliaeth wedi ei chyflawni, a thyna Llewelyn Parri wedi ardystio Dirwestiaeth. Ymdrechais fy ngoreu lawer gwaith i fyw'n ddyn sobr yn nerth yr egwyddor o yfed yn gymedrol, ond gwyr pawb fel y methais—y mae fy nghwympiadau mynych, gwaradwyddus, yn hynod yn mysgr meddwon yr oes;—dygais fy hun, a llusgais chwithau, i ddyfnder tlodi a thrueni. Ond fy ngwaith bellach fydd eich tynu yn ol at odreu mynydd dedwyddwch, lle y cawn eich llochesu gan gysgod y graig ddirwestol rhag holl ruthrau y gelyn Meddwdod. Boed i Dduw fy nerthu i gadw fy ardystiad!"

"Amen!" meddai Morfudd, gyd â'r difrifoldeb mwyaf. "Dowch fy anwyl wr," hi a ychwanegodd, "ymostyngwn ar ein gliniau—cydnabyddwch eich troseddau y rhai a wnacthpwyd o'r blaen—tywalltwn ein calonau o flaen Duw—diolchwn iddo am y llewyrch yma y mae wedi ei anfon atom, a gofynwn am ei ras a'i nerth i fyw rhagllaw er ei glod ac yn ei wasanaeth." Gafaelodd yn

llaw ei gwr, a phenliniodd y ddau ar y llawr noeth. Erioed ni ddyrchafwyd gweddi ddyfalach gan fodau dynol, ac erioed ni welwyd dagrau mwy diffuant yn treiglo i lawr gruddiau mab afradlon nag a dreiglai i lawr gruddiau Llewelyn Parri, wrth arllwys teimladau dyfnion ei enaid o flaen gorsedd gras y noson hono. Tywynodd gwawr o gariad Duw i'w enaid tra ar ei liniau, a chododd i fynny yn ddyn newydd.

Y DDEILEN GRIN.

[Ganwyd yr awdwr, y PARCHEDIG JOHN BLACKWELL (*Alun*), tua diwedd y flwyddyn 1797, a bu farw Mai 19eg, 1840. Cyhoeddwyd ei waith, "Ceinion Alun," yn 1851, gan Isaac Clarke, Rhuthyn. Cynwysa y llyfr hwnw ddarlun a hanes bywyd yr awdwr, ynghyda ei holl farddoniaeth a'i ryddiaith yn Nghymraeg a Saesneg.]

SERCH yw 'r ddeilen ar y brigyn,
Buan iawn i'r llaid y disgyn;
Ond y meddwl call a ddarllen
Wers o addysg ar y ddeilen.

Unwaith chwarddodd mewn gwyrddlesni,
Gwawr y nef orphwysodd arni;
Gyda myrddiwn o gyfeillion,
Dawnsiodd yn yr hwyr awelon.

Darfu 'r urdd oedd arni gynau,
Prin y deil dan wllth y borau,
Cryna rhag y chwa ireiddlon
Sydd yn angu i'w chyfoedion.

Ni all haul er ymbelydru,
Na llawn lloer er ei hariannu,
Ac ni all yr awel dyner
Alw yn ol ei hên ireidd-der

Blaguro ychydig oedd ei chyfran,
 Rhoi un wên ar wyneb anian ;
 Llef o'r nef yn Hydref waedda—
 “Darfu 'th waith,”—a hitha drenga.

CENEDL Y CYMRY.

NID oes haiach genedl yn Ewrob a all fostio o hanfodiad mor gynnar, nac un a ddichon edrych ar ei hanesiaeth â llai o achos gwrido, na'r Cymry. Yr oeddynt yn genedl heddychol, ond dewr; nid yn ddewr ond i amddiffyn eu gwlad a'u hiawnderau. Cariad at lonyddwch a'u dygodd o Ddeffrobani i Frydain; a thrwy y deuddeg can' mlynedd y buont â chleddyf mewn llaw dros eu rhyddid, ni chludent arfau i dir estronol, i blanu eu llumanau ar gaerau nad adeiladasant. Gormes yn unig a'u cynhyrfai i'r ymgyrch. Hwylfyddent ddiweddaff yn dyfod i'r maes, a'r olaf yn ei adael. Ni tharawent y gelyn nes iddo annelu ei saeth at eu babanod. Ni chysegrent eu haelwydydd â gwroldeb, oni byddai eu gwaed eu hunain wedi eu llychwino yn gyntaf. Er pob brâd ac ystryw, ni phlygasant eu gwarau i iau estronol. Gwir, trwy drais ac anghyfundeb, cawsant eu darostwng ond ni phlygasant. Tra yr estynent un llaw i dalu teyrnged, byddai y llall wedi ei chodi i daro'r gorthrymwr. O'r diwedd cawsant frenin a llywodraeth wrth fodd eu calon, wedi hyny pwy dawelach i'w tynged? pwy ffyddlonach i'w rheolwyr? Dyma nodweddiadau ein cenedl trwy oesoedd di-rif ein hanfodiad.

Gymaint o genedloedd sydd wedi suddo yn nhraflwngc amser, er pan arweiniodd Hu Gadarn ei lwythau enwog drosodd i Glas Merddin, a'u coffadwriaethau wedi eu hebargoffi fel breuddwydion y nôs! Iê, pa le y mae'r teyrnasoedd fu'n byddaru'r byd â'u gorchestion, fel nad ydyw'r syfrdandod wedi ei adael yn llwyr hyd heddyw?

Pa le y maent? Gofynaf i hanesyddiaeth,—dywed i mi, gofrestrydd penllwyd y bedd,—oni allodd pob dychymygion wedi eu sylweddoli—oni allodd trysorfeydd llawn o fasnach yr hollfyd—oni allodd buddugoliaethau glewder—oni allodd sefydliadau o'r hyn oll a wybu dyn, gadw cenedl rhag myned ar ddifancoll? Och na ddo! Tybiodd Chaldea ac Assyria y buasent yn gallu, ond y y mae oesoedd wedi cysgu ar adfeilion Babilon. Tybiodd Groeg felly unwaith, ond y mae amser wedi briwsioni ei chaerau, a gwneuthur beddfeini ei rhyfelwyr fel y llwch a gynnwysant. Pa le y mae Carthage a Rhufain? ha! y mae'r teyrnwiaid a fu'n rheoli byd wedi eu torri er ys llawer oes. Caethweision estronol a fathrasant lwch Hannibal; a gwnaeth y Gothiaid orsedd y deuddeg Cæsar yn goelcerth. Yr oedd y Cymry yn genedl, pan oedd y cenedloedd a enwyd yn mawredd eu rhwysg; ac y maent yn genedl eto. Yr oedd ganddynt ddeddfreddwr cyn bod Lycurgus o Sparta, ac y mae ganddynt seneddwyr yn nirgel-gyngor llywodraeth ynys eu tadau y dydd heddyw. Yr oedd Rhitta Gawr ym mysg eu gwroniaid cyn geni Themistocles; yr oedd Syr Thomas Picton ac Ardafydd Môn yn Waterlw. Yr oedd Prydain ab Aedd Mawr yn frenin arni cyn bod sôn am Alexander, ac y mae Tywysog o honi ar orsedd Prydain heddyw. Dyma genedl o hynafiaeth a chymeriad yn werth ymfrostio o honi.—ALUN.

CEIRIOG A'I FERCH MYFANWY.

JOHN CEIRIOG HUGHES:

Ei Fywyd, ei Athrylith, a'i Waith.

[TRYDYDD ARGRAFFIAD.]

GAN

LLYFRBRYF.

Ni chenaist ti linell raid wrth eglurhad,
Ond cenaist i'r galon ar lafar dy wlad.

—CEIRIOG.

GWRECSAM:

CYHOEDDWDYD GAN HUGHES A'I FAB.

—
1911.

Rhagymadrodd.

ARGRAFFIAD CYNTAF.

YR oedd yn mhlith cyfeillion y Bardd ymadawedig luaws cymhwysach na ni i ysgrifenu y byr-gofiant canlynol; ond yr ydym yn sicr nad oedd yr un ohonynt yn meddu syniadau uwch am ei athrylith na pharch mwy diffuant i'w goffadwriaeth. Daeth y gorchwyl i'n rhan ni yn y modd damweiniol a ganlyn. Yn fuan ar ol marwolaeth CEIRIOG, cawsom lythyr oddiwrth Mr. VINCENT EVANS, ar ran *Cymdeithas Anrhydeddus y Cymmrodorion, Llundain*, yn gofyn a ddarllenem ni Bapur o flaen y Gymdeithas hono ar "J. CEIRIOG HUGHES:" yn nghydag Adgofion am dano. Wedi peth petrusder parth ein digonolrwydd i'r gwaith, atebasom yn gadarnhaol. Cymerodd y cyfarfod le tan lywyddiaeth STEPHEN EVANS, Ysw., yn ystafelloedd y Gymdeithas, ar y 23ain o Fai, bedair wythnos union i'r diwrnod y claddwyd y Bardd. Fe welir fod yr amser yn rhy fyr i wneud dim ond sylwadau brysiog ac arwynebol; ond derbyniwyd hwynt yn groesawgar; a gobeithio ein bod yn ddigon henffel i wybod mai teilyngdod y gwrthrych, ac nid dim yn y Papur, a barai hyny. Awgrymodd y Parch. J. ELIAS HUGHES, M.A., y dymunoldeb ini ei helaethu a'i argraffu: cymeradwyai amryw y cynygiad: a chan roddi mwy o hyder yn marn eraill nag yn yr eiddom ein hunain, darfu ini gydsynio.

Ar ol ymgymeryd fel hyn â'r gwaith, penderfynasom ei gyflawni goreu gallem, trwy ddweyd yr hyn a wyddem eisoes am y Bardd, a chynull at hyny gymaint yn rhagor ag oedd yn ddichonadwy mewn amser byr a phrysur: ond ni fwriadwyd ac ni fwriedir yn awr i'r llyfryn hwn fod y Bywgraffiad o Ceiriog.

Gan wybod gymaint ydyw dylanwad golygfeydd ar ffurfiad meddwl dyn, yn enwedig ar feddwl bardd (hen ddamcaniaeth a nodir gyntaf yn Nghymraeg gan Gutyn Padarn yn nghofiant John Blackwell), ymwelsom â Dyffryn Ceiriog bro enedigol y bardd, Mehefin 4ydd. Gwelsom ei frawd, Mr. DAVID HUGHES, a chawsom ganddo aml i gofnodiad dyddorol, cystal a chan ei berthynasau caredig sydd yn preswyllo Penybryn yn bresenol. Pigasom rai awgrymiadau ar fin y ffordd wrth ymgomio gyda hen gymydogion yr hwn y ceisiem hanes ei ieuenctyd yn eu mysg; ac nid ydym yn gwybod i ni gyfarfod erioed yn un man bobl mwy deallgar a synwyrol na thrigolion y cwm tawelgain hwn.

Ail ymwelsom â'r fangre drachefn, Mehefin 21, yn nghwmni ein cyfaill Mr. LLEW WYNNE ; gwelsom y brodorion yn mwynhau dydd gwyl Jubili ein Brenhines ; a chredem nad oedd gan ei Mawrhydi yn ei holl deyrnas ddeiliaid a dreulient eu gwyl yn fwy gweddus, llawen a rhesymol.

Buom yn gohebu cryn lawer hefo Mrs. HUGHES, gweddw alarus y Bardd ; a chawsom bob cymhorth a chefnogaeth ganddi gyda'r gwaith. Yn niwedd Awst, ymwelasom â Chaersws, lle y bu CEIRIOG farw ; â Llanwnnog, lle y mae efe yn "cysgu cwsg y bedd ;" ac â Mr. BENNETT, yr ymddiriedolwr, i'r hwn y rhoes efe ofal ei amgylchiadau a'i ysgrifau.

Dyna ein trwydded.

Am y Darlun o'r Bardd, gweler tudal. 91.

LERPWL, *Medi* 14eg, 1887.

YR AIL ARGRAFFIAD.

Er's amryw flynyddau, y mae'r argraffiad cyntaf wedi darfod ac oherwydd y mynych alwadau am dano y dygir yr ail argraffiad allan. Nid oes ynddo ond ychydig ddiwygiadau a chwanegiadau i'w wahaniaethu oddiwrth y cyntaf.

Calanmai, 1902.

Y TRYDYDD ARGRAFFIAD.

YCHYDIG ar ol marwolaeth yr awdwr a'r cyhoeddwr, y diwedda Isaac Foulkes (*Llyfrbryf*), prynwyd yr hawlfraint genym ni, a chawsom ddarluniau newydd o gartref Ceiriog, y bardd a'i ferch y neuadd goffa, cof-golofn Huw Morys, ac hefyd darlun o gadair enwog yr un bardd. Ail-gysodwyd y llyfr hefyd, a gwnaed ychydig gyweiriadau.

Bydd y llyfr hwn yn gaffaeliad gwerthfawr at Weithiau Ceiriog y rhai a gyhoeddir genym yn dair cyfrol, mewn llian hardd, 7/6 neu haner rhwym, ymylau marbl, 10/6. Ceir holl weithiau ein prif-fardd telynegol yn y tair cyfrol.

Er pan gyhoeddodd *Llyfrbryf* y llyfr hwn gyntaf (1887), y mae Ceiriog fel bardd wedi cyrhaedd safle lawer uwch ; ac fe barha dyfu tra siaredir yr Hen Iaith.

Gwrecsam,
Awst, 1911.

HUGHES A'I FAB.

Cynhwysiad.

Cofiant Personol.

	TUD.
Ei achau	2
Ei hynafiaid	3—5
Ei enedigaeth	5
Ei dad	5, 27
Ei fam	5, 24
Ei frodyr a'i chwiorydd	8
Ei uchelgais.....	16
Yn yr ysgol	25, 26
Gartref, ar y fferm	26
Ei " Gorn Hirias ".....	27
Yn dysgu argraffu.....	28
Yn myned i Fanchester.	28
Yn <i>grocer</i>	28
Yn ngorsai London Road	29
Yn efrydu'n galed.....	30
Yn dechreu barddoni ..	31
Ei wobr gyntaf.....	31
Enill yn Nantglyn ac yn Llundain	31, 32
Diffyg gwreiddioldeb...	33
Ei gyfeillion	34
Ei athrylith	60
Rheolau wrth gyfan- soddi	61
Yn son am ei Ganeuon.	65
Fel rhyddieithwr	86
Gorlafur	90

	TUD.
Ei briodas	90
Teulu serchus	90
Ei Ddarlun yn y llyfr hwn	91
Fel dyn a Christion....	92
Symud i Lanidloes....	93
Jane, ei chwaer	110
Ei anrhegu â'i ddarlun.	112
Symud i Dowyn.....	112
Gorphwyso	113
Symud i Drefeglwys ..	114
Symud i Gaersws	117
Ei unigrwydd yno ...	118
Ei ddiwydrwydd yno..	119
Ei rag-gynlluniau	120
Fel Beirniad	123
Fel Bardd Caneuol ...	125
Croesaw yn Llundain 1,	128
Ei afiechyd	128
Ei hoffder o fiwsig....	129
Ei farwolaeth.....	130
Ei gladdedigaeth.....	130
Ei ddymuniadau olaf ..	131
Ei feddargraff iddo'i hun	132
Y golled am dano a'r galar ar ei ol.....	133

Ei Lyfrau a'i Waith.

Alun Mabon	71—80
<i>Awdl y Mor</i>	26, 96
Awgrymiadau	62
<i>Bardd a'r Cerddor, Y</i>	62, 86
Beirniad, fel	123
Brwydr Crogen	125
Cadlef Morganwg	99
Caneuon Merthyr	56
Cantawd Harlech	88
Cantawd Tywysog Cymru.....	82
<i>Cant o Ganeuon</i> 11, 22, 80—	86

Carnfradwyr.....	70
Catrin Tudur.....	121
Cerddorion a roisant ei waith ar gân	127
Cist-goffa Mynyddog....	120
Cyfoedion Cofiadwy a Chyfieithiad	106
Cywydd Llanidloes....	94
Chwedlau am hen Gerdd- orion	87
Dull o gyfansoddi	65
Dyddiau mawr Taffi...	102

Enwau Hen Alawon . . .	86
Fodrwy Briodasol, Y..	109
Gareg Wen, Y.....	21
Geiriau'r <i>Songs of Wales</i>	125
<i>Gemau'r Adroddwr</i>	89
"God bless the Prince of Wales"	67
Gogerddan.....	125
Gohebu i'r <i>Faner</i>	90
Herwheliwr, Yr.....	70, 96
Hwian-Gerddi	104
Jona, pryddest.....	51
Lisi Fach	100

Meurig Grynswth, Syr .	38
Myfanwy Fychan	48, 56, 72
<i>Oriau'r Bore</i>	56, 69—88
<i>Oriau Eraill</i>	98—104
<i>Oriau'r Haf</i>	104—108
<i>Oriau'r Hwyr</i>	5, 58
<i>Oriau Olaf, Yr</i>	123
Owain Wyn	42, 43
Penillion y Misoedd..	83—88
Rhys ab Tomas (Syr)..	95
Ysgrifenu i'r <i>Traethod-</i> <i>ydd</i>	108
Vord Gron, Y.....	119

Personau a grybyyllir yn y Llyfr.

Ab Ithel	34, 45
Alafon	133
Alaw Ddu	127
Alaw Trefor.....	128
Ap Vychan	96
Bardd Alaw	80
Bardd Nantglyn.....	57, 59
Bardd y Brenin.....	80
Bardd y Gwagedd.....	58
Bennett, Nicholas.	114—116
Beranger.....	59
Borrow, George.....	17
Blackwell, John.....	58, 89
Bleddyn ab Cynfyn....	2
Burns, Robert.....	127
Caledfryn	36, 89
Carlton, William.....	87
Carn Ingli	47
Catrin o Ffrainc	122
Cawrdaf	28
Charles o'r Bala	54
Christmas Evans	33
Clarke, Isaac	53
Clwydfardd	128, 133
Corrigan, P. W.....	131
Coleridge.....	105
Cranogwen	102
Creuddynfab—Ei arab- edd, &c. (<i>Barddon-</i> <i>iadur</i>)	35, 36, 47
Cynddelw—Ei fedd, ei waith, ei gywydd	
Berwyn.....	12, 13, 47

Dafydd ab Einion.....	88
Dafydd ab Gwilym..	15, 96
Dafydd ab Siencyn.....	21
Dafydd Ddu Eryri.....	53
Dafydd Gam, Syr.....	34
Dafydd Ionawr	88
Dafydd Morganwg	133
Daniel Ddu o Geredig- ion	88
Davies, David, Y.H., Llandinam.....	13
Davies, Wm.	12
Davies, W. Cadwaladr.	13
Derfel, R. J.	33, 88
Dewi Wyn o Eifion.	89, 100
Don Quixote.....	3
Dungannon, Arglwydd	
Dyfed	13
Eben Fardd	32, 42, 47, 48
	89, 100
Elen, Gwilym	3
Elias, John	3
Edwards, Moses	
Edwards, Mrs. Phoebe..	
Edwards, Roger	8
Edwards, Capt. R. Ll...	3
Einion Efell	
Elen Egryn.....	11
Elfyn.....	13
Eliot, George.....	7
Elis Bryncoch, a'i arluniau	4
Emrys	9

TUD.

TUD.

Evans, D. Emlyn.....	127
Evans, David, M.R.C.V.S.	131
Evans, John, Tyny- fedwen	6
Evans, Stephen, Y.H...	131
Father Jones.....	46, 48
Francis, John	34
Fychan, Rowland.....	15
Ffraid, I. D.	102
Games, Dr.	34
Glan Alun	109
Glan Llyfnwy	133
Glasynys.....	51, 79, 106
Goronwy Owen ...	89, 105
Gwallter Mechain	17
Gwalchmai	47
Gwilym Eryri	128
Gwilym Gwent.....	127
Gwilym Tawe.....	41
Gwynedd	125
Harri II.	10, 22
Hickman, Mrs.	130
Hiraethog, Gwilym	32, 37,
	79, 89, 105
Hughes, Catherine	3
Hughes, David.....	8
Hughes a'i Fab, Mri., Gwrecsam.....	53
Hughes, Parch. J.....	130
Hughes, Richard, o Sarffle.....	3
Hughes, R. S.....	127
Hywel ab Einion.....	49
Idris Vychan..	30, 34, 93,
	133
Ieuan Ddu	80
Ieuan Fychan.....	2
Ieuan Glan Geirionydd	58
Ieuan Gwyllt.....	56, 127
Ieuan Ionawr	133
Ioan Tegid.....	58
Iorwerth Glan Aled....	106
Isaled	133
Jenkins, D., Mus. Bac..	127
Jones, J. D., o Ruthyn..	65,
	89, 127
Jones, Mrs. Catherine..	8

Jones, J., o Lanygors..	57, 89
Jones, J. R., Ramoth..	7
Jones, Llewelyn	105
Jones, Mrs. Maria	8
Jones, Parch. Owen...	34
Lawrence, Mr., o Ferthyr	88
Lewis, D., Llanrhystyd.	127
Llew Llaw Gyffes.....	127
Llew Llwyfo	69, 133
Lewys Morys, Môn ..	57, 89
Linley, George.....	67, 69
Longfellow	99
Lubbock, Syr John....	114
Montaigne	18
Morgan, Tregynon ...	47
Moore, Thomas	127
Morris, Dafydd	4
Morris, E. R.	131
Morris, Richard.....	20, 21
Morys, Huw—ei ddylan- wad ar Ceiriog, ei gan- euon serch, ei barch, ei Gadair..	14, 17, 45, 51
Myfanwy Fychan	48
Myfyr Morganwg	46
Mynyddog	120
Nefydd.....	47
Newton, Syr Isaac.....	31
Nicander	47, 48, 89
Owain Alaw..	59, 65, 67, 83,
	90, 127
Owen Glyndwr.....	24
Owen Gwynedd	10, 22
Owen, Huw, Brony- clydwr.....	113
Owain Meirion.....	58
Owen, Parch. Elias....	116
Owen, Syr Hugh	120
Owen Tudur (Syr)	122
Parry, Dr. Joseph.....	127
Parry, D. S.....	128
Parry, John, Rhiwabon	80
Parry, Parch. D.	130
Pencerdd Gwalia..	59, 67,
	115, 127
Pedr Mostyn	34
Phennah, Dr.	24

TUD.

Phylip, William	15
Poe, Edgar A.	37
Pope, Alexander	31, 33
Powell, Gomer	75, 128
Pughe, Dr. W. O.	31, 50, 113
Pym ab Ednyfed	46
"Quellyn"	112
Rendel, Stuart, A.S.	131
Rhydderch o Fôn ...	89, 106
Rhys ab Tomas, Syr ...	99
Richards, Brinley ...	59, 67, 69, 110, 125, 127
Richards, Ystradmeurig	79
Risiart Ddu o Wynedd.	106
Roberts, Ellis, y Telynor	128
Roberts o'r Dref-newydd	129
Roberts, J. H., Mus. Bac.....	127
Roberts, Parch. Peter..	19
Roberts, Syr William..	129
Roberts, Thomas.....	90
Scott, Syr Walter	5, 45
Shakspere	33
Shenstone	79
Sims, G. R.	100

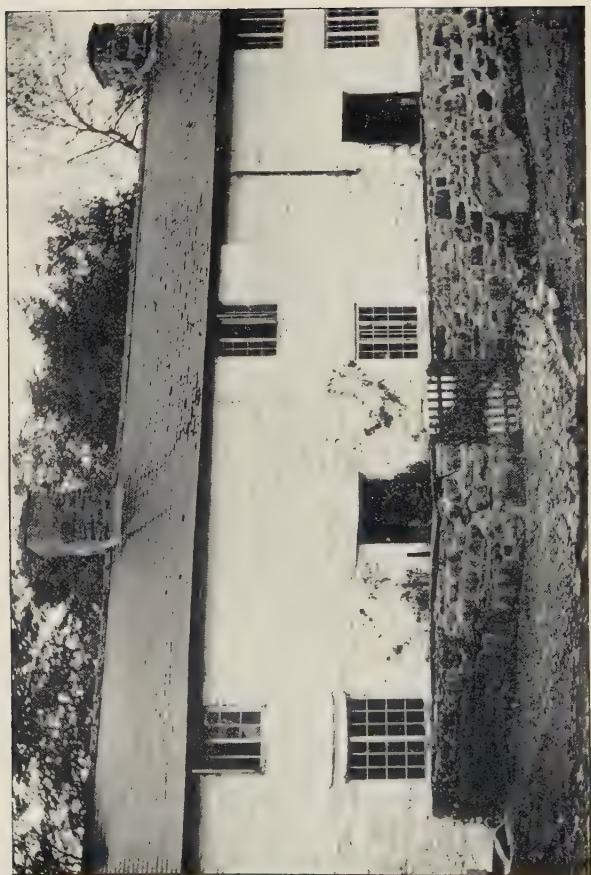
TUD.

Smith, Horace.....	115
S. R.	82
Stephen, E.	127
Stephen, Thos....	47, 48, 56
Swift, Deon	37
Talhaiarn....	55, 57, 59, 106
Taliesin o Eifion.....	47
Tanad	34
Tegai, Huw	26, 47
Tennyson, Arglwydd...	81
Thomas, J., Llanwrtyd.	127
Tottenham, Col.....	43
Trebor Mai	93
Tudno	133
Tudwal	133
Twmi Dimol	35
Twm o'r Nant.....	57, 59, 89
Virsil.....	79
Watcyn Wyn	133
Whalley, G. H.....	46
Wordsworth	45
Williams, Miss, o Ynyslas	80
Williams, T. Marchant, B.A.....	131, 133
Williams, Thomas	28
Wynnaiad, Peniarth...	113

Hanesion, Adgofion, &c.

Caersws.....	118
Ceiriog fel Arweinydd..	111
Cerydd cariadus.....	86, 89
Corn Hirias, Y	27
Cyfarfod Rivington Pike	34
Cyhoeddi Eisteddfod Llundain.....	5
Dolwen a Sarffle.....	24
DYFFRYN CEIRIOG :—	
Dyfodiad y Methodist-iaid	3
Erledigaeth	4
Pregeth Hynod	4
Pregeth hynotach.....	7
Y Creyr Glas, &c.....	9
Brwydr Crogen	10

Pontymeibion	15
Syniad am ddedwyddwch	16
Dydd cyntaf o haf	17
Dyffryn Dysynni.....	112
Eisteddfod Fawr Llan-gollen, 1858	46
Gallt y Padi	18
Glanyrafon	114
HUWSIAID PENYBRYN 2, 5, 7	
Llanarmon D. C... 19, 25, 41	
Llanwnnog	136
Nodiadau ar Feirdd...	51
PENYBRYN	20
Y Pen Pres	2
Olion llosgfynydd ..	23
Ffarwel Ned Puw ..	2

CARTREF CEIRIOG.

CEIRIOG :

EI FYWYD, EI ATHRYLITH, A'I WAITH.

Y TRO cyntaf i lawer o gydwladwyr a chyfeillion llenyddol CEIRIOG ei weled oedd yn Eisteddfod fawr Llangollen, yn 1858 ; a'r tro olaf yn Neuadd y Dref, Holborn, Llundain, yn mis Tachwedd, 1886, pan y cymerai ran yn y cyfarfod brwdfrydig a gynelid mewn cysylltiad â Chyhoeddiad Eisteddfod Caerludd. Efe, yn ddiau, oedd arwr y cynulliad hwnw ; mynai'r dorf ei gael i ffrynt yr esgynlawr, a rhoddwyd iddo fanllefau o groesaw, teilwng o Gymry gwladgar Llundain i brif-fardd telynegol eu cenedl ; a chroesaw na chafodd yr un bardd, hyd y gwyddom, erioed ei gyffelyb. Aethai 27ain mlynedd heibio rhwng y ddau gyfarfod a nodwyd ; a pha faint bynag a ddadblygodd ac a gynyddodd yr hen sefydliad cenedlaethol yn y cyfnod hirfaith, rhoes CEIRIOG bob cymhorth i ddwyn hyny oddiamgylch. Mewn ystyr lenyddol, plentyn yr Eisteddfod ydoedd, a ffynai anwyldeb mawr rhyngddynt o'r " bore gwyn tan y nos."

Yr oedd JOHN CEIRIOG HUGHES o deulu uchel-dras ; ar ochr ei dad, gallai olrhain ei hynafiaid hyd at Fleddyn ab Cynfyn—y

Bleddyn ab Cynfyn bob cwys
Ei hun bioedd hen Bowys.

Dyma achau Huwsiaid, Penybryn, Llanarmon. Dyffryn Ceiriog, fel y ceir hwynt yn *History of Powys Fadog*, cyf. iv., t.d. 261 :—

Thomas ab Hugh ab Lewys	=	d. of William Powell ab
ab Ieuan ab Howel ab Ieuan		Mareddydd ab Howel of
Fychan of Moel Iwrch.		Chirk.

Hugh of Penybryn	=	Jane, d. of John Trefor ab David ab
		Matthew Wynn of Llys Trefor.

Thomas Hughes of Penybryn	=
---------------------------	---

Hugh Hughes of Penybryn	=
-------------------------	---

John Hughes of Penybryn	=
-------------------------	---

Hugh Hughes of Penybryn.

Yr Ieuan Fychan o Foel Iwrch a nodir uchod, yn ol *Powys Fadog* mewn lle arall, a ddisgynai o Einion Efell, arglwydd Cynllaith ; ac Einion o Fadog ab Mareddydd, tywysog Powys Fadog ; a mab oedd Mareddydd i Fleddyn ab Cynfyn.

Ac er na ddichon i bob aelod o deulu tywysogaidd fod yn dywysog, a bod amser yn ei dreigliad yn chwareu ystranciau rhyfedd hefo gwehelyth pen-defigion, gan ostwng yr uchel a dodî yr iselradd yn ei le, cafodd y teulu hwn o genhedlaeth i genhedlaeth ei gadw ar y naill law rhag tra dyrchafiad, ac ar y llall rhag tra darostyngiad. Cyn belled ag y medrwn ddeall, llanwent eu cylchoedd anrhydeddus ar hyd yr oesau mewn modd anrhydeddus ; ac y

maent yn parhau felly hyd y dydd hwn. Cymeriad y teulu yn y wlad ydyw, " Pobl garedig, foesgar, foesol ; deiliaid gwladgar, gwyrda (*yeomen*) grymus o gorph a meddwl." Rhai felly fuont, rhai felly ydynt, a hir hir y parhaont felly, gan gynysgaeddu eu cenedl yn awr ac eilwaith âg awenydd melusber fel y bardd enwog yr ydym, gyda llawer o bryder, wedi ymgymeryd fel hyn âg ysgrifenu cofiant byr ohono.

Yn *Methodistiaid Cymru*, i., 539, sonir am Richard Hughes, hen daid i Ceiriog, yr hwn oedd yn byw yn Sarffle, ffermdy tua milldir yn uwch i fyny yn y cwm na Llanarmon. Pan aeth cenadon cyntaf yr enwad hwnw i'r ardal, gwrthwynebwyd hwynt gan ragfarn cryf a chwerw ; ac nid oedd Mr. Hughes o Sarffle yn eithriad i'w gymydogion yn hyn o beth. Ond ei wraig, Mrs. Catherine Hughes, a dueddai'r ffordd arall. Byddai hi ambell dro hyd yn nod yn myned i'w cyfarfodydd, ac nid oedd dim a barai gymaint o gythryfwl yn Sarffle ag i'r wraig fyned i wrando ar y " Pengryn-iaid." Codai gwrychyn y gwr yn ddychrynlyd, a bygythiodd ei wraig unwaith mai y tro nesaf yr elai hi at y " geriach ragrithiol," yr elai yntau yn syth at y meistr tir i rod-di'r fferm i fyny. Cynelid yr odfeunon y pryd hwnw mewn tŷ o'r enw Megan ; ac yn fuan ar ol y bygythiad, cyhoeddwyd cyfarfod yno drachefn. Er maint y dondio, aeth Catherine Hughes i'r oedfa ; a Richard Hughes, yn ol ei air, a gyfrwyodd y ceffyl i fyned at y meistr tir. Yr oedd ei ffordd yn arwain heibio Megan ; ac wedi dyfod at y tŷ, gorchfygwyd ef gymaint gan ei chwilfrydedd fel ag i ddisgyn oddiar ei geffyl a myned i wrando beth oedd yn myned yn mlaen yno. Cerddodd yn llechwraidd i'r cefn, lle yr oedd y

bondo yn cyfarfod llechwedd y bryn, a gorweddodd ar y tô gwellt gan glustfeinio ei oreu. Wrth wrando felly, clybu ddigon i arafu ei wylltineb ac i beri iddo droi yn ol tuag adref. Ac yn mhellach, ychydig wedi hyny, pan oedd erledigaeth yn cau y naill ddrws ar ol y llall yn erbyn y Methodistiaid, caniaataodd R. Hughes iddynt bregethu tan fasarnen gysgodfawr a dyfai wrth ei dŷ, ac hefyd iddynt ddyfod i'r tŷ ar dywydd garw. Nid hir y bu y meistr tir heb glywed am hyn, a daeth "rhybudd i ymadael" yn brydlawn i Sarffle; canys yr oedd peth fel hyn yn un o'r troseddau gwaethaf ar ddeddfau'r tir y pryd hwnw. Pa hawliau bynag oedd gan denant, nid oedd cynwys crwydriaid crefyddol i hel lol dduwiol tan eu cronglwyd beth bynag yn eu mysg. Felly, yn lle i denant Sarffle roi notis i'r arglwydd tir o achos y Methodistiaid, fe chwythodd y dymhestl o gyfeiriad gwahanol, a'r meistr a roddes y notis o'u hachos i'r tenant. Ac ymadael fu raid iddo, ond cynelid y moddion yn mlaen yno hyd ei ymadawiad. Yn wir, nid oedd dim i'w enill trwy beidio.

Crybwylla awdwr *Methodistiaeth* am un bregeth neillduol a draddodwyd gan Dafydd Morris, o'r Deheudir, yn y ffermdy, yn fuan wedi derbyniad y notis:—"Y testyn ydoedd, 'Dyro gyfrif o'th oruchwyliaeth.' Dan y bregeth hono, torodd pawb yn mron i wylo, a llawer i lefain; rhai i weddio, eraill i folianu. Golygfa oedd hon na welsid erioed o'r blaen ei chyffelyb yn Llanarmon. Nid rhyfedd fod yno ambell un yn barod i dybied fod y bobl wedi gwallgofi; a gwaeddodd un hen wreigan allan, 'Bobl bach, anwyl! peidiwch myn'd o'ch cof.' Adeg flin a helbulus fu ar yr enwad wedi ei erlid o Sarffle: ond fe dorodd gwawr ar ei nos ddu o'r

diwedd—ac yn benaf trwy ddychweliad dau fab a dwy ferch i Richard a Catherine Hughes yn ol i'r gymydogiaeth, fel penau teuluoedd yn rhai o brif ffermydd y cwm, ac y mae eu gwehelyth yn aros yno hyd y dydd hwn."

"Yn aros yno hyd y dydd hwn;" ydynt yn ddiau. A barnu oddiwrth gipymweliad â'r ardal, gallem dybied fod tua haner plwyfolion Llanarmon yn berthynasau agos neu bell i Huwsiaid Penybryn; a diau fod yma wirio'r dybiaeth wyddonol am "oroesiad y cymhwysaf." Nid oes yn Nghymru ond ychydig deuluoedd luosoced a hwn; canys y mae aelodau ohono wedi gwreiddio ac ymganghenu yn Adwy'r Clawdd, Gwrecsam, Clocaenog, &c., ac hyd yn nod mewn mwy nag un man yn y Deheudir.

Ganwyd JOHN CEIRIOG HUGHES yn hen dref-tadaeth y teulu, Penybryn, Llanarmon Dyffryn Ceiriog, Medi 25, 1832—yr un diwrnod, fel y dywedai ef mewn ysmaldod ambell waith, ag y claddwyd Syr Walter Scott. Ei rieni oeddynt Richard a Phœbe Hughes. Yr oedd Richard Hughes yn wŷr i'r gwron a nodwyd o Sarffle. Dyn uniawn, syrten, ydoedd, parchus iawn gan ei gymydogion. Cyfeiria'r bardd yn fabaidd a serchog ato yn ei waith. Mewn nodiad o flaen "Y Fenyw Fach a'r Beibl mawr," argraffedig yn *Oriau'r Hwyr*, dywed:—"Mae y gân hon yn un a gerir genyf fi tra byddaf byw; am fy mod wedi digwydd ei chyfansoddi rhwng 9 a 10 o'r gloch, boreu Ebrill y 3ydd, 1859. Bore dranoeth, derbyn-iais lythyr ymylddu o Gymru, yn dwyn imi y newydd fod fy anwyl dad wedi cau ei lygaid ar y byd hwn ar y dydd a'r awr grybwylledig." Gan mai desgrifiad grymus o dad yn marw ydyw'r gân

hono, mae'n sicr fod y cyd-darawiad yn un tra hynod, yn enwedig pan gofier mai marwolaeth ddisyfyd o'r parlys ydoedd; cwmpo yn nghanol nerth ac iechyd, pan nad oedd o ran oedran ond 59 mlwydd. Dywed y bardd mewn lle arall am ei dad wrth yr allor deuluaidd:—

“ Ar godiad haul yn Nghymru,
Ces lawer bore gwiw,
Pan blygai'm tad wrth ben y bwrdd,
I ddiolch am gael byw.”

Phœbe Evans oedd enw morwynol y fam. Merch Tynyfedwen ydoedd, ffermdy ar fin yr afon ychydig yn is i lawr yn y cwm na'i chartref dyfodol. Yr oedd tipyn o natur prydyddu yn nheulu Tynyfedwen, yn enwedig yn John Evans, ewythr Ceiriog, frawd ei fam. Treuliodd hi rai o flynyddau ei hieuenctyd yn Lloegr, pan y dysgodd Saesneg yn dda; ac nid oedd yr iaith hono yn anhysbys ar aelwyd Penybryn. Yr oedd yn ddynes llawer mwy deallgar a gwybodus na'r cyffredin,—yn gyfarwydd mewn llysiau, ac yn hysbys o'u natur a'u rhiniau. Gwasanaethai hefyd ar alwad yn dra charedig fel meddyges; ac o ganlyniad mewn plwyf mynyddig ac annghysbell fel Llanarmon, a'r meddyg agosaf yn byw saith milldir oddiyno, yr oedd yn gymydoges werthfawr. Estynwyd iddi oes hir a defnyddiol; goroesodd ei phedwar ugain mlwydd; a chasglwyd hi at ei phobl yn Ionawr, 1884. Tua saith mlynedd yn ol, gwelais yr hen Gymraes radlon ar gefn ei merlyn yn myned trwy bentref Glynceiriog; a chredwn y buasai aml i fam bendefigaidd yn rhoddi ei sidanau, ei modrwyau, a'i thlysau, yn gyfnewid am wisg wladaidd yr amaethwraig ddisyml o Benybryn, a

bod hefyd yn achlysur caniad, “Ti wyddost beth ddywed fy nghalon.”

Yr oedd Richard a Phœbe Hughes yn aelodau ffyddlawn o eglwys y Bedyddwyr Albanaidd yn Nglynceiriog, lle y mae achos cydmarol lewyrchus er dyddiau J. R. Jones o Ramoth; ac er fod tua phum’ milldir rhyngddynt a’r capel, anfynych y byddent yn absenol nac yn anmhrydlon. Gwnaed cais o leiaf unwaith i godi achos yn Llanarmon. Rhoed y gair allan y byddai hen lefarydd o’r enw Moses Edwards yn pregethu yn nghegin Penybryn ar noson arbenig; a phan ddaeth yr amser, yr oedd yr ystafell fawr hono yn orlawn. Wrth weled cynulliad mor luosog, cyhoeddodd Richard Hughes ar y diwedd y byddai oedfa yno drachefn bythefnos i’r un noson. Ond yr wchwr fawr! pan ddaeth yr oedfa, nid oedd yno neb ond gwr a gwraig y tŷ a’r pregethwr, druan; o’r farn, mae’n debyg, fod un waith am byth yn ddigon i eistedd tan weinidogaeth Moses, yr hwn a gysurai ei hun trwy ddywedyd, “Wel, wel, ’does dim ond eu gadael nhw yn eu calongaledwch.” Ac felly y terfynodd yr ymgais y tro hwnw. Hen gymeriad hynod oedd Moses Edwards. Yr oedd yn hen wr da, a goleu yn yr Ysgrythyrau, ond braidd yn hoff o lymed. Efe oedd yn arolygu chwarel galch Lord Dungannon, yn y Waen; ac yr oedd eisiau rhywbeth i ryddhau y llwch a sugnai i’w ddwyfron. Yr oedd y Lord yn ddychrynlyd yn erbyn diod; a phan ddaliodd ef ei arolygydd wedi gorwedd yn lluddedig un diwrnod poeth, ceryddodd ef yn lled lym, gan amheu beth oedd gwir achos y lludded. Parodd hyn i’r lluddedig gwyno ei dynged flin. “Dyma fi,” ebai ef, “yn ngwasanaeth dau Arglwydd; wiw imi gymeryd llymed ar y Sul, neu mi ddigiaf yr Un

Mawr ; nac yn yr wythnos, neu mi dynaf wŷg Lord Dungannon.” Pa fodd bynag, nid oedd pawb yn neadell Albanaidd Glynceiriog mor hanerog eu proffes a’r hen frawd a nodwyd. Glynodd sêl Phœbe Hughes hyd y diwedd, ac yr oedd ei ffyddlondeb a’i dyfalbarhad crefyddol yn destyn edmygedd ei holl gymydogion. Tra y daliodd ei nherth, elai i’w haddoldy ar gyfrwy neu cerddai, o Sabbath i Sabbath, yn ol a blaen yn rheolaidd ; a phan ballodd ei chryfder gan henaint, defnyddiai gerbyd i’r daith.

Bu i Richard a Phœbe Hughes wyth o blant, o’r rhai yr oedd pedwar yn fyw yn 1887 ; sef Mrs. Maria Jones, yn America ; Mrs. Catherine Jones, Cwmygeifr, a Mrs. Phœbe Edwards, Ty’ntwll, y ddau le yn Llanarmon ; a Mr. David Hughes,* yr hwn oedd yn byw gyda’i fam yn Penybryn, ac ar ei marwolaeth hi, a roes y fferm i fyny gan fyned i breswyllo at nith iddo i’r Nant Swrn, ffermdy rhwng Pontymeibion a Thregeiriog. CEIRIOG oedd yr ieuengaf o’r wyth ; ac nid rhyfedd ei fod yn anwylun ei fam, a bod ei chalon yn dywedyd pethau angherddol wrtho, yn arbenig pan ar gefnu arno wrth “ safle’r gerbydres,” a’i adael yn ddiamddiffyn yn y ddinas fawr.

Fel na thybir fod holl dalent y teulu hwn wedi ei chyfyngu yn gwbl i’r plentyn ieuengaf, dyma ramant fechan a glywsom ar ol un o’i frodyr pan oeddym ar ymweliad â’r Dyffryn. Gelwir hi :—

*Nid oes yn aros yn awr (1901) o’r teulu ond Mr. D. Hughes, ac yntau wedi symud i Dregeiriog.—I.F.

Ac erbyn hyn (1911) pan gyhoeddir y trydydd argraffiad, mae Dafydd Hughes wedi ei gladdu.

Y GATH, Y CREYR GLAS, A'R FIEREN.

Er's llawer byd o amser yn ol, aeth y Gath, y Creyr Glas (*heron*), a'r Fieren i gadw fferm cydrhyngddynt; ond gwelsant yn fuan nad oedd yn talu, a phenderfynasant ei rhoddi i fyny, a rhanu'r eiddo. Cymerodd y Gath yr holl wenith fel ei chyfran hi o'r yspail; a chan fod y farchnad yn isel ar y pryd, hi a'i cadwodd nes y codai yn ei bris; ond yn y cyfamser, llwyr ddifawyd yr oll ohono gan lygod. A byth er hyny, y mae euogrwydd yn peri ofn y gath ar y llygod, ac y mae hithau am eu dyfetha am iddynt ddifa ei gwenith.

Y Creyr Glas a'r Fieren a werthasant weddill yr eiddo, gan ranu yr arian rhyngddynt. Yna'r Creyr Glas a rwymodd ei drysor ef am ei wddf, ac a aeth wed'yn i rodiana a swmera at fin afon; ac wrth lygadrythu ar ei lun yn y dwfr a dotio at ei degweh, syrthiodd ei arian i'r dyfn, ac nis gwelodd ddim ohonynt mwy. A byth er hyny, y mae'r Creyr Glas yn erwydro hyd fin yr afon, gan lygadu yn ddiorphwys i'r dwfr, ac estyn ei wddf hir i chwilio am ei drysor yn y gwaelod.

Y Fieren, gan dybied y byddai hi yn gallach na'r ddau arall, a roes fenthyg ei harian i rhyw ddyn dyeithr na welodd mohono erioed na chynt na chwedyn. Annghofiodd hyd yn nod ofyn iddo ei enw, na lle ei breswylfod. A byth er hyny, pan elo unrhyw ddyn yn agos ati, hi a gymer afael ynddo, gan dybied mai iddo ef y rhoddodd fenthyg ei harian.

A dyma fel y cafodd y tri hyn eu harian.

Ai un o feibion Penybryn ydyw gwir awdwr yr aralleg hon, nis gwyddom. Hyn sydd sier, na chlywsom ac na welsom ni mohoni o'r blaen; a bod yn resyn na buasai genym ragor o'i chyffelyb yn y Gymraeg. Gymaint rhagorach ydyw barddoniaeth rydd, ystwyth, fel hyn, na llawer o'n hawdlau llafurfawr a'n pryddestau hirwyntog.

Wedi taflu golwg frysiog tros hanes tylwyth y bardd, y dylanwad nesaf, o ran pwysigrwydd yn ffurfiad ei gymeriad llenyddol, ydoedd golygfeydd bro ei enedigaeth, ei thraddodiadau a'i hanes, a

nodweddion y bobl y dygwyd ef i fyny yn eu mysg. Saif Dyffryn Ceiriog yn nghwr de-ddwyreiniol sir Ddinbych; un pen iddo yn ymylu ar sir Amwythig, a'r llall yn ymgolli yn nghanol Berwyn. Y mae tua 14eg milldir o hyd; ac efallai mai y lle tebycaf iddo yn Nghymru ydyw Cwm Rhondda, yn Morganwg, ond fod Dyffryn Ceiriog yn gulach; yn wir, y mae mor gul mewn manau fel y gellid myned ar ei draws ar hwb, cam a naid. Ar ei waelod, rhuthra ei afon gref a thrystiog, ac ymuna â'r Ddyfrdwy yn Nyffryn Maelor yn fuan ar ol gadael ei Dyffryn ei hun. Ymladdwyd llawer brwydr gynt rhwng y Cymry a'r Saeson yn ei gŵr isaf, yn enwedig yn ardal Castell y Waun (*Chirk Castle*), canys saif hwnw ar gyffiniau y ddwy wlad. Y fwyaf gwaedlyd ohonynt oll oedd Brwydr Crogen, a gymerodd le yn 1165, rhwng lluoedd Harri II. ac Owain Gwynedd. Y mae dau lechwedd, un bob ochr i Ddyffryn Ceiriog, yn dwyn yr enw hyd y dydd hwn; gelwir un yn Grogen Iddon, a'r llall yn Grogen Wladus. Yr oedd y gâd hono ar faes yn un gyndyn a chreulon, a bu ei thynged yn y fantol am ddyddiau lawer, gan i'r Cymry yn ystrywgar gymeryd arnynt gilio i fynyddoedd y Berwyn. Cymerodd y gelyn yr abwyd; rhuthrodd y Saeson i'w hymlid; ond wedi eu cael yn ddigon pell, trodd y Cymry arnynt, a bu lladdfa fawr; a da i'r ychydig a arbedwyd fod traed danynt, ac nad oedd Lloegr nepell oddiwrthynt. Dyma orchest filwrol ddisgleiriaf Owain Gwynedd; ac am rai blynyddau ar ol hyny, cafodd Cymru lonydd gan frenin Lloegr. Gallesid disgwyl y buasai Ceiriog yn canu i'r fuddugoliaeth Gymreig ysplenydd hon, gan iddi ddigwydd mor agos i'w gartref, ac iddo, pan yn blentyn, mae'n ddiau glywed llawer o son am dani;

ac yn ol y disgwyliad, dyma benawd “ Maes Crogen bore tranoeth,” yn y *Cant o Ganeuon*, a’r prydydd yn perori ei hanes ar yr hen dôn *Y Fwyalchen* :—

* * * *

“ Fe ganai mwyalchen er hyny,
 Mewn derwen ar lanerch y gâd,
 Tra’r coedydd a’r gwrychoedd yn lledu
 Eu breichiau tros filwyr ein gwlad :
 Gorwedddai gwr ieuanc yn welw ;
 Fe drengodd bachgenyn gerllaw,
 Tra’i dad wrth ei ochr yn farw,
 A’i gleddyf yn fyw yn ei law !

Gan frodyr, chwiorydd, a mamau,
 Fe gasglwyd y meirwon yn nghyd ;
 Agorwyd y ffos, ac fe’i ceuwyd,
 Ond canai’r Fwyalchen o hyd.
 Bu brwydr Maes Crogen yn chwerw,
 Gwyn-fyd yr aderyn nas gŵyr
 Am alar y byw am y marw—
 Y bore ddilynodd yr hwyr.”

Dichon y bydd ambell un gorfeirniadol yn methu dirnad paham y dewisodd Ceiriog fesur mor wisgi a’r *Fwyalchen* i ganu am y fath drychineb, a phaham y dug aderyn mor yswil a diniwed i’r gân o gwbl ; mai aderyn mwy a hyfach—y gigfran waedlyd—fuasai cydymaith goreu maes y gyflafan. Ond yr oedd hyn yn un o neillduolion arbenig awen ein bardd bob amser : lliniaru yr echryslawn a’r aruthr gyda’r tlws a’r tyner, fel yr arlunydd celfydd yn cuddio gerwinder a noethlymunder y graig hefo mwsogl ac ambell flodeuyn. Ond i’r darllenydd sylwi, fe wel luaws o engreiffiau yn ei waith o ymyl-waith llon i ddarlun prudd ; o’r graith yr ochr bellaf i’r gwyneb ; o ddodi prydferthwch i wrth-weithio effaith gorhacrwch. Ai nid yw hyn yn nôd angen pob gwir fardd ? Ugain mlynedd yn ol,

clywais ef yn gresynu fod llenor adnabyddus yn gwastraffu ei alluoedd i ddweyd hanes hen wiberod ac anghenfilod annhymig o'r fath.

Y mae agos i saith milldir rhwng Castell y Waun a phentref Glynceiriog ; a'r Dyffryn, er yn gul, yn hynod o brydferth—y bythynod a'r ffermdai gwynion sydd yn britho'r llechweddau yn gwneud y coed a'r caeau yn lasach i'r llygad. Dywedir fod y meusydd bychain yma mor gynrychiol a dim tir yn Nghymru ; ac y mae'r coed preiffion, brigog, a welir mewn llawer man yn dystion o ffrwythlonder y gweryd. Gerllaw ffermdy o'r enw Cilcochwyn, saif hen dderwen gau (*hollow*), anferth o faintioli ; ac y mae rhigol yn ei hochr i fyned i mewn i'w cheuedd. Rai blynyddau yn ol, meddir, collwyd tarw Cilcochwyn, a buwyd am ddyddiau heb ei gael, ac yn mha le y cafwyd ef ond yn ngheuedd y dderwen.

Yn mynwent fechan Glynceiriog y mae bedd Cynddelw, a cholofn hardd o ithfaen Berwyn yn dynodi y lle. Y mae yn anhawdd cyffwrdd âg enw Cynddelw gofus, ddifyrus, ddeallus, heb fanylu. Er ei eni mewn ardal ddiwybodaeth, er na chafodd pan yn blentyn erioed awr o ysgol, er ei fod yn ugain oed cyn medru ysgrifenu ; eto, trwy ei ddoniau naturiol ysblenydd, daeth yn un o brif-lenorion y genedl ; yn un a ddeallai Gyfrinion Barddas, ac a wyddai fwy am hen feirdd nag odid Gymro o'i flaen nac ar ei ol ; a drefnodd werslyfr galluog o'r enw *Tafol y Beirdd* ; ac a gyfansoddodd *Esboniad* ar y Testament Newydd gyda'r mwyaf synwrol sydd yn yr iaith. Efe a dreuliodd ddeng mlynedd o ddechreu ei oes weinidogaethol yn bugeilio eglwys y Bedyddwyr, Glynceiriog ; symudodd oddiyno i Sirhowy, a thrachefn i Gaernarfon.

Bu farw pan ar daith, Awst 19, 1875, yn y Garth-eryr, Llangedwyn, cartref ei wraig. Gan fod hon yn fynwent rydd, yma y mynai ei gladdu; ac y mae bod ei fedd man y mae, a'r ceryg hyn arno, yn gyflawniad o'i ddeisyfiad dwys yn ei "Gywydd Berwyn," yr hwn a ymddangosodd gyntaf yn y *Traethodydd*, ychydig fisoedd cyn ei farwolaeth:—

“ Gwedi f’oes, a gloes y glyn,
O ! am orwedd ym Merwyn ;
Od oes byth gael dewis bedd,
I Ferwyn af i orwedd ;
Tua'r lle bu dechreu'r daith
Af yn ol i fy nylaith :
Gan Ferwyn caf gynfawredd,
Ei graig fawr yn gareg fedd ;
A'i stormydd, tragywydd gân,
I ffysgiaw fy ngorphwysfan ;
Ac o Ferwyn cyfeiriaf
I lawen ŵyl teulu Naf.”

Er ei fod bymtheg mlynedd yn hŷn na Cheiriog, yr oeddynt yn gyfeillion mynwesol, nid yn gymaint am eu bod yn frodorion o'r un ardal,—“eu hynafiaid,” fel y dywedir, “yn planu tatws yn yr un cae a'u gilydd,”—ond am y syniadau uchel oedd gan y naill am dalent y llall. Yn gynar yn 1875, cefais lythyr oddiwrth Ceiriog yn dywedyd ei fod newydd dderbyn gair oddiwrth Ioan Arfon “fod Cynddelw yn bur gwla—ofnid y *cancer*—ac os byddai Robert Ellis yn myned, na waeth ini fyn'd i gyd gyda'n gilydd.” Pan ddaeth i Lerpwl ychydig ddyddiau ar ol hyny, meddwn wrtho, “Mae'n dda genyf eich gweled yn edrych cystal; clywais ddweyd eich bod yn lled wael.” Nis gwyddwn ar y pryd fod ganddo wrthwynebiad dirfawr i neb feddwl felly; ac efe a atebodd braidd yn chwyn, “Tydw i ddim yn sâl ond fy

mod yn ffaelu bwyta. Pwy ddywedodd 'mod i'n sâl ? " " Ceiriog," meddwn ; ac fel tipyn o eli ar y briw oedd yn ddigon amlwg erbyn hyn, dyfynais y geiriau am "fyn'd i gyd gyda'n gilydd." Chwarddodd yn galonog, wrth feddwl, mae'n debyg, y byd gwâg fyddai hwn wedi i gynifer o fodau defnyddiol fyned ohono. " Beth," ebai, " y *Vord Gron* a'r cwbl ! Dywedwch wrth bawb fydd yn holi nad oes dim byd arnaf i, ond fy mod yn ffaelu bwyta." Parhaed ei goffadwriaeth yn hwy na'r ithfaen sydd ar ei fedd.

Filldir a haner yn uwch i fyny na Glynceiriog, neu fel y dylem ei alw hwyrach, Llansantffraid Glyn Ceiriog, saif ffermdy Pontymeibion, a'i fuarth yn taro ar y ffordd sydd yn arwain i Lanarmon. Y mae'r enw hwn yn adnabyddus i bob llenor Cymreig mewn cysylltiad âg enw y bardd clodfawr Huw Morys (*Eos Ceiriog*). Yn y tŷ hwn y ganwyd ef yn 1622 ; yma y treuliodd ei oes ; ac yma y bu farw yn 1709, wedi cyrhaedd yr oedran teg o 87 mlwydd. Y mae'n amlwg fod y tŷ wedi ei adeiladu ar ol ei amser ef : ond dangosir careg yn y mur uwchben yr ystabl, ac arni yn gerfiedig, " M.I. 1701,"* a diamheu fod yr hen fardd 80ain oed yn gwylio'r seiri meini yn codi'r adeilad hon. Fel mwyafrif amaethwyr glanau'r Geiriog yn yr oes hono, yr oedd tad Huw Morys yn byw yn lân a dedwydd ar ei dir a'i foddion ei hun ; a gadawodd y lle yn ei ewyllys i'w fab hynaf, ac i'r bardd, ei ail fab ; a chyda'r brawd hwnw a'i fab ar ei ol, y gwnai Eos Ceiriog ei gartref—yn y fangre dawel, hudolus hon, a than amgylchiadau oedd yn ei ryddhau oddiwrth ofalon bydol. Gwisgwyd coron

*Prif lythyrenau enw yr adeiladydd, meddir.

Lloegr gan chwe' phen yn ystod ei oes faith ; ac er mai breninolwr rhonc ydoedd, aeth trwy enbydrwydd y Werinlywodraeth yn bensych. Nid felly ei gydfeirdd, Rowland Fychan o Gaergai, tŷ yr hwn a losgwyd ; a William Phylip o Ardudwy, yr hwn a fu am wythnosau yn ffoadur yn y mynyddoedd.

Treuliodd Huw Morys ei oes yn ddibriod, er na chanodd yr un bardd Cymreig, oddieithr Dafydd ab Gwilym, gymaint o " Fawli Ferch." Y mae yn anhawdd cyfrif am y ddau brydydd trylen hyn yn dweyd mor aml ac mor ddoniol am rinweddau a theleidion y rhyw deg, a hwythau yn aros ar hyd eu hoes yn llwyrwmwrthodwyr proffesedig oddiwrthynt, ond gyda'r syniad mai rhan o swyddogaeth y bardd yn mhob oes a gwlad ydyw canmol ac arddangos prydferthwch. Yr oedd bardd Pontymeibion yn nodedig hefyd am ganiadau moeswersol (*didactic*) llawn o addysg, wedi eu gwisgo â syniadau tra barddonol, ond mewn iaith seml, hawdd i'r werin ei deall. Felly y goleuai ef ei gydoeswyr, ac yn enwedig y Ceiriogiaid hoff o'i amgylch, ac ni bu ardalwyr erioed yn coleddu syniadau uwch am eu bardd na'r bobl hyny. Dewisent ei garolau yn eu heglwysi, ei gerddi yn y ffair a'r gwylmabsant, a'i ganiadau ar eu haelwydydd, o flaen cynyrchion cyffelyb undyn arall.

A phan anrhegwyd yr un ardal, yn mhen chwech ugain mlynedd wedi cynull Eos Ceiriog at ei dadau, â phlentyn y gellid " bardd ohonaw," taniai y canmol oedd ar ei ragflaenydd ei holl uchelfrydedd i'w efelychu, a rhagori arno, os oedd y fath orchest yn ddichonadwy, fel y deuai yntau hefyd yn enwog, a'i gartref yntau yn gyrchfa lluaws ymwelwyr. Ac ond ini sefyll yn ystyriol uwchben gwaith y

ddau, y mae yr un arogl esmwyth arnynt—yr un dinc hyfryd o naturioldeb ; eu goleuni o eiliw yr un mor ddymunol, ond fod bardd y 19eg ganrif yn rhagori cymaint ar fardd yr 17eg ag y rhagora goleuni celfyddyd y naill ganrif ar y llall.

Ai tybed hefyd mai wrth wrando rhyw gymydog difyr yn adrodd hanes y bardd a *freeholder* dedwydd Pontymeibion y cafodd J. Ceiriog Hughes afael gyntaf yn yr *idea*, a ddaeth wedi hyny yn grediniaeth gref yn ei feddwl, am ddedwyddwch ? neu a redai y syniad yn ei waed, fel disgynydd o linach hir o rydd-ddeiliaid diardreth a boddlaw ? Canys wrth ddarllen ei waith, ac adgofio lluwys o'i ddywediadau, nid oes genyf amheuaeth nad ei farn ef am uchafnod hapusrwydd daearol ydoedd y boneddwr Cymreig hen ffasiwn —yn trin ei dir ei hun, ac yn bwyta o'i ffrwyth ; yn cyffogaeth ei feirch nwyfus ei hun ; yn mwynhau anadliach, ac yn yfed llaeth maethlawen ei wartheg ei hun ; yn adnabod gwynebau ei braidd, a'i wisg wedi ei gwneud o'u enu ; yn pysgota yn ei bysgodlyn, ac yn hela ar ei dir ei hun ; yn cynal ac yn cadw iaith, defodau, ac arferion yr hen Gymry gonest gynt, heb annghofio'r bardd teulu ; yn garedig i bawb, yn anrhydeddu'r brenin, ac yn ofni Duw. Dyna oedd sefyllfa mwyaf rif tir-ddeiliaid Cymru cyn i raib drachwantus gydio maes wrth faes, a'r wlad syrthio'n ysglyfaeth i etifeddiaethau mawrion cyfoethogion ac estroniaid ; a'r math yma o ddeiliaid a gefnogai yr hen gyfraith Gymreig a elwid Gafael (*Gavelkind*). Dyna'r bywyd hefyd, ni a gredwn, a ystyriai Ceiriog yn ddringeb uwchaf dedwyddwch yn y byd hwn. Pwy wêl fai arno ? Y mae'r dymuniad yn llawn o'n hen ysbryd annibynol a chenedlaethol.

CADAIK HUW MORYS.

Cyn gadael Pontymeibion, aethom i weled “Cadair Huw Morys,” yr hon tua’r flwyddyn 1874 a symudwyd o fin y ffordd, er mwyn dyogelwch, i ardd yr Erw Geryg, ffermdy gerllaw hen gartref y bardd. Gwneir hi i fyny o amryw geryg go fawr, ac ar yr un sydd yn gwasanaethu fel cefn y mae’r llythyrenau “H.M.” yn ddigon gweladwy, er fod amser wedi treulio llawer arnynt. Dywedir y byddai’r bardd yn mwynhau ynddi aml i awr dawel, ddwysfyfyriol, yn nghysgod y coed a dadwrdd yr afon islaw. Heblaw y darlun o honi a roddir yma, ceir un yn yr argraffiad o waith *Eos Ceiriog*. a gyhoeddwyd 1823, o tan olygiaeth Gwallter Mechain; a gŵyr pob un a ddarllenodd *Wild Wales* am wynfydedd George Borrow, awdwr chwilboeth y llyfr hynod hwnw, pan gafodd y fraint o eistedd yn yr hen grair wladaidd. Fel “Pulpud Huw Llwyd,” yn nghanol rhaiadrau Cynwal, daw lluwys o bell i’w gweled.

Ddydd Sadwrn, y 4ydd o Fehefin, 1887, gyrwyd fi gan fath o reddf anorchfygol ar bererindod i Ddyffryn Ceiriog, fel y gwelwn am unwaith hen fangre a chartref un oedd mor gu ac anwyl genyf fel dyn, ac mor gymeradwy yn fy ngolwg fel bardd; a’m dyddordeb yn y lle wedi cynyddu’n ddirfawr trwy ei fod ef wedi huno yn yr angau er’s chwech wythnos union i’r Sadwrn hwnw. Yr oedd yn un o ddyddiau ardderchocaf y flwyddyn—y gwir ddydd cyntaf o haf y tymhor hwnw. Wedi hir yspaid o wlybaniaeth ac oerni, esgynasai teyrn y tymhorau i’w orsedd, a than ei gyfaredd neidiai pobpeth ond y marw prudd yn ol i fywyd. Nid oedd odid i dwmpath na brigyn heb ei gantor; pob aelod yn y côr mawr asgellog â’i holl egni yn chwyddo’r gydgan gyforiog, heb

eithrio y cerddorion dyeithr hyny a ddeuant trosodd i'r wlad hon, o flwyddyn i flwyddyn, i helpu ein cantorion ein hunain i ddechreu canu ha' ; a'r holl gwm yn diaspedain gan gogau,—y naill yn ateb y llall. Canai un ceiliog bronfraith ar ben pawl yn min y ffordd mor eofn fel yr aethom i'w ymyl ; ond yr oedd wedi ymgolli gymaint mewn gwynfydedd, fel na syflai nes y gorphenodd ei dôn felus—daliai ati, ac edrychai yn myw ein llygaid, er ein bod yn siarad âg ef ac o fewn hyd gafael iddo, nes o'r braidd na chododd arswyd ynom rhag mai un o awenyddion ymadawedig yr ardal ydoedd, wedi dyfod ar ymweliad i “Roesawu Haf i odreu Berwyn.” Cofiem ini ddarllen yn ngwaith Montaigne am goel sydd mewn rhai gwledydd fod y meirw gwynfydedig yn ymrithio ar lun creaduriaid heirdd a swynol, ac mai ar ffurf adar caniadgar y gwelir hwy fynychaf.

Y mae Llanarmon yn un o'r manau mwyaf anhygyrch yn Nghymru ; nid yw ar y ffordd i unman ond i ganol mynydd. Eu tref farchnad ydyw Croesoswallt, ac y mae hono 14eg milldir oddiyno ; eu gorsaf reilffordd ydyw'r Waun (*Chirk*), 11eg milldir ; a'r dref fechan agosaf atynt ydyw Llangollen, yr hon sydd wyth milldir o ffordd, a Gallt y Padi yn rhan bwysig ohoni. Tystia pawb a fu ar hyd yr Allt hono na ddylai dyn byth ei dringo ond hefo ysgol, ac na fwriadwyd i'r un creadur ei theithio ond cath neu wiwer. Clywsom Cynddelw, yn un o'i yspeidiau difyr, yn dweyd yr hen draddodiad rhamantus a ganlyn am darddiad Gallt y Padi :—Yr oedd hen wr crintachlyd yn byw er's talm yn Glynceiriog, a'i waith oedd cludo nwyddau o Langollen—pelllder, y pryd hwnw, o tua dwy filldir, a'r ffordd cyn wastated

a'r geiniog. Ac yn ngwasanaeth yr hen grintach, yr oedd hogyn o Wyddel, math o brentis plwy' ! Hen gono caled, creulawn, oedd y cariw'r, yn haner llwgu ei was bach, ac yn ei guro yn ddirugaredd. O'r diwedd, penderfynodd ddianc o'i gaethiwed ; ac wedi cynull ei dipyn dillad yn nghyd, gwynebodd tua Llangollen. Ar y ffordd, meddyliai am greulondeb yr hen Pharo o Lynceiriog ; a mwyaf a feddyliai, ffyrnicaf yn y byd oedd ei gasineb tuag ato, a'i awydd am ddyfeisio rhyw lwybr i ddial arno. Ac wedi hir ddyfalu, eisteddodd ar ochr y ffordd, tynodd goes pibell o'i boced, rhoes un pen i hwnnw yn y ddaear a chwythodd yn y pen arall, a chwythu y bu nes y codai y gwastattir o tan ei draed. Daliai ef i chwythu, a daliai'r ddaear i godi, nes aeth y gwastadedd yn fynydd mawr a serth ; ac o hynny allan, bu raid i'r hen gariwr gael chwe' phen o ychain i dynu llwyth a dynnid o'r blaen yn rhwydd gan un, a syrthiodd i dylodi, a bu farw ar y plwy' ; a dyna fel y daeth y mynydd uchel sydd rhwng Llangollen a'r Glyn i fod, a thyna paham y galwyd y ffordd flin sydd yn arwain trosto, er cof am y Gwyddel dialgar, yn Allt y Padi.

Ond ni a ddychwelwn o fro hud a lledrith i ardal y darllenir ynddi bob Sul y "deg gair deddf," sef Llanarmon Dyffryn Ceiriog. Saif y dreflan fechan gryno yn min yr afon, lle yr ymleda'r Dyffryn i tua haner milldir ar ei draws ; ac o fewn ychydig rydau iddo y mae pentref Nantyglog. Yn y blaenaf, y mae eglwys y Plwyf, a'i mynwent o'i hamgylch ; ac yn yr olaf, y mae'r ddau gapel Ymneillduol sydd yno, sef eiddo'r Methodistiaid Calfinaidd a'r Trefnyddion Wesleyaidd. Y Parch. Peter Roberts, awdwr *The Chronicle of the Kings of Britain*, oedd yr offeiriad yma o 1810 hyd 1814 ;

a chymeriad hynod am ei sêl a'i ffraethineb gyda'r Methodistiaid yn Nantyglog oedd Richard Morris (o Lanarmon, fel yr adwaenid ef oddicartref), hanes bywyd yr hwn a welir yn y *Traethodydd* am 1878.

Cyfyd Mynydd y Glog o ymyl y Llan i uchder go fawr; ac yn union ar ei gyfer, yr ochr arall i'r Dyffryn, y mae llechwedd lled serth, ond nodedig o firwythlawn, a'i wyneb ar haul canol dydd, ac yn gwenu (pan fo llechweddau yn gwenu) mewn mil o geinion. Tua chwarter milldir o'r afon ar y llechwedd hyfryd hwn y mae ffermdy Penybryn, yr allt o'r tu cefn iddo yn ei gysgodi rhag oerwynt y gogledd, a llwyn o goed brigog ar y tu arall yn ei warchod rhag y dwyreinwynt gwenwynllyd.

Y mae'r adeilad yn hen iawn—hwyrach fod rhanau ohono rhwng tri a phedwar cant oed. Ond nid yw'r oll o'r un oedran; y rhan bellaf, a'r nesaf i'r ystabl, &c., ydyw'r chwanegiad diwedd-araf, er fod hwnw hefyd mewn henaint teg. Yn ol pob golwg, bwriedid iddo fod yn gastell cystal a thŷ anedd, gan fod ei furiau tros lathen o drwch; ac fel hen ffermdai Cymru yn gyffredin, nid yw ei drefniant oddifewn fawr o glod i'r cynllunydd. Gyda haner y defnyddiau, gallesid gwneud palas a pharadwys o dŷ. Trefn cynllunwyr yr hen amaethdai Cymreig oedd annhrefn: doddi y gwahanol ystafelloedd yn rhywle, rhywle, ond cymeryd gofal mawr eu bod yn rhywle digon anhwylyd—dodi y llaethdy yn lle y pobty, a'r gegin yn nanedd y gwynt oeraf, a'i gwneud yn hongol ddigon o faint. Nid annghofient ychwaith gysylltu yr holl adeiladau â'u gilydd: fel pe digwyddai tân rywbyrd, y byddai yn hawdd iddo losgi y cyfan yn lludw. Yn yr ystyr yma, nid yw

Penybryn lawn cyn waethed a rhai manau a welsom ; efallai ei fod yn well ; ond ceir yma hefyd lawer o le i wella. Y mae y llaethdy yn y seler o tan y tŷ ; ac ni bu erioed le cymhwysach at gadw yr hylif yn oer a thymherus. Rhed ffrwd o ddwfr gloywglir, yr hwn sydd yn tarddu o fynwes y graig, trwy yr ystafell haf a gauaf ; a chlywsom am y Richard Morris a nodwyd yn gwneud defnydd effeithiol, yn un o'i anerchiadau mewn cyfarfod misol yn Nghorwen, o ffynon seler Penybryn, rhiniau yr hon ydynt yn parhau yr un fath, boed haf sych neu auaf rhewllyd, ac yn ei chydmaru i "allor yn y tŷ." Y mae traddodiad hefyd ar gôf a chadw fod un o hen denantiaid y lle yn y dyddiau gynt wedi derbyn gweledigaeth, yn ei hysbysu os gallai wneud llun pen o bres, a gweithio arno yn ddiorphwys heb roddi hunell i'w lygaid am saith mlynedd, y byddai yn anfarwol (ni ddywedir pa un ai'r pen ynte'r gweithiwr). Pa fodd bynag, cymerodd y breuddwyd afael mor dŷn yn y truan, fel y dechreuodd ar y gorchwyl yn ddioedi ; ac yn y seler hon y bu wrthi ddydd a nos am chwe' blynedd, un mis ar ddeg a phedwar diwrnod ar hugain, pan y daeth ato rhyw syrthni anorchfygol, y cysgodd yn drwm ; ac yn ol telerau yr anfarwoldeb, aeth ei holl lafur a'i anhunedd yn ofer.

Wrth dalcen y tŷ rhed afonig fechan ar hyd ymyl y ffordd sydd yn arwain yn uwch i fyny i'r wlad ; ac ar fin y ffrwd hono y mae'r "Gareg Wen," testyn y gân gyntaf yn llyfr cyntaf y bardd. Math o ithfaen ydyw, ac y mae yn y man y mae er's oesoedd, yn ol pob tebyg. Cynwysa'r gân hono amryw ddarluniau bychain ydynt yn delweddu yn dra chywir fanau yn ymyl ei hen gartref, megys y penill hwn :—

Mae nant yn rhedeg ar ei hynt
 I ardd fy nghartref i,
 Lle cododd un o'm teidiau gynt
 Ddisgynfa iddi hi.
 Mae helyg melyn uwch y fan,
 Lle syrthia tros y dibyn bàn,
 A choed afalau ar y làn
 Yn edrych ar y lli'.

Ac eto :—

Pan ddeuai'r Gwanwyn teg ei bryd,
 Ar ol tymhestlog hin,
 Ac adfywhau'r llysieuog fyd
 Yn ei gawodydd gwin :
 Yn afon fawr äi'r gornant fach,
 Pysgotwn ar ei glenydd iach,
 A phin blygedig oedd fy mâch,
 Yn grog wrth edau lîn.

Ymestyna tir Penybryn o'r afon Geiriog i grib y mynydd, ac ar ben y mynydd hwn, gwelir ôl y gwersyll y cyfeirir ato yn *Cant o Ganeuon*, t.d. 60, mewn cysylltiad â brwydr Crogen. Dywed yr awdwr mewn nodiad yno :—"Y mae ôl ei wersyll [Harri II.] mewn amryw fanau ar yr Orsedd Wen, Bwrdd y Brenin, &c., ac ar ran o'r mynydd perthynol i'r amaethdy lle y'm ganwyd ac y'm magwyd i." Y mae cylch y gwersyll mor eang, a'r ffosydd a'r cloddiau mor fawrion,—“yn fawr anferthol mewn adfeilion,” fel y tueddir fi i gredu mai hwn yn hytrach ydoedd prif gadlys Owain Gwynedd, yn yr ymgyrch hono. Pa fodd bynag, y mae yn bigwrn mor serth o bob ochr, ond tua'r gefnen fynydd sydd yn rhedeg at y Waun, fel na feiddiasai Owain byth ymladd brwydr Crogen, a gwersyll gan y gelyn yn y lle hwn o'r tu cefn iddo.

A cherllaw yr hen wersyll, ceir olion hynotach fyth, a hynach o filoedd o flynyddau, olion mynydd

tanllyd a grychlosgai hwyrach cyn i'r afon Geiriog ddechreu rhedeg. Pant crwn ydyw, tua chanllath ar ei draws, a phen uchaf y foel yn gwasanaethu fel un ochr iddo ; a'i ymylon wedi llithro iddo fel y gwelir weithiau hen odyn galch mewn adfeilion. Nid oes dwfr un amser i'w weled ar waelod ei gafn ; ac felly rhaid ei fod yn ei leibio ei hun. Pwy a wŷr nad oddiwrth yr Etna hwn y galwyd y mynydd ar y cyntaf yn BERW WYN ?

Rhwng y foel hon a'r dyffryn, y mae'r disgyniad yn serth iawn, ac yn llanw'r edrychydd âg arswyd wrth weled gwagle mor fawr yn union odditano. Gorchuddir un rhan o'r llechwedd gan goed ; ar ran arall pora defaid yn y clytiau bychain o laswellt melus sydd draw ac yma ar hyd ei wyneb ; ar y drydedd ran nid ymddengys fod dim yn tyfu ond creigiau a cheryg o gryn faint. Y rhan goediog a elwir y Coed Cochion ; ac y mae'r allt yn y fan hono yn dra thebyg i amgylchoedd Careg y Gwalch, rhwng Llanrwst a Bettws y Coed ; ac o'r ddwy olygfa, hon ydyw'r fwyaf fawreddog. Y mae ganddi hithau ei hogof, a'r ogof ei thraddodiad ; canys onid i Ogof Coed Cochion yr ymdeithiodd yr Edward Puw hwnw tan chwareu ei bibgorn, ac ni welwyd ef mwy ; ond cofiwyd yr alaw a chwareuai, a rhestrwyd hi yn mhlith yr Alawon Cymreig o hyny allan, tan yr enw " Ffarwel Ned Puw." Dichon fod y chwedl hon hefyd yn rhagori mewn perseinedd ar y traddodiadau synfawr sydd ar lafar gwlad am wrhydri ac ogof Dafydd ab Siencyn Grach o Nant Conwy.

Yn ngodreu y llechwedd, ac yn ei gŵr pellaf o Lanarmon, y mae hen amaethdy neillduol o hynafol ; yr hynaf, meddir, yn yr holl Ddyffryn. Dolwen y gelwir ef ; ond mŷn traddodiad mai

llygriad ydyw Dolwen o Dolowen; mai eiddo Owen Glyndwr ydoedd unwaith, ac y byddai'r gwron enwog yn tario yma ar brydiau pan ar ei daith o Sycharth yn nghwm Llansilin, i'w lys arall gerllaw Corwen, yn Nglyn Dyfrdwy.

Ac ychydig yn îs i lawr ar yr ochr arall i'r afon, ac yn ngenau nant ddofn sydd yn troi o'r dyffryn i'r mynydd, dyma Sarffle; lle y soniais eisoes am dano mewn cysylltiad â thaid Ceiriog, a'i droad allan oblegid ei Fethodistiaeth. Rai blynyddau yn ol, cyfarfyddodd aelodau y *Cambrian Archaeological Society* yn Llangollen, ac yn eu mysg y Dr. Phennah, olrheinydd dyfal y seirphaddolwyr Pheniciaidd yn y wlad hon. Wedi clywed am yr enw arwyddocaol hwn, aeth yr holl ffordd i Sarffle, gan ddisgwyl cael yn yr ardal rhyw ateg newydd i'w ddamcaniaeth: a dywedai ar ol hyny na siomwyd ef ychwaith. Gan nad allai ymddyddan gyda'r brodorion uniaith, ofnai unwaith mai dychwelyd yn ol fel y daeth a fuasai raid; ond yn ffodus, cyfarfyddodd â Mrs. Phœbe Hughes, o Benybryn. Hi a'i cynysgaeddodd â llawer iawn o wybodaeth leol; ac wedi dychwelyd yn yr hwyr i Langollen, tystiai na welodd erioed hen wreigan fwy deallgar, ei bod yn gwybod pobpeth am hanes a hynafiaeth yr ardal, a'i Saesneg yn rhemp o dda.

Yn y llanerch lonydd, ramantus a neillduedig y ceisiwyd ei desgrifio, y treuliodd Ceiriog gyfnod dedwydd ei ieuenctyd—lle yr oedd prydferthwch dyffryn tlws a mawredd mynyddoedd geirwon yn cydgyfarfod; mewn tŷ ac iddo hanes hen; ogof, hen wersyll, ac olion llosgfynydd i'w gweled ar dyddyn ei dad; tan ofal mam neillduol am burdeb ei hegwyddor a chryfder ei hamgyffredion; yn mysg cymydogion gwladaidd, uniaith gan mwyaf,

unplyg, ond wedi eu breintio yn mhell uwchlaw gwladwyr cyffredin â meddyliau bywiog ac â chôf llwythog o hanes a choelion eu cyndadau a gwroniaid eu gwlad yn y dyddiau gynt.

Prif ddifffyg y cwm ydoedd absenoldeb addysg. Mae'n wir fod yno ysgol gwlad yn Nantyglog, a bu Ceiriog yn mwynhau hyny o fendithion oedd ganddi i'w cyfranu; ond fel y gellid disgwyl, mewn ardal mor wasgaredig ei thrigolion a Llanarmon, a dim i'r ysgolfeistr yn dâl ond ceiniocach y plant, dyfroedd digon prinion a ddarperid i'r sychedig am wybodaeth yn Nantyglog. Am ysgol ramadegol, fel y dywedir, nid oedd yr un yn nes at y fan na Chroesoswallt. Mae'n ddiamheu y gallasai ei rieni o ran moddion bydol ei ddanfod yno, er ei bod yn fyd digon caled ar amaethwyr y pryd hwnw fel yn bresenol; ond y caswir yw, mai ychydig oedd nifer rhieni Cymreig, o ddeugain i driugain mlynedd yn ol, a gredent fod addysgu plant yn ddaioni digymysg. Tybient fod tuedd ynddo i wneud plentyn yn segur a diddefnydd, ac mai gwell o lawer iddo ddibynu ar ei alluoedd naturiol; yr hyn oedd mor rhesymol a disgwyl iddo amddiffyn ei hun yn well hefo'i ddyrnau moelion na chydag arfau priodol yn ei ddwylaw. Y cyfeiliornad andwyol hwn ydyw y prif reswm fod mor ychydig, mewn cydmariaeth, o wŷr dysgedig yn ein gwlad yn yr oes hon, rhagor yn yr amser a fu, ac, ni a hyderwn, yn yr amser a ddaw.

Yn ol tystiolaeth un o'i gydysgolheigion yn Nantyglog, dysgai yn gyflym; ond tra ragorai mewn gramadeg. Safai ar ben yr ysgol fel gramadegydd; ac y mae yr achos o hyny yn rheswm cryf i bob Cymro tros gefnogi *Cymdeithas yr Iaith Gymraeg*. Dysgodd Ceiriog Ramadeg

Saesneg yn yr ysgol trwy gyfrwng y Gramadeg Cymraeg a ddysgai gartref. Darfu i'r tad gamddeall cyfarwyddyd yr ysgolfeistr, a phrynu *Gramadeg Tegai* i'r bachgen yn lle un Lindlay Murray. Ymroddodd yntau ar unwaith i ddysgu hwnw, ac yr oedd ganddo grap pur dda arno yn mhen tua phythefnos. Tra yr oedd y plant eraill yn pendroni gyda thermau na wyddent ar faes medion y ddaear beth oedd eu hystyron, ac yn amheu, hwyrach, a oedd ystyr iddynt o gwbl, yr oedd mab Penybryn wedi deall y rhwyfau, ac yn gadael ei gydymdeithion yn yr ymdrech yn mhell bell ar ol. Pa hyd, tybed, yr erys Cymru yr unig wlad wareiddiedig tan goron Prydain, lle y rhoddir pob rhwystrau ar ffordd y bobl i ddysgu ac arfer eu hiaith eu hunain? Pe treuliasai brenhinoedd a seneddwyr Lloegr, yn y canrifoedd a aethant heibio, haner cymaint o'u hamser i ddifodi gorthrymderau yn y Dywysogaeth deyrn-garol hon ag a wastraffwyd ganddynt i geisio dileu ei hiaith, Cymru fuasai y wlad ddedwyddaf dan haul.

Wedi derbyn ei ddogn o ysgol, dychwelodd y llanc at y bywyd amaethyddol; ond ychydig flas a gai arno, nac o bleser ynddo. Amlach llyfr yn ei law na ffust; gwell oedd ganddo ddilyn ei fyfyrdd na chanlyn y wêdd, ac unigedd y mynydd na chymdeithas haid o fedelwyr. Braidd na chredwn mai ei brofiad ef ei hun ydyw'r englyn canlynol, yr hwn a rydd yn ngenau'r Morwr, yn ei awdl i'r *Mor* :—

Druan gwr! nis medrwn gau—ar ochr
Y gwrychoedd a'r cloddiau;
Aethus son—mi fethais hau,
A ffaeliais drin ceffylau.

Ond ni bu mab fferm erioed, meddai un a'i hadwaenai yn dda, gymaint ei ofal am fod pedolau y ceffylau mewn cywair priodol; ac mor barod i alw sylw at unrhyw ddiffyg ynddynt, a chynyg ei wasanaeth i fyned â'r anifail cefnesmwyth at y gôf i gael carnwisg newydd. Dengys hefyd y dyfyniad canlynol o un o'i lyfrau ei fod yn llawn afiaeth a direidi diniwaid, fel pob bachgen, yn enwedig os "bydd rhywbeth ynddo fo." Efe ei hun sy'n dweyd y stori:—

YR wyf yn cofio i fy nhad wneud Corn Hirias o gorn tarw, a'i alw yn "gorn cinio," a byddwn yn hoff iawn o fyned âg ef ar fy mant ar ben clawdd y "Wern Fach," pan gawn archiad o'r tŷ, i alw fy mrodyr a'r gweision i'w prydau bwyd—yr oeddwn yn meddwl bob amser fod rhyw nôd yn y corn hwnw tebyg iawn i frefiad llo, os na chenid ef yn iawn. "Y mae hyny yn beth digon naturiol," ebai fy nhad, "o achos y mae pob corn tarw wedi bod yn gorn llo;" ond barnai Dafydd, fy mrawd, fod achos mwy uniongyrchol i'r corn swnio fel brefiad llo, hyny oedd am fy mod i yn ei ganu. Blinodd yr holl gymydogaeth yn fuan ar yr oernadau chwithig oedd yn d'od o fy nghorn, ac mi flinais inau arno gyda bod newydd-deb y tegan yn darfod, ac mi roddais waelod o ystyllen yn ei ben praff a chorcyn potel bop yn ei ben main, ac fe'i gelwais drachefn yn "gorn powdwr." Cymerais ef gyda mi i "dŷ'r crydd" i chware powdwr ac i saethu gwellt efo fy nghyfeillion. Rywsut neu gilydd, pan oedd y corn ar fainc y crydd, aeth gwreichionen o dân iddo, a bu agos iawn i un llanc, yr hwn oedd yn meddwl ei hun yn rhy dda i fod yn gobler, gael dyrchafiad trwy gorn y simdde. Fe gofias byth am y tro hwnw, ac am yr ymwared gwyrthiol a gawsom. Llogodd un bachgen ei wyneb, nes crychodd ei dalcen fel "hen drigain." Diengais inau gyda llosgi fy nghlust, colli fy aeliau, a chyrlio fy ngwallt. Byth er y tro hwnw, y mae ynof arswyd greddfol yn erbyn powdwr gwn. Yr hanes diweddaf a gefais am y "corn cinio" a wnaeth fy nhad, yr hwn a wnes i yn "gorn powdwr," ydyw ei fod yn awr ar fainc crydd, ac yn ol tynged y corn buelin, i newid ei enw, gelwir ef yn awr yn "gorn pâst;" a dyna y defnydd a wneir ohono.

Erbyn 1848, gwelir yn bur amlwg y byddai galwedigaeth arall yn fwy cydnaws â'i chwaeth nag amaetha ; a chan ei fod mor hoff o lyfr, pa grefft mor gyfaddas iddo a'r un o wneud llyfrau ? Cafwyd lle iddo fel egwyddorwas gydag argraffydd yn Nghroesoswallt ; a bu yno ar brawf am dri mis, ond deuai gartref o nos Sadwrn tan fore dydd Llun i dreulio'r Sul. Ar ddiwedd cyfnod y prawf, pan aed i hwylio ei rwymo, cafodd ef a'i rieni allan fod yn rhaid iddo wasanaethu am saith mlynedd. Meddyliodd fod hyny yn rhy hir o amser, ac yn wir nid oedd ei serch yntau at y gelfyddyd ychwaith yn angherddol. Felly, gadawodd hi ; a da hyny, canys deg i un na chollasem y bardd melusber mewn argraffydd trwsgl. Ychydig o feirdd da a fagwyd yn mysg pigwyr llythyrenau ; Cawrdaf, mae'n debyg, oedd y goreu yn mysg y Cymry.

Yn nechreu y flwyddyn ganlynol (1849) aeth i Fanchester, at gâr iddo o'r enw Thomas Williams, yr hwn oedd yn cadw siop *grocer* yn Oxford Street. Dyma ei fynediad cyntaf gwirioneddol oddicartref, canys yn Nghroesoswallt yr oedd megys o fewn cyrhaedd galw. Y mae wedi costrelu ei brofiad ei hun, a phryder ei fam, yn y cyfwng pwysig hwn ar ei fywyd mewn cân nodedig o effeithiol, yr hon a welir yn yr *Oriau Eraill* :—

Mae John yn myn'd i Loeger,
A bore fory'r ä,
Mae gweddw* fam y bachgen
Yn gwybod hyny'n dda ;

*Defnyddia'r bardd y gair *gweddw* yma, er mwyn cryfhau, a hwyrach ddyeithrio y darlun ; gan nad oedd ei fam yn weddw ar y pryd yn ystyr gyffredin y gair.

Wrth bacio'i ddillad gwladaidd,
 A'u plygu ar y bwrdd,
 Y gist ymddengys iddi
 Fel arch yn myn'd i ffwrdd.

Mae ef yn hel ei lyfrau
 I'r gist sydd ar y llawr,
 Yn llon, gan feddwl gweled
 Gwychderau'r trefydd mawr ;
 Nis gwel e'r deigr yn distaw
 Ar rudd y weddw drist,
 Na'r Beibl bychan newydd
 A roddwyd yn y gist.

Tua cyhyd o amser ag y bu yn brinter y bu hefyd yn *grocer*, canys rhoes ei gâr a'i feistr y fasnach i fynd ; a chafodd le wedi hynny fel ysgrifenydd yn ngorsaf nwyddau London Road, Manchester. Arosodd yma am un mlynedd ar bymtheg, a dringodd o rîs i rîs yn y gwasanaeth nes bod ganddo cyn ymadael haner cant o glarcod tano. Yr oedd y cyfnod hwn y pwysicaf, ar lawer ystyr, yn ei holl fywyd ; oblegid cynwysai nid yn unig y drydedd ran o'i oes, ond dadblygwyd ynddo adnoddau cyfoethog ei alluoedd meddyliol. Cyrhaeddodd Fanceinion yn fachgen ieuanc gwlad-aidd a hawddgar, newydd adael ei ddwy-ar-bymtheg oed, a gwrid y bryniau ar ei ruddiau, ac "awen burwen yn berwi" yn ei ysbryd nwyfus. Yr oedd wedi ei fendithio gan natur â'r ddawn werthfawr o benderfyniad cryf ; ac efe a benderfynodd. Nid i fod yn gyfoethog, nac yn un o brif farsiandwyr y ddinas fawr hono, onide goludog ac un o brif farsiandwyr Manchester a fuasai ; canys ychydig iawn o'r sawl a enillasant gyfoeth a feddent ei gymhwysderau a'i gyneddfau ef at y cyfryw lwyddiant. Yn ffodus, nid yw cyfoethogion yn brinion, ond yn anffodus y mae beirdd fel

Ceiriog yn neillduol o brinion. Yr oedd wedi ei gynysgaeddu hefo synwyr cryf; ac fel y prawf cynlluniau cywrain llawer o'i gynyrchion, yr oedd yn gryn athronydd heblaw bod yn fardd. Y gallu hwn a barodd iddo sylwi yn fuan ar ol gadael cartref fod lleoedd gweigion yn ystafelloedd ei feddwl, a phenderfynu mai goreu bo'r cyntaf eu dodrefnid â gwybodaeth a dysg. I lanc o'i anianawd ef, yr oedd meddwl gwâg yn fater annhraethol fwy difrifol na llogell wâg. Parodd hyn iddo ymroi yn ddioedi i ddarllen ac efrydu, ac i gyflwyno pob awr hamddenol ar ei elw i hunan-ddiwylliant; nes y daeth llafur meddyliol yn ail natur iddo ac yn wir bleser. Dywed un a'i hadwaenai yn dda am dano yn y cyfnod hwn:—
 “Wedi darfod â'i oruchwylion y dydd, ceid ef bob amser gartref—o'r adeg y deuai adref hyd amser gorphwys, a'r amser hwnw yn hwyr iawn fynychaf. Darllen, cyfansoddi, ysgrifenu, oedd ei fwyd a'i ddiod. . . . Y mae yma wers dda i ieuencyd ein gwlad i'w hefelychu, o gymeryd rhywbeth gwerth i ymdrechu ato yn eu horiau hamddenol. Nid llawer o ddaioni a geir o un bachgen ieuanc os bydd efe allan yn barhaus. Gellir dweyd am fywyd Ceiriog Hughes mai bywyd o lafur meddyliol ydoedd, os llafur hefyd iddo ef. Dyna bleser ei fywyd; a thrwy ei fywyd ymroddgar efe a wnaeth lawer o les. Anfynych y byddai cyngherdd Cymreig heb gân o'i waith ef yn gwefreiddio y dyrfa; a byddai'r cyrddau hyn fynychaf wedi eu paratoi at rhyw achosion daionus, megys tynu dyled capelau ac ysgolion, neu rhyw clusenau i'r weddw a'r amddifad.”—IDRIS VYCHAN yn y “Darlunydd.”

Fe welir oddiwrth y dystiolaeth uchod fod y llanc yn ddigon craff eisoes i ddeall fod eisio “cyfansoddi ac ysgrifenu” cystal a “darllen,” wrth ddysgu; ac nad yw darllen yn unig ond haner yr oruchwyl-iaeth; y mae cynull y cnwd i'r ydlan yn waith angenrheidiol, ond byddai ei adael yno i fraenu ar ei gilydd yn gwneud y llafur cyntaf yn anfuddiol.

Pa bryd y dechreuodd efe gyfansoddi barddon-iaeth, a pha ddernyn oedd blaenffrwyth ei awen, nis gwyddom. Efallai iddo ddechreu yn union wedi cartrefu yn Manchester, efallai cyn hyny; pa fodd bynag, enillodd ei wobwr gyntaf mewn cyfarfod llenyddol a gynelid yn nghapel Grosvenor Square. Yr oedd wedi meistrolï y cynghaneddion, ac yn ymgeisydd buddugol mewn Eisteddfod fechan a gynelid yn Nantglyn, erbyn 1853. Y testyn ydoedd, “Coffadwriaeth y Doethawr William Owen Pughe;” ac fel y bu chwithaf y tro, enillodd dyfodol brif-fardd telynegol Cymru ei lawryf cyntaf oddicartref am ddau englyn! ac yn mhellach, un a ddaeth ar ol hyny gyda'r mwyaf gwreiddiol o'n holl feirdd, wedi benthyca y prif ddrychfeddwl sydd yn yr englynion hyny o waith Pope, sef “God said let Newton be, and there was light.” Dyma yr englynion:—

Pan ydoedd niwloedd a nos—ar iaith yr
Hil Frython yn aros;
“Cyfod, Puw,” ebai Duw, “dos
I ddwyn eu hiaith, o ddunos.”

Ac yna goleuni canaid—a roed
Ar iaith ein henafiaid;
A'n llên oedd fel gem mewn llaid,
Hwn a'i dygai'n fendigaïd.

Dair blynedd yn ddiweddarach, yn Eisteddfod Genedlaethol Llundain, 1856, cynygid gwobr am y

chwe' englyn goreu i "John Elias," a chawn ef yn ymgeisydd. Yr oedd yn gystadleuaeth mor ragorol, fel y penderfynodd y ddau feirniad, Eben Fardd a Hiraethog, ddewis y chwe' englyn goreu o waith yr amrywiol ymgeiswyr; a dyma'r un a ddewiswyd o restr Ceiriog:—

Ei law arweiniai luoedd—i weled
Ymylon y nefoedd;
Nerth fu i'n hareithfaoedd,
A gloew sant ein heglwys oedd.

Yn yr un Eisteddfod, enillodd ar y chwe' phenill er cof am "Etifedd Nanhoron," Cadben R. Lloyd Edwards, yr hwn a laddwyd mewn brwydr o flaen Sebastopol, yn ystod y nos. Y mae'r chwe' phenill ar yr un mesur, ac yn yr un cywair, a'r *Death of Sir John Moore*: ac er nad oes yr un drychfeddwl yn y ddwy gân yr un fath, eto wrth ddarllen y naill anhawdd ydyw peidio meddwl am y llall. Y mae yn glôd nid bychan i'r Cymro ieuanc, tan ei 24ain oed, ei fod yn gallu cyfansoddi cân hafal i un o'r caneuon tlysaf yn yr iaith Saesneg, er i hono fod o ran ei hanian yn fath o efelychiad. Prawf y ddau benill canlynol fod y bardd eisoes, er ieuenged ydoedd, yn gallu bathodi brawddegau barddonol teilwng ohono ei hun mewn oedran addfetach:—

"Yn mlaen!" medd ein Cadben — "yn mlaen!" oedd ei lef;

Aem ninau ar warthaf y gelyn:
Ychydig feddyliem mai marw 'roedd ef,
Pan oedd yn anadlu'r gorchymyn.

Wrth ini ddychwelyd canfyddem y lloer
Trwy hollt yn y cwmwl yn sylwi,
Gan ddangos ein Cadben â'i fynwes yn oer—
Mor oer a'r bathodyn oedd arni.

Fel llawws o wir feibion athrylith Cymru, dechreuodd Ceiriog fel gweithiwr haiarn wedi ei godi o fwngloddiau eraill. Nid oedd ei ddarnau boreuaf yn nodedig am wreiddioldeb, nac yn cynwys unrhyw arbenigrwydd nodweddiadol ohono ef ei hun ; ond yr oeddynt mor gelfyddgar o ran ymadroddion cymen a dillyn a dim a wnaeth yn ol llaw. Yn raddol yr agorodd efe ei fwnglawdd goludog ei hun ; a pho dyfnaf y treiddiai yn hwnw, goreu oll oedd y mŵn. Yn nghyntaf gweithiwr celfydd, cywrain ; wedi hyny, yn codi y defnyddiau o'i dir ei hun. Darllen llawer ar waith y pencampwyr llenyddol yr oedd yn y cyfnod hwn ar ei fywyd ; a'r drychfeddyliau mawrion a welai wrth ddarllen felly yn aros yn ei gôf, nes dyfod yn rhan ohono ; wedi hyny, ac yn raddol, y daeth yn feddyliwr gwreiddiol, ac yn ddarfelydd annibynol. Credwn fod hyn yn nodwedd arbenig llawws o athrylithiau pob gwlad a phob oes. Cyhuddir Shakspeare o arwynebedd ac anwreiddioldeb yn ei gynyrchion cyntaf ; a dyna un o'n prif feddylwyr ninau, Christmas Evans, pe buasid yn cospi am dori yr wythfed gorchymyn mewn ystyr lenyddol, yn ngharchar Aberteifi y cawsid ef ar ol ei bregeth gyhoeddus gyntaf. Yr oedd Ceiriog yn ddigon dieuog o ddim yn ymylu ar lôn ysbeiliad ; cydnebydd ei ddyled am y syniad o eiddo Pope ; a'n hunig esgusawd am grybwyll y sylw ydyw ceisio dangos fod hyd yn nod ei wendidau bychain yn nodweddiadol o athrylith uchelryw.

Tynodd sylw yn fuan yr amryw lenorion a llengarwyr Cymreig oeddynt yn trigianu yn Manchester ; ac enynwyd cyfeillgarwch rhyngddo â hwynt nas gallodd dim ond angau ei enhuddo. Yn eu mysg yr oedd Creuddynfab, R. J. Derfel,

Pedr Mostyn, Idris Fychan, Parch. O. Jones (*Meudwy Mon*), Mr. J. Francis (*Mesuronydd*), Gwilym Elen, Tanad, ac eraill. Bu Ab Ithel hefyd am dymhor yn byw yn Middleton, ger y ddinas, a'r adeg hono y daeth y ddau i gyd-nabyddiaeth gyntaf â'u gilydd. Yr oedd gan Gymry llengar Manchester Gymdeithas Lenyddol deilwng yn eu mysg—Cymdeithas y Cymreigyddion y gelwid hi, a'i llywydd ydoedd Mr. Francis; dyn mawr, penwyn, rhadlon, bodlon, oedd Mr. Francis, ac yn Gymro gwladgar o'i goryn i'w sawdl. Yr oedd yn Lerpwl hefyd ar yr un pryd Gymdeithas o Gymreigyddion, llywydd yr hon ydoedd Dr. Games, disgynydd o Syr Dafydd Gam; a phe buasai eisiau dangos dwy engrafft o ddau hen Gymro gewynog, nerthol, deallgar, anhawdd fuasai cael gwell y ddau lywydd hyn. Llanwai Mr. Francis y swydd bwysig o *City Surveyor* Manchester; ac yr oedd y Dr. Games, heblaw bod yn feddyg galluog, yn ddyn neillduol o wybodus, ac yn siaradwr campus. Penderfynodd y ddwy Gymdeithas gydgynnal eu gwyl flynyddol ar Rivington Pike, moel gerllaw Bolton, wrth odreu yr hon y mae cronfeydd dwfr tref Lerpwl. Cyrhaeddasai mintai Manchester yno yn nghyntaf, ac yr oeddynt wedi dringo llechwedd y foel yn lled uchel cyn i gwmni Lerpwl ddyfod o hyd iddynt. Wrth weled yr ymwelwyr cyntaf, daethai bechgyn o'r amaethdai gerllaw atynt i werthu llaeth; ac wedi ini eu goddiweddyd, gwelem Ceiriog yn yfed o dŷn anferth, a than ddylanwad y llaeth enwyn yn clecian cynghaneddion; meddai :—

Y mae'n braf yn mhen y bryn,
A thyniad o laeth enwyn.

Yna prysurodd i gydnabyddu gwahanol aelodau y ddwy gymdeithas â'u gilydd. Wrth gyflawni y gwasanaeth hwnw, daeth at lencyn a eisteddai ar y glaswellt, yntau hefyd yn tori ei syched o dŷn llawn cymaint a'r llall, ac fel hyn y dywedodd y bardd wrthym pwy ydoedd :—

Dyma Dwmi Dimol,
Llawen ei fyd yn llanw ei fôl.

O'r Cymreigyddion a nodwyd, Creuddynfab, mae'n ddiau, oedd y galluocaf ; yr helaethaf ei wybodaeth lenyddol ; miniocaf ei amgyffredion ; a'r un a ddylanwadodd ddyfnaf ar nodwedd farddonol Ceiriog. Am ddonioldeb i ddarnodi cymeriad, ni ddigwyddodd i ni daro ar ei fath na chynt nac wed'yn. Clywsom ef un tro yn disgrifio hen lenor hynod, fel "*genius* wedi cael *stroke* ;" a bardd ac offeiriad Cymreig adnabyddus ond anffodus fel "Person wedi ei witsio." Pan y cydgerddem âg ef un diwrnod ar hyd Heol Mostyn, Llandudno, yr oedd dau aelod o *German Band* yn chwareu fel math o guro tabwrdd ar ganol yr heol, y lleill o'r seindorf wedi myned oddiamgylch i gasglu ; trodd y darnodwr brathog ei lygad bychan haner cam tuag atynt gan ddywedyd,—“ Mae rhai'n fel pe byddent yn godro miwsig, onid ydynt ? ”—[sŵn godro ar waelod tŷn, ydych chwi'n ddeall]. A phan oedd rhyw lodyn siaradus yn brolio mewn cwmni nifer a gwychder ei ddodrefn—gan fanylu ar ei hyn a hyn o gadeiriau, rhifedi mawr o fyrddau, &c., a diweddu trwy ddweyd fod ganddo ddau ar bymtheg o welyau plu. “ Tom ! ” ebe Creu., “ fyddai ddim gwell i chwi ddweyd wrthym pa sawl pluen sydd yn mhob gwely ? ”

O tan yr ysmaldod cellweirgnoawl hwn, meddai Creuddynfab y teimladau tyneraf a'r galon lanaf. Beirniadau yn graffus, a phan fyddai achos yn galw, yn llym. Tynodd lawer o drybini ar ei ben trwy gyhoeddi y *Barddoniadur*, beirniadaeth ddi-dderbynwyneb ar Caledfryn fel beirniad; ond gwnaeth yr ysgrafelliad hwnw les i'r oracl, a bu o fendith i lenyddiaeth Gymraeg yn gyffredinol. Oddiwrth y llyfr hwnw credai rhai fod yr awdwr yn ddyn sarug a chwerw; ond ni bu erioed fwy camgymeriad. Yr oedd yn bobpeth i'r gwrthwyneb. Os ysgythrai gangau crinion y dderwen gadarn, meithrinai â llaw dyner y blaguryn ieuanc gobeithiol. Yr oedd yn hyfrydwch ganddo gael y fraint o gynorthwyo y bardd ieuanc addawol JOHN HUGHES, neu fel yr ymgyfenwai y pryd hwnw, *Ioan Ceiriog*; a phrin y rhaid dweyd fod yn dda gan y llanc gael ei hyfforddiant yntau. Addfedodd y cysylltiad rhyngddynt, o athraw a dysgybl, yn fuan yn gyfeillgarwch diragrith. Yr oeddynt yn myned i'r un addoldy, a threulient lawer o amser yn nghymdeithas eu gilydd, gartref ac oddicartref. Er fod Creuddynfab ddeunaw mlynedd yn hŷn na'i ddysgybl, yr oedd ysbyrd un mor nwyfus ac ieuengaid, a chyneddfau y llall mor addfed, a'r ddau o'r fath gyffelyb chwaeth, fel nad oedd gwahaniaeth oedran yn gwneud dim gwahaniaeth yn eu serch at eu gilydd. Rhwng y blynyddau 1855 ac 1860, anfynych y cyhoeddai yr un o'r ddau ddim byd heb ei ddangos i'w gyfaill. O dipyn i beth, ysgrifinent i'r cyhoeddiadau fel cyd-awduron (*confrères*). Yn yr *Arweinydd*, newyddiadur a gyhoeddid yn wythnosol yn Mhwllheli, ac a olygid gan Huw Tegai, o tua 1856

i 1859, yr ymrithiodd gyntaf y bodau dychymygol hyny, Syr Meurig Grynsyth a Bywbothfardd, a llythyrau doniol y ddau yn disgrifio eu Peirianau Barddoni. Yr oedd eu gwatwareg finiog yn gwneud gwawd difaol o hoced penuchel y sawl a dybient mai cleciadau cydseiniaid ydyw barddoniaeth, a buont bron mor llwyddianus i ladd cocosfeirdd, crachfeirdd, a chwilod o'r fath yn Nghymru ag y bu Don Quixote i wawdio o fodolaeth goeg farchog-wriaeth yr Yspañen gynt.

Y mae rhai o'r llythyrau wedi eu danfon o'r Lleuad. Y modd a'r dull yr elai y ddau i'r blaned oer oedd neidio iddi oddiar Drwyn y Fuwch, neu fel y gelwir ef yn awr, *Little Orme's Head*, pan oedd hi yn myned heibio'r ddaear ar ei thaith i'r Llwybr Llaethog. Mae'n wir nad hwy oeddynt y daear-olion cyntaf a dalodd ymweliad â thiriogaethau brenhines y nos; canys y mae'n dra thebyg fod dau mor graff wedi gweled yno ôl traed Baron Munchausen, y Deon Swift, a Hans Pfaal y dychymyg-fawr Edgar Allan Poe; ac os gwelsant, tybed nad oedd berygl iddynt gamgymeryd eiddo'r Barwn a Hans am ôl carnau yr anghenfil ysprydol hwnw a ddesgrifir gan Hiraethog, yn ei awdl ar *Job*, fel yn gorphwys ar un o gyrn y lloer, pan ar ei daith ysbiol gyntaf i wlad y ddaear? Cafodd ef anwyd wrth eistedd ar lecyn mor oer, a dechreuodd "echrys disian," "nes aeth yn agos, weithian, i'r d—l roi'r lloer ar dân." Ond rhaid cydnabod fod rhai o lythyrau Meurig a Byw. mor hedegog a dim o waith eu rhagflaenoriaid lloeraidd. Dyma eu hail lythyr a argraffwyd yn yr *Arweinydd* am Mawrth 4, 1858, wedi ei godi o'r copi sydd yn y *British Museum* :—

MEURIG GRYNSTWTH, AT DRIGOLION Y BLANED DDAEAROL.

WEL, Mr. GOL.,—Ddarfu chwi feddwl mod i wedi annghofio fy hen ffryndiau yn “Ngwlad y ddaear” yna? Nid felly; peidiwch chwi a meddwl fath beth. Yr wyf fi a “Byw.” mor ddaeargarol a phan oeddym ni yna yn bwyta tatws llaeth. Yr achos i mi fod dipyn yn hwy nag arferol yn ysgrifenu atoch y mis hwn, oedd disgwyl am newydd da i’w yru i chwi, ac y mae yn hyfryd genyf allu eich hysbysu bod genyf un o’r newyddion goreu a gafodd beirdd “gwlad y ddaear” yna erioed. Y mae “Byw.” wedi dyfeisio peiriant newydd at fwrw cynghaneddion, ac y mae arno eisiau goruchwylwyr yn mhob ardal, lle mae “Beirdd Braint a Defawd,” i werthu ei nwyddau cynghaneddol. Yr wyf yn deall ei fod ef yn gwerthu dros ben rheswm o rad. Y mae ganddo linellau am dri a chwech y cant, y rhai, cyn y *panic* diweddaif yn y drafnid-iaeth gynghaneddol, fuasent yn costio pymtheg swllt y cant. Nid yw yn gwerthu llai na chan sypyn gyda’u gilydd o’r setydliad, ond y mae ganddo oruchwylwyr ar y ddaear yn gwerthu wrth y dwsin -nid ydynt hwy wrth gwrs yn gwerthu mor rhad ag yn ol tri a chwech y cant. Yr ydych chi yna yn bobl gydwybodol, ac am hyny chwi a wyddoch yn dda fod yn rhaid i bawb fyw, neu o leiaf, fel y dywedodd y pregethwr gynt, “fod yn rhaid i bawb fyw neu farw.” Dyna hen bregethwr yn arfer dweyd y gwir.

Pe gwyddwn i na chodech bris hysbysiad am fy ysgrif, ni roddwn engraifft o’r gorchestion i chwi; o ran hyny, gellwch ofyn faint fyd fynoch chi, mi dalaf inau y peth welaf yn dda fy hun. Heblaw yr hen gynghaneddion adnabyddus yna, y mae “Byw.” wedi dyfeisio cant a deg o rai newyddion, ac y mae y peiriant, ar ol gwneud y patrwm, yn eu bwrw yn gyflymach nag iar yn bwyta rhynion.

Y mae ganddo linellau rhagorol am geiniog a dimai yr ugain, y rhai eilw efe, yn ei ddull smala ei hun, “Câs gan Sais.” Gelwir hwy felly am nad oes yr un Sais a all ystumio ei geg atynt, megys, “*Gwrychell grechell at grochan.*” Fe wŷr pob Bardd Braint a Defawd fod prynu llinellau fel yna am geiniog a dimai yr ugain yn llawer rhatach yn y diwedd na cholli amser i’w gwneud hwy, gyda dwylaw moelion.

Y mae ganddo stoc helaeth o “Gynghaneddion Cās gan Feddwyn.” Ei reswm, meddai ef, dros eu henwi felly yw, eu cymhwysder i brofi dyn a dybir ei fod yn feddw, canys ni all un dyn meddw blethu ei dafod am danynt. Dyma nhw :—

Y groesffagl carddagl cerddawdd—gwttern

Y creigiau a'i crygawdd ;

Gyr biser, gwyrder gwerdawdd,

Ogfaenlliw bais, rhwd clais, clawdd.

Crwth crothlost—coelffrost culffriw—cwthr enfys

Cog oerfrys cig irfyw ;

Copr bryd rhwng y rhyd a'r rhiw,

Caiff lemloes y ci fflamliw.

Y mae “Byw.” yn disgwyl y bydd galwad mawr, yn enwedig gan Gyndeithas Cymedroldeb, am y cynghaneddion yna, yn enwedig pan gofia nad ydynt yn costio ganddo ond llai na'r degwm yr hyn oeddynt amser yn ol. Y mae ganddo, mi debygwn i, ddigon o linellau “hoewlon a gwiwlon” i ddiwallu y wlad am ddeng mlynedd, wedi eu gwneud yn barod. Dywedodd wrthyf na fu y peiriant ddim dros awr yn gwneud y domen fawr i gyd. Y mae yma ganoedd o englynion at gôr Eisteddfodau, a chyfarfodydd llenyddol, yn dechreu :—

Eisteddfod hyglod yw hon.

Eisteddfod hynod yw hon.

Eisteddfod hynod o enwog, &c.

I'w cael wedi eu gorphen yn daclus, am lawer llai o bris nag y medr neb brynu y defnyddiau yn Nghymru.

Y mae ganddo englynion cymhwys i Ffarmwyr, ardderchog, sef rhai at wasanaeth y tŷ, y meistr, y feistres, y plant, y gweision, y morwynion, y meirch, cerbydau, y gwartheg, y lloi, y moch, y defaid, a phob peth arall ellir feddwl am dano perthynol i ffarm, am haner coron, a thalu y cludiad.

Fe ellir cael digon o englynion campus, wedi eu gorphen yn dda, at wasanaeth ffarm fawr, y tŷ ac allan, am ddeng mlynedd, am dri a chwech.

Er engraff, wele englyn i drol eithaf llithrig, ac heb un math o wall cynghaneddol ynddo :—

Trol lariaidd, fwynaid, feinwych,—trol hynaws,
 Trol anwyl, trol glodwych ;
 Trol lasliw, eurwiw, orwych,
 A throl i waith, a throl wych.

Eto i Ful—

Mul mwynlan, gwiwlan, gwelir,—ac anwyl
 Ful ceinwych ganfyddir ;
 Ei ber lef gloyw-lef glywir
 Yn fwynaid, weddaidd, yn wir.

Cewch esiamplau o gynghaneddion wrth y llath yn fy llythyr nesaf. Rhai a diwedd y naill yn dechreu y llall.

Yr oeddynt yn ohebwyrr rheolaidd i'r *Pwnsh Cymraeg*, ond cyn i'r wythnosolyn hwnw ddirywio a myned yn fraddug pen ffair. Ni roddid enwau'r awduron wrth yr ysgrifau ynddo, ond y mae'n hawdd adnabod ôl llaw y celfyddydwyrr o Fanceinion. Creu. oedd yn cael y gair o ysgrifenu y gyfres o lythyrau llymfeirniadol a ymddangosent yn *Pwnsh* tan y penawd, "Yr Arddangosiad Farddol," gan y Barnum Cymreig ; ond yr oedd gan ei ddysgybl hefyd law yn y gwaith. Crafu yn drwm iawn y byddai *Barnum* ; a chan fod rhai o'r beirdd mor groendeneu, gwingent yn erwin tan y driniaeth, a bygythient bob math o ddialedau heblaw cyfraith athrod, ar yr awdwr.

O flaen y llythyrau hyn, ar ben y ddalen, yr oedd llun y gwrthddrych y sonid am dano, wedi ei gerfio ar bren, gan yr "*Artist Cymreig*," fel yr adwaenid ef, sef Elis Bryncoch. Trigianai Elis mewn bwthyn bychan, cysurus, yn heol Phythian, Lerpwl, ac y mae'r bwthyn hwn yn sefyll yr un fath hyd yr awr hon, er cynifer o gyfnewidiadau a gymerasant le o'i amgylch. Yn y caban glanwaith hwnw y cerfiodd Elis Bryncoch holl *cuts*, chwedl

yntau, y *Pwnsh Cymraeg*. *Cuts* hynod oeddynt hefyd; hynotach am wreiddioldeb y drychfeddwl nag am fedrusrwydd ei weithiad allan. Yr ydym yn cofio un ohonynt yn dda. Y testyn ydoedd, “Claddedigaeth y Genhadaeth Iuddewig.” Yn Mon y codasai y gwrthwynebiad iddi ar y cyntaf; ac yn Arfon yn nesaf. Tynid yr elorgerbyd gan fochyn yn mlaen y wedd a gafr yn y bôn; ac ar ben y cerbyd yr oedd hen ŵr tew, boliog, yn eistedd fel gyriedydd, gan gynrychioli Sion Gorph, a chloben o fflangell yn ei law *chwith*—pa un ai yn amryfus ynte o fwriad y cerfiwr, y mae yn anhawdd dweyd. Cwynai pobl y drychfeddylliau fod gan y Bryncoch ddawn i ddyfetha eu cynlluniau gyda rhyw chwithdod fel hyn yn fynych. Ond pan gofier mai asiedydd oedd y cerfiwr wrth ei alwedigaeth, ei fod yn gweithio’n galed bob dydd am ei fywoliaeth, ac yn cerfio pan fyddai asiedyddion eraill yn gorphwys neu yn cysgu, yr oedd ei gerfiadau yn rhyfeddol o dda. Gwaith mawr oes Elis Bryncoch oedd darlun o’r enw *Oriel y Beirdd*, am yr hwn y gwrthododd £200 un tro; ond ar ol ei farwolaeth ef a werthwyd am £100 i Mr. Wm. Morris (*Gwilym Tawe*).

Byddai Creu. a Cheiriog yn dyfod trosodd i Lerpwl yn fynych ar nos Sadwrn i ymgynghori âg oracl y *cuts* parth rhai yr wythnosau dilynol; ac ar un o’u hymweliadau hyn y gwelsom ni y ddau gyntaf. Yr oedd Ceiriog y pryd hwnw tua phump ar hugain oed, yn ddyn ieuanc hardd a golygus, ac yn gwisgo yn drwsiadus, hwyrach braidd yn fflasiynol; ac heb i chwi fyned yn agos ato, ac ymgomio âg ef, yr oedd yn anhawdd i chwi amgyffred eich bod yn mhresenoldeb bardd, gan mor debyg ydoedd i ddyn arall.

Wedi crwydro oddiar ein llwybr yn y dull uchod er mwyn sôn ychydig am ddau o hen gyfeillion y bardd yn ei ieuenctyd, ni a ddychwelwn i olrhain ei lwybr yntau yn mhellach. Yr un flwyddyn ag y gwobrwywyd ef yn Llundain am yr englyn i John Elias ac am ei farwgân i Etifedd Nanhoron, enillodd yn Eisteddfod Merthyr hefyd, tan feirniadaeth Eben Fardd, wobr o £10 am ei fugeilgerdd, “Owain Wyn;” ac ymddengys nad dyna’r gystadleuaeth gyntaf y bu’r gân hon ynnddi. Mewn nodiad ar ei diwedd, dywed yr awdwr:—
 “Flwyddyn cyn hyny, bu yr un Fugeilgerdd air yn air yn cystadlu am *ddeg swllt*, ond ataliwyd y wobr, am na thybiai’r beirniad fod un o’r amryw ymgeiswyr yn ei theilyngu.” Wele, hai, hai! Rhaid fod syniad y beirniad hwnw am werth cydmarol deg swllt a gwerth bugeilgerdd mewn cyflwr echrydus o ddrwg. Byddai yn anhawdd cael undyn na ddywedai mai dyma’r fugeileg oreu yn yr iaith o ddigon. Ac ini roddi y pris isaf ar farddoniaeth ac uwchaf ar arian, y mae yn *Owain Wyn* linellau unigol sydd yn werth yr holl wobr haelionus hon ddengwaith drosodd. Beth fyddai gwerth y llinellau canlynol yn y farchnad fawr lenyddol, tybed?

Bywyd Bugail:—

Weithiau tan y creigiau certh,
 Yn nghanol y mynyddoedd;
 Dim i’w wel’d ond bryniau serth,
 A thyner lesni’r nefoedd.

Y Ceunant:—

Edrych ar y ceunant du,
 Fel bedd ar draws y bryniau:
 Bedd yn wir, medd hanes, fu
 I lawer un o’n tadau.

Y Llaw fawr anweledig :—

Llawer craig fygythiol sydd
Yn gwgu ar ein bywyd :
Ond mae arnynt ddwylaw cudd,
Ac nid oes maen yn syflyd.

Olwen, cariadferch y Bugail :—

Ei gwddf oedd fel y lili wen,
A nos o wallt oedd ar ei phen.

Bywyd ac Angau :—

Y dydd dywynodd gyntaf
Ar ruddiau'r mab di nam,
Fu'r dydd dywynodd olaf
I lygad pur ei fam.

Llanarmon Dyffryn Ceiriog mewn mydr :—

Hen fynyddoedd fy mabandod,
Syllant eto ger fy mron ;
Wele fi yn ail gyfarfod
Gyda'r ardal dawel hon ;
Cwm wrth ochr cwm yn gorwedd,
Nant a nant yn cwrdd yn nghyd,
A chlogwyni gwyllt aruthredd
Wylant uwch eu penau'n fud.

* * * *

Dacw'm cartref îs y goedwig,
Groesaw ! hen arwyddion hedd ;
Dacw'r fynwent gysegredig,
Wele'r ywen,—dyna'r *bedd* !

Hyawdledd dystaw :—

A welaist ti deimladau dyn
Yn selio ei wefusau ?
Neu ddeigryn bychan mud yn dweyd
Yr hyn na fedr geiriau ?

Dychweliad Owain Wyn o'i grwydriadau :—

Trwy wledydd dwyreiniol tramwyais,
Ond cofio Gwyllt Walia oedd loes ;
O wagedd ieuenctyd yr yfais,
Nes chwerwais felusder fy oes :

Nid ofnaf lefaru fy nheimlad,—
 Chwi wledydd goruchel eich bri,
 Yn mhell byddoch byth o fy llygad,—
 Mynyddau'r hen Ferwyn i mi.

A'i ddeisyfiad olaf :—

Mae gobaith cael eto cyn angau
 Ail ddringo llechweddau fy mro,
 I gasglu y praidd i'w corlanau
 Hyd lwybrau cynefin i'm co' :
 Uwch bedd anrhydeddus y milwr
 Mae enfys arddunol o fri ;
 Ond rhowch i mi farw'n fynyddwr,
 A beddrod y bugail i mi.

Fyth o'r fan yma ! yr oedd y beirniad a ataliasai wobr o gan' punt, chwaithach deg swllt, oddiwrth awdwr cân yn cynwys llinellau fel yr uchod, yn haeddu cael ei fflangellu trwy gynffon y Sârph Dorchog, a'i orfodi wedi hyny i yslotian yn goes-noeth bennoeth yn nghorsydd a siglenod Dolydd Ceiriog “ am un dydd a blwyddyn ; ” a chosb rhy fach arno a fuasai'r cyfryw, pe na adawsai, fel iawn am ei gamwri, y gân swynol o'i waith, “ Bedd y dyn tylawd,” yn gynysgaeth i'w genedl. A bedd dyn tylawd fuasai bedd pob bardd, a thylawd iawn hefyd, wedi atal gwobrau rhyfygus fel hyn oddiwrth yr hwn a hunai ynddo.

Dichon fod y bardd, yn *Owain Wyn*, wedi defnyddio mwy o olygfeydd ei ardal nag yn yr un darn arall o'i waith. Eistedd ar gribyn y clogwyn anwyl, taflu careg i'w gi ; yr afon glir islaw, a'r ffordd tu draw i'r afon, a dynion yn ei theithio, “ fel nant yn myned heibio.” “ Dringo pen y bryn, hyd risiau craig ddaneddog ; gwel'd y nant, y cwm, a'r glyn, y ddôl, y gors, a'r fawnog.” Clywed “ llais y dymhestl gref, a chwiban y corwyntoedd, rhuad croch daranau'r nef,” ond

“huno wna’r mynyddoedd,” &c., &c. Credwn fod golygfeydd Llanarmon a darluniau y gân mor debyg i’w gilydd, fel y buasai meddwl dyn hyd yn nod go gyffredin yn cyfeirio oddiwrth y naill at y llall, yn ddjarwybod fod dim cysylltiad rhyngddynt. Wedi i ni ymweled â Dyffryn Ceiriog, cawsom flas pereiddiach nag erioed ar farddoniaeth Ceiriog Hughes; canys darllenem lawer o hono yn ngoleuni esboniad newydd. Y mae dosbarth neillduol o feirdd, delweddwyр natur y gelwir hwynt, nas gall neb ond y sawl fo yn gydnabyddus â’r un golygfeydd a hwythau gyflawn fwynhau eu gwaith. Yr oedd Ceiriog yn un o’r cyfryw; a Scott a Wordsworth yn arbenig. Y tyrfaoedd lluosog a gyrchant o flwyddyn i flwyddyn i Grasmere a Windermere ac i Abbotsford, er mwyn ymgynabyddu â’r manau a bortreadwyd mewn iaith mor fyw gan y naill a’r llall o’r enwogion hyny! Ac nid oes angen dawn brophwydoliaeth i ddweyd y telir yr un warogaeth cyn bo hir i Lanarmon Dyffryn Ceiriog ar gyfrif y Bardd Cymreig.

Yn gynar yn 1857, penderfynodd nifer o lenorion gwladgar roddi symbyliad a chyffro yn nghorph marwaidd llenyddiaeth Gymreig y dyddiau hyny, trwy gynal Eisteddfod fawreddog yn Llangollen. Blaenor y symudiad oedd y tawelfwyn Ab Ithel; a chynorthwyid ef gan wŷr llên a lleyg. Dewisasant restr o destynau ragorol iawn i Eisteddfod, am eu bod mor Gymreig; megys Maes Bosworth, Cymeriad Rhufain, Darganfyddiad Amerig gan Fadog ab Owain Gwynedd, Myfanwy Fychan o Gastell Dinas Bran, &c. Yr oedd y testyn olaf yn sicr o swyno y bardd ieuanc o Fanchester am ddau reswm; sef yn nghyntaf, am ei fod mor gydnaws â’i chwaeth; ac yn ail, am fod y wobr i’w rhoddi

yn y dref agosaf i'w gartref, ac y buasai ei henill felly, yn nghanol ei gyfeillion, yn mwyhau ei gwerth. Y canlyniad ydoedd enill, er fod beirdd telynegol goreu y genedl yn cydymdrechu âg ef am y gamp, a chynyrchu rhiangerdd ag sydd mor anfarwol ag un dernyn barddonol yn yr iaith Gymraeg.

Cynaliwyd Eisteddfod fythgofiadwy Llangollen, Medi, 1858, ar faes rhwng y gamlas a'r afon Ddyfrdwy, ac mewn pabell o lian. Y mae yn amheus os oedd yn ngweledigaeth Pedr fwy o amrywiaeth cymeriadau, nag oedd yn y babell ridyllog hono. Yr oedd pob dyn od yn Nghymru wedi hêl ei hun yno ; hyny ydyw, os wedi ei bigo rhyw dro gan y wenynen a elwir Awen. Yn eu mysg, Myfyr Morganwg (Archdderwydd Ynys Prydain a'i rhagynysoedd, fel y gelwid ef), a rhyw ŵy cyfrin wrth llyn ar ei fynwes. Ni welsom erioed sobrwydd digrifach na'r hwn oedd ar wyneb y Myfyr ; a bu yr ŵy yn gyff cler i'r beirdd trwy yr Eisteddfod. Bôd arall rhyfedd iawn oedd rhyw grachuchelwr o'r enw Pym ab Ednyfed, a'i odrwydd ef yn tori allan mewn gwisgiadau o liwiau yr enfys. Eto, *Caradog*, fel bardd wrth ei enw, a Father Jones fel offeiriad Pabaid ; sant pygddu a rhyfedd oedd yntau. George Hammond Whalley a Colonel Tottenham ; bu agos i'r ddau foneddwr hynod hyn fyned i ymryson ymladd ar yr esgynlawr. [Awgrymai un adyn dichellddrwg ai ni fuasai tipyn o fatel yn awr ac yn y man mewn ambell Eisteddfod, dyweder rhwng dau fardd, neu ddau foneddwr, neu gwell fyth, rhwng dau gerddor, yn ychwanegiad pwysig at amrywiaeth y gweithrediadau ? ac y cymerai ef lw, pe hyny'n weddus, y buasai yn annhraethol fwy dyddorol

gan ganoedd o fynychwyr gwagsaw yr hen sefydliad hybarch na gwranddo beirniadaeth hyd yn nod ar awdl y gadair yn cael ei thraddodi gyda holl hyawdled y prif feirniad. Gwobr dyweder, o bum' punt i'r goreu, a deg punt i'r ail]. Hyn o awgrym anfuddiol rhwng cromfachau; i fyned yn mlaen gyda'r rhestr: Thomas Stephen o Ferthyr, yr hanesydd hyglod; Nefydd; Carn Ingli, dyn mawr yn gwisgo ei wenwisg fel ar y Sul yn ei eglwys; gwasanaethai fel arweinydd neu ostegwr y cyfarfodydd, gan waeddi yn awr ac eilwaith mewn llais cryf, "Go-osteg," nes byddai'r holl gwm yn diaspedain; Morgan, Tregynon, awdwr *Hanes y Kymry*, a'r offeiriad pigog; Cynddelw; Eben Fardd; Creuddynfab; Nicander; Huw Tegai; Gwalchmai; Ceiriog; Taliesin o Eifion, &c., &c. Y fath gynulliad o ddoniau cymysgryw; a'r fath "dori i lawr" a fu yn eu mysg, mewn deugain mlynedd, fel nad oes yr un ohonynt yn awr [1901] yn fyw.

Danfonodd natur hefyd ddau o'i chenadon i fod yn "erwynebol" yn yr Eisteddfod hono, sef comed danbaid yn y ffurfafen, a gwlaw na welwyd ond anfynych ei gyffelyb hyd yn nod yn Llangollen, ar y ddaear. Pistyllai yr olaf trwy y tô rhidyllog, fel na welid dim ond gwlawleni trwy yr holl babell, ac na chlywid dim am yspeidiau hirion ond tabyrddiad y curwlaw, rhu y llifeiriant yn yr afon ac ebychiad ambell i linell oddiar y llwyfan, megys, "Wel, broliwch yr ymbrelos."

Yr oedd yno wobr i'r bardd hynaf yn yr Eisteddfod, a safai rhes o brydyddion, henafol a derwyddol eu hymddangosiad, o flaen y dorf i gystadlu am dani. Cynygid tlws am yr englyn byrffyr goreu,—yr ymgeisydd i sefyll ar ei ben ei

hun yn nghanol yr esgynlawr, ac i gael pum' munud rhwng rhoddiad y testyn ac adroddiad yr englyn. Methodd Father Jones yn lân a gwneud dim ohoni; safai yn y lle penodedig, gan ymddangos mewn gwewyr dirfawr, nes gwaeddodd un o'r beirdd o ganol eu difyrwch arno,—“ Y bardd mud ar y bwrdd mawr,” a diflanodd yr ymgeisydd o'r golwg ar ol ei awen. Cystadleuaeth ddigri iawn arall oedd hono ar “ Ddatganu Pen Pastwn,” yr ymgeisydd yn dyrnu'r llawr â phastwn, ac yn canu i swm ei ergydion ansoniarus, fel y gwneir dinciadau tânau'r delyn. Er mor ogleisiol oedd y gystadleuaeth bastynol ar y dechreu, yr oedd yn dda gan bob pen yn y lle gael pen arni.

Fe wêl y darllenydd bellach fod digon o “ fyn'd,” beth bynag, yn Eisteddfod Llangollen—digon o amrywiaeth; ond, yr hyn sydd yn annhraethol werthfawrocach, cynyrchodd o leiaf bedwar o gyfansoddiadau gorchestol, sef “ Brwydr Maes Bosworth,” gan Eben Fardd, yr hon a enillodd y gadair ac o ran cynllun sydd yn rhagori, hwyrach, ar bob awdl yn yr iaith; arwrgerdd glasurol a gorphenedig Nicander, ar “ Gymeriad Rhufain gan Bran a Brennus;” traithawd galluog Thos. Stephens ar “ Ddarganfyddiad Amerig gan Madog ab Owain Gwynedd,” yn yr hon y gwedid y dybiaeth hono; a rhiangerdd swynol y “ bardd newydd” ar “ Myfanwy Fychan.”

Rhoes *Myfanwy* dant newydd yn nhelyn Cymru. Cyn ei hymddangosiad hi, ychydig riangerddi oedd genym yn y Gymraeg. Caneuon Huw Morys o Bontymeibion, ac ambell ddyri o waith beirdd Bro Gŵyr a Morganwg, ac eraill, oedd ein holl drysor yn y math yma ar gyfansoddiad. Am y gweddill y tybid eu bod yn meddu teithi rhiangerdd, naill ai

COF-GOLOFN HUW MORYS.

yr oeddynt wedi fferu yn nghloffrwymau a hualau y Mesur Triban, neu yn rheffynau pen ffair llawn serthedd a maswedd. Y mae hyd yn nod caneuon Huw Morys yn rhy ffurfiol a chelfyddydol i swyno a difyru Cymro cyffredin yr oes hon. Ond dyma gân na raid i'r gwladwr symlaf wrth eiriadur er deall ystyron ei geiriau. Ni ddigwyddodd i mi erioed gyfarfod âg undyn a ddarllenodd Riangerdd Llangollen, fel y gelwir hi, heb gael ei foddhau, pa faint bynag o gèn rhagfarn fyddo ar ei feddwl, neu pa mor ddiawen bynag y bo. Y mae ynddi rywbeth i foddio pob chwaeth ond yr amhur; symlwrwydd i'r syml; cywreinrwydd ei chynllun i'r cywrain; harddwch i edmygydd harddwch; hen draddodiadau, hen arferion a defodau Cymru Fu, i'r hwn sydd yn hoffi henafiaeth; ac y mae ei thestyn, *Cariad*, yn ei gwneud o ddyddordeb cyffredinol i bob rhyw, gradd, ac oedran. Y nodwedd hwn—gallu i “blesio pawb”—ydyw ei gwendid a'i chryfder; canys o'i hamrywiaeth y daw ei hanwastadrwydd. Fel cyfanwaith cyfluniaidd a gorphenedig, y mae amryw o gyfansoddiadau diweddarach y bardd yn rhagori ar *Myfanwy*; ond nid oes yn yr un ohonynt benillion mor llawn o dlysni gwryfol. Ceir rhanau yma ac acw ohoni na buasai ei hawdwr mewn oedran addfetach byth yn eu gollwng o'i law; a rhanau eraill nas gallai byth gyfansoddi eu gwell. Anhawdd ydyw credu y buasai Ceiriog, wedi i'w farn addfedu, yn ysgrifenu i lawr fod rhian foneddig o Gastell Dinas Brân, yn llechian trwy'r prydawn mewn bwthyn fel yr eiddo Hywel ap Einion Llygliw, er mwyn gwylio y “lodyn hwnw o fardd” yn colli arno ei hun, ac yn ymdynghedu y boddai ei hun oni ddeuai hi (*Myfanwy*) yn ol ei haddewid, i ymofyn y

beithynen. O'r ochr arall, ni chanodd efe cyn nac ar ol hyny ddim mor angherddol o dda a'r gân serch hono a ddyry yn ngenau Hywel ; yn enwedig y penillion canlynol, y rhai a ddalianant i'w dyfynu eto hyd yn nod pe byddai y ganfed waith :—

Myfanwy ! 'rwy'n gweled dy rudd
 Mewn meillion, a briall, a rhos ;
 Yn ngoleu dihalog y dydd,
 A llygaid serenog y nos :
 Pan gyfyd claer Wener ei phen
 Yn loew rhwng awyr a lli,
 Fe'i cerir gan ddaear a nen.
 I f'enaid, Myfanwy, goleuach, O, tecach wyt ti !
 Mil lanach, mil mwynach i mi !

Fe dd'wedir fod beirddion y byd
 Yn symud, yn byw ac yn bod,
 Rhwng daear y doeth a Gwlad Hud,
 Ar obaith anrhydedd a chlod ;
 Pe b'ai anfarwoldeb yn awr
 Yn cynnyg ei llawryf i mi,
 Mi daflwn y lawryf i lawr,—
 Ddymunwn i mo'ni, fe'i mathrwn os na chawn i di,
 Myfanwy, os na chawn i di !

* * * *

O ! na bawn yn awel o wynt
 Yn crwydro trwy ardd Dinas Brân,
 I suo i'th glust ar fy hynt,
 A throelli dy wallt ar wahan ;
 Mae'r awel yn droiog a blin—
 Un gynnes *ac oer* ydyw hi ;
 Ond hi sy'n cusanu dy fin.
 O ! feinwen fy enaid, nid *troiog* fy serch atat ti,
 Tragwyddol yw'm serch atat ti.

Gosodwyd ei dyfais (*plot*) i orphwys ar ddull yr hen Gymry yn cyfleu eu meddyliau, sef mewn peithynen. Dyma ddywed Dr. Pughe yn ei Eiriadur ar y gair *Peithynen* :—

A FRAME of writing which consisted of a number of four-sided or three-sided sticks written upon, which was put together in a frame so that each stick might be turned round for the facility of reading.

Cuddia'r bardd ei englynion serchglwyfus mewn hollt hen geubren derw oedd gerllaw y Castell, ac ar un o rodfeydd beunyddiol y rhian. Y mae hithau, yn ol gobaith y danfonwr, yn ei chanfod, yn ei darllen; ac yn myned i ddeisyf ar Hywel, y bardd, i wneud peithynen arall a cherdd serch-law'n arni yn ateb i'r llall. Dyna'r ddau bellach mewn dyryswch; Myfanwy yn methu dyfalu pwy oedd ei hedmygydd awenyddol dienw, a'r bardd pa fodd i wneud cerdd ateb iddi ei hun. Ond llwydda'r awdwr cyn bo hir i'w dadrys o'u trybini, a diwedda yn hapus iawn trwy ddangos ini yr ail beithynen o waith Ap Einion; a Myfanwy a

Ganfyddai ddwy galon gyfymyl,
Mewn cerfiad celfyddgar di wall;
“ Myfanwy ” yn nghanol y gyntaf,
A “ Hywel ” yn nghanol y llall.

Er nad yw y gân yn rhifo llawn bedwar cant o linellau, y mae yn amheus a oes mewn iaith riangerdd odidocach o waith dyn ieuanc tan ei 26ain oed. Yr oedd amryw feirdd galluog yn cystadlu âg ef (Glasynys oedd yr ail); ond Ceiriog a enillodd yn rhwydd—a phe amgen, buasai yn hen bryd difodi Eisteddfodaeth oddiar wyneb y ddaear. Cyhoeddwyd yr eiddo Glasynys a'r fuddugol gyntaf yn y *Taliesin*, am 1860.

Yn 1859, cynaliwyd Eisteddfod fechan yn Llangernyw, sir Ddinbych, a chynygid gwobr am y bryddest oreu ar “ Jona.” Cystadleuodd Ceiriog,

ac enillodd. Yr oedd hwn yn faes newydd iddo ef ; y cymeriadau yn estronol, a'r golygfeydd yn ddyeithr. Rhaid oedd iddo ddybynu cryn lawer ar ei ddarfelydd, er llanw'r bylchau yn yr hanes. Er hyny, ceir yma brofion diamheuol o'i allu i gyfaddasu ei hun at yr amgylchiadau. Y mae pregeth y prophwyd, "Deugain niwrnod eto fydd, a Ninife a gwympir," a ddodir fel byrdwn ar ddiwedd deuddeg o benillion nerthol annghyffredin, yn treiddio fel taranfoltt ofnadwy uwchlaw dadwrdd cabledus y ddinas fawr a phoblog, nes arswydo'r dinasyddion, o'r brenin ar ei orsedd aur i'r tylotaf o'i ddeiliaid, a pheri iddynt edifarhau mewn sachlian a lludw. Yna amlygir yr "Hen Drugaredd," yr hyn a bâr i'r prophwyd llym ac ystyfnig ddigio yn aruthr, am na ddaethai'r dinystr yn ol ei air ef :—

A d'wedai, "Oni dd'wedais hyn,
Pan yn fy ngwlad y trigwn ?
A ffois i Tarsis o dy wŷdd,
Oherwydd mi a wyddwn
Dy fod hwyrffrydig yn dy wŷg,
Ac edifeiriol iawn am ddrwg.

Ac wedi desgrifio yn fywiog neillduol soriant, trafferth, a siomedigaeth Jona gyda'r cicaion, dyfera y foes-wers haner ysbrydoledig a ganlyn o ysgrifbin y bardd :—

O ! gyd-bechadur trist ! a ddaeth i'th glyw
Erioed beroriaeth fel "*Arbedaf*" Duw ?
Mae yma lanw o dosturi'r nef
Yn llifo allan dros ei wefus Ef ;
"*Arbedaf finau*," dyna furmur môr
Diderfyn gariad yr anfeidrol Iôr !
I fynwes oer y byd, fy Rhi,
Dyfered gwlithyn o dy gariad Di ;
Dylifed cariad i'th ddelw'th hun,
A dyn, O ! Arglwydd, fo eto'n ddyn.

Yn y bryddest brydferth hon, ceir tri dernyn yn y foelodl (*blank verse*), fel math o adroddawd; hyd y gallwn gofio, dyma yr unig dro iddo arferyd y mesur, a diolch am hynny.

Gan ein bod wedi dechreu mabwysiadu'r drefn amseryddol, ni waeth ini fyned ymlaen ar y cynllun hwnw ychydig yn mhellach. Yn 1860, ymddangosodd gyntaf fel awdwr llyfr o'i waith ei hun, canys yn haf y flwyddyn hono y cyhoeddodd Mr. Isaac Clarke, Rhuthyn, *Oriau'r Hwyr* o'i waith. A rhag i ryw Philistiad eiddigus dybied fod yr awdwr wedi prynu cerbyd a phâr o geffylau yn union deg ar ol hyny, dylem ddweyd mai £10 a gafodd efe am hawl-ysgrif yr argraffiad cyntaf; ac hefyd i rywun arall feddwl fod Mr. Clarke wedi symud i fyw i Gastell Rhuthyn, bydded hysbys mai 2,000 o gopiau a argraffwyd o'r llyfr, a chymerodd ddeunaw mis i'w gwerthu. Y mae'n wir fod £10 yn bris y farchnad, ac yn bris da yn ol prisiau y farchnad hono, ie, hwyrach y pris mwyaf a dalwyd erioed *cyn* hyny am *copyright* argraffiad o lyfryn swllt yn y Gymraeg; ac yr oedd gwerthu 2,000 o lyfr bardd newydd, heb ganddo drwydded pregethwr gydag unrhyw enwad i'w "hoccan o'r sêr fawr" yn gylchrediad pur dda, mewn ystod deunaw mis o amser; ac y mae yn amheus a fuasai yn llawer gwell yn bresenol. Galwyd am ail argraffiad yn 1862, yr hwn hefyd a gyhoeddwyd gan Mr. Clarke; a phan roddes ef ei fasnach i fyny, prynwyd ei holl hawl-ysgrifau gan Mri. Hughes a'i Fab, Gwrecsam, a hwn yn eu mysg. Ymddangosodd y pumed argraffiad o hono yn 1872; a pha nifer o argraphiadau a gyhoeddwyd wedi hyny nis gwn, ac ni'm dawr. Pa fodd bynag, amcangyfrif cymedrol fyddai dweyd fod o 25,000 i

30,000 wedi eu gwerthu o gwbl; ac amcangyfrif cymedrol arall fyddai tybied fod o chwech i saith o bersonau ar gyfartaledd wedi darllen pob un o'r copiau hyny, a bod felly o gant a haner o filoedd i ddau can' mil wedi eu dyddori ganddo. Ond pwy all ddyfalu neu ddyfeisio pa sawl chwerthiniad iachus a fu uwchben "Ymddyddanion y Felin," "Boneddwr mawr o'r Bala," "Evan Benwan," "Syr Meurig Grynswth," "Caru'r Lleuad," &c.; neu pa sawl deigryn melus a syrthiodd yn ddistaw ar y llyfr wrth ddarllen "Claddasom di, Elen," "Ti wyddost beth ddywed fy nghalon," "Y fenyw fach a'r Beibl Mawr," "Dafydd y Gareg Wen," &c.; neu, yn mhellach, pwy all fesur y nerth adnewyddol a gafodd meddwl llesg llawer Cymro oddiwrth ysbryd gwrol y caneuon ar "Ddyncgarweh," "Gwladgarweh," "Charles o'r Bala," "Meddyliau am y Nefoedd," &c.

Pe na buasem yn son am lyfr y mae cynifer o Gymry wedi ei ddarllen ac mor gydnabyddus âg ef, prin y gallasem siarad mor gryf am ei ragoroldeb heb ddyfynu yn helaethach ohono; yn enwedig gohebiaethau "Syr Meurig Grynswth" yn eu crynswth. Ond rhag ofn y daw y llyfryn hwn i law rhywun na ddarllenodd lyfr cynta Ceiriog, ni a godwn ychydig linellau o hono. Yma daw y barwnig doniol ger ein bron yn y cymeriad o arwerthwr, a'i *sale* gyntaf oedd ar eiddo bardd, yr hwn a roddai'r fasnach i fyny oherwydd y gostyngiad dirfawr oedd yn mhrisiau awdlau, englynion, &c. Dyma rai o'r taclau a gynygid ar werth:—

1. *Myrddiwn a haner o linellau cynganeddol*, yn anfarwol i gyd, ac yn barod ar unrhyw foment ddifyfyr i'w dethol allan i wneud yr awdl odidocaf yn ein hiaith, ar unrhyw bwnc neu destun a ddymuno y prydydd ei ddefnyddio.

2. *Deunaw mil o englynion ar haner eu gwneud*—oll ond un yn cael eu gwarantu gan y gwerthwr i fod yn anfarwol.

3. *Cywydd bychan a wnaeth yr awdwr pan yn ieuanc*, o'r un hyd ag ysgol Jacob. Bwriedir gwerthu hwn wrth y llath, neu fel y bo y prynwyr yn dewis.

6. *Un cant ar bymtheg o fedalau a llawryfon*, oll yn arian pur, wedi eu gwneud o blwm.

7. (Yn yr ystorfa o dan y siop). *Pymtheg cant o farilau yn cynwys pŷg cynghanedd*. Y mae hwn o'r fath oreu; ni wyddis am un linell erioed a ddatododd ar ol ei gludio â'r pŷg rhagorol hwn.

8. *Pedair hogsied ar ddeg o ddyfroedd Marah*, i wneud galarnadau ar ol enwogion Cymru, am wobrwyon a thlysau; ac i bobl ddinod, na chlywsom ac na welsom eu henw cyn ei gysylltu â swm gwobr eu marwnad.

9. *Tri ugain ffurcyn o sebon meddal* i lithrigio brawddegau, ac i rwbio beirniaid a phwyllgorau eisteddfodol.

Cododd *Oriau'r Hwyr* yr awdwr i rês flaenaf awenyddion ei wlad. Adolygwyd y llyfr gan y Wasg Gymreig, a'r cyhoeddiadau Cymreig-Seisnig gyda chanmoliaeth ddigymysg. Dywedai y gochelgar Ieuan Gwyllt :—

Ni ddigwyddodd i mi ddarllen llinellau Cymraeg yn cynwys mwy o wir farddoniaeth na y rhai hyn er's amser maith. Yn wir y mae yn gwestiwn genym a oes llawer o'r cyfryw yn ein hiaith. Y neb sydd am gael ateb i'r hen ofyniad—Beth yw Barddoniaeth?—darlleded a theimled y llinellau hyn ar “Ddyngarwch.”

Ac yn y *Carnarvon and Denbigh Herald*, tystiolaethai gwr a wyddai gymaint am y math yma o farddoniaeth ag un o'i gydoeswyr, ac a ddeallai y grefft ei hun i berffeithrwydd, sef Talhaiarn :—

CEIRIOG has made rapid strides in popularity, and deservedly so, for he is unquestionably a genuine poet. His book contains many sweet flowers and pretty gems, although there may be here and there a simplicity bordering on childishness: this is far better than puffy, inflated

obscurity, swelling into bombast. Most Welsh poets become *religious* instead of *loving*, in their love. Whereas Ceiriog is delicately and intensely loving, without cant or hypocrisy. I doubt if there is anything in the Welsh language on the subject of love that are equal to the verses quoted. "Myfanwy" though irregular and unequal has a glorious burst towards the middle, that takes the shine out of the poem "Owain Wyn," and most other Welsh poems.

Yn 1860, cynygiodd Cymrodorion Merthyr Tydfil saith o wobrau am saith o Ganeuon Dirwestol ar wahanol destynau yn dwyn cysylltiad â'u hoff bwnc hwy, gan benodi Ieuan Gwyllt yn feirniad. Buasai llawer prydydd yn teimlo yn bur gwmfforddus am chwe' mis ped enillasai *un* o'r saith gwobr hyny; ped enillasai ar ddwy buasai yn credu mai efe oedd prif-fardd ei oes; a phe ar dair, credasai fod pawb arall yn credu hyny. Ond daliodd Ceiriog y brofedigaeth o enill y saith, er fod o naw i un-ar-bymtheg yn cydgystadlu âg ef ar bob testyn. Ysgubodd yr holl yd i'w ffetan ei hun, fel y darfu i Thomas Stephens hefyd unwaith hefo holl wobrau traethodol un o Fisteddfodau mawrion y Fenni. Y ffugenwau wrth y caueuon hyny oeddynt:—

Cadell, wrth "A laeswn ni ddwyllaw?"
 Einion, wrth "Serch Hudol."
 Idwal, wrth y "Deryn Pur."
 Roderick, wrth y "Gwenith Gwyn."
 Ifor Ifanc, wrth "Merch y Melinydd."
 Oswald, wrth "Bardd yn ei Awen," a
 Gwaith Wythnos, wrth y "Fwyalchen."

Fe welir fod llythyrenau cyntaf y ffugenwau yn gwneud, trwy groesgyniad, ffugenw yr awdwr. Argraffwyd y saith cân yn *Oriau'r Bore*.

Cyn y fuddugoliaeth yn Merthyr, cydnabyddid ei fod ef y goreu yn Nghymru am gân, oddieithr, efallai, Talhaiarn. Na thybied neb ychwaith fod yr olaf yn mhlith y gorchfygedig yn y gystadleuaeth hono—buasai'n well gan Tal. ddyoddef y gowt yn ei bedion am dair wythnos na gwneud cân i ganmol Dirwest, ac yr oedd yn hyn, fel mewn llawer o'i ymddygiadau eraill, yn gwbl ddiragrith. Ieuanc, mewn cydmariaeth, ydyw'r *Gân* yn marddas Cymru, er fod y *Ddyri* a'r *Gerdd* genym er's canrifoedd. Huw Morys a'i gyfaill Edward Morris o'r Perthi Llwydion, oeddynt ein dyrifwyr a'n *cerddorion* cyntaf o nôd; a dilynwyd hwy gan oleuadau gwanach, ac i raddau mwy neu lai, gan efelychwyr, hyd oni chododd Lewys Morys Môn, ac yn enwedig Thomas Edwards o'r Nant, ac wrth ei ysgil yntau, Robert Davies, Nantglyn. Ni ddylem ychwaith ar un cyfrif annghofio crybwyll John Jones o Lanygors, ffrwyth awenydd yr hwn sydd bron yn gwbl gyfyngedig i gerddi; a cherddi nad oes genym mo'u hail na'u cymhar am ddonioldeb a ffraethineb. Y mae cerddi Glanygors yn gerddi yn ol y darnodiad cyffredin o'r gair, canys cynwysa pob un dreigliad rhyw hanes, ac fe swniai yn dra chwithig i'r glust pe dywedid cân "Dic Sion Dafydd" neu cân y "Sessiwn yn Nghymru," a'r un modd ddweyd *cerdd* "Pictiwr fy mam," neu *cerdd* "Ti wyddost beth ddywed fy nghalon." Ac eto y mae'r ddau rywiogaeth mor debyg i'w gilydd a dau efell, ac nid all ond y cyfarwydd a'r cynefin â hwy wahaniaethu rhyngddynt. Pe dywedid mai yr un peth ydyw yr hyn a elwir yn gerdd yn y gegin ac yn gân yn y parlwr, neu yn gerdd yn y dafarn ac yn gân yn y capel, fe ddywedid ychydig ond nid yr holl wir. Dyma

ddarnodiadau eraill : Cân ydyw cerdd wedi tori ei hewinedd ; cân ydyw cerdd wedi dysgu *manners* ; caneuon ydyw dillad Sul, cerddi dillad gwaith. Cymered y darllenwydd ei ddewis, neu gwnaed un gwell ei hun.

Tua thriugain mlynedd yn ol, dechreuodd y beirdd Cymreig, o dipyn i beth, adael y *gerdd*, yn ol fel y ceisiwyd deongli y gair, ar yr heol i faledwyr pen ffair fel Richard Williams (*Bardd y Gwagedd*), Owen Meirion, a'u cyffelyb. Gyda'r rhai cyntaf ohonynt, cawn Dafydd Ddu Eryri yn lleddf-drydar, "Fy anwyl Fam fy hunan ;" ac yn union wrth ei sawdl y tri offeiriad trylen, nid amgen Ieuan Glan Geirionydd, Ioan Tegid a John Blackwell (*Alun*). Yr oedd mwy o fywyd a theimlad yn nghaneuon pob un o'r tri nag yn eiddo Dafydd Ddu ; ac nid oes gymaint perygl ini ddechreu dylyfu gên a myned i gysgu tan eu gweinidogaeth. Yn wir, ni chyfansoddodd yr un o'u holafiaid pencerddol ganeuon a gymerasant afael cryfach yn nghof a serch y genedl nag, er engraifft, "Bugail Cwmdyli," Geirionydd ; "Ymweliad y Bardd," Tegid ; a "Chân Gwraig y Pysgotwr," Blackwell, a rhai caneuon eraill o waith y tri.

Eu bai hwythau ydoedd bod yn rhy leddf a chwynfanus ; meddent ddigon o deimlad ac o fywyd ; ond teimlad drylliedig ydoedd a bywyd gofidus. Yr oedd yn amhosibl i genedl yn cael ei swyno gan eu cyfaredd athrist hwy fod yn wyneb lawen a sionc ei hysbryd. Dyna "Gyflafan Morfa Rhuddlan," er engraifft, yn llawn o syniadau gwladgarol cryfion, ond y mae'r testyn yn seiliedig ar un o frwydrau trychinebus y Cymry yn lle bod ar un o'i rhai buddugoliaethus.

Pan oedd y trioedd hybarch a nodwyd wedi dar fod clauer lewyrchu a thanbeidio, ond heb fyned tros y gorwel, cododd bardd caneuol arall, i ddifyru ei gydwladwyr â'r math yma o farddoniaeth, sef Talhaiarn. Mewn ystyr farddol, mab oedd ef i Fardd Nantglyn, ac felly wŷr, yn yr un ystyr, i Dwm o'r Nant. Yr oedd yn well ysgolhaig na'r un o'r ddau—yn Sais da, ac wedi darllen llawer ar waith y beirdd Seisnig yn ei ieuenctyd; ac ar ol tyfu i fyny, dysgodd y Ffrancaeg, ac ymgynabyddodd â gwaith y beirdd caneuol Ffrengig, yn enwedig Beranger. Treuliodd y rhan fwyaf o'i oes rhwng Llundain a Ffrainc; a chafodd gyfle felly i weled a gwrando prif ganeuon y byd; yn fynych fantais i adnabod eu hawdwyr yn bersonol, a gofynid iddo ambell dro eu cynysgaeddu â geiriau cyfaddas i rai o'u tîâu. Yr oedd hefyd wrth natur yn llawn afiaeth a hoff o ddifyrwch, yn enwedig difyrwch y delyn, ac yn gallu canu yn soniarus a medrus wrth swn y tîâu. Meistrolodd ddeddfau mydr, hyseinedd a chynghanedd pan yn hoglanc ieuanc; ac y mae ffrwyth yr efrydiadau hyny i'w weled yn amlwg yn nghoethder a melodedd ei holl waith. Efe, mae'n ddiau, oedd prif-fardd y Gân yn Nghymru rhwng y blynyddoedd 1850 ac 1860. Cyfansoddodd ugeiniau o ganeuon penigamp ar gais ac at wasanaeth prif gerddorion Cymreig ei oes, megys Pencerdd Gwalia, Brinley Richards, Owain Alaw, &c.

Ond cyn diwedd y cyfnod a nodwyd, clywid llais newydd yn dadseinio yn "Ngwlad y Gân," a'r llais hwnw ydoedd yr eiddo Ceiriog. Swynodd newydd-deb a melusder ei acenion glust a chalon ei gydwladwyr ar unwaith. Yr oedd ganddo ef fwy o dîâu i'w delyn nag oedd gan Talhaiarn—gallai

fyned yn uwch ac yn îs—ei ddigrifwch yn ddigrifach, a'i ddifrifoldeb yn fwy difrifol. Yr oedd ei awen yn fwy sionc, chwareus, ac ysgafndroed—ei ysbryd yn fwy nwyfus, er nad mor goeth a chymesurol a'r eiddo ei gyfaill a'i gydfardd. Deallai un gerddoriaeth yn well, a'r llall farddoniaeth. Gan Tal. yr oedd y glust deneuaf, a chan Ceiriog y llygad craffaf. Yr oedd Ceiriog yn deall ac yn adnabod ei genedl i drwch y blewyn; gwyddai am ei hanes boreuol, ei thrallodion oddiwrth elynion oddifewn ac oddiallan; yr oedd yn gydnabyddus iawn â'i hen ddefodau, ei harferion, ei halawon, ei chwedlau, ei thraddodiadau, ei llenyddiaeth hen a diweddar, ei hangenion gwladwriaethol a'i dyheuadau crefyddol. Gallai ddweyd ei feddwl yn eglur a nerthol; a dywedai ef, nid mewn ymadroddion bombastaidd a chwyddedig, ond coeth a gorphenedig, ac mewn iaith y gallai'r darlennydd cyffredin ei deall a'i mwynhau.

Os byddai arno eisiau cydmariaeth i addurno neu egluro ei feddwl, benthyciai hi o faes dihyssbydd chwedl a rhamant ei genedl ei hun, ac nid mewn mursendod coeg ddysgedig, o diriogaethau clasurol Groeg neu Rufain, neu yn rhith grefyddol o hanesiaeth yr Ysgrythyr Lân. Os cân Gymreig, bydded felly o ran iaith, teimlad a chydmariaeth; os cân glasurol, defnyddier cydmariaethau clasurol; a'r un modd gydag un Ysgrythyrol. Bu beirdd Cymru am oesau yn droseddwy'r anfad ar y ddeddf hon. Wedi i lencyn o fardd ddarllen gwaith Pope, neu gael tipyn o amser mewn coleg, Sol a Luna, Mars, Mercury, &c., fyddai bellach ar flaen ei ysgrifbin, fel y gwelai ei ddarllenwyr safnwrth anfeidroldeb ei ddysgeidiaeth; a chymaint oedd awydd y llall—y difein-fardd—i ddangos mor llwyr yr oedd wedi

ei drwytho mewn gwybodaeth Ysgrythyrol, fel nas gallai feddwl am debygoli undyn ond i un o enwogion y Beibl. Darganfu Ceiriog yn gynar bwysigrwydd y rheol hon mewn chwaeth, a gwnaeth hi yn ddeddf bendant iddo ei hun. Yr oedd ei destynau ef, ei fesurau, ei arddull, a'i gydmariaethau, y cwbl yn gwbl Gymreig. Yr oedd yn dra chydabyddus â'r natur ddynol yn gyffredinol. Ond Cymro ydoedd, ac yn y dull bywiog Cymreig y meddyliai, mewn Cymraeg lân loyw y dywedai ei feddwl; ac aralleirio ychydig ar ei brophwydoliaeth ef ei hun am brif-fardd dyfodol Cenedl y Cymry,—“Dyn oedd ef a *gynrychiolai galon* ei genedl, a berthynai i bob enwad, a anwyliid gan bob dyn, a pha le bynag yr elai, cai gymundeb rhydd.”

Wrth sylwi ar naturioldeb y caneuon, a'u darlleniad mor llithrig ac esmwyth, gallai ambell un dybied fod y bardd yn eu cyfansoddi yn hollol ddidrafferth, ac heb gynllun o fath yn y byd o'i flaen; dim ond eistedd i lawr, cymeryd y pin yn ei law, a dyna'r awen yn eu sisial yn ei glust. Ond camgymeriad yw hyny; costiodd pob cân iddo lafur a phryder meddwl ag y byddai yn anhawdd i ddyn difeddwl eu hamgyffred. Fel pob celfyddydwr medrus a chywrain, tynai'r portread allan, a dilynai hwnw mor gaeth a manwl ag oedd modd. Yr oedd ganddo ddeddfau i'w farddas ei hun, a byddai tori un o'r cyfryw yn gwneud ei feddwl yn anesmwyth drwyddo. Rhaid oedd gofalu fod y meddyliau yn gweddu i'r testyn, a'r iaith yn gweddu i'r ddau. Gwyddom iddo fod yn myfyrio uwchben ambell un o'i ganeuon byrion am ddiwrnodiau, os nad wythnosau, gan drwsio drychfeddyliau, llyfnhau llinellau, caboli geiriau, a chelu pob ôl celfyddyd gyda gofal a manylder.

Yn y rhagymadrodd i'r *Bardd a'r Cerddor*, ceir tua 36 tudal. o "Awgrymiadau ynghylch ysgrifenu Caneuon a Geiriau i Gerddoriaeth;" ac fel y caffo'r darllenydd rhyw gipolwg ar weithdy y bardd, ni a ddyfynwn ychydig frawddegau yma ac acw o'r ysgrif hono. Trinir y pwnc tan wahanol benau, a dyma'r cyntaf:—

GEIRIAU CYNTAF Y GAN.

DYLAI geiriau y frawddeg neu y linell gyntaf, cyn eu gollwng i'r wasg neu i'r cerddor, gael eu hastudio a'u trwsio yn ofalus. Mewn caneuon *newyddion*, y geiriau cyntaf yn y penill cyntaf sydd yn rhoi enw ar y dôn y rhan amlaf.

YCHYDIG O GYNGHANEDD.

Os daw yr ychydig hwnw yn rhwydd a didrafferth. Gellir gwneud hebddi yn fynych, ond gyda rhai o'r tonau *rhaid* ei chael. Ni wiw meddwl am fod yn annibynol arni. Hi yw prif nodwedd genedlaethol ein barddoniaeth. Camgymeriad dybryd fyddai uno yr hen alawon cenedlaethol â chaneuon hollol ddigynghanedd. Gadawer yr hen win melus yn yr hen gostrelau hyny sydd wedi ei gadw mor hir.

DIGWYDDIAD DAMWEINIOL.

DYNA'R hyn a'i gwna yn effeithiol i'r darllenydd neu'r gwrandawydd. Machluded y lleuad, ni ddychrynwn ddim. Yr oeddym yn *disgwyl* hyny. Ond syrthied seren fechan ar draws y nefoedd, a dyna ni yn neidio. Os bydd y darllenydd neu'r gwrandawydd yn *disgwyl* ffraethineb, bydd yn gwisgo tarian rhag saeth y difyrwch, ac yn plethu ei freichiau fel nas gellir ei oglais. Dyna'r achos penaf fod cyfansoddi caneuon difyr mor anhawdd mewn cydmariaeth i fathau eraill. Ond i gyfarfod â'r disgwyliadwy, y ffordd i'w chymeryd yw dweud pethau annisgwyladwy, ac hollol groes iddo. Os bydd yr hyn a ddywedir y pryd hyny yn slic a naturiol, dyna ni yn cael drychfeddwl damweiniol.

CYDSEINIAID CERDDOROL.

TRWY sylwi ychydig ar fyrdonau neu gydganau poblogaidd, gwelir yn eglur fod cerddoriaeth yn hoffi rhai o'r

cydseiniaid yn fwy na'r lleill. Y ffafret fwyaf ydyw yr *l*. Mae y cerddor yn ei lawn hwyliau gyda'r la la la. Y cydseiniaid eraill ag sydd nesaf at ei wefus ydyw d, dd, f, ff, m, n, r, s, a t. Pe bai rhywun yn gofyn paham nad yw b, c, ch, g, ng, ll, p ac th mor berorawl a'r cydseiniaid eraill, elai yr awgrymiadau hyn braidd yn faith i roi esboniad priodol. Ond dyna ydyw "athroniaeth y llythyrenau." Os nad oes gofod yma i brofi y pwnc yn gadarnhaol, treiw'n linell neu ddwy o resymeg negyddol. Yn lle canu la la la, bwriwch fod y cerddorion yn canu ba ba ba—ca ca ca—cha cha cha—ga ga ga—nga nga nga—lla lla lla—pa pa pa—neu, tha tha tha. Ni waeth hyna nag ychwaneg. Y mae mwy neu lai o fwsig yn yr holl lythyrenau. Hefyd y mae rhai o'r cydseiniaid mor fwyn a pheraidd ag ydyw y llafariaid. Os nad ŵyr dyn ei hun, y mae yn gysur meddwl fod ei glust yn gwybod.

YN NGHYLCH TESTYNAU.

Y MAE cipolwg ar y caneuon mwyaf poblogaidd a feddwn ni a chenedloedd eraill yn profi uwchlaw pob amheuaeth mai y testyn a dŷn sylw fwyaf ydyw *cariad*. Nid oes neb o bymtheg oed i ganmlwydd nad all fwynhau rhiangerdd o ddyfnder ei galon. Y mae pob mab a merch yn deall i berffeithrwydd bob sill a ddywedir ar y pwnc hwnw, ac yn cael goglais eu calonau gan y swyn. Yr un modd gyda y gŵr a'r wraig ganol oed. * * * Dyna yr hen ŵr a'r hen wraig hynaf yn y plwyf. Ni fethodd cân sercherioed ei ffordd i'w calonau. Maent yn teimlo yn blant yn eu holau, a *chofion mebyd* yn ail ddeffroi i ganu. Rhodres i gyd ydyw hw'tian testynau carwrol allan o ramadegau barddoniaeth. Yn sicr, y mae mwy o burdeb yn y serchiadau hyn, ac y maent mor barhaus a dynoliaeth ei hun. Ofer ydyw athronyddiaeth wrth ben y ffaith, a cheisio cyfeirio chwaeth boblogaidd oddiar ei llwybr naturiol. Pan y mae gwely yr afon wedi ei wneud mor ddwfn, gwaeth na ffolineb fyddai disgwyl i'r llif gymeryd rhediad arall i foddhau ffugddoethineb a ffugathronyddiaeth.

PEIDIO CRAMIO GORMOD O DDRYCHFEDDYLIAU.

YR wyf yn cydnabod mai athrawiaeth ddigrif ydyw cynilo drychfeddyliau mewn cân leisiol. Os yw y rheol yn

iawn, mae eithriadau lluosog oddiwrthi. Mewn paent-yddiaeth, y rheol gyffredin ydyw gadael gwagle neu *background* i'r darlun, ond mae miloedd o ddarluniau da, ac heb fawr o wagle arnynt. Ond ni wnaiff un gŵr celfydd, yn ein dyddiau ni, gramio ei ddarlun â gormodedd o wrthddrychau, ac ni wnaiff gŵr wrth gerdd mo hyny ychwaith os bydd yn deall ei fusnes yn drwyadl.

CADW'R PETHAU GORAU YN OLAF.

Os oes eisiau corws i'r gân, ysgrifener y corws yn gyntaf peth. Pan y bydd hwnw wedi ei wneud yn darawiadol, yn hwyliog ac wrth fodd clust, pen, a chalon, bydd haner y gân wedi ei gwneud. Bydd y pwynt wedi ei osod o flaen y llygad, a gellir anelu ato fel at dargyd. * * * Os gwelwch gân fêr, a'r llinellau goreu ynddi yn rhywle heblaw diwedd y penillion a diwedd y gerdd, gellwch benderfynu fod y bardd hwnw yn ifanc, neu fod arno eisiau cadach gwlyb am ei goryn yn blygion ar blygion fel tyrban Twrc. Os na bydd ganddo ddigon o synwyr i ddiweddu yn y lle iawn, ni ddylasai ddechreu o gwbl.

POBPETH YN HARDD A PHOBPETH YN SERCHUS.

Ni ddylai geiriau o erchyllodod byth gael eu defnyddio i arddangos gwrthrychau naturiol, os na bydd rhyw *drychineb* neu ysgelerdra ar gael ei ddesgrifio. Rhaid i lofrudd fod ar ein llwybr i wneud y nos yn *erch*—rhaid i long fyned yn ddrylliau ac i ddyfrllyd fedd agor ei safn i *gynddeiriogi* y môr mawreddus—ar rhyw euogddyn ar ffo yr *ysgyrnyga'r* creigiau—rhyw garnlladron fydd yn clywed y gwynt yn *crochruo*, ac felly yn y blaen. I ddarllenwyr a chanwyr barddoniaeth, llawer iawn mwy pleserus ganddynt hwy fydd cael y nos yn *serenog*, y môr mawr yn *murmuru*, a'r gwynt, "*that grand old harper smote his thunder-harp of pines*," y creigiau yn "wyllt garegog, muriau dedwydd Cymru odidog," a'r rhaiadr "yn pynciaw, a gwres eiliaw wrth ei ddwfr grisialog." Nid yn unig y greadigaeth sydd yn cael ei desgrifio yn erchyll heb achos, ond rhai creaduriaid hefyd. Y mae yn anmheus iawn a oes y fath beth a chreadur hyll yn bod. Druan o'r mul, y penbwl, y ddalluan, y llyffant, a lluaaws eraill o greaduriaid prydferth yr ynys hon. Mynwes angharedig, tymher ddrwg, a chalon waeth, sydd gan y

bardd hwnw fydd yn priodoli erchylldra i wrthrychau naturiol, pan na bydd amgylchiadau neu ffigyrau iaith yn ei orfodi i wneud hyny. Hyd y gellir, creder fod pobpeth yn hardd, pobpeth yn anwyl, a phob dyn yn *dda*.

A thra yn son am ganeuon ac yn dyfynu o waith y bardd ei farn ef ei hun am danynt, dymunem wneud un dyfyniad pellach, o'r *Cant o Ganeuon*. Trem ar ei weithdy a gafwyd uchod : dyn yn dangos ei waith sydd i'w weled yn yr hyn a ganlyn :

GODDEFER imi grybwyll yn y fan yma nad oes genyf fawr o bleser gydag ysgrifenu un math o farddoniaeth, heblaw caneuon bychain o'r fath hyn ; ac wrth ymgymeryd â Chyfres fel honyma, nid meddwl yr wyf fod ar fy nghyfeillion angen nac *eisiau* am danynt, ond teimlad mwy hunangar o lawer sydd wrth wraidd yr hen galon gnawd yma,—mi fy hun sydd *eisiau* y pleser o'u gwneud, ac os digwydd imi roi i eraill asgwrn i'w grafu ac afal i'w fwyta, mi fy hun fydd wedi cael brasder y wledd. Os oes yma rywbeth a ddaw a gwên ar y wyneb, a gynesa y galon, a wneiff gripian tros un, neu a ddwg ddeigryn o gydymdeimlad neu o alar i gongl llygad y darllenydd, fe allai fod, ac fe allai nad oes, ond y mae yr holl bethau hyny wedi bod yn yr ystafell hon, yn llawer mwy nag y gallaf ddisgwyl iddynt fod ar aelwydydd fy nghyfeillion a'm cydwladwyr. *Fy mhlant fy hun* ydyw'r Caniadau, a byddwn yn dad annaturiol pe na bawn yn teimlo trostynt, ac yn ymhyfrydu gyda hwynt yn ddwysach a dedwyddach na'm cymydogion. Dymuniad fy nghalon a balchder fy mynwes ydyw eu dwyn i fyny yn *blant da*. Wrth adael i rai ddawnsio mewn plentynrwydd, ac i'r lleill chwerthin ac ysmalio, caiff nifer ohonynt gadw carwriaeth, ac eraill ganu hen alawon eu brodyr. Caiff y bechgyn weithio yn y graig, a bugeilio ar y mynydd, a phan fydd dolefiad corn y gâd yn galw, fe'u cyfeiriaf i faes y frwydr i amddiffyn eu cartref, ac i farw'n ddewr tros Ryddid eu mamwlad. Yn nesaf at ofni Duw ac anrhydeddu y brenin, cânt garu eu gwlad a meddwl yn *dda* am eu hiaith a'u cenedl.

Credaf mai y diweddar Mr. J. D. Jones o Ruthyn oedd y cyntaf i briodi caneuon Ceiriog gyda cherddoriaeth, ac Owain Alaw yn nesaf. Ni bu

Cymro erioed mwy llygadgraff i weled talent na Mr. Jones, na pharotach i'w nhoddi a'i chefnogi. Ysgolfeistr tra llwyddianus ydoedd; a thra yr hoffid ef yn fawr gan yr holl blant dan ei ofal, ei anwyliaid ef yn eu plith oeddynt, nid epil y cyfoethogion, ond bechgyn meddylgar ac yn dwyn blagur athrylith. Efe oedd rhagflaenydd yr adfywiad cerddorol a gymerodd le yn Nghymru tua 35ain mlynedd yn ol, efe a'i bwydai â cherddoriaeth seml yn ei fabandod, megys, "Beth sy'n hardd?" a "Bedd y Dyn Tylawd," ac â chanigau ac anthemau hynod o brydferth, swynol a hawdd eu dysgu; a'r amser hwnw, efe oedd y cerddor mwyaf poblogaidd o lawer yn y Dywysogaeth. Chwibienid ei donau prydferth ar y ffordd, ar y maes, ac ar hyd llechweddau'r mynyddoedd; cenid ei ranganau ar aelwyddydd y dref a'r wlad; ac ni byddai yr un cyfarfod cystadleuol yn gyflawn heb rhyw ddernyn o waith y cerddor o Ruthyn. Ac heblaw bod yn gerddor rhagorol, ac ystyried mai hunan-ddysgedig oedd, ac nad oedd yn offerynwr, anfynych y cyfarfyddid â dyn mwy gwybodus gyda llenyddiaeth yn gyffredinol—yr oedd yn awdwr caneuon tlysiion ac yn llenor gwych ei hun, yn ddyn neillduol o synwyrol, caredig a dirodres; pawb a'i hadwaenai yn ei garu; a thrwy orlafur efe a gyrhaeddodd ei fedd yn gynar—cyn bod yn llawn 42ain oed. Ac er hyn oll, bron yr unig fan y gwelir ei enw yn bresenol ydyw ar wyneb-dalen ei gasgliad o Salm-donau, a elwir "Llyfr Stephens a Jones;" ac eithrio hyny, y mae wedi myned mor ddi-son-am-dano a rhedynen y mynydd. Mor fuan yr anghofiwn ein cymwynaswyr! ac am ei goffadwriaeth ef gellid troi y ddihareb o chwith, a dweyd,—“A fyno glod, bid fyw.”

Yr oedd Mr. Jones gyda'r cyntaf i weled teilyngdod barddoniaeth Ceiriog. Efe a gyfansoddodd fiwsig i'r gân "Ti wyddost beth ddywed fy nghalon," ac i'r "Fenyw fach a'r Beibl mawr;" a bu llawer byd o ganu arnynt am amser maith, a chollwyd llawer o ddagrau boddhaus wrth eu gwrandio gan luaws sydd erbyn hyn wedi dilyn y ddau awdwr hoff i wlad ddiddagrau.

Y cerddor nesaf i "gydwau y gerdd â'r gân" gyda chaneuon ein bardd oedd Owain Alaw. Yr oedd perthynas agosach rhwng y ddau nag a ffyna'n gyffredin rhwng bardd a cherddor, gan eu bod yn gyfeillion mynwesol am lawer o flynyddau. Dyn rhadlon, boneddigaid, oedd Mr. Owen; a cherddor a chantor poblogaidd. Yr oedd ei glywed yn canu, gan ddilyn ei hun ar y berdoneg, y "Boneddwr mawr o'r Bala," "Y Trên," ac eraill o'i donau ar eiriau o waith Ceiriog yn wledd gwerth myned bellder o ffordd er ei mwynhau; a chan ei fod ef tua'r pryd hwn yn casglu ei *Gems of Welsh Melody*, cafodd gyfleusdra i ddefnyddio caneuon ei fardd-gyfaill yn helaeth.

Yn mhen amser byr, ymledodd clod Ceiriog fel bardd caneuol, a gofynid am ei wasanaeth gan ein cerddorion Cymreig yn Llundain—Pencerdd Gwalia a Mr. Brinley Richards; a dygir ni gan y crybwylliad hwn i gyrhaedd yr ymdrafodaeth a fu yn nghylch geiriau y gân, "God bless the Prince of Wales." Ceisiwyd yspeilio y bardd Cymreig o bob anrhydedd perthynol i'r gân boblogaidd hono oddigerth fel cyfieithydd. Honai George Linley, awdwr y penillion diawen Seisnig, mai efe oedd tad y drychfeddwl, tra yr oedd y geiriau Cymreig yn cael eu canu ar y dôn ddau fis cyn iddo ef gyfansoddi ei benillion; a rhaid dweyd y

caswir, bu ein cydwladwr enwog, awdwr y gerddoriaeth, yn pocedu ar y mwyaf o'r clod, os nad ychydig mwy na'i ran deg o'r enillion. Hyny ydyw, mae'n debyg fod Mr. Richards, yn ei falchder diniwed, yn meddwl mai efe oedd biau bobpeth. Gan fod cymaint o siarad ar draws ac ar hyd wedi bod yn y wlad ar y pwnc hwn, ni a ddyfynwn, yn yr iaith yr ysgrifenydd ef, eiriad gwylaidd Ceiriog ei hun am y drafodaeth, y rhai a welir yn *Oriau'r Haf*, tud. 14 :—

THE National Eisteddvod held in Carnarvon Castle, August 26th to 30th, 1862, was brought to a close by performing Owen Alaw's "Prince of Wales Cantata." I had written this Cantata at the request of the General Council of "*Yr Eisteddfod*," to commemorate the birth of the first Prince in that castle, referring to the coming of age of His Gracious Majesty Albert Edward, our present illustrious Prince. On the morning following the Eisteddvod, Mr. Brinley Richards and myself happened to call at the same time at the offices of the *Carnarvon and Denbigh Herald*, to obtain that day's paper containing a full report of the National Festival and the evening concerts. He congratulated me for having written the words of the Cantata, which he stated had given him some satisfaction. I replied that my share of honour could be but small, and attributed the immense success of its performance, firstly to the composer of the music, secondly to the enthusiasm then existing generally throughout the United Kingdom on the advent of the coming of age of His Royal Highness the Prince of Wales. The ability of the choir and the historical associations of the place where the Cantata was performed were also referred to. This led to further conversation, during which one of us said that His Royal Highness was not only coming of age, but was reported in the papers to be married shortly to Princess Alexandra of Denmark. The Principality, since its union with England, had no appropriate National Anthem, but the high tide of overwhelming enthusiasm was approaching, and we decided to have something to launch, for there was a tide for songs as well as fortunes.

I then expressed a wish that Mr. Richards would kindly compose music to suitable words for a national song which I would endeavour to furnish him. The words were forwarded in due course, and were shortly returned to me with the music. Llew Llwyfo and several friends of mine sang them in public concerts for two months before the English version was written. In fact, the song was intended to be purely a Welsh one, and the idea of obtaining an English version was an after-thought which naturally suggested itself to the composer when he was about arranging with the publishers to buy the copyright.

Mr. Brinley Richards and myself had many English versions to select from, before we decided upon Mr. Geo. Linley's, and I believe Mr. Richards himself wrote the whole of the chorus part, commencing :—

“ Among our ancient mountains,” &c.

A writer in the “ *South London Press*,” February, 1870, asserts “ *The amende* ” has to be made to Mr. Geo. Linley, the real author of the words, or rather the gentleman who “ did them out of the Welsh,” and hence the reason I have entered into these details showing that the song existed for some time purely as a Welsh one, and was becoming popular in the Principality before the English version was composed.

A third verse was written at the request of the Publishers, and has only appeared in their latest editions of the music.

Deg punt a gafodd Mr. Richards ar y cyntaf am ei hawl i'r gân ; ond gwerthwyd cynifer o filoedd ohoni, a throdd yr anturiaeth y fath lwyddiant, fel yr anrhegwyd ef â'r swm o £100 gan y cyhoeddwyr, ac anrhegodd yntau Ceiriog â modrwy, a dyna'r oll a gafodd.

Yn 1862, ddeunaw mis ar ol ymddangosiad *Oriau'r Hwyr*, cyhoeddwyd ail lyfr Ceiriog, sef *Oriau'r Bore*. Prynwyd yr hawl i'r argraffiad cyntaf o hwn hefyd gan Mr. Clarke am y swm, os ydym yn cofio'n iawn, o £15, a £5 yn ysgil hyny am

ail argraffiad o'r llyfr cyntaf. Cynwysa y llyfryn hwn luaws o ddarnau neillduol o dlyision, ac yn eu mysg gerdd i'r "Herwheliwr," yr hon a enillodd y wobr yn Eisteddfod Genedlaethol Conwy, 1861. Gofynid yn y testyn am gerdd duchan; ond ni chaniatai greddf naturiol y Bardd iddo fod yn llawdrwm iawn ar blentyn anneddfol natur o fath yr Herwheliwr. Dichon ei fod yn cofio am y difrod a wnai'r pryfetach ar gnydau ei dad er's talm, a bod eu dinystrydd yn haeddu ei ganmol yn hytrach na'i dduchanu. Yn wir, ni welsom ni yn ngwaith unrhyw fardd gerydd llymdost iawn ar y dosbarth hwn o "blant y nos." Diau fod rhyw reswm am hyn, ac mai gwaith hawdd fyddai ei esbonio yn y man a'r lle priodol. Ond er nad ydyw yr "Herwheliwr" yn gerdd duchan yn ystyr fanylaf y gair, y mae ynnddi ddarnau cryfion o farddoniaeth, yn enwedig ei phenillion chwareus cyntaf, a'i haddysg yn y diwedd.

Ceryddodd Ceiriog lawer ar anwladgarwch rhai o'i gydgenedl, ond ni cheir ei gasineb at y giwaid ysgymun wedi ei grynhoi ac mor angherddol yn ei ddigofaint yn un man ag yn y penillion i "Garnfradwyr ein Gwlad," y rhai a welir yn *Oriau'r Bore*. Rhydd y bardd ei eiriau miniog, llymion, yn ngenau hen foneddwr Cymreig, ar aelwyd mewn hen balas Cymreig, pan y mae rhew-wyntoedd y gauaf yn curo'n drwm ar wydr y ffenestr, a'r drychin wedi gyru lluwys o gyfeillion am ddiddosrwydd ac ymgom tan gronglwyd yr ysgwier pybyr a gwladgar.

"Trioedd carnfradwyr!" medd ef yn sŷn,
 "Bu mwy na thrioedd o'r dynion hyn,
 Yn lladd ein dewrion, yn gwerthu'n gwlad;
 A'i wefus grychodd ar 'Drioedd Brad.'"

“ Canoedd, gyfeillion, ac nid tri
 O'r cyfryw Gymry fu genym ni ;
 Pa beth yw hanes ein hanwyl wlad,
 Ond brad a dichell, a dichell a brad ? ”

Y mae darllen y draethodl hon yn gyru dyn er ei waethaf i yspryd F'ewyrth Robert, pan y codai ei ffon yn fygythiol wrth wrando ar hanes Legree. Sylwer ar y gair “ grychodd ” yn niwedd y penill cyntaf, a dychmyger gymaint o ddigllonedd cymysgedig â dirmyg sydd yn gynwysedig ynddo. Dyma un o'r geiriau adeiniog hyny a welir mor fynych yn ngwaith Ceiriog, a phob pencampwr yn y gelfyddyd o fathu ymadroddion barddonol, geiriau sydd yn awgrymu mwy nag ellir ddywedyd. Ac ebe ef yn mhellach, a'i lygaid ar dân gan lidiowgrwydd :—

“ Nid pendro'r 'menydd, na balchder chwaith,
 Sy'n blino'r Cymro a wado'i iaith ;
 Egwyddor brad yn ffurfio'i hun
 Mewn *dull diweddar* sydd yn y dyn.

“ Bradwyr fy nghenedl, da i chwi
 Nad ydyw barn yn eiddo i mi ! ”
 Ac fel pe'n teimlo dagr fawr
 Yn nghil ei ddwrn, eisteddai i lawr.

Y mae cryn wahaniaeth rhwng y twmbren a ddefnyddia'r bardd yn y geiriau uchod at falu esgyrn carnfradwyr ei wlad, a'r wialen fedw frigog sydd yn ei law i geryddu “ Tom Bowdwr yr Herwheliwr,” un o bechodau trymaf yr hwn oedd “ rhoddi cig y goes i'r ci a'r asgwrn coes i'w fachgen.”

Ond y dernyn mwyaf gorchestol sydd yn y llyfr hwn, ac yn marn lluaws o gyfeillion Ceiriog, campwaith fawr ei oes, ydyw *Alun Mabon*. Gan fy mod i o'r un farn â'r lluaws a grybwyllwyd, bu llawer

dadl gyndyn rhyngwyf a'r awdwr ar wahanol adegau parth rhagoriaethau cydmariaethol *Myfanwy* a'r gân hon. Daliai ef yn dŷn tros *Fyfanwy*; ond ni phrawf hyny ddim ond nad oes fawr ymddiried i'w roddi yn marn awdwr am ei gyfansoddiad ei hun. Oni chredai Milton fod *Paradise Regained* yn llawer gwell na *Paradise Lost*! I'm tyb i, y mae *Alun Mabon* yn fwy gwreiddiol, ac o ganlyniad yn perchen mwy o hunaniaeth (*individuality*) yr awdwr, sef y nodweddion hyny sydd yn ei wahaniaethu oddiwrth eraill. Wedi'r cyfan, gwreiddioldeb meddyliol ydyw gogoniant bardd. Gallu ailraddol ydyw yr un efelychiadol neu ddynwarddol; nis gall yr eco byth ragori ar y llef a'i cynyrchodd, mwy na chyfieithiad ar y gwreiddiol. Caniatawn yn rhwydd fod darnau cystal yn *Myfanwy* ac yn *Alun Mabon*, ond yno y mae'r awen yn fwy orïog ac anwadal—"un gynnes ac oer ydyw hi," a'r meddyliau yn fwy cyffredin neu gyffredinol. Wrth ddarllen *Myfanwy*, gelwir arnom i roddi nòd o adnabyddiaeth flaenorol ar fwy nag un meddwl a ddaw ger ein bron: ond y mae newydd-deb yr olaf yn bur fel anadl y boreu. Sylwai un llenor mai "Pren afalau tan ei flodeu ydyw *Myfanwy*, a phren afalau tan ei flodeu a'i ffrwyth ydyw *Alun Mabon*." Y mae rhagoriaeth yr olaf ar y flaenaf yn hollol gyson â deddf cynydd a dad-blygiad; canys rhaid i fywyd fyned rhagddo nes cyrhaedd ei lawn faint. Yr oedd Ceiriog yn tynu at ei 29ain oed pan ganai y fugeileg hon i ymdrechfa Aberdar, ac felly yn anterth ei ddawn awenyddol.

Yr wyf yn barod i gydnabod mai *Myfanwy* ydyw y Rhiangerdd oreu yn yr iaith, ac mai

Owain Wyn ydyw y Fugeilgerdd oreu, ond credaf yn ddiysgog fod *Alun Mabon* yn gyfuniad hapus o'r fugeileg a'r rhiangerdd.

Cyfres o 26ain o ganeuon byrion ydyw *Alun Mabon* ar wahanol fesurau, ac am hyny y gelwir hi yn Delynegol. Cysylltir y naill gân wrth y llall gan dreigliad yr hanes. Yn y pum' cân gyntaf, disgrifir yr arwr, Alun y Bugail, ac y mae dwy ohonynt wedi eu doddi yn ngenau y Bugail ei hun. Yna dygir ger bron Menna Rhen, y rhian deg sydd wedi enill ei serch. Yn y garwriaeth a ddilyna, cymer yr awdwr y cyfleusdra i gydnabyddu darllenwyr yr oes hon â hen arferiad garwriaethol oedd yn mysg eu teidiau a'u neiniau, sef rhoddi canghen fedwen yn arwydd o serch a changhen gollen o anserch. Bu cryn lawer o ymgipris rhwng y Cyll a'r Bedw yn ystod y serch-ymgyrch hon, ond y fedwen o'r diwedd a enillodd y dydd. Ymdrinia'r bardd â'r hanes mewn rhyw haner alegori a chyffyrddiadau tyner a llednais, megys yn y ddyri brydferth a ganlyn :—

Wrth ddychwel tuag adref,
Mi glywais gwew lon,
Oedd newydd groesi'r moroedd
I'r ynys fechan hon.

A chwew gynta'r tymor
A ganai yn y coed,
'Run fath a'r gwew gyntaf
A ganodd gynta' 'rioed.

Mi dro'is yn ol i chwilio
Y glasgoed yn y llwyn,
I edrych rhwng y brigau,
Ple'r oedd y 'deryn mwyn.

Mi gerddais nes dychwelais
O dan fy medw bren ;
Ac yno'r oedd y gwew
Yn canu wrth fy mhen.

O ! diolch iti, gwew,
 Ein bod ni yma'n cwrdd—
 Mi sychais i fy llygad,
 A'r gwew aeth i ffwrdd.

Y mae'r delyneg yna fel y friallen syml yn rhagarwyddo dyfodiad gogoniant Mai. Wedi ychydig yn rhagor o ymboeni gydag anhawsderau "ciaru," chwedl y Meirionwys, sylweddolir gobeithion y Bugail—ei fyfyrion y dydd a'i freuddwydion y nos—trwy iddo gael ganddi newid ei henw wrth yr allor—"Nes aeth yn Menna Mabon â modrwy ar ei bys."

Ond nid gwynfyd oll oedd ei fywyd ar ol mwy na chyn priodi; a daeth pwys a thrafferthion y byd i bwysu'n fuan ar ei ysgwyddau; gelwid am

Ychwaneg o fwyd i rai bach,
 Ychwaneg o lafur a thrael,
 Er hyny yn nghwmni fy Men,
 Yr oedd imi gysur i'w gael.

Tra y daliodd Menna i'w gysuro, nid oedd mor ddrwg arno nad allasai fod yn waeth. Ond yr achlod i'r hen fyd brwnt yma! cododd ystorm o'r cŵr hwnw hefyd. Y fam-yn-nghyfraith oedd yn cael y bai o beri'r gynen yn yr achos hwn fel bob amser. Yr oedd Menna, fel yr ymddengys, yn bur hoff o roi tro i weled ei mham tros y bryn; ac edliwiodd Alun iddi unwaith pe na buasai ei theithiau yn y cyfeiriad hwnw lawn mor aml, y cawsent fwy o lonyddwch gan y crydd. Torodd hyn holl argaeau hyawdledd Menna Mabon, tywalltodd ddiluw o ymadroddion llosgawl am ben y truan gwr; a phan ballodd geiriau, dechreuodd wylo, a dweyd mai at ei thad yr elai hi, ac nad oedd undyn ychwaith allai ei rhwystro.

“ Ac i ffwrdd yr aeth hi, ac i ffwrdd y bu hi, ac i ffwrdd yr arosodd,” nes yr aeth trefn yn annhrefn yn y tŷ ac allan, ac y daeth bywyd i Alun yn faich anhawdd ei ddwyn ; yn ei eiriau ef ei hun :—

Mi fliniais ar fy einioes,
Aeth bywyd i mi'n bwn,
A gyrais efo'r hogyn
I Menna'r llythyr hwn.

Y “ llythyr ” hwnw ydyw'r gân boblogaidd, a adwaenir wrth yr enw “ Bugail Aberdyfi,” wedi ei doddi ar gerddoriaeth gan Gomer Powell o Wrecsam. Dychwelodd yr hogyn gyda'r genadwri sydd yn profi fod Ceiriog yn “ sciamar ” celfyddgar. Gwrthodai Menna yn bendant gydsynio â'r cais, ac awgrymai fod iddi hi gael y bechgyn i'w magu ac i'r genethod aros lle yr oeddynt yn ngofal eu tad :—

'Roedd hi yn ymwahanu, ac felly'n canu'n iach,
Ond—hoffai roddi cusan ar wefus Enid fach.

A thranoeth hi ddychwelodd i ddwyn y rhwyg i ben ;
Ond O ! fe dorodd dagrau o eigion calon Men ;
Cymerodd Arthur afael am wddf ei fam a fi,
Ac fel rhyw angel bychan fe'n hail gymododd ni.

Dyna ddarlun y buasai beirdd goreu yr oesau yn falch o'i arddel ; y mae ei dlynsi mor hawdd ei weled, ac o'i weled mor hawdd ei edmygu, fel y rhaid ini ofyn maddeuant y darllenydd am alw ei sylw ato. Yn fuan ar ol yr amgylchiad gofidus a nodwyd, daeth afiechyd i'r teulu gwledig i selio'r cymod a'i gadarnhau. Tarewir Alun gan glefyd peryglus ; ac yn ei ing a'i boenau arteithiol y mae serch Menna, a'i gofal diorphwys am dano yn

werthfawr yn ei olwg, ac awgrymir mai ei dyfalwch
cariadlawn hi a arbedodd ei fywyd :—

Fel y graig, safai'm gwraig anwyl yn eon,
Ac i'r nef gweddi gref yrrodd o'i chalon ;
Rhoi ei grudd ar fy ngrudd yn yr awr ddau',
A rhoi gwin ar fy min ddarfu fy Menna.

Erbyn y gân nesaf, y mae'r perygl drosodd ; y
claf yn hybu drachefn i fywyd, ac yn datgan y
profiad nas gŵyr undyn am ei felusder ond y sawl
a'i mwynhaodd :—

Ar ol fy hir gystudd,
'Rwy'n cofio'r boreuddydd
Y'm cariwyd mewn cader dros riniog fy nôr :
Ac ar fy ngwyn dalcen
Disgynnodd yr heulwen,
Ac awel o'r mynydd ac awel o'r môr.

Trwy wenlas ffurfafen
Fe wenai yr heulwen,
Ac mi a'i gwynebais, ac yfais y gwynt :
A'r adar a ddeuent
I'm hymyl a chanent,
Nes teimlais fy nghalon yn curo fel cynt ;
Fy ngeneth ieuengaf
Ac Arthur ddaeth ataf,
A gwenu mewn dagrau wnai Menna gerllaw ;
A daeth fy nghi gwirion,
Gan ysgwyd ei gynffon,
A neidiodd i fyny a llyfodd fy llaw.

Yna newidia'r bardd gywair y dôn—disgyna o'r
llon a'r chwareus i'r prudd-swynol, ac yn y dull
sydyn ac annisgwyliadwy a nodir ganddo tan y
penawd “Digwyddiad Damweiniol,” t.d. 59.
Cyll gydmares anwyl ei fywyd ; a cherdd allwyn o'i
eiddo, yn ei alar a'i anhunedd, ydyw'r delyneg
nesaf. Y mae ymadroddion y gân hon, a'r fyfyr-

draeth ysplenydd i'r Fodrwy Briodas sydd yn ei dilyn, mor llawn o deimlad dwys-effeithiol, fel mai annichon bron credu iddynt gael eu hysgrifenu hefo inc cyffredin, ond mai â gwaed calon yr awdwr y dodwyd hwy ar bapur :—

Ond O ! mae llawer blynedd,
Er pan o'wn gynt yn eistedd,
O flaen fy nrws tan wenau'r haul ;
'Rol gadael gwely gwaeledd.

A llawer tywydd garw
Fu er yr amser hwnw,
Mae'm plant yn wragedd ac yn wŷr,
A Menna wedi marw.

Claddasom fachgen bychan,
Ac yna faban gwiwlan,
Ond chododd Menna byth mo'i phen
'Rol inni gladdu'r baban.

'Rwy'n cofio'r Sul y blodau
Yr aeth i wel'd eu beddau,
Pan welais arwydd ar ei gwedd
Mai myn'd i'r bedd 'roedd hithau !

Penliniodd dan yr ywen,
A phlannodd aur-fanadlen,
Mieri Mair, a chanri'r coed,
A brig o droed y g'lomen.

Y blodau gwyllt a dyfent
Ar ddau fedd yn y fynwent ;
Ond gwywo 'roedd y rhosyn coch
Ar fôch y fam a'u gwylient.

Ac er pan gladdwyd Menna,
Un fynwent yw'r byd yma ;
Y fodrwy hon sydd ar fy mŷs
Yw'r unig drysor fedda'.

Y FODRWY BRIODASOL.

Mae Menna'n y fynwent yn isel ei phen,
 A thi ydyw'r fodrwy fu ar ei llaw wen :
 Ar law fy anwylyd 'rwy'n cofio dy roi,
 Ac wrth imi gofio, mae'm calon yn troi,—
 Fy llygaid dywyllant, a chau mae fy nghlyw,
 'Rwyf fel pe bawn farw, ac fel pe bawn fyw :
 Ond megis fy mhriod wrth adael y byd,
 Mae modrwy'r adduned yn oer ac yn fud !

Pan roddwyd ti gyntaf ar law Menna Rhen,
 'Roedd coedydd yn ddeiliog, a natur mewn gwên,
 Y clychau yn canu, a'r byd fel yn ffol,—
 Ond cnul oedd yn canu pan ges i di'n ol !
 Mewn gwenwisg briodas y dodais i di,
 O wenwisg yr amdo dychwelaist i mi :
 O ! fodrwy'r adduned, nes gwywo'r llaw hon,
 Fe'th gadwaf di'n loew, fe'th gadwaf di'n gron.

A therfynir gyda dau benill adfyfyriol, sydd yn dweyd llawer ac yn awgrymu mwy—hen wirionedd mewn gwisg newydd yn gweddu yn dda iddo :—

Aros mae'r mynyddau mawr,
 Rhuo trostynt mae y gwynt :
 Clywir eto gyda'r wawr
 Gân bugeiliaid megis cynt.
 Eto tyfa'r llygad dydd
 Ogylch traed y graig a'r bryn :
 Ond bugeiliaid newydd sydd
 Ar yr hen fynyddoedd hyn.

Nid oes yn y fugeilgerdd benigamp hon ddim ffug—geiriau bombast, teimladau “ gwneud,” gorchestion anhygoel, ymddyddanion ffol, a siaradach rhodresgar. Yr holl gelfyddyd sydd yma ydyw'r gelfyddyd i arddangos natur yn naturiol. Yr ydym wrth ei ddarllen megys yn gweled ei golygfeydd ac yn adnabod y cymeriadau. Yr oedd

bugeiliaid Virsil, a Shenstone yn rhyw fodau clasurol, oerion, i ni, amddifad o gig a gwaed; yn byw yn y goruchelderau pell; yn ddelwau teg, ac er wedi eu llunio'n gelfydd o'r marmor puraf, neu o bres, ie, neu o aur coeth os mynwch—delwau oeddynt er hyny. Ac nid oedd ein beirdd bugeiliol ninau, os yn byw yn agosach atom—Edward Richards o Ystradmeurig a Glasynys—nemawr gwell. Ond y mae amlinellau y darluniau sydd yn Alun Mabon wedi eu tynu mor naturiol fel y gallwn, ac yr ydym, yn eu llanw gyda ein dychymyg ein hunain. Yr ydym fel yn byw tan-yr-un-tô a'r arwr; yr ydym yn adwaen ei lais a sŵn ei droed. Ni a'i gwelsom ef ganwaith yn ei hugan liain, a'r ci wrth ei sawdl, yn cerdded llechwedd y mynydd, clywsom Menna yn "dweyd y drefn" yn y ffræ fythgofiadwy hono; edrychasom arni yn myned tros y bryn at ei thad, yn ei gwisg Gymreig drwsiadus hen-ffasiwn o "bais a becwn," a'i het binaclog yn bygylu gan yr ystorm o ddigofaint oedd yn dygyfor islaw. Buom yn llygaid-dystion o'r "penlinio tan yr ywen," a gwyliasom y rhosynau cochion ar fedd y plant a gruddiau'r fam yn cydcdwino. Nid creadigaethau rhamantus ydynt i ni, nid hyd yn nod hanes a ddarllenir mewn newyddiadur, ond rhan o gylch ein cydnabyddiaeth. Y mae deugain mlynedd wedi myned heibio er pan ddarllenasom *Alun Mabon* gyntaf; ac o hyny hyd yr awrhon ni welsom mewn argraff ddim agos mor angherddol a goddeithiol o deimladwy â'r fugeilgerdd hon, yn enwedig tua'i ddiwedd, oddigerth, efallai, ddiwedd *Amos Barton* gan George Eliot, neu ddyddiau olaf *F'ewythr Rhobert* gan Hiraethog.

Trydydd lyfr Ceiriog ydyw y *Cant o Ganeuon*, a'i ragymadrodd wedi ei ysgrifenu yn "9, Parker Street, Hyde Road, Manchester, Ionawr 17, 1863." Y mae ynddo fwy o amrywiaeth nag sydd yn y ddau lyfr arall, a mwy o ddarpariaeth i chwaeth y cerddor. Cynwysa 34 o ganeuon ar gyfer hen alawon Cymreig, heblaw caneuon eraill a darnau annghanadwy. Erbyn hyn, ceir lluwys o'r caneuon ar gof a llafar y wlad, eu hymadroddion ar flaen ei thafod ac yn eigion ei chalon, a llinellau ohonynt fel diarhebion yn llywodraethu ei hymddygiadau. Rhwng cromfachau megys, bu "Llongau Madog," cân a argraffwyd gyntaf yn y llyfr hwn, yn achlysur cynghaws cyfreithiol pwysig yn Llundain rhwng dau gerddor er gwybod pa un ohonynt biau yr hawl ar ei chanu; ac fel y bu'r anffawd, collodd y blaid a gollodd, a'r unig enillwyr oedd gwŷr y gyfraith. O flaen pob cân, rhydd y bardd ychydig o hanes yr alaw, ei tharddiad a'i threigliad; ac fel y dywed ef ei hun yn tudal. 55:—"Ceisiais hyd eithaf fy ngallu addasu y geiriau i yspryd y dôn, a chadw mewn golwg fod i'r syniadau weddu i fab a merch fel eu gilydd, ac hefyd fod iddynt weddu i gôr a chydgan yn gystal ag i un llais, ond gadewais i'r rheolau hyn gael ychydig eithriadau. . . . Yn fwy na dim, ymdrechais anadlu syniadau pur, a goleddir gan hen ac ieuanc, y proffeswr a'r dibroffes, y dirwestwr a'r cymedrolwr." Cyflwynir adran o'r llyfr i rod-di byr hanes am rai o'r hen gerddorion Cymreig a fuont yn offerynol i gadw rhag difancoll ein hen donau cenedlaethol, megys Bardd y Brenin, John Parry, Rhiwabon, Bardd Alaw, Miss Williams o'r Ynys Las, Ieuan Ddu, &c.

NEUADD GOFFA.

Gadewch ini yn y fan yma droi ychydig oddiar ein llwybr. Tra y parheir i gyfoethogi llenyddiaeth Gymreig hefo caneuon tlysiion tebyg i "Ddringo'r Wyddfa," "Yr Eneth Ddall," "Wele goelcerth," "Drws y nefoedd," "Peidiwch byth a d'wedyd hynny," "Y fynwent yn y coed," &c., y rhai oll a welir yn y *Cant o Ganeuon*, nid oes berygl y bydd farw'r iaith Gymraeg. Ychydig, mewn cydmariaeth, o ieithoedd y byd, os byddai ganddynt lenyddiaeth, sydd wedi marw; a cholled i lenyddiaeth y byd oedd eu marwolaeth; a cholled fwy i'r cenedloedd oedd piau hwynt. Ni ddylem ychwaith annghofio mai y dosbarth mwyaf arwynebol, difeddwl a diwerth o genedl y Cymry sydd yn trydar ar hyd yr oesau mai anfantais a cholled ini ydyw y Gymraeg. Pe difodid hi yfory nesaf, pwy fyddai ar ei enill? Nid nyni ein hunain; canys y mae'r Cymry hyny a'i collasant hi eisoes tua'r Gororau, ar gyffiniau Lloegr, wedi myned mor baganaidd ac anwybodus fel y danfonir cenhadon ar eu holau gan eu brodyr Cymreig, fel pe byddent drigolion canolbarth Affrica. Pwlpud ac awen Cymru sydd wedi cadw'r iaith yn fyw er's canrifoedd, a phan y daw diffyg ar y ddau oleuad mawrion hyn, daw gwir berygl am ei bodolaeth hithau. Os oes rhywun yn amheu hyn, gofyned i Gymro dysgedig, cwbl hyddysg yn y ddwy iaith, pa un ai pregeth Gymraeg neu Saesneg (y ddwy yn gyfartal o ran nerth a hyawdledd) fyddai goreu ganddo; neu pa un a afaela dynnaf yn ei serchiadau, darn o waith Tennyson neu o gyfansoddiad John Ceiriog Hughes. Yn ffodus, nis gellir dadwreiddio iaith fel y diwreiddir pren. Dyledswydd pob Cymro ydyw chwanegu ei wybodaeth; ac y mae dysgu

iaith arall yn chwanegiad pwysig at wybodaeth pob dyn ; ond y mae'r hwn a ddysgo iaith arall ar y draul o esgeuluso ei iaith ei hun mor ddireswm a hurtyn arall a dorai yn wirfoddol ei aelod ymaith er mwyn cael coes bren.

Y mae yn *Cant o Ganeuon* un darn y bu aml i ddadl rhingom â'r awdwr parth ei syniadau. Gelwir ef, "Caethwasiaeth, neu ymgom ar yr heol rhwng y ddau S.R. [S.R. o Lanbryn-mair ac S.R. o Tennessee]." Ceir ynddo lawer o ddigrifwch ffraeth ac o wawdiaith lem. Ond nid dyn i'w oganu oedd Samuel Roberts, gan ei fod, i'n tyb ni, yn ddyn da od, ond od o dda. Perthynai i'r dosbarth hwnnw o ddynion sydd yn rhy ddifrifol a chydwybodol i wneud cyff cler ohonynt. Chwiellwch annghytuno â hwynt a'u gwrthwynebu, eu condemnio, ie, eu merthyru ; ond y mae saethau dychan rywfodd yn mennu arnynt. A chyhuddo yr hen S.R. o bleidio'r gaethfasnach !—dyn a dreuliodd ei holl oes yma a thu draw i'r Werydd yn dadleu hawliau y ddynoliaeth orthrymedig. Na, y mae digonedd o destynau gogan i'r beirdd yn mysg plant dynion heb iddynt anelu eu saethau at wroniaid penwyn, y rhaid hyd yn nod i'w gwrthwynebwyr gydnabod eu bod yn onest os nad ydynt yn gywir. Os digiodd S.R. yn aruthr wrth y bardd, ac os bu yn lluchio ato trwy y wasg am y gweddill o'i oes, nid yw hyny unrhyw esgusawd tros yr ymosodiad. Dywedir mai un o neillduolion gwroniaid ydyw eu bod yn dra anfaddeuol. Pa fodd bynag, buom yn gresynu ganwaith fod Ceiriog erioed wedi rhoddi achlysur digofaint i awdwr "Yamba, y Gaethes Ddu."

Y cyfansoddiad meithaf yn y llyfr hwn ydyw *Cantawd Tywysog Cymru*. Ysgrifenyd hono ar

gais pwyllgor Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon, 1862, mewn pryd fel y cai'r cerddorion amser i gystadlu ar y miwsig, ac y byddai'r gantawd fuddugol wedi ei hargraffu ac yn barod i'w chanu yn yr Eisteddfod. Yr oedd y penodiad yn un cwbl annisgwyliadwy iddo, ac yn anrhydedd i graffder y pwyllgor yn ei ddewis at y gwaith. Nid gormodiaith ydyw dweyd mai dyma y *libretto* oreu yn y Gymraeg. Cystadleuodd saith ar y gerddoriaeth, ac Owain Alaw oedd y buddugol. Yr oedd ei datganiad yn un o *hits* yr Eisteddfod lwyddianus hono ; a bu llawer o ganu arni ar ol hyny.

Ond am bertrwydd Celtaidd, nid ydym yn meddwl fod yn holl waith Ceiriog ddim mor hapus a " Penillion y Misoedd," y rhai sydd ar ddiwedd y *Cant o Ganeuon*. Cyfansoddwyd hwynt ar y cyntaf i wasanaethu fel penawdau i'r misoedd mewn Almanac a gyhoeddwyd yn 1860, '61 a '62. Y mae yn anhawdd dweyd pa un ai mewn dwysder neu ynte ffraethineb y rhagorant. Crynhoir synwyr ynddynt i gylch mor fychan a phe buasent wedi eu cyfansoddi yn y gynghanedd gan y cywreiniaf yn y gelfyddyd. Dyma rai ergydion ohonynt :—

Prophwydi'r tywydd :—

Mae brutwyr "*gwlaw yma a thraw*,"
Mewn goleu'n cael eu cau :
A blwydd 'rol blwydd yn claddu
Ein holl brophwydi gau.

Gwyliwch Ebrill :—

Os gwyn fydd yr haul, os glas fydd y nen,
Os na bydd un cwmwl yn hongian uwchben—
O cofiwch mai Ebrill yw'n awr,

Os elwch o'r tŷ, rhybuddio 'ry'm ni
Fod cawod pur wleib, heb ofyn i neb,
Yn sier o ddisgyn i lawr.

Nid i weision ffermwyr :—

Wrth olchi defaid, nid di les
Yw scrwb go dda i groen sydd nes.

Llafur a segurdod :—

Sut bynag haur llafur ei egin welant ddydd,
Ond braenu byth wna'r segur a llygru'r man lle bydd.

Diwedd blwyddyn :—

Mae ia yn yr awel, ac ias yn y tareth,
Rhaid gadael y meinciau yn nghanol y barth.
Tŷn ymaith dy 'sgidiau, os nad ydynt lân,
A thyred i'r aelwyd at ochr y tân :
Ac os yw'th 'sguboriau yn llawnion o fyd,
Tydi yw'r dedwyddaf o bobol y byd.

Alegori brydferth ydyw'r penillion i 1861—y flwyddyn ar gyffelybiaeth pendefiges,—“ gwlaw Ionawr ylch ei gwyneb, a'r gwynt a sigla'i chryd.” Yn Chwefror, “ Dilladwyd hi mewn gwrthban, o eira cyne tew, a chap â bordor llydan, a startsiwyd gan y rhew.” Yn Mawrth y mae “ yn cropian efo'r coed.” Yn Ebrill, “ gwisga'r llances, os na fydd ryw anhap, flaguryn ar ei mynwes, a blodyn yn ei chap.”

Daw Mai â llon'd ei breichiau o'r ceinion tlysaf wnaed
Gan wlith, a gwlaw, ac haulwen, a thafl hwy wrth ei thraed.

Erbyn Gorphenaf :—

Yn awr mae'r eneth fechan orweddaï yn ei chryd,
Yn ddynes gyflawn oedran gynefin gyda'r byd.

Yn Awst, ar fil o faesydd, ei bryd ar gasglu roes,
Ar gyfer dyddiau cystudd a llesgedd diwedd oes.

Yn Medi :—

Hi wisga'i phen â thwysen, o haidd a gwenith gwyn,
A bonet wellt bleth-felen yw'r ffasiwn y pryd hyn.

Yn Hydref ddail-angladdol i'w chader wellt yr ä,
Fel pob hen wreigan siriol, i feddwl am yr ha'.

Hi drefna'i thy yn Nhachwedd, a selia'r 'wyllys rôl,
Gan adael ei holl gyfoeth i'w chwaer sydd ar ei hol.

Ond mae'r hen flwyddyn wedi myn'd,
Yn oer a gwyw ei gwedd ;
Hi gloddiodd fedd i lawer ffrynd—
Mae hithau yn y bedd.

Nodweddion y misoedd a geir drachefn yn y penill-
ion i'r flwyddyn 1862, yn nghydag addysg neu
ffraetheb yn codi'n naturiol oddiar hyny :—

Elusengarwch (Ionawr) :—

Mis oer yw hwn i'r trwyn a'r traed,
A'r dwylaw sydd heb fenyg ;
Os hoffech ei gynesu ef,
O, rhowch i'r tlawd galenig.

Awgrym lednais (Chwefror) :—

Afreidiol dweyd i'r ystlen deg,
A'r llanciau sydd yn caru,
Fod y pedwerydd dydd ar ddeg
Yn ddydd i'r adar baru.

Ergyd lawchwith (Ebrill) :—

Y cyntaf eto o'r mis hwn
Yw diwrnod yr ynfydion ;
Gan fod y Sais mor dlawd o wyl,
Fe roddwn hon i'r Saeson.

Drwg, os gwir (Awst) :—

Y mae amaethwyr Cymru wen
Yn edrych ar eu cnydau ;
Os ânt i'r capel ar y Sul,
Mae'r galon efo'r ydau.

“Digwyddiad damweiniol” (gwel tudal 144) :—

Anadla'r Hydref ar y byd,
A'r ddeilen werdd dry'n felen !
Ac O ! mae ambell gyfaill gwan
Yn cwmpo efo'r ddeilen.

Tachwedd :—

Mae gwynt y gauaf yn rhoi bloedd,
I alw ei fyddinoedd,
A breichiau'r dderwen eto'n noeth
I ymladd â'r tymhestloedd.

O ddydd i ddydd, o nos i nos,
Daeth Rhagfyr ar ein gwarthaf ;
A dolen ydyw ef sy'n dal
Dolenau'r flwyddyn nesaf.

Y llyfr olaf o'i waith ei hun yn unig a gyhoeddodd pan yn Manchester oedd *Y Bardd a'r Cerddor* ; gyda *Hen Ystraeon am danynt*. Fel hanesydd a chofnodydd traddodiadau yr ymddengys yn y llyfryn hwn, ac nid fel bardd, oddigerth yn y dechreu, pan y cawn ganddo y rheolau at gyfansoddi caneuon y dyfynwyd ohonynt eisoes ; ac yn y diwedd, y ceir tair cân mewn perthynas â Thywysog Cymru. Yr oedd yn mryd Ceiriog er's blynyddau wneud casgliad helaethach nag yr un oedd genym cyn hyny o enwau yr hen Alawon Cymreig. Er dwyn hyn oddiamgylch, ysgrifennodd luaws o lythyrau at hen delynorion, datganwyr, a phobl o'r fath, yn gofyn eu cymhorth yn y gwaith,

a rhoes hysbysiad mewn pedwar newyddiadur, wedi ei gyfeirio at y Cerddorion, i'r un perwyl. Gwelir firwyth yr ymchwiliadaeth ddyfal hon yn y *Bardd a'r Cerddor*, lle y ceir enwau agos i ddeuddeg cant o hen alawon, ac wedi eu trefnu yn ol y wyddor. Costiodd y rhestr hirfaith hon lafur mawr iddo; a diau y bydd yn dra gwas-anaethgar i haneswyr cerddorol yn ol llaw.

Dilynir y rhestr gan yr "Hen Ystraeon," y rhai sydd wedi eu hysgrifenu mewn arddull boblogaidd, ac yn ddyddorol iawn; a phe buasai Ceiriog wedi ymroi i gynull ac adrodd chwedlau a thraddodiadau Cymreig, gallasai wneud llyfr llawn mor ddifyr a dyddorol a'r *Tales of the Irish Peasantry*, gan Wm. Carlton. Prawf y dull deheuig yr adroddir yr ystraeon hyn, fod yr adroddwr bron cystal rhyddieithwr ag oedd o fardd. Y mae dwy farn yn mhlith ysgrifenydd; un a ddywed y dylai'r iaith fyned ar ol y bobl, a'r llall y dylai'r bobl fyned ar ol yr iaith. Coled dai Ceiriog y syniad cyntaf; a chan mai'r bobl a biau'r iaith, dichon mai dyna'r syniad cywiraf. Pa fodd bynag, defnyddia luaws o estron-eiriau wedi eu sillebu yn Gymreig; ac ambell waith, pan fo gair Cymraeg llawn mor ddealladwy wrth law. Ar ol y cyfan, cyfrwng i egluro meddwl y naill ddyn i'r llall ydyw iaith, a synwyr yr ysgrifenydd neu y llefarydd sydd i benderfynu pa un a ddywed ef ei feddwl mewn un iaith neu rhwng dwy neu ragor. Gwell ganwaith yn yr oes brysur hon ydyw dweyd y meddwl yn syml ac yn eglur nag arfer geiriau heglog, haner marw, yn tywyllu'r ymadrodd, ac yn peri i ddyn adgofio am ei daith trwy dwnel hir, heb ddim yn tori ar ei nos ddu ond ambell wreichionen o'r peiriant.

Heblaw y pedwar llyfr a nodwyd—*Oriau'r Hwyr, Oriau'r Bore, Cant o Ganeuon, a'r Bardd a'r Cerddor*—bu ei ben yn feddylgar a'i bin yn ddiwyd gyda lluwys o orchwylion eraill tra yr oedd yn Manchester. Cyfansoddodd eiriau i gantawd ar “Warchae Harlech,” i'r cerddorion gystadlu arni yn Eisteddfod Abertawe, ac ar yr un telerau ag y darparodd gantawd “Tywysog Cymru” i Eisteddfod Caernarfon, Mr. Lawrence, o Ferthyr, a enillodd ar y gerddoriaeth. Ymddangosodd y gantawd hon, flynyddau ar ol hyny, yn *Oriau'r Haf*, gyda chyfieithiad Seisnig gan yr awdwr. Efallai, ar y cyfan, nad yw mor groyw loyw ei hawenyddiaeth a'i chwaer flaenorol; ond cynwysa hithau rai darnau effeithiol. Darlunir cyfyngder y dewrddyn Dafydd ab Einion, amddiffynydd pybyr y gaer, yn rymus annghyffredin; ac y mae ei gŵyn wrth weled ei wŷr yn trengu o'i amgylch gan newyn a syched yn deilwng o Ceiriog ar ei uchelfanau. Gan fod y cyfieithiad o'r gân hono bron cystal a'r Gymraeg, ni a'i dyfynwn, fel y gwelo'r darllenydd pa fath Sais oedd y bardd Cymreig:—

How many days, how many nights
And months is this to last ?
My men with famished sunken cheeks,
Their eyes upon me cast ;
Oh God ! how many days and weeks
And months is this to last ?

Must I not see her ever more
Who for a soldier prays ?
And shall I ask my men to make
Their tombs within this place ?
Grim Famine follows in their wake—
Death looks them in the face !

Ye clouds that rise in God's blue skies,
With water from the main :

Will you pass o'er my gallant corps,
 Who die of thirsting pain ?
 For me the raven brings no food,
 Nor even a cloud has rain !

Yn Manchester hefyd y trigianai pan yn casglu ac yn dethol y llyfryn swllt, *Gemau'r Adroddwr* : o bob lliw, o bob llun, ac o bob lle. Mewn ystyr lenyddol, nid oedd y llyfr hwn yn gymaint llwyddiant a'i lyfrau eraill. Yn wir, yr oedd yn anhawdd i Ceiriog ddethol dim o waith eraill a fyddai mor dderbyniol gan y wlad a'i waith ef ei hun. A braidd na thybiem fod rhywbeth yn sibrawd hyn yn ei glust pan wrth y gwaith o ddethol, canys o'r 53ain darn sydd yn y llyfr, y mae deg ohonynt yn dwyn enw y detholydd. Oddiwrth weddill y cynwysiad, gellir gweled pwy oeddynt ei awdwyr anwylaf ; neu yn hytrach, pa feirdd oeddynt yn rhagori, yn ol ei farn ef, fel awdwyr adroddiadau. Safant fel hyn :—Roger Edwards, 6 darn ; Dewi Wyn, 5 ; Glanygors, 4 ; Caledfryn, 3 ; Hiraethog, 3 ; Dafydd Ionawr, 2 ; Blackwell, 2 ; Derfel, 2 ; a cheir darn bob un gan 13 o awduron eraill ; ac yn mysg y dosbarth olaf nid yw Dafydd ab Gwilym Goronwy Owen, Lewys Morys, Bardd y Nant, Daniel Ddu o Geredigion, Eben Fardd, Nicander, ac amryw eraill allem enwi. Fe welir fod cylech y detholydd yn llawer rhy gyfyng : ac na ddeil y llyfr i'w gydmaru â detholion adroddiadol J. D. Jones a Rhydderch o Fôn. Ond diau fod ganddo ef rhyw reswm neu ffansi tros yr hyn a wnaeth.

Yn fuan ar ol cychwyn *Baner Cymru*, yn 1857, penodwyd Ceiriog yn "Ohebydd Manchester" i'r newyddiadur hwnw ; a llanwodd y swydd, o wythnos i wythnos, am flynyddau lawer. Os oedd rhyw fai ar ei lythyrau, rhy dda oeddynt i

lenyddiaeth ddarfodedig papur newydd. Ac wedi rhoddi i fyny yr ohebiaeth leol, parhaodd i ysgrifenu i'r *Faner* ar wahanol bynciau hyd o fewn ychydig fisoedd i'w farwolaeth. Mewn llythyr a dderbyniais oddiwrtho yn Chwefror diweddaf, dywed, "This general dyspeptic debility has been hanging about me for two years; and there is no doubt, that with business and the *Baner* work (weekly) for 27 years, I have over-worked my nervous system." A thra yn son am y *Faner*, dylem grybwyll iddo ysgrifenu rhai erthyglau hefyd i'r *Gwyddoniadur*, a'i waith ef ydyw y llith gampus ar "Dafydd ab Gwilym," sydd yn y llyfr gwerthfawr hwnw.

Wedi treulio cymaint o'n gofod i son am fywyd y bardd trylen yn Manchester, ni ddylem anghofio dweyd mai yno y cyflawnodd un o weithredoedd callaf ei fywyd, sef ymuno mewn glân briodas gydag un o rianod tég ei wlad ei hun—Miss Roberts, merch Mr. Thomas Roberts, fferyllydd, o'r Lodge, treflan ar odreu Dyffryn Ceiriog, a cherllaw Castell y Waun. Cymerodd y briodas le Chwefror 22, 1861, wrth allor Eglwys St. Martin, Amwythig; ac yr oedd ei gyfaill, Owain Alaw, wedi myned yr holl ffordd o Gaerlleon i gymeryd rhan flaenllaw yn y seremoni. Trodd yr undeb allan yn un tra hapus. Seliwyd y fendith â phedwar o blant hawddgar, dau fab a dwy ferch. Clywsom ef yn tystio yn fynych na fendithiwyd dyn erioed gan ei wraig a'i blant â serch cryfach. Parhaodd y serch hwnw i dynhau tra parhaodd yr undeb; a phan dorwyd ef gan angau ar derfyn 26ain mlynedd, yr oedd y rhwygiad bron yn annyoddefol. Yr oedd eistedd wrth wely'r claf ddydd a nos am fisoedd, lliniaru ei

boenau arteithiol, er yn ymwybodol fod bywyd o awr i awr yn graddol gilio, yn nefoedd mewn cydmariaeth i'r tawelwch gorlethol hwnw pan aeth y frwydr drosodd—pan safodd calon y priod serchus, ac y tywyllodd llygaid y tad tirion.

Dichon mai dyma'r fan oreu i roddi rhyw amcan ddarluniad ohono fel dyn i'r darllenydd na chafodd erioed y pleser o edrych arno ond mewn dychymyg, na'r fraint o'i adnabod ond trwy ei waith. Ni welsom ni erioed ddarlun gwir foddhaol ohono ; y *photograph* goreu o ddigon, i'n bryd ni, ydyw yr un o'r hwn y cymerwyd yr arlun sydd ar ddechreu y llyfr hwn ; ond tynwyd hwnw er's llawer blwyddyn yn ol, a'i ragoriaeth ar y rhai a gymerwyd yn ddiweddarach ydoedd ein hunig reswm tros ei ddewis.* Yn y lleill a welsom, y mae rhyw osgo ac wedd annaturiol arno. Yswatia i'w blyf, y mae fel cefnder neu gyfyrder iddo ei hun, ac yn debycach i'r Ellmyn llydanrwth nag i'r Cymro cyfluniaidd. Er cystal portreadydd ydyw'r haul, metha yntau gael gafael ar neillduolion gwynebpryd rhai dynion. Yn yr arlun hwn a ddewisasom, daliwyd y bardd mewn mynyd o naturioldeb diofal a myfyrgar : a chredwn y dywed pawb a'i hadwaenent bymtheg mlynedd yn ol, ei fod yr un fath ag ef yn union y pryd hyny. Canodd Ceiriog benillion tlysion ar *Godiad yr Haul*, a rhoes ddarluniad ardderchog o'r weledigaeth a gafodd arno o Ben y Wyddfa, ac ni fuasai fawr iddo yntau am y tro droi'r gymwynas yn ol.

*Nid oedd y darlun hwn yn ein meddiant, ond rhaid i ni gyfaddef nad ydym yn cydweled â Llyfrbryf, y goreu o ddigon yn ein barn ni ydyw yr un a roddir yma o hono ef a'i ferch Myfanwy.

Yr oedd ein cyfaill yn ddyn lluniaidd cymesurol, tua phum' troedfedd a deng modfedd o daldra, ac yn ei flynyddau olaf, braidd yn dewychus ac yn gwargrymu ychydig. Anfynych y cyfarfydddech â gŵr o ymddangosiad mwy rhadlon, boddlon, serchus a boneddigaiidd. Gwisgai ei wynebpryd gwelw fynychaf fath o brudd-der tawel, tyner ; ond pan y cai ei ddifyru neu ei foddhau, deuai gwên hyfryd tros y cyfan. Yr oedd "Gwên Ceiriog" yn ddjarhebol o ddymunol yn mysg ei gyfeillion, a'i chwerthiniad iach ac uchel yn diaspedain calon lân. O tan dalcen uchel, ac aeliau braidd yn drymion, pefriai dau lygad dwysfyfyriol, mwynion ; ac yr oedd yn hawdd i'r sylwedydd weled trwyddynt yr athrylith oedd megys am y gwydr âg ef.

Pe dywedem yr oll a wyddom am dano fel dyn teg a chyfiawn, a chymwynasgar, yn ei fasnach, ofnem y tybiai rhai dyeithr iddo ef a ninau ein bod yn gwenieithio, ac yn gwyngalchu ei goffadwriaeth. Ond y gwir yw ni welsom erioed ddyn tecach ac uniawnach yn mhob trafodaeth ; ac yr oedd yr un mor ddihoced yn ei gyfeillgarwch. Yr adyn ffieiddiaf o bawb yn ei olwg oedd y rhagrithiwr ffals—y bradwr dauwynebog :—

Yr hwn sy'n dod yn fwyaf rhwydd,
I ganu'ch clod tra yn eich gwydd,
Yw'r un parotaf sydd drachefn
I blanu'r ddaagr yn eich cefn.

Yr oedd llon'd ei galon o gydymdeimlad â'r tlawd, yr adfydus a'r gorthrymedig ; a llon'd ei yspryd o barch at yr arch, y drugareddfa, a'r Shecinah. Meddai deimladau tyner a meddwl defosiynol. Yr oedd yn ddyngarwr dilys, yn enwedig yn Gymro-

garwr ; yn caru daioni, a'r moddion a ddefnyddiodd ef i ddangos ei gariad ato ydoedd ei ganmol ar gân. Y mae'r hwn all ein difyru heb ein llygru yn werth cant o'r gau athrawon cibddall hyny na fedrant wahaniaethu rhwng difyrwch a serthedd. O'r holl filoedd llinellau a adawodd ef yn gymunrodd anmhrisiadwy i'w genedl, nid oes yn eu mysg yr un syniad athistaidd, annuwiol, brwnt, na llygredig ; tra y mae ei holl waith yn gyforiog o feddyliau tlysion, swynol, addysgiadol, ie ac adeiladol yn ystyr onestaf y gair. Ac eto, fel y dywed Trebor Mai am un arall :—

“ O ! fel bu enllib filain—yn dadwrdd
 Ei wendidau bychain ;
 Enllibiaeth, all hi ubain
 Newydd i'r Iôr faddeu 'rhai'n ! ”

Ac felly, fel llawer o'i flaen, aeth yntau i'r Cyfrif Mawr yn sain canmoliaeth y miloedd a chrawcian yr haner dwsin ; gan deimlo'n ddigon sicr na thycia y naill mwy na'r llall i wyro y Cyfiawnder a geir yno.

Yn 1865, wedi trigiant o agos i ugain mlynedd yn “ mhrifddinas y gwlaw a'r cotwm,” rhoes ei fryd ar ddychwelyd i fyw i Gymru ; gyrodd gais am y swydd o orsaf-feistr at gwmni y *Cambrian Railway* ; a phenodwyd ef i gymeryd gofal gorsaf Llanidloes. Yr oedd hon yn swydd bwysig a thrafferthus, gan fod cwmni y *Cambrian* a'r *Mid-Wales* yn cyfarfod yn ngorsaf Llanidloes ; ac felly yr oedd ganddo ddau feistr i'w gwasanaethu. Ac os mwy o lonyddwch a geisiai, trwy y symudiad, i ymhwedd â'r awen, y mae lle i ofni iddo “ neidio o'r badell ffrio i'r tân ; ” ond dywed ei gyfaill Idris Fychan, yn ei erthygl ar y bardd a ymddangosodd yn y *Darlunydd*, mai “ ffit o hiraeth

am Gymru, ac am awyr iach y mynyddoedd i fagu ei blant” a barodd iddo adael Manchester. Pa fodd bynag, ni bu nemawr hwyl ar ei delyn awenyddol am fisoedd wedi'r symudiad. Gadawodd i'w alluoedd barddonol orwedd am yspaid yn fraenar ha'; tynodd bedolau ei Begasus, a throes hi i'r borfa; dychwelodd yr awen fel boneddiges i Gymru i fyw am dymhor ar ei henillion yn Lloegr. Ofnai ei gyfeillion iddo droi pen ar ei fwdwl, gan dybied, oddiwrth y cnwd toreithiog a gawsai eisoes ar faes ei athrylith fod y cynhauaf weithian drosodd. Dywedai ambell un, heb fod yn gyfaill neillduol iddo, fod ei lyfrau yn myned yn wanach, wanach, o *Oriau'r Hwyr* hyd *Gydymaith y Cerdder*; a'i fod “wedi rhacio'r tân i gyd o'r grât.” Ond pe gwybuasai y cyfryw, trwy brofiad, am drybini a helbulon meistr gorsaf lle cyferfydd buddianau dau gwmni, ac am yr ymenydd yn llosgi beunydd beunos gan bryder mân ofalon dirif, ac awyddfryd dyn cydwybodol i gyflawni ei ddyledswyddau yn drwyadl, yr ydym yn sicr y buasai eu beirniadaeth yn dynerach.

Yn ystod y cyfnod difarddoniaeth a ddaeth trosto ar ol ymsefydlu yn ei gartref newydd, cymerodd cyfnewidiad amlwg le yn ei chwaeth at y mesurau caethion. Cyn hyn, defnyddia'r gynghanedd yn unig i wneud ambell i englyn, a “cloi synwyr mewn clysineb” mewn llinellau yma ac acw yn ei ganeuon. Ond pan ddadebrodd ei awen o'i chyntun, un o'r profion cyntaf a roddes o hyn ydoedd canu *cywydd* i'w chartref newydd—Llanidloes. Estyna y cywydd hwn i dros chwech ugain o linellau; ac y mae ynddo luaws o ddrychfeddyliau tlyision wedi eu gwisgo mewn iaith seml a chynghanedd ystwyth. Teimla'r

awen yn sionc a nwyfus, fel un wedi ei rhyddhau
o gaethiwed :—

Diolch ! 'rwyf wedi dwad
I iawn le yn yr hen wlad ;
O ! fy mro hardd, am ryw hyd,
Wele fi'n ol, f'anwylyd !
Mae byw gerdd yn mhob gwig ;
O ! goedydd bendigedig,
Yn ein hoes byw'n hoyw'n hîr
Allan o'r Wlad ni ellir.

Ai dichonadwy rhagori ar y darn canlynol fel
desgrifiad o orsaf-feistr awenyddol yn mwynhau
yspeidyn o dangnefedd yn nghanol ei fywyd
helbulus :—

Hyfryd yw min yr Hafren
I roi tro 'rol gyru'r trê :
A, dilyn hyd y dolydd,
Efo'n nhrwyn a'r afon rydd—
Rhoi llafn o bren ar y llif,
Ei gynllwyn i'r gwyn genllif ;
A'i weled yn d'od eilwaith
Ar y dwfr i nofio'r daith—
Fel bardd yn ngafael y byd,
A buan donau bywyd.

Sonia am dano ei hunan yn ymneillduo i “ gŵr y
coed i greu cân,” a'r adar yn ymrithio ger ei fron
gan dynu oddiaro rhyw gyfarchiad neu ddarn-
odiad pert, cyn dlysed a dim a ymddangosodd yn
yr iaith er pan ganodd Emrys ei awdl ar y
“ Greadigaeth : ”—

O dirion fron, daw'r Fronfraith
O gyll frig, ac Asgell Fraith . . .

Un fedr wrando ac edrych
Yn lled graff yw Llwyd y Gwrych . . .

Ac o'r drain gwasgaru dros
Y llwyn wna nodau'r Llinos . .

Aderyn dau nodyn ydyw,
 Greulon ei chalon i'w chyw,
 Ond er ei thôn undonog,
 Y wlad gân glywed y Gog . . .

Onid hardd gwel'd Deryn Tô !
 Rhyw grwtyn byr o gritig
 Yw ef yn nghyngerdd y wig—
 Un gwell am ganfod gwallau
 Yn lleill, nag am eu gwellhau.

Ac un braf oedd y bardd i geryddu “ Tom Bowdwr,
 yr Herwheliwr,” yn y gân hono a nodwyd eisoes,
 pan y dywed ei hun yn mhellach yn mlaen yn y
 cywydd nwyfus hwn, mai eitha' peth

Yw cario gwn is craig hedd,
 A lluchio tân i'r llechwedd ;
 Gweini angau i'r gwningod,
 A'u gollwng yn llogell 'y nghôd.

Wedi cael blas ar y gynghanedd fel hyn, yn fuan ar
 ol ei sefydliad yn Llanidloes, daeth i'w law restr
 testynau Eisteddfod Genedlaethol Caerlleon, 1866,
 a thestyn y gadair ydoedd y “ Môr.” Penderfyn-
 odd Ceiriog ymdrechu am y gamp, a chyfan-
 soddodd awdl o dros fil o linellau. Enillodd awdl
 waelach y gadair ddegau o weithiau ; a phan
 ystyriom mai dyma ei ymgais gyntaf i gyfansoddi
 awdl, y mae'r ymdrech yn ymylu ar fod yn wyrth o
 allu yr awdwr i gyfaddasu ei feddwl at wahanol
 ddybenion. A phe buasai'r testyn y tro hwn yn
 ysgafnach, neu pe cynygiasai y bardd drachefn,
 nid oes amheuaeth nad enillasai ; ond yn anffodus
 iddo ef y tro hwn, yn ei ymgais gyntaf, gyda thestyn
 annghydnaws, a hen fardd grymus a phrofiadol
 fel Ap Fychan ar y maes yn ei erbyn, bu raid iddo

gymeryd rhan ceffyl Plas y Maen y sonia ei hun
am dano,

Wrth redeg am y cwpan yn gyru'r lleill o'i flaen.

Yn marn Gwalchmai, un o'r beirniaid, efe oedd yr
ail oreu. Cyhoeddodd ei awdl erbyn dydd yr
Eisteddfod, a gwerthwyd canoedd lawer ohoni yn y
fan a'r lle ; gyda'r rhagymadrodd canlynol :—

NODIAD I'M CYDFEIRDD.—Gan nas gallaf ddysgwyl
enill, yr wyf yn cyhoeddi fy Awdl Wryfol i'ch difyru
ddydd yr Eisteddfod ; ond be b'ai yr anffawd nad wyf yn
ddysgwyl yn dygwydd, gallaf brynu'r awdurfaint, a'i
gwneud drachefn yn eiddo y Cyhoeddwr. Eisteddfod
ddilwch ini.

Llanidloes, Awst 6ed, 1866.

J. C. H.

Ceir ynddi ddarnau na fuasai raid i'r prif-feirdd
penaf gywilydd o'u harddel, megys y desgrifiad o'r
“ Hêd-bysgodyn,” a thrigolion eraill y byd gwlyb-
yrog ; angladd yr un “ a hunodd ar y waneg ; ”
difrifoldeb yr olygfa yn “ y fan y suddodd i fynwes
heddwch ; ” a lluwys eraill. Cyffredinedd teyrn-
asiad y Môr yn more amser a ddarlunir :—

'N eglur iawn gwelir ol
Morfanau'n mru y faenol ;
A gwelir ef, a'i glai rhydd,
A'i rô mân ar y mynydd.

A wado deued wed'yn—i chwilio
Uchelion y Berwyn,
Gwelir ei waith yn glaer wyn
Yn y creigiau mewn cregyn.

Wedi traethu yn hyawdl am fawredd a nerth yr
eigion, terfynir yr awdl gyda'r drychfeddwl
canlynol :—

Ond na falchia ychwaith,
 O ! Fôr erfawr a hirfaith !
 Oherwydd o'th gymharu
 A'r siriol haul, neu'r sêr lu.

Dyferyn o law Duw fwriwyd,—gronyn
 Gryna ac a ysgwyd ;
 Toddlyn tywodyn ydwyd,
 Dafn yw d'oll, er dyfned wyd.

Anhawdd yn wir rhoddi syniad mwy ofnadwy am anfeidroldeb nag sydd yn yr englyn hwn ; ac y mae'r drychfeddwl wedi ei weithio allan mor weddus a pherffaith, fel na theimlir, wrth ei ddarllen, fod ynddo ddim yn eisiau. Dyferyn, gronyn, toddlyn, tywodyn, dafn, ydyw o'i gymharu â'r " siriol haul, neu'r sêr lu."

Y mae y ddau lyfr a gyhoeddodd y Bardd wedi ei symudiad i Gymru, er yn delweddu eu hawdwr, eto yn gwahaniaethu mewn amryw foddau oddi-wrth eu rhagflaenoriaid. Fel cynyrch canghenau impiedig, nid yr un a'r unrhyw ydynt o ran blas. Y mae'r naill a'r llall yn beraidd odiaeth, ond nid o'r un pereidd-dra. Plant ydynt megys o ail briodas y Bardd a'r Awen.

Cynwysa yr *Oriau Eraill*, yn enwedig yr hwn a gyhoeddwyd rywbryd tua'r flwyddyn 1868, amryw emau a'u llewyrch yn ddisgleiriach bron na dim a geir yn ei lyfrau cynarach ; ond, fel y dywedwyd, ni pherthynant i'r un dosbarth o dlysau. Y mae ardeb Ceiriog ar y naill a'r llall. Ond credwn fod un gwahaniaeth amlwg rhyngddynt, sef mwy o anian yn y llyfrau a ganwyd yn Manchester, a mwy o'r natur ddynol yn y rhai a gyfansoddwyd yn Nghymru. Ar yr olwg gyntaf, ymddengys hyn yn

annglysondeb, gan y gallesid meddwl mai yn y dref fawr, haner miliwn ei thrigolion, y buasid yn efrydu oreu ffyrdd dyrys y ddynoliaeth; ac mai glanau yr Hafren gwmpasog, dan eu gwahanol deleidion a thymhorau, a fuasai'r lle i dynu portreadau o anian. Ond yn y lle cyntaf, y mae myfyrdod awenyddol yn byw mwy ar adgofion nag ar yr hyn a wêl ac a glyw o ddydd i ddydd; ac yn ail, y mae pob bardd, fel yr heneiddio, yn llyncu athrawiaeth y llinell, "*The proper study of mankind is man.*" Longfellow, er engraifft, rhwng Ceiriog a'r hwn yr oedd llawer o debygolrwydd: y mae cynrychion ei flynyddau olaf ef yn llyfnach, yn ddyfnach, yn fwy dynol ac yn llai anianol.

Dechreua yr *Oriau Eraill* gydag arwrgerdd, fer mewn cydmariaeth, tua 500 llinell,—“Syr Rhys ab Tomas,” un o arwyr dewraf ein gwlad, yr hon oedd y fuddugol yn Eisteddfod Genedlaethol Caerfyrddin, 1867. Y mae hon yn gerdd ardderchog, ac yn llawn tân gwladgarwch a thincian arfau buddugoliaethus y Cymry. Ynddi hi yr ymddengys y gân a elwir “Cadlef Morganwg”—y fwyaf gyffrous, fe ddichon, sydd yn yr iaith:—

Clywch, clywch, hen gadlef Morganwg,

Wele Rhys a'i feirch yn y golwg,

I'w atal yn mlaen

'Dyw mynydd ond maen

Adewir mewn llwch ar ei ol.

Corn y gâd ydyw miwsig yr awel,

Heddyw gwledd gydag Arthur yw rhyfel,

Yn galw ar fynydd a dôl.

Wel, sefwech yn hyf gyda'ch Dreigiau,

Ac edrychwch i lawr megys creigiau,

Gawrfloeddio mae Rhyddid i ganol y gâd

I godi'r hen wlad yn ei hol!

Mae breichiau myrdd yn caledu,
 A ffroenau y meirch yn lledu !
 A berwi mae gwaed
 Gwŷr meirch a gwŷr traed,
 I godi'r hen wlad yn ei hol.
 Fry, fry, cyhwfan mae'r faner,
 Trywanu mae'r cledd at ei haner,
 Yn uwch, eto'n uwch gyda'r dreigiau,
 Ac edrychwch i lawr megys creigiau,
 Gawrfloeddio mae Rhyddid i ganol y gâd,
 I godi'r hen wlad yn ei hol.

Gwarchod ni ! pe buasai dau neu dri o filwyr yn myned trwy Gymru i " listio " i'r fyddin, ac yn canu y gân hon ar y daith, hudasent haner ein gwŷr ieuaine yn " sowldiws." Ac eto, ychydig dudalenau yn mhellach yn mlaen yn yr un llyfr, cawn y gân ganlynol, na chyfansoddodd hyd yn nod G. R. Sims, yn ei *Dagonet* neu ei *Babylon Ballads*, ddim byd tlysach a llawnach o deimlad :—

LISI FACH.

EISTEDDAI gwraig benisel mewn pentref bach di nôd,
 Mewn cadair wrth y gornel lle byddai crŷd yn bod ;
 Tra'r plant o'i chylch yn chwareu, a gwenu arni'n llon,
 Fe ysgrifennai hithau y gân hiraethus hon :—

Mae genyf bedwar bachgen, chwareugar, hoenus, iach,
 A bu'm yn berchen geneth, fy anwyl Lizzie fach ;
 Fe'i ganwyd ddydd Nadolig, dydd ymgawdoliad Duw !
 Da cofiaf lais y meddyg yn d'wedyd—" geneth yw ! "

Hi sugnodd ac hi dyfodd nes daeth yn fisoedd oed,
 Ac ni bu baban iachach na chryfach ar ei throed :
 Hi wenai ar y goleu, a chydiai yn fy mawd,
 A hi oedd canwyll llygad ei thad a'i phedwar brawd.

Ychydig iawn o selni ga'dd Lizzie yn y byd,
 Ond chwareu ar yr aelwyd a gwenu 'roedd o hyd ;

Fel seraph ar fy ngliniau yn gwenu trwy ei hun,
Yn myned mewn breuddwydion yn ol i'w wlad ei hun.

'Roedd hedydd yn y ffenestr, a thra 'roedd Lizzie'n iach,
Hi syllai ac hi neidiai at gell y 'deryn bach ;
Dihangodd yr aderyn fry, fry, o'i wiail-gell,
Ac felly'r aeth fy mhlentyn i fyd ac awyr well.

Y mae'r llyfr yn llawn o gyffelyb dlysau ; a dylai fod yn meddiant pob Cymro a Chymraes, ac ar eu tafod-leferydd. Ni raid wrth ymdrech i gofio y caneuon hyn, canys os bydd côf y darllenydd yn werth ei alw'n gôf, fe lŷn y geiriau wrtho mor naturiol ag y glŷn dur wrth y tynfaen. Onibai ei fod yn nghyrhaedd pawb, ac mor rhad, carasem ddyfynu rhagor ohono, llawn o naturioldeb a thlysni, megys, " P'le 'rwyf ti, Marged Morgan ? " " John Jones a John Bwl," " Beibl fy mam," " Pa le mae fy nhad ? " " Huw Penri'r Pant," " Y Fodrwy Briodasol," &c. Danfonwyd y gân olaf i gystadlu am wobr yn Eisteddfod Aberystwyth, 1865 ; enillodd Miss Rees (*Cranogwen*) : nid dyna'r syndod, ond fod I. D. Ffraid, un o'r beirniaid, mor drwstan a dodi cân Ceiriog " yn isaf oll yn y dosbarth isaf." Naw wfft i'r fath fonglerwch ; dyma, modd bynag, dipyn o gysur i'r rhai sydd bob amser tua chynffon y gystadleuaeth, sef fod CEIRIOG unwaith neu ddwy wedi ei ddyfarnu i'r un lle.

Credwn nad oes yn holl waith y bardd ddim mwy gogleisiol, ac yn meddu mwy o " bertrwydd Celtaidd," na'r penillion sydd yn *Oriau Eraill* tan y penawd, " Dyddiau mawr Taffi ;" a dyma i'r darllenydd *rai* ohonynt :—

Diwrnod Golchi :—

Ffatio, slapio, a slopian
 Golchion a throchion, yn yr hen dwb crwn :
 Sebon a soda, slwtian a slotian,
 Yn mhell bo hanes y diwrnod hwn.

Diwrnod Pobi :—

Blawd a heplas ac eithin,
 Malcyn a thwymbren du bach ;
 Burum a lefain a dwbin,
 Hei lwc am fara iach.

Diwrnod Lladd Mochyn :—

Dwfr poeth a chambren,
 Gwellt, gwrŷch, a blew,
 A phawb yn rhyfeddu
 Fod y mochyn mor dew.

Diwrnod Clwb :—

Y plant yn rhedeg, y band yn chware,
 A'r drymar yn drymio o hwb i hwb :
 Pawb â rybanau ar draws eu 'sgwyddau,
 A phawb mewn stymog i ginio'r clwb.

Diwrnod Cneifio :—

Sŵn gwelleifiau mewn 'sgubor a buarth,
 Hyrddod yn ymladd 'rol stripio'u gwlan :
 Cŵn yn brefu a defaid yn cyfarth,
 A'r crochan pitch yn berwi i'r tân.

Diwrnod Eisteddfod :—

Corn gwlad yn llefaru a'r delyn yn deffro,
 Nes gyru gwladgarwch yn chwilulw fflam :
 Dynion synwyrol yn cael eu difyru,
 A'r beirdd a'r cerddorion i gyd yn cael cam.

Diwrnod Ffair :—

Moch, bustych, deunawiaid, a heffrod,
 Saeson a buswail, a theirw gwyllt :
 Fferins, Almanacs, Gwyddelod,
 Asynod, a merlod a myllt.

Diwrnod Gwyl :—

Pobl y dref yn nghanol y wlad,
 Pobl y wlad yn nghanol y dre' :
 Bechgyn yn spwtio, plant yn adrodd,
 A chorau'n canu mewn cyrddau tê.

Diwrnod Priodas :—

Dydd y briodas, dydd o bryder,
 Mam y briodferch braidd yn wael :
 I'r ifanc diwyd a'r weddw unig
 Y diwrnod goreu byth ellir gael.

Yn 1870, ymddangosodd y llyfr olaf a gyhoeddodd, sef *Oriau'r Haf*. Yr ydym wedi ei grybwyll amryw weithiau eisoes, ac wedi dyfynu ohono. Y mae tros haner cant o'r 128 tudal. sydd ynddo yn yr iaith Saesneg. Ni fynem draethu barn fympwyol ar y dosbarth hwn o'i waith; ond er hyny, rhaid ini gydnabod nad ydynt agos mor flasmus a'i farddoniaeth Gymraeg, ac ni charem ar un cyfrif iddo gael ei farnu fel bardd Cymreig oddiwrth ei gynyrchion Seisnig. Collir y prydferthwch gweddaidd sydd yn ngwisg Gymreig y meddwl, fel pe trawsffurfid gwladwr gwridgoch, gewynog, a chydnerth o Gymro i osgo a gwisg dandi o Lundain.

Dyddan iawn ydyw'r casgliad helaeth o hen Hwian-Gerddi (*Nursery Rhymes*) Cymreig sydd yn yr *Oriau* hyn, a diau ddarfod i filoedd fwynhau llawer awr ddifyr wrth eu darllen. Bu Ceiriog wrthi hi yn ddiwyd yn eu casglu am yn agos i

bymtheg mlynedd, gan i'r ysgub gyntaf ohonynt ymddangos yn yr *Arweinydd*, y rhifyn am Mawrth 26, 1856. I bawb sydd yn caru adgofio am y tymhor dedwydd ar ei oes pan ydoedd tan ofal ac addysg mam dyner, a morwyn garedig a chwedleugar, y mae'r casgliad hwn yn gadwen o berlau. Y rhai hyn oeddynt ein hawdlau a'n pryddestau cyn i Goronwy, Dewi Wyn, Hiraethog, ac Eben, ddechreu llewyrchu ar ein synwyrâu. Diolch o galon i'r bardd am gynull a chadw teganau llenyddol plant ein gwlad rhag difancoll; a gwneud yr un gymwynas â hen Hwian-Gerddi Cymru ag a wnaethai eisoes âg enwau ei hen alawon. Yn gymysgedig â'r Hwian-Gerddi ceir aml wers-ddameg (*charade*) a fyddent gynt yn rhan o ddi-fyrion yr aelwyd Gymreig. Yr oedd gan Ceiriog hoffder neillduol at y math yma o gyfansoddiad, a medr annghyffredin i'w cyfansoddi. Argraffwyd amryw o'i waith yn *Nhrysorfa'r Plant* flynyddau yn ol.

Y darn olaf yn *Oriau'r Haf* ydyw "Cyfoedion Cofiadwy." Perthyna i ddosbarth o farddoniaeth gwahanol i bobpeth a gyfansoddasai ef o'r blaen. Y mae yn llai o'r ddaear yn ddaearol, yn fwy awyrol, ac yn debycach i'r uchelwydd (*mistletoe*), ac fel y cyfryw yn arwyddlun cymhwys i ddiweddu llyfr, fel y mae hwnw yn arddangos y Nadolig a diwedd blwyddyn. Fel aralleg, dameg neu alegori afaelgar, tebyga i *Ancient Mariner* Coleridge; a dywedai un beirniad craff ei fod llawn cystal a'r gerdd anfarwol hono, ac y mae hyny yn ddweyd mawr.

Dyma'r gân, a chyfieithiad ohoni i'r Saesneg a wnaed ar ein cais ac ar fyr rybudd gan Mr. Llew. Jones, Bromborough Pool:—

BREUDDWYDIODD y prydydd ei fod wrth y tân,
 A chydag ef chwech o rai eraill ;
 Sef Iorwerth Glan Aled a'i wyneb hardd glân,
 A Rhydderch o Fôn ei bur gyfaill,
 A galwyd am delyn i loni y cwrdd,
 A 'baco a diod—na wader :
 Roedd Creu. a Glasynys a Thal. wrth y bwrdd,
 Ac R. Ddu o Wynedd mewn cader.

Adroddodd Talhaiarn ei “ Gywydd i'r Haul ”
 Ac englyn i'r “ Lloer ”—y gwyrdd gosyn :
 Ac Iorwerth Glan Aled gyfododd yn ail,
 I adrodd penillion “ Y Rhosyn.”
 Adroddwyd ystraeon, siaradwyd mewn trefn,
 A chanwyd penillion am 'goreu ;
 A nofiwyd yn nhônau'r hen Gymry drachefn,
 Rhwng haner ac un yn y boreu.

Ar gyfer tŷ'r prydydd 'roedd brenin yn byw,
 A chanddo ferch fechan brydweddol :
 Prinses Clod oedd ei henw, a d'wedid fod rhyw
 Ysbryd drwg yn y palas breninol.
 Pan glywodd y brenin fod beirddion y fro
 Mor agos, medd ef, “ nid anaddas
 F'ai danfon am danynt bob un yn ei dro
 I wel'd beth sy'n blino fy mhalas.”

Ac fel 'roedd y beirddion yn nen eu hwyl fawr,
 Cnoc bach ar y drws glybuasant,
 Medd y prydydd, gan edrych o'i ffenest' i lawr,
 “ Mae ysbryd rhyw ferch ar y palmant ;
 Mae ei gwisg fel yr amdo, a'i gwyneb yn gudd,
 Ac nis gall dyn marwol ei gweled ;
 O nage ! nid ysbryd, ond Prinses Clod sydd
 Yn holi am Iorwerth Glan Aled.”

Ac Iorwerth mewn syndod, petrusder a braw,
 Ufuddhaodd i'r llances foneddig ;
 Aeth gyda hi ymaith a ffon yn ei law,
 Trwy y glyn tua'r palas mawreddig.
 Pigasom i fyny ben-edau 'r ymgom,
 Y munud o'r blaen a gollasom ;
 Ac er fod y noswaith yn hwyr ac yn drom,
 Y bibell drachefn gyneuasom.

THE Poet he dreamt that he sat by his fire,
 And with him some six of his friends,
 There was Iorwerth Glan Aled, and who need enquire
 If Rhydderch, his comrade, attends ?
 Creuddynvab, Glasynys, Talhaiarn, were there,
 And R. Ddu o Wynedd profound,
 The harp strikes the strains of a weird plaintive air,
 And "the weed" and the wine are passed round.

Talhaiarn recited his Ode to the Sun,
 And some satire in rhyme and in prose,
 Whilst Iorwerth Glan Aled his chaplet well won
 With his beautiful lines to the Rose,
 Penillion were sung, while the orators spoke,
 And "yarns," grave and comical, spun,
 Quaint songs of the Cymry, the quip and the joke,
 Pass'd the time till twixt midnight and one.

Anigh to the Poet resided a King,
 With his daughter so fair, tall, and young,
 Princess Fame was she called, but 'twas said some vile thing,
 Like a curse, to the King's palace clung.
 When the Monarch was told that these bards were so near,
 He exclaimed, "I will summon them all
 One by one and perchance this dread mystery clear
 That envelops my house like a pall."

As the feast of the poets attained its full height
 Came a light, gentle, tap on the ear ;
 And the host, as he peer'd out into the night,
 Said, "A woman-like spirit is here :
 She is clad in a shroud and her features unseen,
 No mortal her fair face may see :
 But, ah ! 'tis no spirit, but the Princess, I ween,
 And enquiring, friend Iorwerth, for thee."

And Iorwerth in wonder, in doubt, and in fear,
 Obeyed the fair lady's command,
 And followed her hence through the night dark and drear
 O'er the vale to the King's unknown land.
 The thread of our discourse we picked up anew,
 Interrupted a moment before,
 And although the small hours with rapidity flew
 Our pipes were soon lighted once more.

Ac eilwaith ni glywem gnoc bach ar y drws,
 Gofynais yn hyf—pwy oedd yno ;
 Ac eilwaith beth welem ond gwyneb gwyn clws
 Yn pelydru trwy'r gorchudd oedd arno ;
 “ Y Brenin a'm gyrodd,” medd llais peraid, mwyn,
 “ Am R. Ddu o Wynedd a Rhydderch : ”
 A Risiart a Rhydderch trwy'r glyn a thrwy'r llwyn
 Ddilynasant odreun y wenferch.

'R oedd amryw boteli o win ar y bwrdd,
 A chododd Talhaiarn gan dd'wedyd,
 Agorwn un arall, awn wed'yn i ffwrdd
 Rhag ofn i ni ofer gymeryd.
 Daeth enoc am Creuddynfab, ac yntau fel bardd
 Ufuddhaodd i'r alwad oedd arno ;
 Medd Tal., “ Deuaf inau, 'does neb a'm gwahardd,
 Dilynaf y llances lle'r elo.”

'D oedd neb ond Glasynys yn awr yn y cwrdd,
 A theimlwn yn brudd mewn unigedd ;
 Ond toc daeth enoc arall, ac oddiwrth y bwrdd
 'E alwyd Glasynys o'r diwedd !
 A gwelwn ferch arall, sef y Wawrddydd yn dod ;
 Deffroais a gwelais yn union
 Mai Merch Brenin Angau, ac nid Prinses Clod
 Oedd wedi myn'd gyda'm cyfeillion.

Cyffyrdda mor dyner â phrif nodweddion y
 “ chwe' cyfoed,” fel y dangosir eu neillduolion
 gydag un llinell, weithiau hefo un gair ; ac y mae'r
 cyfeiriadau mor gryno a chynwysfawr, fel y gellir
 yn briodol alw y gerdd yn fywgraphiad ar gân. A
 dyma yntau bellach, yr olaf o'r saith, wedi eu
 dilyn “ trwy'r glyn a thrwy'r llwyn.” Byddai yn
 anhawdd yn bresenol yn Nghymru gynull yn
 nghyd gynifer o wŷr doniol ag a gynullodd yr
 awdwr yn ei freuddwyd rhyfedd.

Tra yn preswyllo yn Llanidloes, ymddangosodd
 pedwar cyfansoddiad o'i waith yn y *Traethodydd*—
 y cyhoeddiad sydd wedi dylanwadu fwyaf ar

Again at the door came a tap soft and light,
 I dauntlessly asked who was there,
 Again came the gleam of that face into sight
 Through its covering snow-white and rare ;
 " I am sent by the King to bring Rhydderch with me
 And R. Ddu o Wynedd as well."
 So Rhydderch and Rhisiart obey'd the decree
 And, following, bade us farewell.

Talhaiarn, uprising, said, " One bottle more
 Of rich wine and then let us away,
 'Tis meet that our Bacchanal orgie were o'er :
 Let us not be surprised by the day."
 A knock for Creuddynvab, and he like a bard
 Bowed low to his guide and obeyed,
 When Tal. said, " I go, too, and who shall retard
 My purpose. I'll follow the maid."

And now there were left but Glasynys and I,
 Our spirits with sadness o'er cast.
 Once more came the knock, lo ! the Princess is nigh :
 Glasynys is summon'd at last !
 Another fair maiden, Aurora her name,
 I beheld and awoke, it was day :
 'Twas the daughter of Death, and not Princess Fame,
 That had taken my old friends away.

feddwl ein cenedl er pan ddechreuodd ein llenydd-
 iaeth ; y rhan fwyaf ohono wedi ei ysgrifenu gan
 feddylwyr i feddylwyr ; a gall yr hwn y mae'r
Traethodydd ganddo o'i ddechreuad ymfrostio yn
 gyfiawn fod ganddo *lyfrgell* pe na byddai llyfr arall
 yn ei feddiant. Yn 1866, gwelir dau ddernyn
 ynddo o'i waith, sef y " Fodrwy Briodasol," a fu
 mor anffodus, fel y nodwyd, yn Eisteddfod Aber-
 ystwyth ; a math o barodi ar yr Eisteddfod, tan
 yr enw " Eisteddfod Genedlaethol Pen y Fan."
 Yn 1868, ceir ei farwnad i Glan Alun. Cynwysa'r
 gân hono rai penillion neillduol o dyner a theim-
 ladol yn cyfeirio at un o deulu yr awdwr ei hun.

Wrth son am lyfr dyddorol Glan Alun a elwir
Fy Chwaer, dywed y farwnad :—

Yn mynwent Llanarmon mae beddfaen tros dri,
A'r olaf roed yno fy chwaer ydyw hi,
Fu neb, anwyl gyfaill, mor debyg i
Dy " Chwaer " o Gefn Gader a'm diweddar chwaer i.

Ac os yw dy chwaer, fel crybwyllodd ei hun,
Yn edrych o'r nefoedd ar breswyl fach dyn ;
Mae Jane, fy chwaer inau yn edrych yn gun ;
Cwyd yma, Glan Alun, cei weled ei llun.

Ei llygaid o'r nefoedd ! Jane ! anwyl Jane,
Fel yna y byddai a'i llaw ar ei gên,
A'm calon chwareuai yn mhelydr ei gwên.

Yn y llofft mae ei llyfrau rhwng gwalbant a dist ;
A chant o'i llythyrau, rhai llawen, rhai trist,
Rhai'n son am y byd, a rhai'n son am Grist,
Orweddant, Glan Alun, yn ngwaelod fy nghist !

Llythyrau'th chwaer dithau gyhoeddwyd oll in',
Teilyngaist ti'r enw o *frawd* gyda'th bin ;
Minau a bwyswyd a chafwyd fi'n brin.

Yn y *Traethodydd* am 1870 hefyd, ymddengys ei dreithgân ar " Farwolaeth Picton," ac yn hono y digwydd y gyferbyniaeth (*antithesis*) gryfaf, fe ddichon, sydd yn ei waith :—

Mae'r gelyn yn nesu ei luoedd aneiri' ;
Mae gynau'n cynesu a dynion yn oeri !

Ceir dau arall o gynyrchion ei ysgrifbin yn yr un cylchgrawn. Un, sef ei fugeilgerdd " Owain Wyn," mor gynar a'r flwyddyn 1857 ; a'r llall yn 1872, cân a ddarparwyd i gerddoriaeth gan Mr. B. Richards, ac a elwir y " Gadlef Gymreig." Gresyn na fuasai rhagor o'i waith yn addurno dalenau yr hen gyhoeddiad clodfawr.

Ar daer wahoddiad y pwyllgor, daeth i Liverpool yn Nadolig 1869 i arwain Eisteddfod y Gordofigion. O'i anfodd yr ymgymherodd â'r swydd. Yn wir, diflas ganddo bob amser oedd ymddangos ar y llwyfan gyhoeddus ; yr oedd rhyw wyleidd-dra a chwith-dod yn ei luddias i deimlo'n hapus pan syllai mil neu ddwy o lygaid arno. Perthynai ef i'r dosbarth hwnw y cyfeirir ato yn yr hen gyswyn-air, "Cared doeth yr encilion." Fel cant a mil o feirdd a meddylwyr eraill, dewisai ef y gil a'r gongl ddinod yn hytrach na'r cyhoeddusurwydd penaf. Bendithiwyd ef â'r ddawn i siarad â'i gyddynion gyda'r ysgrifbin ac nid gyda'i dafod. Dywedodd filoedd o ffraethebau, difyr eiriau, a doeth ymadroddion, wrthym ; ond cawsom hwynt bron i gyd o'i ddeheulaw, ac nid o'i enau. Pan na fyddai'r hwyl gymdeithasgar arno, ymgollai yn nghanol yr ymgom, ac äi ei feddwl ar grwydr i fyd ei fyfyrddodau. Ond fel arweinydd Eisteddfod y Gordofigion, aeth trwy y gwaith yn well o lawer nag y disgwyliai. Cafwyd cryn hwyl gyda'r telynor—un o delynorion y dref, a ddaethai i mewn i lanw'r bwch yn absenoldeb yr un cyflogedig. Bernid fod y delyn a'r telynor wedi gwlychu; pa fodd bynag, gwnaent oernadau rhyfedd rhyngddynt ar yr esgynlawr, ac aeth y dyrfa i ysgrechain a chwerthin tros ben pob terfyn. Yn y cyfwng, daeth yr arweinydd yn mlaen yn hamddenol, ac wedi cael dystawrwydd, anogodd y cerddor i fyned â'i delyn at y tân i dwymo ei thraed—"y rhaid ei bod wedi cael anwyd." Yn nghanol chwerthin y gynulleidfa, diflanodd yr offerynwr a'r offeryn, a phrysurwyd yn mlaen gyda'r rhaglen yn sobr a gweddus.

Ychydig tros bedair blynedd fu dyddiau ei

drigiant yn Llanidloes; ac oddiwrth yr hyn a ddywedwyd eisoes am drafferthion ei swydd, yr oedd ganddo yno ddigon i feddwl am dano ddydd a nos. Ond yn ystod y cyfnod byr hwnw, enillodd barch a serch diragrith y trigolion, o'r ficer talentog, "Quellyn," hyd y mwyaf anwybodus yn y plwyf; y cyfoethog yn gystal a'r tlawd. Gwelem hyn yn amlwg pan yn cydgerdded âg ef hyd heolydd y dref—yr oedd pawb yn ei adnabod, yn ei "syrio," ac yn dywedyd yn eu gwynebau siriol, "Dyna i chwi *Station-master* sydd genym ni yn Llanidloes yma!" A phan ddeallwyd ei fod ar fedr ymadael, a chymeryd y swydd lai trafferthus o orsaf-feistr Towyn Meirionydd, penderfynodd gwŷr y dref a'r wlad oddiamgylch ddaigos eu hedmygedd ohono trwy ei anrhegu â'i ddarlun, wedi ei dynu yn y dull goreu gan feistr yn y gelfyddyd. Y mae'r *oil painting* hwnw yn aros yn un o greiriau anwylaf y teulu, ac yn brawf fod pobl Llanidloes yn adnabod ac yn gwerthfawrogi teilyngdod pan y delo ar dro i'w mysg.

Yn 1870, gadawodd lànau'r Hafren am dreflan dawel, lanwaith, Towyn, ar lànau'r Dysynni. Yr oedd yma fwy o ysbryd llenoriaeth Gymreig o lawer nag yn Llanidloes, a llai o ofalon swyddol iddo yntau. Er fod y dyffryn yn llydan, a'r llecyn y saif Towyn arno yn wastadedd hirfaith, y mae digonedd o fanau a golygfeydd dyddorol a hanesyddol oddiamgylch; a'r awyr yno yn nerth ac iechyd i'r sawl a'i hanadlo. Cusenir y traeth hefyd gerllaw gan y dôn sydd yn gorchuddio adfeilion Cantref y Gwaelod. Yn y cyfeiriad arall, bedair milldir i fyny'r dyffryn, ymsaetha Craig y Deryn yn unionsyth bron o wely'r afon ganoedd o droedfeddi tua'r nwyfre las; ac y mae ei ehediaid mor

amryfath fel y gellid tybied fod pob llwyth o fôr-
 adar sydd yn Ynys Prydain yn cael ei gynrychioli
 yn mysg y rhai a glwydant ynddi. Am yr afon a'r
 Graig aruthr hon, saif Peniarth, palas y Wynnaiid,
 enwog am ei lyfrgell annghydmorol; ac, heb fod
 yn nepell, ar y tu arall, saif ffermdy Tanybryn,
 lle ganwyd Wm. Owen Pughe, ac yn Dolydd Gau,
 yn mhlwyf Tal-y-llyn gerllaw, y bu farw y doethawr
 trylen. Ychydig uwchlaw hyny, y mae un o'r
 llanerchau mwyaf rhamantus, gwyllt, unig, a
 breuddwydiol sydd yn Nghymru, sef ardal Tal-
 y-llyn. Yr ochr ogleddol i Dowyn drachefn,
 am yr afon â'r dreflan, mewn hafn ar lun haner
 lleuad â'i wyneb ar y môr, wrth droed y mynydd,
 saif hen gartref y Puritan nefolaidd ei yspryd,
 Huw Owen o Fronyclydwr, coffadwriaeth yr hwn
 a bêr-eneiniwyd gan awen y farddones Elen
 Egryn, mewn marwnad nad oes ei thlysach, efallai,
 mewn iaith. Fe welir fod yn ardal Towyn ddigon-
 edd o olygfeydd, adgofion, a thestynau myfyrdod,
 i gynhyrfu galluoedd gwr o anianawd Ceiriog.
 Yr oedd yn mysg ei gymydogion hefyd amryw
 lenorion adnabyddus, a dynion eraill annghyhoedd,
 ond hynod o ddarllengar, cofus, a gwybodus.
 Er hyn oll, credwn mai ystod ei arosiad yn Nhowyn
 oedd y cyfnod mwyaf awenyddol ddiffrwyth o'i
 holl fywyd. Gan na bu yno ond tua blwyddyn a
 haner, dichon fod yr amser yn rhy fyr iddo wneud
 gwaith pwysig; a dichon hefyd fod ei feddwl
 wedi ei orweithio gan bryder a gofalon ei fywyd
 trafferthus yn ngorsaf Llanidloes, fel yr hawliai
 orphwysdra dros amser, a gorwedd am dymhor
 yn "fraenar ha'."

Yn 1871, penodwyd ef yn arolygydd ar y reil-
 ffordd oedd newydd ei hagor o orsaf Caersws, ar y

Cambrian, i waith mŵn y Fan, yn mhlwyf Trefeglwys; a chan nad oedd y tŷ yn Nghaersws, a fwriedid iddo fel arolygydd, yn barod, bu am yspaid byr yn byw mewn tŷ arall perthynol i'r cwmni islaw Trefeglwys.

Daeth felly yn gymydog agos i'w gyfaill ffyddlon a thalentog Mr. Nicholas Bennett, Glanyrafon—palasdy tua dwy filldir o Drefeglwys, a chwe' milldir naill ai o Lanidloes neu Gaersws. Gwelodd Mr. Bennett yn nghaneuon cynaraf Ceiriog addewid am fardd uchelryw. Darllenai bobpeth y gwelai ei enw wrtho; ac wedi darllen y gân a elwir yr "Eneth Ddall," sydd yn *Oriau'r Bore*, ysgrifenodd ato i'w longyfarch. Parodd hyn ohebiaeth rhwng y ddau, ac cynnodd gyfeillgarwch a barhaodd hyd angau. Saif y drigfa ddedwydd hon (Glanyrafon) mewn cwm cul a ddyfrheir gan afonig o'r enw dyeithr Tranon. Y mae'r dreftadaeth yn meddiant y teulu, o dad i fab, er's tros dri chan' mlynedd, a'i thir yn ymestyn o waelod y cwm i grib y mynydd. Nid yw Mr. Bennett, megys y mae arfer rhai, yn *gosod* y saethu; ceidw y sport iddo ei hun a'i gyfeillion; ac y mae ganddo gŵn tan gamp at helwriaeth. Prawf pob man o gylch y lle fod amaethyddiaeth yno yn ei goreu. Un o ddifyrion Mr. Bennett ydyw cadw gwenyn, o'r rhai y mae ganddo gycheidiau afrifed bron; efe a adnebydd eu tymhorau, eu harferion, ac y mae yn eu trin, fel y dywedir, ar *scientific principles*. Wrth fwynhau y pleser o'u magu, eu moethi, a'u hanwesu, gwna iddynt gynyrchu elw da am eu cadw. Byddai yn werth i Syr John Lubbock ddyfod yr holl ffordd o Lundain er gweled y gofal a'r ddarbodaeth a roddir yn y llecyn anhygyrch hwn i'w hoff drych-flyn ef; ac yn ddiau, fe ddylai pob Cymro dar-

bodus sydd yn byw o fewn ugain milldir i Glanyrafon, fyned yno i gael gwers pa fodd i dderbyn budd a gwir adloniant ar yr un pryd.

Yn y tŷ, y mae dwy delyn ysplenydd, un ohonynt yn chwaer i'r hon a chwery Pencerdd Gwalia, a medr Mr. Bennett "dynnu mêl o danau mân;" a dau grwth oedranus a gwerthfawr—medr hefyd oglais miwsig o fynwes y rhai hyny. Addurnir y muriau â darluniau cywrain, ac y mae rhai ohonynt o waith llaw y meddianydd. Y llyfrgell, wed'yn—hyd y gwyddom, nid oes yn Nghymru ei helaethach na'i gwerthfawrocach—o ran llyfrau yn y Gymraeg ac mewn ieithoedd eraill yn dwyn cysylltiad â Chymru, ac o gynulliad un dyn; ac nid oes lyfr yn y casgliad enfawr nad yw'r perchenog yn gydnabyddus â'i gynnwysiad.

Fe welir fod Mr. Bennett bron dyfod i fyny â'r drychfeddwl hwnw am ddedwyddwch o eiddo Ceiriog y soniasom am dano yn tudal. 16. Heblaw hyn oll, y mae yn llenor ac yn fardd galluog; wedi rhoddi aml brawf o'i alluoedd, a'i wyleidd-dra naturiol sy'n peri iddo gadw oddiwrth y cyhoedd luaws ychwaneg o brofion i'r un perwyl. Gwelir darnau neillduol o dlysion o'i waith yn *Ceinion Llenyddiaeth Gymreig*, ac yno yr ymddangosodd ei gyfieithiad rhagorol o "Address to a Mummy," o waith Horace Smith. Gwelir hefyd gân dlos odiaeth o'i waith yn *Gemau'r Adroddwr*, o'r enw "Yr Eneth Amddifad," gyda'r rhagymadrodd byr canlynol gan y detholydd:—"Ganwyd yr awdwr, Nicholas Bennett, Ysw., Mai 8fed, 1823. Pe bai ef yn saethu ac yn pysgota ac yn cerfio coed dipyn yn llai, dichon y caem dipyn mwy o'i ganeuon." Mewn cysylltiad â'r gân hon, y mae un ffaith y dylid ei nodi, sef mai hi oedd anwylun

llenyddol Ceiriog yn ei ddyddiau olaf. Adroddai ddarnau helaeth ohoni rhwng ei yspeidiau o boen ; ac nid yw hyn ychwaith yn rhyfedd, gan ei bod mor llawn o deimlad ac o syniadau coeth wedi eu cyfleu yn y dull alegoriäidd.

Ac y mae yn anhawdd cyfarfod â difyrach ymgomiwr na'r gwr a biau nenbren Glanyrafon. Tuag ugain mlynedd yn ol, ar ein hymweliad cyntaf â'r ardal, yn nghwmni Ceiriog a'r Parch. Elias Owen, awdwr y *Crosses of North Wales*, sylwem wrth Mr. Bennett fod eu ffyrdd yn enbydus o ddrwg yn y wlad hono. Atebai yntau fod ffyrdd sir Drefaldwyn erioed yn ddiahebol o ddrwg. Ac fel prawf o hyny, adroddai'r hanesyn canlynol—Fod dyn, er's talwm, yn myned ar hyd un ohonynt, ac iddo ddyfod ar ei daith at het a'i gwyneb yn isaf, ac wrth iddo geisio ei chodi, daeth llais odditani yn dweyd, "Rhowch help i mi ddwad oddiyma, da chwi." Brysiodd y teithiwr yn ei ddychryn i helpu un oedd wedi colli ei ffordd mor gynddeiriog fel ag i chwilio am dani o tan yr un iawn, a thra yn cydied yn y truan gerfydd gwallt ei ben i'w godi o'r trybini, "Howld on!" ebe'r claddedig drachefn, "byddwch yn dringar ; gadewch i mi gael fy nhraed o'r gwrthafiau—cofiwch fod yma geffyl o tana i." Ac felly yr oedd ffyrdd sir Drefaldwyn er's talwm mor ddiwaelod, yn ol y rhamant hon, fel y llyncent y march a'r marchog, a diamheu yr het hefyd onibai am ei chantal llydan.

Daliodd y cyfeillgarwch a ffynai rhwng y ddau hyd y diwedd, ac i Mr. Bennett yr ymddiriedodd Ceiriog ei ysgrifau annghyhoeddedig pan yn gorfod eu gadael heb eu cwbl drefnu i'r wasg.*

*Er pan ysgrifenyd yr uchod, mae Mr. Nicholas Bennett wedi dilyn Ceiriog.

Pan orphenwyd y tŷ yn Nghaersws, symudodd ef a'i deulu yno i fyw; ac yn y drigfa gyfleus hono, o briddfeini cochion, yn sefyll wrthi ei hun, gerllaw y fan y rhed Aber Carno i'r Afon Hafren, ar fin Llinell y Fan, a thua dau can' llath o linell y *Cambrian*, oddiallan i bentref Caersws, y treuliodd efe weddill ei oes. Saif y dreflan newydd-anedig bresenol ar fedd hen gaer Rufeinig, ffosydd ac olion eraill o'r hon sydd yn weladwy hyd heddyw. Fel llawer ardal arall yn nyffryn yr Hafren, y mae'r iaith Gymraeg wedi cilio yn raddol, a'i lle wedi ei gymeryd gan rhyw fath o Saesneg—egwan, mae'n wir, ond digon cymhwys, hwyrach, i feddyliau diyni y bobl sydd yn ei defnyddio. Daeth y cyfnewidiad hwn oddiamgylch nid gan unrhyw chwyldroad sydyn, ond yn raddol, raddol; gallu-oedd meddyliol y bobl yn gwanychu o dipyn i beth, a'u tafodiaith yn dyfod yn rhy gref iddynt ei harfer. Glynant, er hyny, wrth yr enwau Cymreig, megys Jones, Williams, &c., a rhai o enwau hen Gymry sir Drefaldwyn, megys Bebb, Gittins, Jarman, &c., yn eu plith; a phrawf eu pryd a'u gwedd eu tarddiad Cymroidd. Enwau Cymreig sydd yn para ar yr amaethdai a'r meusydd, ond fod y sillebu weithiau yn chwithig; Pendree y galwant Pendre, a gwelsom y gair Wig wedi ei sillebu ar gareg fedd yn *Weeg*! Wrth wrando arnynt yn siarad â'u gilydd am yr heol â hwynt, pâr y dinc Gymreig sydd yn mhôn eu llais i chwi dybied mai iaith eu hynafiaid a lefarant. Chwibienir hen alawon Cymru ar y ffyrdd, a chyflwynant yr ychydig ddyddordeb a deimlir ganddynt at faterion cyhoeddus i symudiadau Cymreig. Y maent yn rhyw fath o Gymry clauar mewn pobpeth ond iaith. Ceir yn y lle

dri chapel Ymneillduol, a chapel-eglwys perthynol i Lanwnog, eglwys y plwyf, ond nid oes yno achos Cymraeg o fath yn y byd, ac, fel y gwelir oddiwrth yr hyn a ddywedwyd, angen am dano ychwaith. Ni bu yn eglwys Llanwnog yr un gwasanaeth Cymraeg er's 25ain mlynedd.

Dyma y fath bobl oeddynt gymydogion y bardd yn Nghaersws. Neb gerllaw allai gydymdeimlo â'r pynciau y teimlai ef ddyddordeb ynddynt; undyn y gallai siarad âg ef ar y testynau oedd wedi llyncu ei holl feddylfryd; neb allai ddarllen llinell o'i waith, nac felly dderbyn dim mwynhad oddiwrtho. Dyn a 'styrio! mewn ystyr lenyddol yr *oedd* yn unig. Pa fodd y gallodd fyw am 17eg mlynedd yn y fath le a than y fath amgylchiadau sydd tu hwnt i'n dirnadaeth; a rhaid fod bywyd didranc yn ei awen a'i flas at lenoriaeth Gymreig i allu goroesi yr awyr drom, gysglyd, farwaidd a anadlent.

On d byw yn effeithiol a ddarfu iddynt: a chyflawnodd Ceiriog waith a fuasai yn gosod ei enw yn uchel yn mysg llenyddion ei wlad hyd yn nod *ar ol* cartrefu yn Nghaersws. Yr oedd diwydrwydd myfyrgar yn un o'i nodweddau mwyaf arbenig, a'i feddwl mor ddiorphwys a rhediad yr afon Hafren. Byddai ganddo beunydd rhyw gynllun ar y wê; a phe rhoddasid ar bapur y ddegfed ran o'r drychfeddyliau a greodd a'r cynlluniau a dynodd, ni chynwysai y llyfr hwn hyd yn nod eu henwau. Weithiau, yn ei flynyddau olaf, gofynai lluwys o'i edmygwyr, "Beth mae Ceiriog yn ei wneud? Ni welsom ni ddim o'i waith er's talm. Rhaid ei fod yn segur." Segura yn wir! ni bu fawr iawn segur yn Nghaersws. Breuddwydiai farddoniaeth yn nghwsg ac yn effro, a phan na byddai gyda'i

fasnach, rhodiana y byddai yn mroydd hudolus awenyddiaeth. Clywsom ef adeg cyhoeddiad Eisteddfod Genedlaethol Lerpwl (Tachwedd, 1883), pan yr ymgomiem, gan oedi cwsg hyd oriau mân y plygain, yn rhoddi braslinelliad o bryddest a gyfansoddai ar y pryd. Cyffelybai y ddaear i fferm, a'r Tri Pherson yn yr Undod, ei pherchenogion, yn dyfod y naill ar ol y llall, ar ymweliad â hi. Yn nghyntaf, goruchwyliaeth y Tad, yna'r Mab, yna'r Yspryd Glân ; a chan fawredd ofnadwy a beiddgarwch y drychfeddwl, efe a wylai fel plentyn. Nis gwyddom a gwblhaodd efe y gwaith hwn ai peidio. Dichon mai do ; ac iddo yn y diwedd fyned yn aberth i'r tân a gymerodd le yn y swyddfa rywbyrd wedi hyny, a llosgi gydag amryw ysgrifau gwerthfawr eraill. Pa fodd bynag, nid oedd yn mysg y papurau annghyhoeddedig a roddwyd i mi.

Prawf o'i ddiwydrwydd oedd y llafur a'r drafferth a gymerodd i sefydlu urdd y "Vord Gron," a'i ymdrechion gyda "Chist-goffa Mynyddog." Math o frawdoliaeth gyfrin oedd y flaenaf, debyg o ran natur i *Free Masonry*, a'i haelodau i fod yn Gymry neu ewyllyswyr da i'r genedl Gymreig. Bwriedid trwyddi ffurfio undeb rhwng llenorion a dynion blaenllaw y wlad a'r trefi Saesnig, a gwneud trefn a dosparth ar ddygiad yn mlaen ein sefydliadau cenedlaethol, yn enwedig yr Eisteddfod. Mewn copi o'r "Rheolau Cynygiedig," yn awr o'n blaen, dywedir mai ei hamcan cyntaf ydoedd "cynyrcu yn mhob cymrawd gariad at wybodaeth, cyfiawnder, a heddwch, gwirionedd, parch, ac elusen-garwch." Gelwid sylw at yr annhrefn gwarthus oedd yn nglŷn â dewis testynau Eisteddfodau fyth a hefyd, trwy bwyso ar bwyllgorau y cyfryw i

roddi sylw dyladwy i arholiadau yn yr ieithoedd Cymraeg a Saesneg, ymchwiliad i hanesiaeth a bywgraffiaeth Gymreig a hynafiaeth Brydeinig, adroddiad mewn llaw fêr o areithiau yn Nghymraeg, &c. Cynygid hefyd fod y frawdoliaeth yn ei chyfarfod blynyddol i dalu ymweliad â manau o ddyddordeb hanesyddol fyddai yn yr ardal hono. Buom yn synu ganwaith na fuasai pwyllgor "Yr Eisteddfod" wedi sefydlu y pleserdeithiau hyn; treulio un diwrnod, dyweder yn nghanol yr wythnos, er mwyn cael tipyn o seibiant ac amrywiaeth. Yn ol Rheol 33, yr oedd y Vord i uniawni pob camddealltwriaeth ac ymrafael allai godi rhwng rhai o'i haelodau a'u gilydd; ond ofnwn ddarfod i hyn beri i rai cyfreithwyr gadw draw. Pa fodd bynag, yr oedd amcanu uno holl Genedl y Cymry mewn un frawdoliaeth fawr gyfeillgar yn ddrychfeddwl hapus; a phwy a wŷr na chyflawnir ef rhyw dro. Methiant, fel y mae'n ofidus adrodd, a fu y tro hwnw, er iddo gael ei gefnogi gan amryw wŷr o ddylanwad. Y cyfarfod olaf y mae genym ni hanes am dano a gynaliwyd yn Ngwreccsam, yn mis Tachwedd, 1876, pan oedd Mr. (wedi hyny Syr) Hugh Owen yn y gadair. Yr anhawsderau mwyaf ar ffordd codi sefydliad o'r fath ydyw fod y Cymry mor wasgaredig, ac mor rhanedig yn wleidyddol a sectol.

Gyda Chist-Goffa ei frawd-fardd Mynyddog, bu Ceiriog yn fwy ffodus. Yn mysg testynau pob Eisteddfod Genedlaethol am amryw flynyddau, gwelid gwobrau o £5 ac uchod am ramadegu yn Nghymraeg, ond yn benaf am gymeryd areithiau mewn llaw fêr; ac o'r drysorfa a gynullasai diwydrwydd Ceiriog y deuai'r arian, o flwyddyn i flwyddyn, at y gwobrau hyny. Diffyg gwybod-

aeth o *phonography* ydyw un o'n prif ddiffygion cenedlaethol. Y mae pob cenedl ar y blaen i ni yn hyn. Tra y mae Ysgotiaid a Gwyddelod yn heigio swyddfeydd newyddiaduron, eithriad ydyw gweled Cymro o'u mewn. Gyda'i adnabyddiaeth eang o anghenion ei gydgenedl, a'i wladgarwch gonest, ceisiodd Ceiriog lanw y diffyg trwy gyflwyno yr arian hyn yn wobrau am deilyngdod yn y gelfyddyd hon a esgeulusid mor fawr. Y mae'r ffaith fod cymaint o wyntyllio parhaus ar anghenion Iwerddon i'w briodoli i ffaith arall—fod cymaint o Wyddelod yn swyddfeydd y newyddiaduron.

Yr ydym wedi crybwyll fwy nag unwaith o'r blaen y fath gyfaill calon ydoedd i'r Eisteddfodau Cenedlaethol ar hyd ei oes. Ar wahoddiad megys eu testynau hwy y cyfansoddodd ei brif gynyrchion barddonol. Hyd y gwyddom, ei ymgais gyntaf o bwys ynddynt ydoedd gyda *Myfanwy* yn Llangollen, 1858; a'r olaf yn Eisteddfod Genedlaethol Bangor, 1874, gyda'i riangerdd, "Catrin Tudur." Pwy nad adnebydd ei hawdwr yn y llinellau canlynol, sydd fel rhagymadrodd iddi:—

FLODEUOG wlad y traserch mawr,
Gwlad deg y llwyni gwyrddion;
Y fro lle chwery heulog wawr,
Trwy ganol ei chysgodion!
A feiddiaf fi, ar ol goroesi
Fy nghalon ifanc, eto'th groesi!

A feiddiaf fi fyn'd yn fy ol
I boethder y cyhydedd,
Lle mae doethineb dyn yn ffol,
A cholli cwsg yn rhinwedd?
I'r wlad lle mae'r angherddol galon
Yn tori'i syched mewn ffrydiau poethion!

Y wlad mae gormod gwres yn iach
 I'w merched ac i'w meibion ;
 Y wlad mae awyr glauar fach
 Yn lladd ei holl drigolion :
 Gwlad yr Efä-on a'r coed afalau,
 Y seirph afrifed, a'r temtasiynau !

Tua chanol y gerdd, cawn ein cydwladwr o Benmynydd Mon, Syr Owen Tudur, yn Nghastell Windsor, yn ymheulo tan wenau a ffafrau ei gariad-ferch frenhinol Catrin o Ffrainc, a'i llawforwynion pendefigaidd—Marian Grey, Elizabeth o Gaen, ac eraill. Breuddwydion ydyw testyn ymddiddan y cwmni urddasol ; apelir at Owen am ei farn arnynt ; a dyma hi :—

“ Fe dd'wedir,” meddai yntau, “ fod holl helyntion oes,
 Yn lle d'od fel breuddwydir, yn d'od yn hollol groes ;
 Ond mae athronwyr eraill, fel gwelsoch weithiau ffyn,
 Yn hollol groes i'w gilydd yn nghylech y pethau hyn ;
 Yn d'wedyd fod Breuddwydion yn fath o fodau mân
 O oleu-leuad caled, heb arnynt flew na gwlan,
 Na phluf, nac unrhyw orchudd, oddigerth math o wê
 A wnant o waith pryf copyn ; a chanddynt hwy yn lle
 Y synwyr i adgofio am bethau wedi bod,
 Fod ganddynt hwy wybodaeth am bethau sydd i dd'od !
 Dechreu'sant hwy eu gyrfa yn niwedd amser mawr,
 A ninau o'r pen arall a'u cwrddwn hwynt yn awr,
 Gan newid ein newyddion sydd genym mewn ystôr,
 Tra'n croesi eigion amser fel llongau ar y môr ;
 A d'wedir fod eu clociau yn ardal Hud a Rhith,
 Fel mae'n rhesymol iddynt—bob un yn troi o chwith !

.

Mae llawer math ohonynt yn crwydro ar eu hynt,
 Rhai'n marchog cefn yr afon, ac eraill wâr y gwynt ;
 Disgyna un ar hainoc y llongwr ar yr aig,
 A dengys iddo'i gartref, a gwyneb hoff ei wraig ;
 Disgyna'r llall ar filwr gwsg ar yr eigion hallt,
 A dengys iddo'r eneth sy'n cadw'i gudyn gwallt ;
 Gwna'r llall ei ffordd i'r fynwent, a dugeich plentyn gwyn
 Gladdasoch er's blynyddau yn mhriddell oer y glyn,

I gydied am eich gwddwf â'i freichiau gwynion bach,
 Gan edrych trwy eich llygad, fel pe b'ai'n fyw ac iach !
 Gwnaiff un ei ffordd i'r carchar trwy dyllau ugain clo,
 A dyry ddwyllaw rhyddion i lofrudd ambell dro.
 Aiff un at wely'r Esgob sy'n tynu at ei gant,
 A dug ef i Rydychain i chwareu gyda'r plant.

Breuddwydion ! O, Breuddwydion yw'r lladron pena'
 'rioed,

Ant tros y wâl ddiadlam, fel brain tros lwyn o goed !
 I'r gwan a'r cystuddiedig gorphwystra gwynfyd rônt :
 A thros y wâl ddiadlam yn ol trachefn y dônt—
 I gipio rhyw hen gybydd ar wibdaith trwy ei hûn
 At gist o aur a guddiwyd gan rhywun fel ei hun.

Chwi gredwch y gwirionedd os credu hyn a wnewch—
 Yr hyn a gerwch fwyaf bob amser ganddynt gewch :
 Os gwelodd fy Mrenhines myfi yn ardal wen
 Breuddwydion pur ei chalon, gwyn fyd na buasai 'mhen
 Yn nes i'r ardal hono, yn teimlo gwres y fron
 Deyrnasa ar fy nghalon—heblaw y deyrnas hon."

Y gân odidog yma ydyw'r deryn cyntaf yn yr *Oriau Olaf*, cyfrol swllt o Ganeuon, &c., anghyhoeddedig CEIRIOG, a gafwyd yn mhlith ei ysgrifau, ac a gyhoeddwyd gan Isaac Foulkes yn Medi, 1887, bum' mis ar ol ei farwolaeth. Cynwysa luaws o gerddi nad oes eu tlysach yn yr un o'r *Oriau* a gyhoeddwyd yn ystod bywyd y bardd. Bydd rhai yn synu, efallai, na buasai ef ei hun wedi eu cyhoeddi yn ystod ei fywyd ; ond eu cadw yr ydoedd ar gyfer cael argraffiad newydd a chyflawn o'i holl waith. Gobeithiai yn gryf weled cyflawni ei ddeisyfiad hwn, trefnodd a chynlluniodd lawer at ei ddwyn oddiamgylch ; ond y swyn a dorwyd gan y dyryswr mawr.

A phan roddes i fyny ei gysylltiad â'r Eisteddfodau cenedlaethol fel ymgeisydd, hawlid ei wasanaeth ynddynt fel Beirniad. Yr oedd ganddo

bob cymhwysder i'r swydd. Adwaenai "nod angen cerdd" i fanyldeb; trwy ei gydnabyddiaeth helaeth â llenyddiaeth gyffredinol, deallai beth a ofynid gan y testyn; ac yr oedd ei ymlyniad cryf a diwrthgil bob amser wrth degwch a chyfiawnder yn peri nad ofnai undyn cydnabyddus âg ef y byddai iddo byth wyro barn. Yn hyn yr oedd fel y mynai Cesar i'w wraig fod—uwchlaw amheuaeth. Er Eisteddfod Birkenhead, yn 1877, credwn iddo, o flwyddyn i flwyddyn, eistedd ar y faine farnol, ac y mae pob beirniadaeth o'i eiddo yn profi mor drwyadl a dilys y cyflawnai y gwaith. Ysgrifennai feirniadaethau meithion weithiau ar wehilion y gystadleuaeth, ond y maent yn dra darllenadwy; gallai ef roddi dyddordeb hyd yn nod yn y math diflas hwn o gyfansoddiad, ac ireidd-der yn y sychdir llwm. Yn Nghaerdydd beirniadai gydag eraill ar y Fugeilgerdd, yr Englyn, a'r Diarhebion Cymreig; ac yn y tri lle rhydd ddeffiniad maith a manwl o'u teithi a'u hanhebgorion, nes y darllena ei feirniadaeth fel darn o ramant. Yn ei farn ar y bugeilgerddi, dywed am rai o'r ymgeiswyr "eu bod yn rhy gall i fod yn wirion ac yn rhy wirion i fod yn gall." Sylwa, wrth son am yr englyn unigol:—"Y mae ei nod angen ef pan yn sefyll ar ei ben ei hun yn wahanol iawn i nod angen englyn cyffredin mewn awdl, neu mewn cyfres o englynion—fel y mae modrwyau neu ddolenau cadwen yn wahanol eu dosbarth a'u defnydd i fodrwyau priodas." Dyma hefyd fel y darnodai'r gair *Diarhebion* :—

AM eu bod yn *ebion* [dywediadau] doethach a phwysicach na dywediadau cyffredin, gwthiwyd y blaenddodiad *ar* arnynt i fod yn *arhebion*, fel y mae Llywydd yr America yn cael ei alw yn Arlywydd, y dreth yn ardreth, cymhell

yn argymhell, ac felly yn y blaen. Ar ol cadarnhau y gair unwaith gydag *ar* (sef yn arhebion), cadarnhawyd ef drachefn gyda'r arddodiad cyffredin arall, sef *Dy*. O ebion, arhebion, tyfodd i ddyarhebion. Fel y mae y geiriau barnu, dwedyd, noethi, llif, cymod, wedi eu cryfhau a'u gwneud yn ddyfarnu, dywedyd, dynoethi, dylif, a dygymod, yr un modd y prifodd y gair *Diarhebion*. Camsillebiad amlwg yw *di* yn lle *dy*, fel pe dywedem dinodi am ddynodi, neu ddifodiant (*non-existence*) am ddyfodiant (*futurity*). Y mae sillebiaeth *Diarheb*, fel llawer gair arall, yn mhob iaith ysgrifenedig, yn gyfeiliornus, ond wedi ei sefydlu yn ein holl eiriaduron, ac ofer heddyw fyddai ceisio ei gywiro.—*Cyfansoddiadau Eisteddfod Caerdydd*, t.d. 366.

Yr oedd ei enw fel beirniad ar restr testynau Eisteddfod Genedlaethol Llundain, y flwyddyn 1887; ond efe, "o flaen yr wyl fel hyn 'raeth;" a phenodwyd Gwyneddion i gyflawni y gwaith yn ei le.

Cyn terfynu ein hymgais i ddodi ar gôf a chadw yr hyn a wyddem oddiar 29ain mlynedd o gyd-nabyddiaeth, ac a feddyllem yn onest am Ceiriog fel dyn a bardd, dylem wneud ychydig sylwadau yn rhagor ar ei Ganeuon, gan mai fel awdwr y cyfryw geinion, mae'n ddiau, yr adwaenir ef oreu yn y dyfodol, ac y cofir ac yr anwylir ei enw hwyaf. Y mae tua thri chant ohonynt yn y saith llyfr a gyhoeddodd; ac o'r nifer hwnw tros gant wedi eu cyfansoddi ar gyfer hen Alawon Cymreig.

Nid ydym yma wedi cyfrif yr haner cant caneuon a gyfansoddodd i Mr. B. Richards, ar gyfer y *Songs of Wales*, yr hwn a gyhoeddwyd yn 1873—dair blynedd ar ol ei lyfr olaf ef ar wahan. Y mae yn mysg y rhai hyny ganeuon odiaeth o dlyision, megys yr un boblogaidd a ganlyn:—

" I Blas Gogerddan heb dy dad !
 Fy mab, erglyw fy llef ;
 Dos yn dy ol i faes y gâd,
 Ac ymladd gydag ef !

Dy fam wyf fi, a gwell gan fam
 It' golli'th waed fel dwfr,
 Neu agor drws i gorph y dewr,
 Na derbyn bachgen llwfr.

“ I'r neuadd dos, ac yno gwel
 Arluniau'r Prysiaid pur ;
 Mae tân yn llygad llym pob un
 Yn goleu ar y mur : ”
 “ Nid fi yw'r mab amharcha'i fam
 Ac enw tŷ ei dad :
 Cusenwch fi, fy mam,” medd ef,
 Ac aeth yn ol i'r gâd.

Daeth ef yn ol i dŷ ei fam,
 Ond nid, ond nid yn fyw :
 Medd hithau, “ O, fy mab ! fy mab !
 O, maddeu im', O Dduw ! ”
 Ar hyn atebai llais o'r mur :—
 “ Trwy Gymru tra rhêd dwfr,
 Mil gwell yw marw'n fachgen dewr,
 Na byw yn fachgen llwfr ! ”

Gan nad oedd efe yn gerddor yn ystyr fanylaf y gair, a bod llawer o'r tonau yn hen a dyeithr, costiodd ei ganeuon drafferth dirfawr iddo, fel y tystia ef ei hun fwy nag unwaith. Yr oedd yn rhaid cyfaddasu y geiriau i gywair a natur y dôn ; ac os gofynai hi yn ei henw am rhyw destyn neillduol yn gydmar cymhwys iddi, rhaid oedd i'r bardd eu huno mewn glân briodas ; ac os amgen, rhaid fyddai chwilota am destyn arall. Ceir engraifft o'i ffawd neillduol yn y modd cyntaf yn y dull hapus yr unodd ei gân brydferth â'r hen alaw “ Bugeilio'r Gwenith Gwyn,” ac o'i ddawn a'i hapusrwydd yn y cyfwng olaf pan yn cyfansoddi yr “ Eneth Ddall,” a “ Dringo'r Wyddfa,” ar gyfer yr hen alaw leddf, gwynfanus, *Toriad y Dydd*. Yn y naill amgylchiad a'r llall, pâr i ni gofio am

Gwydion ab Don yn llunio gwraig i Lew Llaw Gyffes o flodeu tecaf y coed, y maes, a'r ardd.

Y mae rhai o'r alawon yn sionc a digrifol, eraill yn alarus; rhai yn oddaith o yspryd rhyfel, rhai yn addfwyn fel chwibanogl bugail, tra eraill yn cwynfanu traserch fel y durtur. Trefnu geiriau ar gân a mydr canadwy ydoedd gorchest y gwaith hwn; ac efe a lwyddodd y tu hwnt i'r un bardd Cymraeg arall a fu o'i flaen.

Cyffelyb gymwynas ag a wnaeth Moore a Burns i gerddoriaeth genedlaethol Iwerddon a Scotland a wnaeth Ceiriog yntau i'r eiddo Cymru. P'run oedd y goreu o'r tri? meddai rhywun. Wel, ac imi ateb fel Cymro, Ceiriog o ddigon. A pha Gymro bynag a ddywed yn amgen, naill ai ni chollodd ddeigryn erioed uwchben barddoniaeth, neu ni ddarllenodd erioed waith y tri bardd godidog.

Cawn ganddo hefyd tua 25 o ganeuon yn perthyn i'r dosbarth a elwir yn gysegredig. Cyfansoddodd y rhai hyn yn benaf ar gais ac at wasanaeth Ieuan Gwyllt ac Owain Alaw; ac y mae o leiaf un ohonynt yn dwyn nodau yr eneiniad hwnnw sydd ar yr emyn a wthia ei hun i gôf a serch y bobl, sef yw'r emyn hono, "'Rwy'n llefain o'r anialwch," &c.

Am y rhelyw o'i Ganeuon, y maent wedi eu priodi bron i gyd hefo miwsig gan yr offeiriaid cerddorol canlynol:—

J. D. JONES, Rhuthyn.

OWAIN ALAW.

GWILYM GWENT.

D. LEWIS, Llanrhystyd.

ALAW DDU.

J. THOMAS (*Pencerdd Gwalia*),

Telynor Brenhinol.

BRINLEY RICHARDS.

JOSEPH PARRY, Mus. Doc.

D. EMLYN EVANS.

JOHN THOMAS, Llanwrtyd

EDWARD STEPHEN.

IEUAN GWYLLT.

D. JENKINS, Mus. Bac.

R. S. HUGHES.

J. H. ROBERTS, Mus. Bac.

(*Pencerdd Gwynedd*).

WM. DAVIES.

Ac un o leiaf ohonynt gan Alaw Trevor, Gomer Powell, Ellis Roberts (*Eos Meirion*), a D. D. Parry, Llanrwst. Fe welir mai ychydig o'i blant caneuol ef sydd yn ddibriod.

Ac yn awr, er mwyn cylymu y ddolen gyntaf yn y dalaith o fythwyrddion y buom yn ceisio ei gwau a'i doddi am arleisiau teilwng y bardd clodfawr, ni a ail-ddywedwn yma yr hyn a welir yn tudal. 1 :—
 “ Ei ymddangosiad cyhoeddus olaf oedd yn Neuadd Drefol Holborn, Llundain, ddydd Iau, Tachwedd 11, 1886, pan y cymerodd ran yn y cynulliad brwdfrydig i ddathlu cyhoeddiad Eisteddfod fawr Caerludd. Efe yn sicr oedd arwr y cyfarfod hwnw. Mynodd y dorf ei gael i ffrynt y llwyfan, a rhoddi iddo groesaw teilwng o Gymry gwladgar Llundain i brif-fardd telynegol eu gwlad; a chroesaw ydoedd na chafodd yr un bardd Cymreig erioed o'r blaen, hyd y gwyddom, ei debyg.”

Yr oedd yn amlwg y pryd hwnw fod rhyw afiechyd cyndyn wedi cymeryd gafael yn ei gyfansoddiad cadarn; ac er fod cyfarfod cynifer o'i hen gyfeillion yn ei sirioli am y tro, edrychai yn swrth, blinedig, a dwysfyfyriol. Llettyai tua 25 o lenorion, o Ddehau a Gogledd, yn yr un gwesty ag ef; ac yn ol arfer y frawdoliaeth hono, cynalient bob nos fath o noswaith lawen, i siarad ac ymgomio am farddas eu gwlad; ond efe—mor wahanol i'w arferiad—a giliai yn gynar i'w wely, gan ddewis gorphwysdra yn hytrach nag hyd yn nod gymdeithas ei gyfeillion llenorol—yr hon oedd mor amheuthyn ganddo. Ar ei gais, cysgem ein dau yn yr un ystafell; ac nid oedd Clwydfardd a Gwilym Eryri yn nepell. Penderfynodd ddychwelyd gyda'r trê'n oedd yn gadael Gorsaf Euston rhwng unarddeg a haner nos Wener.

Ceisiais fy ngoreu ei gymhell i aros tan dranoeth, gan y buasai'r daith yn fwy cysurus iddo yn y dydd nag yn yr oriau trymaidd y nos. Pa fodd bynag, adref y mynai fyned. Aethum i'w hebrwng i'r Orsaf; ac ychydig feddyliwn pan yn ysgwyd llaw âg ef wrth ymadael, ac y dywedai, "Rhaid i mi fyned—y mae genych *chwi* ragor i'w wneud yma," mor awgrymiadol oedd ei eiriau, ac mai dyna y tro diweddaf y gwelwn ef ac y clywn ei lais.

Dychwelodd adref i fynwes ei deulu yn ddyogel; a dychwelodd yr afiechyd gydag ef, gan enill nerth a gafael arno o ddydd i ddydd. Cafodd gystudd maith a phoenus. Gweinyddid arno yn ddyfal a gofalus gan ddwyllaw tyner ei briod hoff a'i ddwy ferch. Ceisiwyd cymhorth y meddygon goreu; a daeth y meddyg enwog, Syr Wm. Roberts, yr holl ffordd ac yn un swydd o Fanchester i Gaersws i'w weled. Ond ni thyciai dim. Yr oedd ei afiechyd o natur ddyrys iawn, yn codi i ddechreu oddiar ryw anhwylddeb yn yr afu (*liver*), ac wedi cael ei ben yn mlaen cyn i neb dybied fod perygl. Treuliodd y bardd ddeufis olaf yn y "porth," ystafell ddifrif cystudd, a'i boenau ar brydiau yn arteithiol. Ond yn ystod yr amser hwn, dychwelai ei serch at ganu. Un diwrnod, galwodd yr hen delynor, Roberts o'r Drefnewydd, a'i fab, i edrych am dano; a gofynodd iddynt chwareu ei hoff alaw, "Toriad y Dydd," ac un arall o'i anwyliaid, "*Home, sweet home*," tra yr ymunai ei ddwy ferch yntau ar y berdoneg a'r crwth. Felly fu; ac ymddangosai wrth fodd ei galon yn gwrando arnynt. Dyma'r tro olaf iddo glywed acenion yr offeryn a ganmolodd gymaint, ac a garai mor fawr, "Telyn fy Ngwlad;" ac felly, yn ei eiriau am

Ddafydd y Garreg Wen, “’Roedd pob tant yn chwareu’i ffarweliad ei hun.”

Tystiolaetha pawb yn unfryd iddo oddef ei gystudd trwm a hirfaith fel Cristion ffyddiog, yn gyflawn o amynedd ac o ostyngedig barch i’r Drefn Fawr. Yr oedd hyn yn galetach gorchwyl i ddyn o’i anianawd ef, pan gofiom mor hoff o natur ydoedd, ac mor anhawdd oedd iddo ymadael a’r ddaear hawddgar hon yn ngwanwyn y flwyddyn pan ddisgynai cân y gog a phrydyddion y dail ar ei glust, a phan oedd dolydd yr Hafren yn glasu i fywyd gerbron ei lygaid—tra y gorfodid ef i ymsynio, “’Rwyf fi yn dechreu marw, a chwithau’n dechreu byw.” Ond, yn ymostyngar, yn yspaid yr ymadrodd, “Gwneler Dy ewyllys,” ac yn y gobaith gwynfydedig fod byd ar ol hwn, lle y mae prydferthwch, purdeb a daioni yn cartrefu, ehedodd ei enaid i’w helpen ei hun, ddydd Sadwrn, Ebrill 23, 1887.

Gan fod adroddiad mor gryno a destlus wedi ymddangos am yr angladd yn *Gwalia* am Mai 4, nis gallwn wneud dim gwell na’i ddyfynu :—

CYMERODD claddedigaeth y bardd enwog a chlodfawredig John Ceiriog Hughes le am haner awr wedi dau o’r gloch brydnawn ddydd Mawrth diweddaf, yn mynwent Llanwnog, sir Drefaldwyn. Gwasanaethwyd wrth y tŷ gan y Parch. D. Parry, M.A., ficer y plwyf. Yr oedd trefn y claddedigaeth fel y canlyn :—Cyfeillion a chymydogion, yr elor-gerbyd, galar-gerbydau, perthynasau. Wedi cyrhaedd eglwys Llanwnog, yr hon sydd tua dwy filldir o Gaersws, chwareuwyd anthem briodol ar yr amgylchiad gan Mrs. Arthur Hickman. Darllenodd y ficer y gwasanaeth agoriadol yn Saesneg, a’r Parch. J. Hughes, y curad, a ddarllenodd 1 Cor. xv. yn Nghymraeg. Wrth y bedd gwasanaethwyd yn Saesneg gan y ficer. Yr oedd yr arch yn un hardd iawn, wedi ei gwneud o dderw cadarn, caboledig, ac ynddi hi y gollyngwyd y bardd

mawr a'r cyfaill diragrith i'r bedd. Yr oedd nifer fawr o goron-blethi ar yr arch wedi eu gwneud i fyny yn gywrain o'r blodau prydferth y canodd Ceiriog mor anwyl am danynt. Dyma y cyfan a dorwyd ar gauad yr arch :— "John Ceiriog Hughes. Bu farw Ebrill y 23ain, 1887. Oed 54ain." Yr oedd Cymdeithas y Cymmrodorion, Cymdeithas yr Eisteddfod Genedlaethol, a'r Rhyddseiri yn cael eu cynrychioli yn yr angladd. Derbyniwyd pellebron a llythyrau yn amlygu eu cydymdeimlad â'r teulu, a'u gofid oherwydd eu hanallu i fod yn bresenol, oddiwrth Mri. Stuart Rendel, A.S., D. Davies, Llandinam ; D. Evans, M.R.C.V.S., Haverfordwest ; P. W. Corrigan, Cymdeithas Freiniol Dublin ; T. Marchant Williams, B.A. ; Stephen Evans, Llundain ; E. Rowley Morris, Llundain ; W. Cadwaladr Davies, Bangor, &c.

Ar y cyntaf, dymunai yn ei ewyllys gael ei gladdu yn ymyl ei rieni yn mynwent Llanarmon Dyffryn Ceiriog, ac i'r "angladd fod yn un preifat." Ewyllysiai hefyd, "Gwell genyf wasanaeth Eglwys Loegr ; a dymunaf yn mhellach ar fod caniatad yr awdurdodau priodol yn cael ei ofyn i blanu ywen Wyddelig wrth ben fy medd." Yn ddiweddarach, newidiodd y dymuniad blaenaf, gan ddewis yn hytrach gael gorwedd yn mynwent y plwyf y treuliasai ei flynyddau olaf ynddo—Llanwnnog. Saif y Llan bychan prydferth ddwy filldir o Gaersws, ac mewn cwm bychan, neillduedig, yn ngwaelod gallt fawr o goed, a elwir "Glyn Mytton." Adgyweiriwyd yr eglwys tua 25ain mlynedd yn ol, ond cadwyd yr hen oriel dderw a ddefnyddid gynt fel côr ganu, a dodwyd hi yn ol ar draws yr eglwys rhwng y ddarllenfa a'r ganghell. Pan ymwelsom â'r lle fore Sul yn Awst, 1887, ni chlywsom fawr erioed mewn eglwys fechan wlad-aidd ganu melysach na phregeth amgenach. Ac islaw yr eglwys mae'r bedd hwnw a dÿn ddynion ato am ganrifoedd lawer ; a chodwyd colofn

hardd arno, yn 1889, o waith Rhuddfryn, Corwen, trwy danysgrifiadau cyfeillion ac edmygwyr y bardd. Gall ymdeithwyr ar linell y *Cambrian* ei gweled o bell wrth fyned heibio. A diamheu o hyn allan y bydd llawer Cymro wrth drafaelu heibio Caersws yn doddi ei ben allan o'r trêen er mwyn cael golwg ar y "tŷ lle bu farw Ceiriog," ar y naill ochr; ac ar "Lanwnog, anenwog hyd yn hyn," fel man sydd yn cynwys llwch "prif-fardd telynegol y Cymry," ac un a dreuliodd ei fywyd i'w difyru, eu dyddanu, eu haddysgu, a'u lleshau.

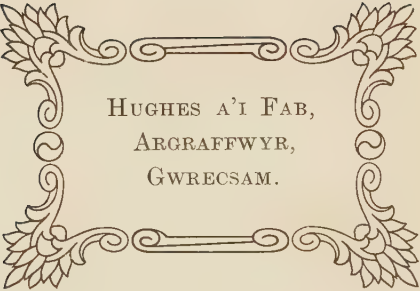
Yn ei gystudd diweddaf, cyfansoddodd yr englyn canlynol, gan ei fwriadu, meddir, yn feddargraff iddo ei hun:—

Carodd eiriau cerddorol,—carodd feirdd,
 Carodd fyw'n naturiol;
 Carodd gerdd yn angherddol:
 Dyma ei lwch, a dim lol.

Clywsom aml un yn gofyn,—“Tybed mai Ceiriog a'i gwnaeth? tybed mai yn ei gystudd y gwnaeth ef? ac ai tybed y bwriadai ef yn feddargraff iddo ei hun?” Pa'm? meddwn. Y mae'n wir i gyd; a'r dymuniad ar y diwedd yn gwbl gyson â natur ddihoced yr awdwr. Beth sydd gasach i ddyn gonest a geirwir na meddwl y bydd ei lwch yn gorwedd tan weniaith anwir? Gwelir ynddo hefyd wyleidd-dra cysefin y bardd wrth son am dano ei hun; cyfeiria yn y tair llinell gyntaf at y gorphenol—yr hyn a wyddai; nid oes air am y dyfodol, am yr hwn nis gwyddai ond trwy weithrediad ffydd; ac nid ar gareg fedd y dylid cyffesu ffydd, am y rheswm mai arall yno fydd yn gwneud y gyffes trosom.

Gwnaeth ei farwolaeth fwch pwysig yn rhengau awenyddion Cymru ; ac yr oedd ei golli ef, ar ol cynifer o feirdd a llenorion penigamp yn ystod y deng mlynedd cyn hyny, yn golled drom iawn i lenyddiaeth Gymreig. Syrthiodd yn anterth ei rwysg, wedi i'w athrylith ymddadblygu, ac ar ol iddo enill medr mawr a phrofiad helaeth ; pan oedd maes ei feddwl wedi ei wrteithio a'i drin yn gampus, a phan y gallesid disgwyl ffrwyth addfed a gwerthfawr oddiarno am o leiaf ugain mlynedd yn rhagor. Traethwyd ar hyn yn helaeth ac yn deimladwy gan holl newyddiaduron Cymru, Cymraeg a Saesneg, ar y pryd. Datganodd y beirdd eu colled am dano a'u galar ar ei ol, megys Clwydfardd, Dyfed, Tudno, Dafydd Morganwg, Watcyn Wyn, Isaled, Alafon, Elfyn, Ieuan Ionawr, Glan Llyfnwy, Tudwal, Idris Vychan, &c. Traddododd Mr. Marchant Williams (Syr Marchant yn awr) anerchiad dyddorol arno yn nghyfarfod y Cymmrodorion yn Llundain yr un noson ag y darllenwyd sylwedd y llyfr hwn ; ac ymddangosodd erthyglau gan y llenor profiadol Llew Llwyfo ar "Fywyd ac Athrylith Ceiriog" yn y *Geninen*. Yn Eisteddfod Gwreccsam, 1888, cynygiwyd gwobr o £25 am y traithawd goreu ar "Athrylith Ceiriog." Elfed a enillodd, ac y mae'r gwaith godidog hwnw wedi ei gyhoeddi yn Nghyfansoddiadau yr Eisteddfod ac yn llyfryn swllt. Nid oes fardd Cymraeg ag y treulir cynifer o "Nosweithiau" yn ei gwmni a Cheiriog ; yn darllen ac yn canu ei waith a dweyd ei hanes. Ac nid yw hyn ond dechreu ; y mae miloedd heb eu geni eto a ddarllenant, a edmygant, ac a drysorant bob chwedl, a phob traddodiad am

JOHN CEIRIOG HUGHES.

HUGHES A'I FAB,
ARGRAFFWYR,
GWRECSAM.

